HOLLANDSE GELOOFSHELDEN

Het leven en sterven van onze Oudvaders.

DEEL 1

J. P. v. d. TOL Jz. - NIEUW-BEIJERLAND
1935

STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2017

INHOUD

1 Kasparus Alardin
2 Cornelius Boot
3 Johannes Beukelman
4 Theodorus á Brakel
5 Wilhelmus à Brakel
6 Jacobus Borstius
7 Justus van den Bogaert
8 Johannes Beugholt
9 Wilhelmus Schortinghuis
10 Laurentius Homma
11 Abraham Hellenbroek
12 A. van Klaveren
13 Jacobus Koelman
14 Jacobus Sappius
15 Justus Vermeer
16 Philippus van Sorgen. (toegevoegd Dir. Gihonbron)

Verklaring van het Titelplaatje.

Hier zit een Godgeleerde neer
In heilige aandacht opgetogen,
Hij slaat zijn ziel, door bei zijn ogen,
Naar 't boek van zijn Hemelheer.
Hetgeen hem levert ruime stof
Om dagelijks wat groots te leren,
En 't geen hij leest, bemediteren,
Waardoor hij opklimt tot Gods lof.
Daar ziet hij de Godzaligheid,
Die God leert kennen, lieven, vrezen,
Met zoveel nadruk aangeprezen,
Als 't rechte pad ter heerlijkheid.
Hij zit ter neder aan een stroom
Van levend water; vrij van kommer
Verlustigt hij zich in het lommer
Van enen vruchtb'ren appelboom.
Ei, zie eens, hoe die sierlijk praalt,
Niet slechts met takken en met bladen,
Maar ook met vruchten overladen
Waaruit men veel verkwikking haalt.
Wat wonder! Want hij staat en groeit
Ter zijden van een stromend water,
Dat neervloeit met een zoet geklater
En zijn wortelen besproeit.
't Verbeeldt ons een, die door Gods Geest
Bevochtigd wordt om vrucht te dragen,
Waardoor hij Gode kan behagen.
Geen droogte wordt door hem gevreesd,
Dewijl hij steeds bevochtigd blijft
Door nieuwen toevloed van genade.
Het beeksken kan een mens verzaden
Wanneer zijn dorst hem derwaarts drijft
En hij daaruit het water schept,
Zoo, dat hij uitroept: — O, hoe heerlijk,
Hoe zielverkwikkend, hoe begeerlijk
Is 's Hemels zoetheid, onverlept
Gehaald uit deze levensbron,
Door middel van 't oprecht gelove!
Hoe moet mijn ziel u hiervoor loven.
O, Zielenlicht, Gerechtheidszon!
Maar zo is 't met d' onvrome niet,
Die zijn als 't kaf, dat door de winden:
Wordt weggestormd, en moet verzwinden.
Hetgeen getoond wordt op de plaat.
Zorg, lezer, dat dit in uw hert,
Veel dieper ingedrongen werd.

J. D' OUTREIN.

1. De **LAATSTE UREN van K. ALARDIN door Wilhelm van Eenhoorn.**

K. Alardin is geboren te Bremen. Hij is predikant geweest te Sluis in Vlaanderen, te Wezel in Duitsland en te Arnhem. In de laatste gemeente is hij op 34-jarige leeftijd overleden, nadat hij er 4 jaar het Evangelie gepredikt had.
Hij had een zwak lichaam en had met Timotheüs reden, om te klagen over zijn maag en vele zwakheden. Hieronder was hij zeer stil en onderworpen aan de wil Gods.
Toen hij door zwakheid niet meer kon prediken noch schrijven, heeft hij zijn tong nog te werk gesteld, om door de hand van een ander te volbrengen, waartoe de zijn te zwak was. Vandaar de zeer stichtelijke predicaties, die in het licht gegeven werden, waardoor hij predikte tot het eind van zijn leven toe. Weinige dagen voor zijn zalige verhuizing was hij nog in dat werk bezig. Toen moest hij toch zijn arbeid staken, waardoor hij zijn laatste predicatie over Psalm 16: 8 moest afbreken, zonder haar beëindigd te kunnen hebben.
Op welke wijze hij tijdens zijn ziekte aan Gods wil onderworpen was en zijn hart meer en meer van de wereld en wat hem in de wereld lief was, zoals zijn gemeente, vrouw en kinderen, heeft losgemaakt, weten diegenen, die gedurende zijn ziekte gelegenheid gehad hebben, om zijn gulden, hoewel zwakken mond te horen smeken en spreken.

't Was zijn gedurig verlangen en zuchten: "Heere, hoe lang zal het nog duren, dat mijn ziel Uw onmiddellijke gemeenschap genieten zal?"
Op Donderdag, 14 Augustus, des avonds, begonnen diegenen, die bij hem waren, te merken, dat de ure zijner verhuizing met rasse schreden naderde. Zijn benauwdheid was groot en zijn krachten namen meer én meer af, hoewel hij zijn volle verstand behield. Het scheen, dat zijn ziel in gedurige meditaties met God bezig was. Hij verzocht dan ook degenen, die hem aanspraken, hem niet te willen storen.
Te midden van zijn grootste benauwdheid riep hij uit: "Een gans zeer uitnemend gewicht van eeuwige heerlijkheid werkt deze licht voorbijgaande verdrukking". 2 Cor. 4: 17. "Maar", voegde hij er bij, het is nu evenwel geen lichte verdrukking". Toen men hem vroeg, of men deze of gene nog bij hem verzoeken wilde, antwoordde hij: "God is mij genoeg."
Te middernacht meende hij, dat zijn verlossing nog niet zo nabij was. Hij zei dan ook tegen de zijnen: "Ik zal u tijdig genoeg waarschuwen".
Doch kort daarna berstte hij uit in deze woorden: "O God, in Uwe handen beveel ik mijnen geest; mijn Maker, die mij geschapen heeft ter Uwer eere; mijn Verlosser, die mij gekocht heeft door Uw bloed; mijn Heiligmaker, die mij geheiligd heeft, die mijn ziel zult bewaren als Uw pand, dat U toevertrouwd is, om U eeuwig te verheerlijken."

Daarop keerde hij zich naar zijn vrouw en bedankte haar alsnog, gelijk hij ook meermalen van te voren gedaan had, voor al haar liefde aan hem betoond.
Hij vertroostte haar en zeide: "*Uw Maker zal Uw Man zijn. Hij zal voor u zorgen. Mijn waarde kinderen heb ik de Heere overgegeven."*
Alzo is deze Godvruchtige leraar in de morgen van 15 Augustus 1692 in de Heere ontslapen.

Deze laatste woorden van de heer Alardin zijn weinige en behelzen niet vele bijzonderheden. Ik zou die daarom wel hebben kunnen voorbijgaan, maar omdat zijn naam en gedachtenis bij velen in deze gemeente, waar ik de eer heb een mede-

opziener te zijn, tot groten zegen was en hij hier zovele gezegende voetstappen heeft nagelaten, heb ik zijn gedachtenis hiermede willen verlevendigen.
Hoeveel Christenen van naam en jaren heb ik in de tijd mijner bediening aan deze plaats niet gesproken, aan wie zijn dienst op een zonderlinge wijze is gezegend en vruchtbaar geweest.
Wat zijn hier vele kinderen in dit Arnhem's Sion door zijn arbeid geboren. Wat moet deze gemeente onder zijn dienst gegroeid en gebloeid hebben en wat heeft men geen reden, wanneer men het de ouden van dagen hoort verhalen, om te zuchten en te zeggen: "Och, dat deze gemeente was als in die vorige dagen, toen er een naam van dezelve uitging door Nederland!"
Hij moet waarlijk een groot man geweest zijn, een brandende en lichtende kaars, die een bijzondere wijsheid bezat, om de zielen te vangen en gelijk Paulus en Barnabas, overgegeven voor de naam van de Heere Jezus.
Gelijk hij krachtig was in zijn prediken, was hij ook voorbeeldig in zijn wandel. Wie zou nu van zo'n groot man, van zo'n heilige voorganger niet verwacht hebben, dat hij op zijn doodsbed ook nog veel zou gesproken en velen door heilige redenen zou gesticht hebben?
De ondervinding doet ons echter zien, dat ook hierin Gods gedachten hoger en anders zijn, dan onze gedachten en dat de grootste en meest beproefde Christenen menigmaal zonder veel spreken heen gaan.
De Heere antwoordt niet van zijn daden.
Allerveiligst zal het daarom wezen, in onze gezonde dagen datgene aan onze huisgenoten te zeggen, wat zij te weten nodig hebben.
Maar ook dagelijks met de Heere te spreken en Dien in 't verborgen te zeggen, wat wij op ons doodsbed wel zouden willen, maar mogelijk niet zullen kunnen zeggen.
Dat men uit het meer of minder spreken van Godvruchtigen op hun sterfbed, niets ten voor- of ten nadele van hun eeuwigen staat mag besluiten, heb ik in andere geschriften al aangemerkt.
Dat het echter verblijdend is, om nabestaanden of vrienden, die op hun uiterste liggen, van de hemel en van hun verwachting, verstandig en Godvruchtig te mogen horen spreken, zal niemand willen loochenen.
Gelukkig daarom, die wel bereid is!

2. **LAATSTE UREN van CORNELIS BOOT**

door Wilhelm van Eenhoorn.

Was de heer Alardin 34 jaar, toen hij stierf; Cornelius Boot was 33 jaar en 2 maanden, toen ook hij in de Heere ontsliep.
De overeenkomst in leeftijd en in enige bijzonderheden tussen die twee waardige mannen, doet mij de laatste woorden van de laatste hier nog aantekenen, zoals die van de waardige en Godvruchtigen vader Van de Putt, die in de grijzen ouderdom nog vruchten draagt en in zijn klimmende jaren de ouden Kaleb in veel opzichten is gelijk geworden, in zijn lijkredes over zijn geliefden ambtgenoot, ons zijn nagelaten.
De heer Boot n.l., predikant te Utrecht, dien ik in mijn studentenjaren daar gekend en ook dikwijls met veel stichting gehoord heb, werd in 't jaar 1713 plotseling ziek.

Nadat hij Zondags tevoren over de 22ste Zondag met ongemene wakkerheid en lust gepredikt had, nam hij met veel bewegingen afscheid van zijn echtgenote met deze woorden: beveel u Gode en het Woord Zijner genade, die machtig is, u op te bouwen en u een erfdeel te geven onder de geheiligden in het licht. De kinderen beveel ik u, draag er zorg voor. Mijn hart is over u uitgebreid, maar ik ben buiten staat, om mij verder uit te drukken."
Hij worstelde die nacht met doodsbenauwdheden, tengevolge waarvan hij uitriep: "Het is hard voor vlees en bloed om met zulke onbeschrijfelijke pijnen te worstelen." Maar tevens: "Al Gods doen is majesteit en heerlijkheid. Ik wens niet anders te willen, dan wat Hij wil en ook in dezen weg van God mij betamelijk te gedragen."
Daartoe begeerde hij, dat men de Heere bidden zou, dat Die hem sterkte en genade wilde geven, om in dezen weg stil te zijn en dien goed te keuren.
Tegen de gebrekkigheid van de waarneming van zijn dienst betuigde hij, op de voorstelling van één zijner ambtgenoten, niet beter te weten, of hij had uit een zuiver beginsel en met een reine toeleg en wens om getrouw te zijn, getracht in dezelve te verkeren en geen andere grond te kennen, dan de volmaakte gehoorzaamheid van de Heere Jezus.
Dien dag bracht hij meest in stilzwijgen door. Alleen hoorde men hem wel eens zeggen: "O Vader, mijn kracht is maar mensenkracht. O, wat een broos lichaam. Zo gaat de mens naar zijn eeuwig huis."
Tegen de avond, toen zijn vrouw aan zijn bed kwam, zei hij: "Zo wordt deze aardse tabernakel gesloopt. Ik hoop, dat wij elkander spoedig zullen weerzien, maar dan in zulk een huwelijk, waar het hartstochtelijke niet meer zal plaats hebben, maar in zulk een gemeenschap als tussen de engelen en de heiligen in de hemel bestaat."
Tegen de omstanders zei hij: "Leert van mij, wat er van een mens wordt."
Toen hem gevraagd werd, of het van binnen nog licht was, antwoordde hij: "O ja, ik weet, in Wien ik geloofd heb en ik ben verzekerd, dat Hij machtig is, mijn pand bij Hem weggelegd, te bewaren tot dien dag."
Vroeg men hem, of hij niet ging sterven in het geloof van die waarheden, die hij anderen met zoveel kracht gepredikt had, of hij de zoen- en levensweg in de Middelaar, zo loffelijk voor God, als aannemenswaardig voor de zondaar erkende als de enige grond, waarop hij dacht, het voor de eeuwigheid te wagen, in verwachting van de kracht, en vrucht daarvan in heerlijkheid te smaken, antwoordde hij een en andermaal: ja!"
Hierna sliep hij zacht en vredig in de Heere in op 1 Februari van het jaar 1713.

GENEALOGIE

Ouders:
I Cornelis Cornelisz Boot is geboren omstreeks 1655. Cornelis Cornelisz is overleden vóór maandag 17-06-1720, ongeveer 65 jaar oud. Beroep: koopman. Cornelis Cornelisz trouwde, ongeveer 24 jaar oud, vóór 1679 met Debora Theodorusdr Teeling. Zij is gedoopt op zondag 24-09-1656 in Nieuwerkerk. Debora Theodorusdr is overleden na zondag 16-06-1720 in Vlissingen. Bij het overlijden van Debora Theodorusdr: waarschijnlijk.
Notitie bij Debora Theodorusdr: dochter van Theodorus Willemszn Teeling, predikant, en Francina van Westhuizen.

Kinderen van Cornelis Cornelisz en Debora Theodorusdr:
1 Debora 2 Catharina Francina Cornelisdr 3 Theodorus Cornelisz 4 Maria Cornelisdr

5 **Cornelis Cornelisz Boot**, geboren op donderdag 07-12-1679 in Middelburg.
Hij is overleden op woensdag 01-02-1713 in Utrecht, 33 jaar oud. Hij is begraven op donderdag 09-02-1713 te Utrecht.
Cornelis Cornelisz trouwde, 26 jaar oud, in 07-1706 in Middelburg met **Anna Pietersdr Smijtegeld,** 22 jaar oud, nadat zij op vrijdag 30-07-1706 in Goes in ondertrouw zijn gegaan. Het kerkelijk huwelijk vond plaats op woensdag 18-08-1706 in Baarland.
Beroep: predikant.
Anna Pietersdr is geboren op maandag 29-05-1684 in Goes. Anna Pietersdr is overleden op donderdag 01-12-1718 in Utrecht, 34 jaar oud. Zij is begraven op donderdag 08-12-1718 te Utrecht.
Notitie bij Anna Pietersdr: dochter van **Pieter Marinuszn Smijtegeld,** thesaurier van Middelburg, en Aletta Haymans.
Kinderen van Cornelis Cornelisz en Anna Pietersdr: 2 dochters en 3 zoons

3. **JOHANNES BEUKELMAN**

door Johannes Wilhelmus Bouvink.

De WelEerwaarde, zeer geleerde en Godzalige heer Johannes Beukelman, aanschouwde het eerste levenslicht in de aangename stad Hoorn de 11 Maart 1704, terwijl zijn naam en geslacht reeds voor honderden van jaren in Holland bekend was. Hij werd gedoopt de 16de Maart deszelven jaars. Een omstandigheid, waarvan ik niets melden zou, was het niet dezelfde dag, op welke hij juist 45 jaren daarna, zijn plechtige intrede deed in de aanzienlijke gemeente der stad Rotterdam.
Van jongs af een zonderlinge lust vertonende tot de gewijde bediening, werd hij ook al vroeg tot dien aller-gewichtigste post afgezonderd. Omtrent 10 jaren oud zijnde, werd hij in zijn vaderlijke stad Hoorn naar de Latijnse scholen gezonden. Hij kweet zich toen reeds niet zo zeer als een kind, maar als een oplettend en wakker jongeling; zodat hij het in vijf en een half jaar zo ver bracht in de geleerde Hoofdtalen Latijn en Grieks, dat men hem bevorderde, om tot de oefeningen der hogere scholen over te gaan. Eer hij echter dezelve betrad, besteedde hij nog bijna vijf maanden op een dorp nabij Hoorn gelegen, om van een waardig Evangelie-Dienaar aldaar de Griekse taal beter en de Hebreeuwse in hare eerste gronden te leren kennen.
Vervolgens, nauwelijks 16 jaren oud tot de Academie van Utrecht overgegaan zijnde, oefende hij zich daar met allen vlijt, de tijd van drie jaren in de zuivere wijsbegeerte aan de voeten van de geleerden Hoogleraar Johannes Luits en in de Hebreeuwse taal en de oudheden
der Joden, onder de wijd-beroemde Hoogleraar David Mill. Van daar ging hij over tot 's lands Hogeschool te Leiden, waar hij onder twee der grootste lichten van dien tijd, mannen, die als sterren van de eerste grootte in Nederlands Kerk-hemel hebben uitgeblonken, ik meen, Johannes á Marck en Johannes Wesselius, nog omtrent drie jaren heeft neergezeten.
Daar heeft het de Genaderijken God ook behaagd (volgens zijn eigen woorden in zijn openbare intrede te Rotterdam) naar Zijn oneindige ontferming en nooit volprezen mensenliefde, hem, nadat hij op wat ontroering en gemene overtuiging met een ingebeeld geloof, dat niet in zijn hart maar in zijn bevatting gegrond was, van de gevaarlijke klip af te stoten en als een gans ontblote, roepende en schreiende om vrije genade, Zijn Zoon Jezus aan hem te openbaren, de banden van zijn hart los te maken en hem trekkende door het oprecht zaligmakende geloof Christus in te lijven, waardoor hij gebracht werd tot een sterker aankleving beide van de geleerdheid en van de Godsvrucht. Een zaak, zo dikwerf door de studerende jongelingschap al te veel voorbijgezien, maar naderhand, helaas! stof tot smartelijke klacht en schaamte, wanneer eens het hart door de Godsvrees bemachtigd wordt.
Dus zich met allen ernst toegelegd hebbende, om een arbeider te mogen worden, die niet beschaamd wordt, maar die het woord der waarheid recht snijdt, werd zijn Eerwaarde, nog geen 22 jaren oud geworden zijnde, te Hoorn met volle ruimte onder het getal der Proponenten aangenomen, in dezelve Classicale vergadering, in welke de Hoog Eerwaarde heer Johannes Esgers, naderhand beroemd Hoogleraar in de Heilige Godgeleerdheid op Leidens Hogeschool, maar toen ter tijd te Naarden beroepen, van zijn gemeente in de Blokkers werd losgemaakt.
Kort daarop werd onze Beukelman in zijn Hoog eerwaardens plaats aldaar beroepen; maar, de volle ouderdom van 22 jaren nog niet bereikt hebbende, werd deze beroeping op hem gevallen, vernietigd, wijl op het verzoek van de Magistraat en Kerkenraad in de Blokkers, strekkende om dispensatie over zijn jaren voor hem van hun Edel Groot

Mogende Heeren Staten van Holland en Westfriesland te verzoeken, in de Vergadering van Hun Edel Groot Mogenden werd besloten, dat voortaan geen dispensatie van jaren zou worden verleend.
Dit kon echter niet verhinderen, dat hij de vollen ouderdom van 22 jaren nauwelijks bereikt hebbende, beroepen werd in de gemeente te Driehuizen, alwaar hij als een recht Evangelie-dienaar twee jaren en vier dagen gearbeid heeft. Vervolgens te Alblasserdam beroepen zijnde, heeft de Heere Zijn dienst aldaar niet langer dan één jaar en dertien dagen willen gebruiken.

Trouwens, de roem van zijn ongemene predikgaven, kundigheden en Godsvrucht kon niet binnen Holland bepaald blijven, maar drong ook tot in Zeeland door, alwaar hij in het jaar 1729, nog geen 26 jaren oud zijnde, beroepen werd te Zierikzee, een voorname en aangename stad in die provincie. En nadat hij aldaar zeven jaren vijf maanden en twee dagen in des Heeren akkerwerk had mogen bezig zijn, viel het lot zijner bediening in het jaar 1757 te Hoorn, zijn vaderlijke stad, waar, hij elf jaren acht maanden en veertien dagen in de dienst van zijn groten Koning heeft doorgebracht.
Vervolgens te Rotterdam vurig begeerd zijnde, maakte hij op de 16 Maart 1749 aldaar een aanvang met zijn predikdienst; maar die aanzienlijke gemeente mocht zich niet langer dan één jaar, zes maanden en vier dagen in zijn schitterend licht verheugen: want, de 15 Juli van het volgend jaar 1750, werd hij van daar naar het vorstelijk 's-Gravenhage beroepen; en geen woorden kunnen uit. drukken, noch pen beschrijven, met welk een algemene drift, hij daar begeerd, en met welk een vurig verlangen hij daar reikhalzende werd tegemoet gezien, gelijk hij ook in die zetel van de Hoge Machten des Lands bevestigd is de 4 October, en zijn intrede deed de 7de derzelver maand van het zelfde jaar 1750.

Doch nauwelijks zeven jaren in die bloeiende gemeente gearbeid hebbende, werd hij door de onverzoenbare dood uit dit leven weggerukt op de 17 Augustus 1757. En hij eindigde dat leven, hetwelk hij op deze wereld in de dienst van zijn grote Koning besteed had, in de ouderdom van 53 jaren, vijf maanden en één dag, om het te verwisselen met een eeuwig zalig leven in de woningen der onsterfelijkheid, om daar de erekroon te genieten, aan Jehova's graag getrouwe knechten toegezegd, en om daar te blinken naar Dan. 12: 3, als de glans des uitspansels, en als een Leraar, die er velen gerechtvaardigd heeft, gelijk de sterren altoos en eeuwiglijk.
Hij was een ijverig liefhebber van God en van Zijn waarheid. Hij had een schrander en levendig doorzicht in het leerstelsel van de Godsdienst. Zijn bestaan was oprecht, zijnde altoos gereed, om met zijn medemensen in liefde en trouw te handelen. De genadige God in Christus tot zijn deel hebbende, was hij gewoon in wederwaardigheden zich op te beuren, door het gelovig omhelzen der goddelijke beloften, hebbende met Paulus geleerd, vergenoegd te zijn in hetgeen hij was. Gedurig zag hij van zichzelven af en vertoonde bestendig een geest van ootmoed, nederigheid en liefde; ja zelfs geplaatst in de gewichtigste beproevingen, en gebracht onder de allergevaarlijkste toejuichingen van groot en klein, zag men echter nederigheid bij hem en ware zelfsverloochening met heldere glanzen in hem uitblinken. Oprecht gul van aard, en minzaam in zijn gedrag, leefde hij wel in het openbaar als een vrolijk en gemoedigd Christen, maar tevens zocht hij voor God en mensen onberispelijk te wandelen (buiten twijfel het grootste sieraad van een Christen-leraar). Hij hield gestaag onder het oog, dat hij zijn vermaningen niet krachteloos moest maken, of verzwakken, door ze in zijn eigen leven te vergeten, wijl dit oneindig meer schade

doet, dan met mond of pen kan worden uitgedrukt. Hierdoor had zijn dienstwerk kracht en klem, het deed de harten zijner hoorders gloeien, en hij scheurde zich hier door nooit van een gemeente af, als met de harttreffendste tederheid.
Hij was geharnast tegen de onedele vrees van menselijke ongunst. Hij was tevens bescheiden, en tegelijk was hij ijverig genoeg, wanneer het de eer van zijn oneindig heerlijken Meester gold, om pal te staan voor de waarheid, en om voor geen gesels van tongen te vrezen, als wel wetende, dat de beste aller Leraren, oneindig strenger gegeseld, en met smartelijker doornen gekroond werd.
Met een algemene lust volhardde hij steeds tot op het laatste zijns levens in het waarnemen zijner heilige en gewichtige bediening, en in een eerbiedig en in alles afhankelijk leven voor en van zijn Aanbiddelijke Heer en Koning. Treurigen troost toe te dienen, verbrijzelden tot het geloof, en zondaren tot bekering op te wekken, was zijn hartelust; terwijl hij gelovig aan, en vertrouwende op de verdiensten en de gerechtigheid van zijn. Goddelijke Verlosser, de liefde Gods en des naasten in zijn hart aankweekte, in zijn huis-Godsdienst voortzette, en van al zijn handel en wandel ten voorbeeld voor anderen en ten algemenen nutte deed afstralen.
Van algemene en bijzondere ontmoetingen, hem gedurende de loop zijner bediening bejegend, zal ik met opzet niets melden, zeggende nog maar alleen, dat in de laatste ogenblikken zijns levens, zijn aan de wereld gestorven ziel, met alle krachten hijgde naar 't ontslag uit het aardse lichaam, om in de dood het rechte leven, en de grootste winst te ontmoeten, reikhalzende naar de ontbinding van de dienstbaarheid van dit tijdelijk leven, om over te gaan tot de heerlijke vrijheid van Gods kinderen.Zo sloot hij in kalme rust zijn ogen, om des Heeren aangezicht in gerechtigheid te aanschouwen, en hij stierf op Woensdagmorgen tussen 7 en 8 uren op de gemelde 17 Augustus des jaar 1757.
Terecht zegt de dichter, Ps. 37: 37: *Let op de Vrome, en ziet naar de Oprechte, want het einde van dien man zal vrede zijn.*
Voeg nu bij alles, wat ik tot hier toe gemeld heb, nog dit, dat zijn naam en gedachtenis, schoon hij reeds voor jaren de woningen der sterfelijkheid verlaten heeft, nog alom en bijzonder in de gemeenten, waar hij gearbeid heeft, in zegening was.
Met hoe vele hete tranen werd zijn verlies niet door iedereen, en bijzonder door de Godvruchtigen betreurd. In hoe veler harten woonde hij nog, voor wie God, na het ongehoudene Zijner ontferming hem tot een middel in Zijn hand gebruikt heeft, om hen aan de diepte hunner ellende bekend te maken, en de gezegenden Middelaar te doen kennen, om tot Hem te vluchten en Hem in oprechten geloof aan te nemen!
Hoe vele zwakke en verbrijzelde gemoederen zijn niet door hem onder de mede-werking der goddelijke genade in de ruimte gebracht, om hun verbondsbetrekking op Jezus te leren zien en geloven, en die zich nog tot op dit ogenblik zijn vertroostende, bemoedigende en opwekkende taak met innig zielsgenoegen herinneren!
Hoe vele gelovigen, die door hem versterkt zijn in de hope des eeuwigen levens, en door zijn Godvruchtig en blinkend voorbeeld, zowel als door zijn woorden tot Deugd en Godzaligheid zijn aangezet! Hoe velen zijn er niet, die zijn nadrukkelijk, onderscheiden en overtuigend prediken wel zonder wezenlijk voordeel hebben aangehoord, maar die jaren na zijn dood nog tot herinnering zijner gepredikte waarheden verwaardigd zijn, tot heil van hun onsterfelijke geest!
Terecht heeft de WelEerwaarde en Zeer Geleerde heer Johannes van Spaan (niet alleen een geacht en geliefd Leraar in de gemeente van 's-Gravenhage, maar ook een groot en uitmuntend Dichter) onder 's mans afbeeldsel nog bij zijn leven dit volgende vers geplaatst:

Driehuizen's grootste roem, het flonkerendste Kerkgesteente,
Dat ooit Alblasserdam, Zierikzee en Hoorns Gemeente,
Het hart verrukken, en aan zich verbinden kan,
Schetst ons de Printkonst in de groten Beukelman
Nog klinkt de Maaskerk van zijn Heil-Orakel-preken,
Daar 's-Gravenhage hem 't versteende hart hoort breken
De blanke Godsvrucht draagt dit beeld haars Zoons alom,
Opdat elk 't hulde bië, de schampere Nijd verstomm'.

Wat dunkt u nu, Geëerde Lezer, mag men de door mij aangehaalde woorden van Paulus omtrent Abel niet wel op dezen waardige en nu zalige Leraar toepassen; van wege hetzelve geloof waarin hij gewandeld heeft en dat hij verkondigd heeft, wordt nog van hem, als van een rechtvaardige gesproken nadat hij gestorven is?

4. **LEVENSSCHETS EN LAATSTE UREN van Theodorus Gerardi à Brakel.**

Overgenomen uit:
Algemene Rouwklachten in de straten van Rotterdam
door ABR. HELLENBROEK.

Brakel is geboren uit Roomse voorouders, oorspronkelijk uit Brabant, in de jare 1608.
In bediening een predikant; eerst te Beers en Jellum in Friesland, waar hij beroepen werd de l3de Maart 1638, oud zijnde omtrent 30 jaren, daarna in 1652 te Burg op Texel, vervolgens in 1653 te Makkum in Friesland.
Te Huizum bij Leeuwarden is hij ook beroepen geweest in 1658, doch die beroeping is door hem afgeslagen. In genade was hij een voorbeeld van allertederste Godsvrucht in zijn tijd, en (uit hetgeen zijn nagelaten geschriften, bijzonder *Geestelijk Leven en de Trappen van het Geestelijk Leven,* ons van hem vertonen) nog tot een verwondering der nakomelingschap en een zegen voor alle vromen. Zijn gedurigheid in het bidden; zijn nabij leven met God, de meer dan gemene ontdekking en openbaring van de Heere aan hem, en zijn blinkende heiligheid moeten ons tegen hem doen opzien als een Henoch, die met God wandelde; als een Noach rechtvaardig en oprecht in zijn geslachten; als een Mozes, die met God sprak van aangezicht tot aangezicht. Recht een Theodorus, ene gave Gods, een kostbaar en dierbaar geschenk des Heeren aan Zijn kerk in dien tijd.
Zijn vrouw was Mejuffrouw Margaretha Homma, vermaagschapt aan de zaligen Laurentius Homma, Zie: De laatste uren van dezen geloofsheld) eertijds zo begaafd, vermaard en ernstig leraar binnen Amsterdam, ook een Margaretha, een Paarl in Godsvrucht, een sieraad onder de vrouwen in haar tijd.

De eeuwige God zij u een woning,
Die tot Sion zeidt: uw God is Koning.

De eerwaarde á Brakel heeft mede ondervonden, dat een mens, van een vrouw geboren, kort is van dagen en zat van onrust, dat de tegenspoeden en de verdrukkingen des rechtvaardigen vele zijn, en dat het einde de dood is.
Omtrent het laatste van zijn leven heeft hij twee zware slagen van de hand des Heeren ontvangen; de ene in het verliezen van zijn kinderen, de andere in zijn eigen lichaam.
Hij had vijf volwassen dochters, alle de Heere kennende en vrezende, en één zoon Wilhelmus; deze waren hem tot bijzondere blijdschap en vermaak. Doch het behaagde de Heere hem hiervan te ontbloten, op zijn zoon na.

Zijn naast-oudste dochter, boven allen uitmuntende in Godzaligheid, stierf aan de tering, en terwijl men gereed staat om het lijk uit te dragen, komt een bode van Stavoren bekend maken, dat een van zijn dochters (een zeer bevallig jong meisje) bij Stavoren door het omslaan van het schip, met nog tien anderen in zee verdronken was. Dit trof des mans hart, dat, door de dood van die daar voor zijn ogen dood op de vloer stond, zeer bedroefd was, tot stervens toe. Men hoorde in lang geen woord uit zijn mond, als ten laatste dit: *"Ik had niet gedacht, dat God mij zo hard en met zulke bezoekingen zou hebben bezocht."*
Deze droefheid werd nog verzwaard door het wegblijven van het lichaam, dat niet te vinden was tot op de zevenden dag.

Een jaar daarna stierf de derde dochter, over wier verstand ieder geleerd mens verwonderd stond; hier moest ook een verzwarende omstandigheid bijkomen; want zij

had schrikkelijke stuipen of tormenten, waardoor zij de spraak verloor en in de ene zijde geheel beroerd werd; en zo enige dagen liggende, brak zij het hart van alle aanschouwers, wel allermeest dat van hare moeder; welke droefheid de vader bij de zijn krijgende, van hartzeer en droefheid scheen overstelpt te worden.

Nauwelijks had de tijd deze droefheid wat dragelijker gemaakt, of een jaar daarna stierf ook zijn jongste dochter, of het zonder bezwaring zou zijn aan de pest.

Enigen tijd daarna stierf ook de oudste dochter, die getrouwd was, nalatende vijf kinderen.

Zo werd hij van kinderen beroofd, hetwelk hem zo ter neergedrukt had, dat de vorige levendigheid in hem niet meer gezien werd.

Hij nu tot zijn einde naderende, werd enigen tijd te voren zeer hard in zijn lichaam bezocht. Want omtrent een half jaar voor zijn dood brak een ader in de long, waardoor hij in het bloed scheen te zullen stikken of dood te bloeden; doch zijn tijd was er toen nog niet; evenwel stierf hij van die tijd af.
Hij ging zes weken daarna wel wederom op de predikstoel en deed zijn dienst als te voren, maar had een langdurige uittering. Dit duurde tot de 13de Januari 1669, toen hij des voormiddags predikte uit Openb. 7: 13 tot het einde: "En een uit de Ouderlingen antwoordde, zeggende tot mij: Deze, die bekleed zijn met de lange witte klederen, wie zijn zij, en van waar zijn ze gekomen? En ik sprak tot Hem: Heere! Gij weet het. En Hij zeide tot mij: deze zijn het, die uit grote verdrukkingen komen, en zij hebben hun lange klederen gewassen en hebben hun lange klederen wit gemaakt in het bloed des Lams. Daarom zijn zij voor de troon Gods en dienen Hem nacht en dag in zijn Tempel; en die op de troon zit zal hen overschaduwen. Zij zullen niet meer hongeren, en zullen niet meer dorsten, en de zon zal op hen niet vallen, noch enige hitte. Want het Lam, dat in het midden des troons is, zal hen weiden, en zal hun een Leidsman zijn tot de levende fonteinen der wateren, en God zal alle tranen van hun ogen afwissen."

's Namiddags verhandelde hij de derde Zondag van de Catechismus. Thuis komende zeide hij tot zijn vrouw: "Nu heb ik gedaan."
De brandende koortsen en benauwdheden meer en meer toenemende, zeide hij Donderdags tegen zijn vrouw, dat hij nog voor het laatst eens naar zijn kamer wilde gaan; na een uur vertoeven weer beneden komende, ging hij te bed liggen, en gaf order om zijn zoon te halen, dewelke des Vrijdags, zijnde de 5de Februari, gekomen zijnde, sprak hij: "Tien dagen, zoon! tien dagen."
Gelijk hij ook de tiende dag daarna stierf. Hij scheen verzekerd te zijn, dat hij niet eerder zou sterven; want toen zijn vrouw voor zijn sterven nog iets van hem begeerde gedaan te hebben, zeide hij telkens: "Daar zal nog wel tijd toe zijn."
Hij was die tien dagen zó benauwd en zó krank, dat men iedere dag, ja ieder uur, de dood tegemoet zag.
's Rustdags, zijnde de 7de Februari, kwam de gehele kerkenraad hem bezoeken, tot welke hij ene lange en bewegelijke rede hield, doch dewijl het schrijfgereedschap niet bij de hand was, en de aantekenaar niet wilde bekend hebben, dat hij aantekening deed, zo is dezelve niet opgetekend. Hij vermaande hen zeer krachtig tot enigheid en daartoe dienende verdraagzaamheid, zeggende onder anderen: "Gij weet, hoe ik verdragen en toegegeven heb."
Vermaande hen ook tot getrouwheid en wakkerheid, om in het afwezen van een predikant, de Gemeente naar hun vermogen te verzorgen en te regeren. Stelde hun enige kentekenen voor van een kwaden en van een goede Herder, om in het verkiezen

van een ander predikant daarop te letten, en van die ure af de last der Gemeente op hun schouderen leggende, nam hij afscheid van hen, hetwelk met een groot geschrei, zowel van kerkenraadspersonen als van andere tegenwoordigen, gevolgd werd.

Na de rustdag zijn vrouw en zoon alleen bij hem zijnde, verzocht de zoon, dat hij hem nu eens wilde openbaren, op welke wijze de Heere hem verzekerd had van zijn roeping tot het predikambt, dewijl hij hem voor dezen wel verteld had, dat hij in grote bekommering daarover geweest was, en dat de Heere hem extra-ordinair daarin versterkt had, zonder te willen zeggen hoedanig.
Daarop deed hij in hoofdzaak dit verhaal: "Ik werd van velen, onder anderen van Ds. ***Ripertus Sixti,*** zeer gedrongen om mij te laten examineren; mijn consciëntie liet mij ook geen rust, ik dorst mij niet onttrekken, ook dorst ik de dienst niet aanvaarden, omdat ik niet wist, of ik van de Heere geroepen was, hoewel mijn zonderlinge vriend Ds. ***Meynardus Schotanus***, toen ter tijd Professor in de Theologie te Franeker, mij daarvan zocht te overtuigen. (Na zijn dood is onder zijn brieven ook een van de voornoemde Schotanus gevonden, in welke zijn Eerwaarde hem zeer krachtig daartoe aandringt.)
Het gebeurde mij op een nacht dat de hemel zich opendeed (het is niet uit te drukken, met welk ene eerbiedigheid, verwondering, lieflijkheid, bewegelijke stem en geestdrift, de man dit verhaalde). Dat was zó heerlijk, dat ik het niet uitdrukken, noch ergens bij vergelijken kan; uit die geopende hemel kwam een licht, of in de opening des hemels was een licht, hetwelk met ander licht niet te vergelijken is; het had er geen gelijkenis na, het ging onuitsprekelijk het licht der zon, als ze op haar helderste schijnt, te boven in klaarheid, lieflijkheid en heerlijkheid; en uit die geopende hemel kwam een stem: *Ik heb er u toe geroepen, ja, Ik heb er u toe geroepen.*
Ik wist wel, dat de Heere dit tot mij sprak en dat was mij genoeg; ik was verblijd, en met vrolijkheid en gemoedigheid aanvaardde ik het werk en liet mij examineren.

En waarlijk, gelijk hij van God geroepen was, zo heeft God hem ook bekwaamheden gegeven. Hij was deftig en eerbiedwaardig in wezen, hebbende een lange baard. Als hij op de predikstoel bestrafte, vertoonde hij zich als een zoon des donders, zodat een koude schrik de toehoorders door de leden ging. Als hij troostte, was het alsof men het aangezicht van een Engel zag.
In de omgang was hij deftig en vriendelijk, weinig sprekende. De lidmaten der Gemeente, van welke hij Herder is geweest, waren doorgaans als lammeren onder hem. Ik weet niet, dat het ooit gebeurd is, dat lidmaten verschil met elkander hebbende, onverzoend van hem gegaan zijn. En gelijk de Heere hem geroepen en bekwaam gemaakt had, zo heeft de Heere zijn dienst gezegend in het bekeren van vele mensen door zijn dienst.

Doch wederkerende tot de zieke, en op zijn gestalte in die benauwdheden lettende, zo zag men, dat hij de Heere gedurig in het oog had, van wie hij die krankheid ontving, en dat hij zich met stille lijdzaamheid onderwierp. Hij verlangde zeer naar de tijd zijner ontbinding, en als hij bedacht, dat die tijd zo nabij was, zo verblijdde hij zich, en zeide somtijds: "O, wat zal ik de Heere al te zeggen hebben, als ik bij Hem kom!"
Zijn zoon begeerde van hem, dat hij hem wilde zegenen eer hij stierf, maar hij liet dat verzoek met stilzwijgen passeren, doch gelijk hij meermalen deed, gaf hij hem enige onderrichtingen en vermaningen. Behalve de gedurige vermaningen tot veel bidden, zeide hij: "Lees veel in Gods Woord, zing de Psalmen Davids veel, dat verkwikt de geest. Gebruik somtijds verkwikkingen naar het lichaam, in spijs en drank en

anderszins. Dat ik het niet gedaan heb is, omdat ik geen leermeester heb gehad, die mij waarschuwde: ik deed het om mij zo best nederig te houden; men kan zijn lichaam te veel ten laste leggen."
Nu en dan spijze gebruikende, zeide hij: "Ik eet niet uit lust, maar om der consciëntie wil."
Hij hield zich stipt aan zijn gewone tijden der oefening, dan was hij stil, hoe benauwd hij ook was. Wat in zijn ziekte hem het zwaarste viel, was, *dat hij door de pijnlijkheid en onbekwaamheid van het lichaam, die bijzondere en gewone invloeden des Geestes zeer miste, die hij in zijn oefening placht te ontvangen.*

De Sabbat, voor welken hij in zijn dienst zo gestreden, tot wiens heiliging hij zo opgewekt had, en waarin hij zo een bijzonder voorbeeld was geweest, heiligde hij ook nog in de krankheid, bereidde zich daartoe des Zaterdags tegen de avond en wilde van dien tijd af van geen aardse dingen spreken, noch horen spreken. Als hij met iemand sprak, zo sprak hij altijd op een zeer vriendelijke familiare en eerbiedige wijze tot God, nacht en dag; niet alleen wakende, maar ook slapende. Wanneer men zich stil buiten zijn weten bij het bed, en nabij zijn hoofd vervoegde, zo kon men alles horen en verstaan; dat hij sliep kon men niet horen uit de redenen, maar dan kon men hem gemakkelijker naderen, en dan was de stem een weinig door de neus.
Deze eenheid en omgang kan ik niet uitdrukken; dan had ik anders geen profijt zijner ziekte gehad als dit te horen en te zien, ik had genoeg gehad, om zo lang ik leef mij voor te stellen, dat alle zaligheid eens mensen is in de gemeenschap met God, en wat het is met God om te gaan; hoe een schepsel van Hem te gelijk vernederd voor de hoogheid Gods en vrijmoedigheid heeft door de toegang Gods, en hoe kostelijk het is, door de Middelaar toe te treden en zich door Hem bij God te houden. Daar is groot onderscheid in, of men die dingen hoort prediken, dan of men ze ziet practiseren, zonder weten van die het practiseert.
De krachten, in de laatste twee of drie dagen, meer en meer afnemende, gevoelde hij, dat in de slaap, die zelden langer dan een kwartier duurde, de gedachten herwaarts en derwaarts dwaalden, en om dat voor te komen, begeerde hij niet meer te slapen; hij verzocht, dat men hem telkens wakker maakte. Hij liet veel in Gods Woord lezen; door de eerbiedigheid, die hij voor de sprekenden God had, kon hij zich zeer verbreken en wakker houden.

's Vrijdags de 12de of des Zaterdags de 13de dito, in het lezen van de Profeet Jesaja het 60ste kapittel gekomen zijnde, las hij het laatste kapittel vooruit, waarop ***hij begon te spreken van de bekering der Joden en hun herstelling, alsmede van een heerlijker staat der kerk Jezus Christus op aarde.***

's Zaterdagsmorgens riep hij zijn zoon; deze bij hem komende, richtte hij zich op en begon zegeningen over hem uit te spreken, die wel enigszins ook lichamelijk waren, maar vooral geestelijk, en wel aller-voornaamst sloegen op de bekering der zielen en de opbouw van Christus Koninkrijk door hem, vervullende toen alzo datgene, hetwelk zijn zoon voor enige dagen van hem verzocht had,
Enige uren daarna komt de oudste zoon van zijn dochter, Jodokus Reddingius, een kind van omtrent 14 jaren, van Franeker, alwaar hij ter school ging, zonder ontboden te zijn of te weten van zijn grootvaders ziekte. De geest van de oude man scheen te herleven, zodra hij hem zag, hij sprak veel heerlijke zegeningen over hem uit.
Des namiddags, toen men elk ogenblik de dood verwachtte, nam hij pen, inkt en papier, en schreef nog een brief aan Juffrouw Anna Nederhof, wed. Boeles, die hij

zeer beminde.
Die nacht werd in grote benauwdheid doorgebracht; hij moedigde zijn vrouw en zoon aan, want hij begeerde des nachts niemand anders bij hem, en des daags had hij ook liefst een van hen bij zich, gelijk zij ook doorgaans beide nacht en dag bij hem en dus geheel afgesloofd waren. Hij moedigde hen aan, dat zij nu haast rust zouden hebben; vertroostte zijn vrouw over zijn afsterven, en vermaande zijn zoon tot enige plichten omtrent zijn moeder.
Des rustdaags, zijnde de 14 Februari, omtrent 7 uur 's morgens, was zijn zoon alleen bij hem in de kamer; hij zat overeind en sprak met zijn zoon; een weinig gezwegen hebbende, ziet hij zijn zoon aan en zegt: "Wat trommelen zijn daar!" een ogenblik daarna: "Ik hoor daar ook trompetten."
Na een ogenblik bewoog hij zijn rechterhand, sloeg zijn ogen omhoog, als een die in grote verwondering en bekommering is en zeide: "O, wat zijn daar al trommelen en trompetten!"
Een koude schrik ging zijn zoon door de leden, want hij dacht dat het een voorzegging was van de oorlog, dewijl hij wel meer aan zijn huisgenoten toekomende dingen van gewicht voorzegd had, die telkens kwamen.
De zoon zeggende, dat hij niets hoorde, zo gaf hij te kennen, dat daar acht op te slaan was, gelijk het jaar 1672 de vervulling gegeven heeft.

Een weinig na 8 uur zeide hij tegen zijn zoon: "Roep moeder"; (die was in een andere kamer een weinig gaan liggen rusten, omdat ze ten enenmale afgesloofd was). De zoon, gaarne hebbende, dat zijn moeder een weinig rustte, liet dat al stilzwijgende na; doch hij herhaalde terstond: "Roep moeder."
De zoon antwoordde: "Moeder is een weinig gaan liggen, alzo zij zeer vermoeid was."
Hij antwoordde ernstig: "Roep moeder."
De zoon zulks gedaan hebbende en zij te samen in de kamer komende, zeide hij: "Laat ons nog eens te samen bidden."
Zij daarop neerknielende, deed hij, op een zoete en familiare wijze, een krachtig gebed tot God, met zo luide stem, als hij gewoonlijk zijn huisgebeden placht te doen. (Het scheen, dat de dood zo nabij nog niet was, en men had er geen verwachting meer van dan de vorige dagen).
Het gebed gedaan zijnde, sloeg hij zijn ogen naar de hemel, en met naar de hemel uitgestrekte armen riep hij: *"Nu, o Vader! in Uw handen beveel ik mijnen geest. Nu, o Zoon! in Uw handen beveel ik mijn geest."* En daarop zijn handen en voeten leggende in zodanig postuur als hij sterven wilde, sprak stil tot God.

De Gemeente was vergaderd in de kerk, men had de zoon verzocht, te prediken en het Avondmaal te bedienen, hetwelk de zoon, niet denkende dat het sterfuur juist op die tijd zou zijn, had aangenomen.
De zoon nu gedachten krijgende, dat het wel sterven kon zijn, staat tussen beiden, niet wetende wat te doen; de gehele gemeente te laten wachten, want het kon nog lang duren; zijn vader niet te zien sterven, het waren beiden zaken die gewichtig waren. Hij had zich nu gereed gemaakt om te gaan en zeide: "Vader het is tijd dat ik ga, de Heere zij met u."
Hij gaf te kennen, dat het tijd was en zeide: "De Heere zij ook met u."
Hij zich wederom tot God kerende en met Hem sprekende, zo bleef de zoon een weinig staan, legde zijn hand op des vaders arm en greep met een naar de pols voelende, (hij had dat nooit willen toelaten, zeggende: wat behoeft gij te weten hoe na of hoe verre het is) merkte dat de slag weg was, en tussen die twee geprangd

wordende, zegt nog eens: "Vader! de Heere zij met u."
Hij antwoordde: "De Heere zij met u en met ons allen."

Een ogenblik daarna verliet de ziel het lichaam, zijnde de 14 Februari 1669, een weinig voor 9 uur. Zo is hij op een rustdag, dien hij met zeer grote vrolijkheid placht te heiligen, gegaan in de eeuwige rust. In dat uur als hij uitging om Christus te prediken, is hij gegaan tot dengene, die hem gezonden had om te prediken, om te zien en te smaken hetgeen hij anderen had voorgesteld.
Op die tijd, als hij met zijn Gemeente het Avondmaal zou genieten, was hij aangezeten met Abraham, Izak en Jakob aan de bruiloft des Lams.
Let op de vrome en ziet naar de oprechte; want het einde van dien man zal vrede zijn.
Niet alleen om te wensen: mijn ziel sterve de dood der oprechten en mijn uiterste zij gelijk het zijne; maar om zelve het leven der oprechten te leren leiden, om in te gaan door de enge poort, en met volharding in het goed doen, heerlijkheid, eer en onverderfelijkheid te zoeken: want denzulken wordt vergolden het eeuwige leven.

OP de DOOD.
Welaan, volgt op die belofte uw zaligen leraar na, en gij zult het einde zijner wandeling ook vinden. Henoch wandelde met God, en hij was niet meer; want God nam hem weg, Gen. 5: 24. Is uw leven Christus, het sterven zal ook u gewin zijn, Filip. 1: 21. Uw ziekbed zal ook als een voorportaal des hemels zijn. De dode romp moge voor een tijd der eeuwen nog eerst gelegd worden in het huis des grafs; de rouwklagers mogen voor een korte tijd voor u langs de straten rondgaan; maar ondertussen zal uw ziel met de zaligen BRAKEL al in een ander eeuwig huis, het paleis der heerlijkheid, voor de troon van God en van het Lam zijn, en de tijd zal komen dat gij met hem ook ontwaken zult in uw lot, wanneer de Heere Jezus komen zal, om verheerlijkt te worden in Zijn Heiligen, en wonderbaar in allen die geloven in dien dag.
Godzaligen! die met hem in een stad, in een kerk zult begraven geweest zijn, gij zult ook dáár eens met hem oprijzen uit het stof; dan zal de tijd komen dat gij, nevens hem, ook met verheerlijkte lichamen zult opgenomen worden in de wolken, de Heere tegemoet in de lucht, zult ingaan in het huis des hemels, en dat om eeuwig bij de Heere te zijn; daar, daar zal hij blinken als een leraar, die er velen gerechtvaardigd heeft, gelijk de glans des uitspansels, en gij ook met hem, gelijk der zon in het koninkrijk uws Vaders. Zalig zijn de doden, die in de Heere sterven van nu aan; ja, zegt de Geest, opdat zij rusten mogen van hunnen arbeid, en hun werken volgen met hen. Amen.

Zong BRAKEL tot zijn dood, Hosanna's, vrij en blij,
En mocht hij eenzaam hier, met God gemeenschap leven,
De Halleluja's zingt hij thans in Edens dreven
Volg, lezer! hem op 't spoor, zing, leef en sterf als hij.

LIJKGEDACHTENIS op de zaligen heer THEODORUS GERARDI à BRAKEL.

In deze grafsteê wordt het overschot bewaard
Van BRAKEL, die geen vlijt of arbeid heeft gespaard,
Om, als een Jojada, ter kerkdienst uitgezonden,
Voor 't onvervalst geloof en Jezus kruis verbonden
Te strijden, en voor 't heil, voor 't eeuwig heil van 't volk.

Getrouw te zorgen, als een schrand'ren Hemeltolk,
Hij ijverde om de twist te bannen uit de kerken,
En door de eendrachtsband de ware leer te sterken;
Hij slaafde voor 't belang der kerke door gebeên,
En strekke in 't heilig werk een voorbeeld van 't gemeen.
's Mans eernaam zal nog lang door lucht en wolken zweven,
En eeuwig in zijn' Godgewijde schriften leven,
Terwijl de ziel reeds van Gods troonwacht voor 't gezicht;
Van haren Heiland is gevoerd in 't eeuwig licht,
Daar zij, gezeten in een rij van heldenscharen,
Nu zegeviert en juicht, na zoveel kerkgevaren.

GRAFSCHRIFT

Hier rust hij, die niet rusten kon,
Voor dat hij Jezus zielen won,
Een bidder voor zijn Vaderland;
Maar hij is nu aan de and're kant,
In 't Vaderland van Abraham,
Alwaar hij volgt het zalig Lam.
Volgt dan zijn leer en leven na,
Zo zingt g' ook eens Halleluja.

5. HET GODZALIG LEVEN EN STERVEN
van
W. á BRAKEL
Overgenomen uit:
Algemene Rouwklachten in de straten van Rotterdam
door ABR. HELLENBROEK.

Uit dit kostelijk paar (hiervoor beschreven), is onze overledene geboren binnen Leeuwarden op de 10e jauari 1635, oude stijl, zoals men toen in Friesland rekende; onder meer andere kinderen hun enige zoon; een Izaak des lachens.
Al is genade geen erfgoed der ouders, de Heere schenkt ze echter ook wel al zeer vroeg aan kinderen van begenadigden; daar zijn er, die hij al van de baarmoeder af heiligt, Jer. 1: 5, Luk. 1: 15. Dit is ook van onzen overledene waarheid geweest; hij was een andere Obadja: *Ik, uw knecht, vrees de Heere van mijn jonkheid af,* 1 Kon. 18: 12. Een Abia, waarin al vroeg wat goeds werd gevonden voor de Heere, de God Israëls, 1 Kon. 14: 13.
De eerste tijd van zijn verandering heeft hij altijd getuigd, niet onderscheidenlijk te weten, maar dat hij van zijn eersten geheugtijd af onder een tedere indruk van God en vol liefde tot de Heere Jezus was geweest; en nauwelijks kunnende lopen, al vele tedere bewegingen daaromtrent had gevoeld.
Tot een staaltje daarvan wel een verhalende onder anderen, hoe hij nog zeer jong zijnde, eens onder ene kermispredicatie van zijn vader wonderlijk was aangedaan geweest; en dat de bijblijvende indruk van die, hem dikwijls kinderlijk had doen vragen: "Vader! wanneer zal het weder kermis wezen?" zonder de reden te zeggen, waarom hij dat vroeg; dat hij ook wel van ongemene genieting en bewegingen al zeer vroeg iets ontdekt had aan zijn moeder, die hem daarop had geantwoord: "Kind! dat gaat boven je verstand", en dat hem dat daarna afkerig had gemaakt om iets te zeggen; merkende ook daaruit van achteren op, hoe voorzichtig ook al ouders moeten zijn omtrent hun kinderen in behandeling, om niet iets goeds zonder achterdocht te stuiten.
Dat hij ook van zijn eerste jeugd af zeer veel werk van bidden had gemaakt. Die beginsels der genade en van des Heeren werk in hem, werden wonderlijk opgewakkerd door het heilig voorbeeld en de ernstige vermaningen van zijn vader en moeder, en niet weinig geholpen door hun onvermoeide gebeden voor hem.
Hij verhaalde, hoe zijn moeder meermalen hem gezegd had, dat zij zo aanhoudend en gedurig worstelende voor hem in gebeden was, dat zij zichzelf vergat, in die betrekking dikwijls met veel nadruk had gezegd: "O, wat zult gij te verantwoorden hebben, zo gij God niet vreest!"
Een rechte Eunice, een Monica. En insgelijks van zijn vader, dat die hem, toen hij te Leeuwarden 'op de school ging, en wekelijks des Zaterdags te huis kwam, dan gewoon was des Maandags tot een zekeren afstand buiten Beers, waar hij toen Predikant was, uit te leiden, en dat die daar dan, (men kan er uit besluiten, wat hij gedaan heeft in zijn binnenkamers) bleef staan, voor hem de Heere biddende en hem na-ogende, zolang hij hem zien kon en dat zulks hem ook dikwijls zeer biddende op de weg gemaakt had. Een rechte Abraham daarop gezet, dat zijn zoon mocht leven voor des Heeren aangezicht.

Een zoon van zoveel tranen en gebeden, hoe kon die verloren gaan? De Heere zegende hem merkelijk in zijn studiën, en hij werd uit de scholen van Leeuwarden welhaast gebracht op de academiën van Franeker en Utrecht, waar hij ook al iets in de medicijnen, voornamelijk echter in de talen, in de wijsbegeerte, geschiedenissen, en

vooral onder de professoren, Nicolaus Arnoldus, Christianes Schotanus, Johannes Valkenier te Franeker, de beroemde Gijsbertus Voetius, Andreas Essenius en anderen te Utrecht, in de godgeleerdheid, met veel naarstigheid, en (zoo hij dikwijls heeft betuigd) met vele biddingen tot God, zijn studiën zo gelukkig voortzette, dat hij onder de loffelijkste getuigenissen zijner meesters en blijken zijner bekwaamheid tot proponent werd bevorderd, met een algemene zending daarbij en macht, om de sacramenten te bedienen, gelijk men in Friesland gewoon is; dat hij dikwijls betuigd heeft, hem, waar hij predikte, tot een merkelijk steunsel te zijn geweest.

Welhaast behaagde het de Heere, dat vat, dat Hij Zich geheiligd had, om zijn naam te dragen voor Nederland, ook te gebruiken ten dienste van bijzondere gemeenten. Allereerst werd hij beroepen te Exmorra in Friesland, de 27 Juni 1662, zijnde de derde plaats, die er open- kwam in Friesland, nadat hij proponent was geworden, want daar waren er toen gene openstaande. Aldaar vond hij in het begin veel hardheid onder het volk, doch voor zijn vertrek verkreeg hij al merkelijke roering en zegen onder hen, houdende zich zodicht en naarstig bij en binnen zijn kudde, dat hij (gelijk hij meermalen zeide) als buiten Exmorra niet bekend was.
Daar zijnde, begaf hij zich de 19 Maart van het volgende jaar in het huwelijk met **Sara Nevius,** onder de godzaligen in dien tijd binnen Utrecht zeer bekend, en voor weinige jaren onder ons begraven; nagelaten hebbende door haren wandel en ook al door iets, dat zij heeft geschreven, geen kleine voetstappen van hare Godvruchtigheid, en van een gezegende gedachtenis. De kinderlijke afhanging en onderworpene gehoorzaamheid aan de raad en het bestel van zijn vader in dat huwelijk, als een andere Izak en Jakob, schoon hij toen al predikant, en 29 jaren oud was, heb ik hem met veel verwondering en billijking, (allen kinderen ten voorbeeld) horen verhalen.

Uit dat huwelijk vier dochters en een zoon geteeld zijnde, is nu alleen overig een dochter, Sulamith, die ook de Heere vreest; de huisvrouw van de zeer eerwaarden, Godvruchtigen, en van de Heere in zijn dienst merkelijk gezegenden Ds. Franco van der Kluit, thans Predikant te Alblasserdam.

Hoe hij zich binnen Exmorra verborg, haast ging zijn gerucht verder uit; de Heere wilde hem tot wat groters gebruiken.
Hij werd de 11 November 1665 beroepen te Stavoren, waar hij eerst alleen was, doch met veel moeite bracht hij het zover, dat de vorstin van Friesland van haar zelve ene traktement toestond voor een tweeden Predikant; en om het werk, dat veel tegenstand had, gemakkelijker te maken, stond hij het vaste traktement, dat er was, af voor de tweede Predikant, en waagde het voor zichzelf op het hoftraktement, dat, bij verandering van tijden en personen, zo verzekerd niet scheen, doch dat hem altijd zeer wel betaald is. De zonderlinge vrucht, die hij binnen Stavoren gehad heeft, is zeer groot en wereldkundig geweest.
Het gerucht daarvan maakte ook welhaast, dat die van Harlingen uitgelokt werden, om hem tot hun Predikant te roepen, op de 3 October 1670. Het aangezicht Gods, tot schijnsel over zijn dienst, ging ook daar zo zichtbaar met hem, dat de zegen, dien hij daar gehad heeft, en de liefde der gemeente tot hem, nauwelijks is uit te drukken; wonderlijke verandering kwam daar onder zijn bediening; een menigte van geestelijke kinderen heeft hij daar geteeld.
Harlingen was te na bij Leeuwarden, dat ook dit zich niet zou hebben zoeken te verheugen in zijn licht; derwaarts werd hij dan welhaast geroepen op de 5 October 1673.

Hij bleef daar omtrent tien jaren, met een onuitsprekelijke vrucht en liefde; nochtans ook niet zonder tegenstand en moeilijkheden, wel meest over de bijzondere oefeningen, ook van diegenen, wie dit het minst paste. Nochtans was zijn werk in de Heere daar ook wonderlijk voorspoedig, en des Heeren volk, wandelende in de vreze des Heeren en in de vertroosting des Geestes, werd zeer vermenigvuldigd.

Ondertussen vloog zijn naam over zeeën en provinciën heen; hij werd te Middelburg in Zeeland beroepen de 19 Juni 1578, doch die beroeping wees hij af.
Nu was de grote en zeer beroemde Franciscus Ridderus binnen Rotterdam op de 11 Januari 1683 overleden. Billijk, dat hij door een groot man werd gevolgd. De zucht der grote kerkvergadering alhier was thans tot de aller-ernstigste dienst. Niemand kon daaraan beter voldoen dan Brakel; dat grote licht der Friezen. Lang genoeg had het in Friesland geschenen, nu moest ook Holland in dat licht delen. Hij werd derhalve binnen Rotterdam beroepen op de 23 Juni 1683.
Veel werk was er om hem te overreden. Al eens had hij de beroeping geheel afgeslagen, doch bij een vernieuwde bezending door een opzettelijke boodschapper, met brieven van de Gr. Achtb. Heren van de wet, zo aan hem als aan de overheids-persoon van Leeuwarden; gelijk ook van de grote kerkelijke vergadering, en aan hem, en aan de kerkenraad aldaar, met alle bedenkelijke beweegredenen, en onder vele gebeden der Godvruchtigen, werd hij eindelijk overgehaald, en kwam tot hen over. Onderweg werd hij door een aller-vreselijkst onweer belopen op de Zuiderzee, en in levensgevaar gebracht, hebbende zich elk in het schip al tot de dood geschikt. Door dien storm zeer ver buiten streek gedreven zijnde, kwam het geroep, tot veler dode-lijke beroering, herwaarts, dat Brakel was verongelukt. Hij daagde echter, onder een wonderlijke voorzienigheid ten goede over deze gemeente, eindelijk op, en hij werd onder hen bevestigd op de 21sen November door de zaligen Petrus Tilanus, met de woorden van Jes. 52: 7, "Hoe liefelijk zijn op de bergen de voeten desgenen, die het goede boodschapt, die de vrede doet horen; desgenen, die goede boodschap brengt van het goede, die heil doet horen; desgenen, die tot Sion zegt: Uw God is Koning."
Wanneer hem naderhand over een predicatie, Jezus tot Koning uitgeroepen, moeilijkheden overkwamen, bedacht hij van achteren met opmerking, dat die hem juist bij zijn bevestiging was toegeroepen; gelijk hij ook bij die gelegenheid zich wel herinnerde een zekere droom, die hij zeer opmerkelijk vooruit gehad had; namelijk, dat hij, in een zekere kerk komende, de voorlezer met zeer verhemelde gebaren hem hoorde toeroepen:

De eeuwige God zij u een woning;
Die tot Sion zegt: uw God is Koning.

Zijn inleiding of eerste predicatie nam hij de volgende rustdag, de 28ste November, uit 2 Cor. 5: 20: "Zoo zijn wij dan gezanten van Christus' wege, alsof God door ons bade; wij bidden u van Christus' wege, laat u met God verzoenen."
Ik heb de predicatie van iemand, nu al in de zaligheid, nageschreven, nog onlangs gezien. Dat is er opmerkelijk in, dat hij van zichzelf, wie hij was, vanwaar hij kwam, waar hij ooit meer was geweest, wat hij ooit had gedaan of doen zou, niet een enig woord in die ganse predicatie heeft gemeld. Waardig, tot een bewijs van 's mans zedigheid, hier ook te worden aangetekend, en ter beschaming van zulken, die dikwijls met zo veel winderig gezwaai en gezwets omtrent zichzelf in gemeenten inkomen.
Dus kwam Brakel, naar veler verlangen op vele gebeden, tot u over, en hij werd de uwe, toen al omtrent 49 jaren oud; men meende te oud, om er veel dienst van te

verwachten; maar het is gebleken hoe God de latere jaren ook kan sterken en zegenen. Gij hebt hem nog omtrent 28 jaren, genoegzaam met vernieuwde krachten als van een arend, onder u gezien en gehoord, en het is niet de zemel, maar wel de fijnste bloem geweest, die hij u heeft opgedist.
Sedert werd hij nog eens voor de tweede maal te Middelburg beroepen, de 11 Januari 1688, doch ook dat beroep heeft hij afgeslagen; hij bleef onder nieuwe liefdeverbintenissen bij u.

Wat voor een man hij geweest is, hebt gij toen van nabij ondervonden; als ik mij daarmede zal inlaten, weet ik niet waar te beginnen en waar te eindigen. Ik moet noodzakelijk de zeilen intrekken, of ik stak zo diep in zee, dat ik niet weer ter ree zou raken.
Die hem gekend hebben, weten dat hij, tot merkelijke steun van zijn dienst, tot weinige jaren herwaarts, is van God begiftigd geweest met een gezegende gezondheid en sterke lichaamsgestalte; weinige ziekten heeft hij onder u gehad, en is daardoor tot weinig bezwaring, maar tot merkelijke hulp en verlichting van anderen geweest, waartoe hij ten uiterste gewillig en gereed was.
Naar de ziel bezat hij een scherp en schrander verstand en een doorzichtig en vooruitziend oordeel, een vlug en vaardig begrip van zaken, alles wat hem voorkwam zeer wel schiftende en onderscheidende.
Zijn gaven waren ook zeer beminnelijk; begiftigd met een wakkere, ver doordringende stem, gemengd met een aangename bevalligheid en geschiktheid naar de zaken; om dan als een Boanerges te donderen, dan als een Barnabas te troosten, dan als een Paulus te onderwijzen, dan als een Johannes liefelijk te strelen en te lokken; de stijl onopgepronkt en nochtans krachtig, Schriftuurlijk, deftig; zodat men zien en horen kon, dat hij uit het hoofd niet alleen, maar ook uit het hart predikte.
Hij bezat en merkelijke schat van geleerdheid; was in talen geoefend, in de godgeleerdheid, tot wederlegging van dwalingen, tot bevestiging van de waarheid, door en door gegrond; en (laat het de nijd vrij moren) in het stuk van de beoefening der godzaligheid zonder weerga. Ik betwist anderen hun eer niet; maar dat er iemand in het behandelen van gewetens en hare gevallen, in het innige merg van wezenlijke godsvrucht alle bijzondere zielsgestalten uit te halen, in bedrogenen te ontdekken, ware en schijndeugden te onderscheiden, duistere kinderen Gods op te klaren, treurigen op te beuren, dwalenden terecht te brengen, onzekeren te besturen en door een recht geestelijke handelwijs des Heeren volk de weg te wijzen, zijnde de grote sterkte van onzen overledene geweest; dat hem, zeg ik, daarin niemand is voorbijgelopen en wellicht bijgekomen, beken ik niet te geloven.
Door dit alles heeft hij ook een naam gemaakt, de gehele wereld door; van verre en van nabij zag men tegen hem op, als tegen een ziener Gods, waar men naar toe ging, om zijn mond te vragen.
Dit is de grond geweest, dat aanzienlijke personen (die ik om redenen verzwijg) met hem briefwisseling gehouden en hem geraadpleegd hebben; dat hij in Oost- en West-Indië, met de broederen op de galeien en ver henen briefwisseling heeft gehouden.
De grond, dat hij van buiten en van binnen, van alle kanten de toevlucht is geweest van kerken en bijzonder in hun verlegenheden; de toevlucht van beroerden, overtuigden, benauwden; van duisteren, van twijfelenden, van onwetenden; de toevlucht en het vermaak van meer gesterkten tot hun opbouwing, verkwikking en verdere vaststelling; het was al Brakel, waar het godzaligen, die van buiten inkwamen, om te doen was, om hem te spreken, hem te horen, zodat er wegens hem een naam uitging van onze Rotterdamse kerk, aan wiens eerkroon hij een hoofdparel was.

Wat hij onder de verdrukking der Schotse Presbyterianen, tot hun ondersteuning, en bezorging van proponenten, die hij hier, onder de hulp van vermogenden, ter studie bestelde, heeft gedaan, en het gevaar, dat hem daarover dreigde, was het door de goede regering van onze stad, en een zonderlinge voorzienigheid van God niet getrouw en genadig afgewend, weten velen.
Zo evenwel, dat hij een doodvijand was van alle oproer en muiterij, en in al zijn briefwisselingen met die Schotse broederen hen nooit daartoe aan, maar integendeel met allen ernst daarvan afmaande. Ik weet het van iemand, nu mede een Godvruchtig leraar in Nederland, die hij in die tijd wel gebruikte, willende zijn eigen hand verbergen, om zijn brieven, die hij derwaarts zond, uit te schrijven, dat hij onder anderen eens die uitdrukking in zijn brief had: zo zij zich tot muiterij uitlieten, dat zij hun lichamen aan de galg, en hun zielen ten verderve zouden brengen.[1] Ik weet ook dat hij iemand, die de Bisschop van St. André had helpen vermoorden, en herwaarts gevlucht was, nooit heeft willen zien noch spreken.

Zijn godzaligheid is ook aan allen openbaar geweest. Gelijk hij anderen de weg wees, zo ging hij dien ook zelf; hij had ook zelf de godsvrucht lief, en bezat haar: zijn wandel was voorbeeldig voor allen, zodat het ook op hem paste: Weest mijne navolgers, gelijkerwijs ook ik van Christus, 1 Cor. 11: 1. De Godvruchtige beginselen zijner jeugd zijn doorgeslagen tot een gezette en voorbeeldige godzaligheid, zijn gansen leeftijd door. Een godzaligheid echter, die gemengd was met een vrolijke en vriendelijke aangenaamheid; waar het op waarheid, godsvrucht, en op de zaak Gods, het belang van de kerk aankwam, standvastig en onbewegelijk, naar de les van Paulus, 1 Cor. 15: 8; maar anders, wat ook de laster in dezen heeft y 'zonnen, van enen zeer vrolijken en aangenamen aard; gelijk diegenen, die met hem omgegaan hebben, weten; en vervullende die les van Petrus, zijt vriendelijk, 1 Petr. 3: 8. Uit hoofde van deze zijn godsvrucht, was zijn levenswijze matig en nederig; nochtans ook gescheiden van vrekheid en gierigheid; de Heere had hem een hart gegeven,. om de behoeftigen ook tot nooddruft zeer milddadig te gedenken; en zoo, naar de les van Pau-• I us, niet genegen tot de wijn; die gaarne herbergt; die de goeden liefheeft; matig, rechtvaardig, heilig, kuis, Ti I. 1: 7, 8. Voor zijn overheden heeft hij altijd een diep ontzag gehad, en betuigde, nooit uit kleinachting legen hen iets te hebben gedaan; maar was er ooit iets, dat daarvoor opgevat werd, hij heeft nog op zijn doodbed betuigd; zo men de oprechtheid van zijn oogwit, de overreding van zijn gemoed, menende in gehoorzaamheid aan God zo te moeten doen, gekend had, en de krachtige overhelling van zijn geneigdheid om de liefde van mensen te behouden, en zijn overheden allen eerbied te geven, onverminderd de ere Gods; ja hoeveel eerbied altijd daaronder nog gebleven was in zijn hart, hij zich verzekerde dat men hem nooit enige moeilijkheid zou hebben willen maken.
Zijn ontzag voor God blonk in hem uit, zo haast hij zich zette om iets te doen, waarin de Heere gemengd was; in samenspraken, in oefeningen, in gebeden, o wat blonk er terstond een deftigheid in hem uit! Wat heb ik hem dikwijls onder de godsdienst zien zitten met een inspanning en eerbied, die voorbeeldig was! Wat een bidder hij in het verborgen is geweest, hoe onderhandelende met God, hoe nederig, hoe ootmoedig, hoe gelovig echter ook doorgaans, daarvan zijn zijne binnenkameren getuigen.
Hoe bekommerd hij was voor de kerk, voor de waarheid, voor de godsvrucht in deze donkere tijden, daarvan zijn wij dikwijls getuigen geweest.
Hoe gemoedigd en gesterkt in God hij altijd geweest is onder personele ongevallen, ja,

[1] Dit ging zover dat hij helaas de moedige en oprechte James RENWICK een bestraffende brief stuurde.

hoe wonderlijk en goddelijk, hij op een meer dan gewone wijze, daaronder door ongewone voorzienigheden, opdat ik niet iets hogers zegge, is bemoedigd en van de uitkomst verzekerd, zou ik kunnen zeggen, zo de hatelijkheid mij niet gebood daarvan te zwijgen. Gelijk ik ook, om de misduiding, voorbijga hetgeen hij, in nederigheid en alleen tot eer van God, van wonderlijke ontdekkingen Gods wel aan vertrouwden eens gezegd heeft, dat dikwijls in het gemeen, en ook nog op zijn doodbed zeggende: de geest der profetieën en der openbaringen houdt in de kerk nog niet geheel op.
Onder bijzondere lasteringen en kwaadsprekingen hield hij altijd een wonder effen en onbewogen gestalte, hebbende van Paulus geleerd te gaan door eer en oneer, door kwaad gerucht en goed gerucht, 2 Cor. 6: 8. Want daarvan heeft hij ook al zijn deel gehad; trouwens, hoe kan het anders wezen?
De rechtvaardige is een verachte fakkel naar de mening desgenen, die gerust is, Joh. 12: 5. Die godzalig willen leven in Christus Jezus, zullen vervolgd worden, 2 Tim. III: 12. Zulken geeft men kwade namen, men werpt er lasteringen op; hun hemeltaal is een verkondiging van vreemde goden; hun ijver razernij.
Doch dit alles trof hem niet het minste; ja veeleer, hij rekende het voor vreugde, om de naam van Christus smaadheid te lijden, Hand. 5: 41. Dikwijls toonde hij wel een verborgen wens, als er de Heere hem genade toegaf, om door bloedgetuigenis Jezus Christus te verheerlijken: en zo met Paulus ook bereid zijnde om te sterven voor de naam des Heeren Jezus, Hand. 21: 13.

Dus betoonde hij zichzelf; naar de les aan Titus, in alles een voorbeeld van goede werken; maar bij dit alles, zoals hij als Leraar onder u verkeerd heeft, ook in de leer onvervalstheid, deftigheid, oprechtheid, het Woord gezond en onverwerpelijk, Tit. 1: 7, 8. Hoeveel achting hij voor de predikdienst gehad heeft, mag men afleiden uit hetgeen hij elders zelf getuigt: Ik acht een verkondiger van het Evangelie te zijn duizendmaal heerlijker voor mij, dan een koningskroon; niet ongelijk, hetgeen ik elders van Dometius, Thalassus, Petronius, een vorst van Anhalt, Georgius en anderen heb aangetekend.
Zeer node kwam hij er daarom toe, om aan iemand (vooral dien hij voor geen begenadigd predikant hield) zijn predikbeurt over te geven; ja ook zelfs om enige, die hem door bezwaring was opgekomen, weder af te staan; gelijk hij daarom ook wonder getrouw geweest is, ook nog onder de later zwakke jaren van zijn ouderdom, om buitenbeurten pp de openstaande plaatsen door koude, onweder en ongemakkelijke wegen waar te nemen; alles, waartoe hij rekende roeping te hebben, deed hij gaarne zelf, hij zaaide gaarne aan alle wateren, of hij er ook nog enige vrucht mocht hebben, gelijk hij ook dikwijls wonderlijk heeft gehad.
Zijn arbeid onder u is ook openbaar geweest. De teksten onder u gepredikt, de verhandelde stoffen zijn onnoembaar, meest alle deugden zo krachtig verhandeld; de verklaring van de 45ste, 46ste en 84ste Psalm, van de gehele Openbaring van Johannes, van de ganse brief aan de Hebreeën, en nog laatstelijk van de eersten zendbrief aan de Corinthe, die hij gebracht heeft tot aan hfdst. 15: 13, waarvoor hij is blijven staan; en zo (gelijk hij met het begin van dien brief al zeide te denken) is hij onder de verhandeling van dien gestorven.
Behalve zijn predikwerk, was hij in het kerkbestuur ook onvermoeid; zelfs nog onder zijn afgematte ouderdom en pijnlijke ongestalten als sleurende naar de kerk-vergaderingen, die altijd getrouw bijwonende; in klassen en synoden nam hij ook getrouw zijn post waar; in de laatste (zoekende nooit iets voordeligs voor zichzelf, maar wachtende op ongezochte roeping) heeft hij ook de eer gehad, om als president meer dan eens met veel lof voor te zitten, te Leeuwarden, Gouda, Leerdam.

In dit alles was hij zo ernstig gezet op een strenge oefening der kerkelijke tucht; ijverig gekant tegen goddeloosheden en inbrekende ijdelheden, tegen dwalingen en ketterijen.
En in het algemeen ijverende tegen alles, waardoor kerk, waarheid of godsvrucht gevaar liepen.
Wat hij tegen de Labadisten in hun opkomst heeft gedaan, is uit hetgeen hij tegen hen geschreven heeft, wereldkundig; en niet uit een blinde drift, vindende zelfs al eerst vele overhelling om tot hen over te gaan, maar na alvorens met Anna Maria Schuurman, Labadie zelven, Ivon en anderen, van hun gezelschap gesproken en alles nauwkeurig onderzocht te hebben, ja na voorgaande afzondering in eenzaamheid en gebeden gedurende een geruime tijd, om bij de Heere licht en raad te zoeken, en na een zeer goddelijke onderrichting en overreding daarop gevolgd, om bij de kerk te blijven, gelijk hij zelf elders aantekent, uit kracht van welke hij velen, die aan het wankelen waren, heeft gestuit, anderen weder teruggebracht, en dikwijls van Leeuwarden, waar hij toen stond, naar Harlingen, zijn voorgaande gemeente, heen en weder reisde, gezet eenmaal in de maand daar nog bijzondere oefening hebbende, om de Godvruchtigen en door zijn dienst bekeerden, die daar zeer hellende waren, vast te stellen en weder op te bouwen in de weg des Heeren.
Hoe ijverende hij geweest is tegen de opkomende dwalingen van Bekker, van Leenhof, van Roël, en alles wat langs de regel van een verkeerde wijsbegeerte en losse Schriftuurverklaring zich tegen de waarheid en achtbaarheid van des Heeren Woord in dezen tijd, binnen en buiten de kerk, aller-gevaarlijkst verhief, en hoe ernstig hij zich daartegen altijd aanzette, is bekend; hij verklaarde nog op zijn doodbed zijn blijdschap daarover en de vrede, dien hij daardoor ondervond.
Doet hier nu nog eens bij de ongemene dienst, dien hij aan het algemeen en aan u gedaan heeft door zijn loffelijke geschriften. Ik ga voorbij het *Halleluja; de waarschuwing tegen de Labadisten, leer en leidingen der Labadisten;* Yvon van vele dwalingen overtuigd; de Heere Jezus tot Koning uitgeroepen; waarachtig verhaal, verdedigende het recht der kerk; brief aan de heer Bleiswijk; brief aan N. N., koopman in Nieuw-Nederland; waarschuwende besturing tegen de Piëtisten en Quietisten.
Dit alles is als verzwolgen in zijn ***Redelijke Godsdienst,*** een werk in het stuk van de waarheid en bijzonder in de kracht van een innige en recht geestelijke beoefening zo doorwrocht, zo nuttig, zo dierbaar, dat het de tijd wel zal verduren.
Het is onder veel nachtwaken en ernstige biddingen tot God opgesteld; binnen en buiten het land, of in Oost- en West-Indië toe, onbedenkelijk verspreid en doortrokken in steden en dorpen van ons land; nauwelijks vindt men ergens tedere Godvruchtigen, of men vindt er Brakels Redelijke Godsdienst.
Daarom ook (ik weet niet of daarvan in een werk van die grootte en zwaarte een weerga is) binnen de tijd van elf jaren nu al voor de vierde maal ter perse; in het jaar 1700, toen in het jaar 1701, wederom in het jaar 1707, en nu wordt het weer gedrukt. Geen huisgezin behoort het te missen; de vrucht, die het alleszins gedaan heeft en nog doet, is ongemeen; van verre en van nabij hoort men daarvan de allergrootste en opmerkelijkste getuigenissen. Door hetzelve zal hij nog blijven spreken, nadat hij gestorven is.
Voeg nu bij dit alles nog eens zijn ijverige en getrouwe werkzaamheid onder u, zo lang het zijn lichaam toeliet, in huisbezoekingen, in het bezoeken van zieken, in het aanspreken van mensen, waar het nodig was en zijn getrouwheid daarin, om ergerlijken te bestraffen, dwalende te waarschuwen, zwakken te versterken, treurigen te troosten, twijfelenden vast te stellen.
Nog al zijn bijzondere oefeningen onder u, aan zijn eigen huis, aan de huizen van

anderen, en dat vooral niet te vergeten is, die overnuttige en gezegende oefening in de kapel, waaraan zo velen uwer nog met zo veel blijdschap gedenken moeten; niet alleen uit onze stad, maar van ver afgelegen dorpen, een aanzienlijke menigte uittrokken; het was een wonder om te zien, hoe er van Bleiswijk, van Zevenhuizen en van rondom een gehele menigte mensen afkwamen, die dan bij de uitgang van de deur vader Brakel nog eerst eens even toespreken moesten, en dan een zegen op hun weg van hem ontvangend, door de donkeren nacht, niet minder dan de kamerling van Candace, hun weg reisden met blijdschap, Hand. 7: 31.
Wat nuttigheid, wat opbouwing, wat besturing, wat versterking, wat bewerking velen daaronder wel gehad hebben, is nog niet te vergeten.
Veel minder de vrucht, die hij met zijn dienst in het algemeen, door het een en ander, onder u heeft gehad. Hoe kan ik het uitdrukken? Wat heeft zijn komst en verblijf onder u een wonderlijke zegen, een ongemene beschijning van des Heeren begunstigend aangezicht gehad! Wat kwam er een glans, een sierlijkheid en deftigheid van godsvrucht, een verwakkerde ernst en ijver, een ongemene samenvoeging in liefde onder de vromen! Wat heeft hij een aantal leerlingen gemaakt!
Hoe menigeen is er nu al in de zaligheid; hoe menigeen leeft er nog, die door hem, als een middel is bekeerd, en die hem nu, als hun vader in Christus Jezus, moeten naschreien! Hoe menigeen, die al op de weg was, is er door hem verder opgeleid, bevestigd, volmaakt!
Wat heeft hij een licht onder u gebracht omtrent de onderhandeling van de ziel met de Heere Jezus op het verbond der genade, en hoe men, langs zulk een verbondmaking, God op de beloften aanneemt en zich aan de Heere Jezus overgeeft!
Misschien met zoveel klaarheid en zo Evangelisch als nooit voorheen, zijnde dat zijn bijzonder talent. Hoe velen, die meer wettisch geleid werden en handelden, is hij daarin tot een zeldzame handeling geweest!
Wat heeft hij door dien weg een liefde en plaats gewonnen van genegenheid in uwe harten! Wat heeft zijn dienst en prediken, wanneer het een weinig begon bevat te worden, een opgang gemaakt onder u hebbende niet alleen het gehele hart in de godzaligen, maar ook een algemene achting en naloop gekregen van kleinen en groten, van geringen en aanzienlijken, (een zeldzaam gevolg van de oudheid) tot aan de ure van zijn dood.

Dus beantwoordde de Heere de zegen, die zijn stervende vader, daags voor zijn dood, welke voorviel op de 14e Februari 1669, omtrent 61 jaren oud op des overledenen voorafgaand bezoek, zeer statelijk over hem had uitgesproken, hem boven alles toebiddende, dat de Heere door hem vele zielen bekeren en het koninkrijk van Christus opbouwen wilde. O, de Heere is overal, maar bijzonder onder u, daartoe met hem geweest; en het is waar geworden, hetgeen de overledene wel verhaald heeft, dat hij eens in de beginselen van zijn dienst te Stavoren veel tegenstand en weinig vrucht vindende, en daarover zeer verdrietig, treurig en biddende zijnde, het hem voorkwam alsof hij een luide stem hoorde, die hem toeriep: *in de grijzen ouderdom zult gij vruchten dragen.*
Zeker, die belofte eens rechtvaardigen, Ps. 92: 15, 16, is in hem wonderlijk vervuld; zijn laatste dienst binnen Rotterdam was boven andere gemeenten nog het meest gezegend, tot aan de laatste adem toe vrucht dragende en vet en groen zijnde, om te verkondigen, dat de Heere recht is.
Met wat kracht van stem en ijver hij tot het einde toe heeft gepredikt, en zelfs wanneer hij, wegens zwakheid en pijn, als langs de trappen moest opgelicht worden op de predikstoel, weet gij; als hij er maar op was en aan het werk, dan scheen al de

zwakheid weg; zo werd hij dan weggevoerd in des Heeren werk, zijnde dat dikwijls zijn wens geweest, dat hij op de predikstoel mocht sterven, en dat, opdat hij immers op zijn ziekbed in geen ding tot oneer van God door ongestalten zijn mocht, en of er nog iemand door zijn sterven mocht overtuigd en bewerkt worden.

Ziet daar, mijn Toehoorders! doch maar als met een flauw penseel, de hoofdtrekken van een man, die dat gemeen had met de mensen, dat hij een mens was; doch die echter ook onder de mens een mens bij uitstek is geweest.
Is het niet jammer, dat zulk een mens ook heeft moeten sterven? Dat hij immers geen Nestors, geen Methusalems jaren heeft mogen bereiken?
Het is van hem ook waar geworden: *Aangaande de dagen onzer jaren, daarin zijn zeventig jaren, of zo wij zeer sterk zijn, tachtig jaren,* Ps. 90: 10.

Dusverre bezag gij hem met blijdschap en met vrolijke herinnering, maar nu gaat het treurig rouwtoneel open; het is genoeg om u het hart te doorgrieven, als ik u zeg: ***die mens is ook gegaan naar zijn eeuwig huis,*** het lichaam naar het huis des grafs, de ziel naar het huis des hemels. Hoe sterk hij altijd was geweest en van een zeer gezond lichaamsgestel, het bleek echter op het laatst ook, dat hij een lemen hut omdroeg, en dat de ouderdom ook in hem, hoewel zeer laat, naar het algemene spreekwoord, kwam met gebreken. Zielsverzwakking kwam er weinig, alleen, gelijk meest in alle ouden, enige vermindering in het geheugen.
Doch sedert weinige jaren herwaarts behaagde het God, hem met zware aanvallen van graveel te bezoeken, dat hem dikwijls als een worm deed kruipen en smartelijk prangde uit te schreeuwen; doch altijd met wonderlijke stilheid en onderwerping naar binnen. Daardoor werd, als door zo vele beukslagen, de tabernakel zijns lichaams geschud, gekrenkt en ten val bereid. Allengskens braken de krachten af, de ouderdom begon door te breken, totdat de dodelijke dag naderde.

Op de rustdag, de 30ste Augustus dezes jaars, predikte hij voor de laatste keer nog tweemaal; des morgens in de vroegpredicatie uit Ps. 63: 2, *O God, Gij zijt mijn God*; en des namiddags in de Nieuwe kerk, over de voorrede van het Gebed des Heeren, staande dus voor de laatste maal; waar ik nu sta, daar hebben uwe ogen dezen uw Leraar allerlaatst gezien, maar zij hebben ook gezien met hoe veel zwakheid hij er kwam en stond.
Hoe hij des morgens over de straat sleurde, verscheiden malen moetende onderweg ergens op gaan zitten rusten, hebben zij getuigd, die hem met medelijden zagen sukkelen en aanboden te ondersteunen, des namiddags genoodzaakt zijnde, zich met een sleedje naar de kerk te laten rijden, en zeer afgemat, met hulp van de koster op de predikstoel geraakte.
Den 4de September, op een Vrijdag, werd hij door een hevige ziekte aangegrepen, vergezeld van een dodelijke benauwdheid in de borst, die zo hevig doordrong, dat men in het begin al dag op dag de dood verwachtte.
Het behaagde echter de Heere, hem voor een tijd nog te oefenen op het ziekbed. De onuitsprekelijke benauwdheden, waarin wij en anderen hem dikwijls gezien hebben, waren nauwelijks te aanschouwen. Die duurden al enige weken. Daarna kwam er echter in de laatste weken een weinig meer ruimte; somtijds een flikkerhoopje van herstelling; doorgaans echter onder weinig gebruik van voedsel en niet veel slaap, allengskens verzwakkende en uitlevende, tot dat zijn kostelijke ziel, juist acht weken na het begin der ziekte, op de 30ste October, ook een Vrijdag, het lichaam verliet en overstak naar de eeuwigheid.

Het zou te kort zijn, Toehoorders, indien ik u zo maar even zijn ziekbed liet zien, en u daarmede heenzond; neen, ik moet er u nog een weinig bij staande houden; en gij verwacht het ook, zo ik acht.
Gij denkt misschien al, hoe kostelijk zal zulk een man zijn gestorven! och, mocht ik eens weten, wat daar al omgegaan is! Ja kostelijk mijne vrienden, en ik zal er u ook wat van zeggen. Maar dat moet ik vooraf u ook zeggen, dat niet juist altijd grote godzaligen grote gestalten op hun doodbed hebben, en wacht u wel daarnaar te oordelen over iemands genadestaat; de Heere laat er wel van zijn lieve kinderen duister heengaan. Evenwel, zo is het hier niet geweest.
God is hem wonderlijk goed geweest op zijn ziekbed. Gij moet het mij echter vergeven, dat ik u van dag tot dag niet zeg, wat er die acht weken lang al is omgegaan, daarvan is geen aantekening gehouden, het ware ook niet te doen geweest; en vooral kon dit het kort begrip van mijn prediking niet bevatten.
Ik zal u met één woord zeggen, dat hij een doordeftig voorbeeld geweest is van iemand, die in de Heere sterft. Komt, leert dan bij zijn ziekbed ook sterven; ik zal de zaken tot hoofden brengen.

1. Naar des Heeren last aan Hiskia op zijn ziekbed: Alzo zegt de Heere, geef last aan uw huis, Jes. 38: 1, is hij ook in dezen niet achteloos geweest. Schoon zijn aangezicht anders met Hiskia ook zeer afgewend was van de dingen naar buiten, heeft hij echter ook daaromtrent het nodige besteld, en daaronder ook de orde van zijn begrafenis. Doch wat het meest bij hem woog, was, dat hij, als een stervende vader, aan zijn huis bevelen gaf van veel groter gewicht; ieder, bij velerlei gelegenheden heilzame lessen en zeer ernstige zegeningen toesprekende; als een andere Abraham hun belastende de weg des Heeren te houden, om te doen gerechtigheid en gericht, Gen. 18: 19. Vooral als een stervende Jakob, zijn huisgezin en onder die bijzonder zijn kindskinderen, zeer dikwijls met de uiterste tederheid en zielsberoeringen, zeggende; ook somtijds zeer statelijk en plechtig, met een bedaardheid en deftigheid, dat men iets goddelijks zag liggen in zijn taal en op zijn aangezicht en onder zeer zielroerende bewegingen, zeggende onder anderen: "De zegeningen van mijn God en mijns vaders God, blijven over u", enz.
Zegenende ook in het bijzonder zijn oudste kleinzoon, Willem Brakel van der Kluit, in zijn studiën; en vooral wensende, dat de Heere hem een gezegend werktuig wilde maken in zijn hand, tot welstand Zijner kerk; hem opwekkende tot alle naarstigheid, met die bekende spreuk: ora et labora, bid en werk, en bijzonder ook om te blijven bij de zuivere waarheid, en hem waarschuwende tegen alle insluipende verderfelijke dwalingen, zeggende met een zeer grote nadruk: "Gij hebt anders mijn zegen niet te verwachten"; en hem aansporende tot een ernstige godzaligheid, ook door zijn eigen voorbeeld, waarin hij hem tot een goed voorbeeld was geweest.
Verder vertroostte hij ook al de zijnen zeer teder, zeggende onder anderen: "De Heere zal in alles zijn raad over u uitvoeren, maar het zal enkel liefde en goedheid zijn; want Die ook Zijn eigen Zoon niet gespaard heeft, maar heeft Hem voor ons allen overgegeven, hoe zal Hij ook ons met Hem niet alle dingen schenken? Wie zal beschuldiging inbrengen, enz.", uit Rom. 8: 32 en vervolgens.
Dan wederom op een anderen tijd: "Hier ligt de laatste van din stam, die zolang in één persoon bestaan heeft, wiens voorouders Paaps zijn geweest, van wie God de twee laatsten gebruikt heeft ten goede van Zijn kerk.
Dan wederom: "Hier ligt de boom, die zesenzeventig jaren heeft gestaan, vele zomers en winters heeft verduurd, Jezus had hem geplant, gesteld in zijn hof, groot gemaakt

en nu neemt Hij hem weg."

2. Zijn gestalte naar binnen is zijn ganse ziekte door zeer effen, bevredigd en opgeklaard geweest, met een zeer groot en sterk geloof. Zijn uitdrukkingen, welke zijn ruimte daaromtrent hebben getoond, zijn niet te noemen.
Nu eens: "Ik heb een vast testament, want Jezus heeft gezegd: Ik verordineer u het Koninkrijk, gelijkerwijs mijn Vader Mij dat verordineerd heeft; en ik heb de dood des Testamentmakers, ik heb het Zegel en Onderpand, ja ik heb God zelf. Ik geloof zo vast, alsof ik het al had, en met mijn oog zag."
Dan eens: "Ik heb de goeden strijd gestreden, ik heb de loop geëindigd, ik heb het geloof behouden; voorts is mij weggelegd de kroon der rechtvaardigheid, welke mij de rechtvaardige Rechter, mij, mij, mij, (herhalende dat met nadruk) geven zal; en niet alleen mij, maar ook allen, die zijn verschijning liefhebben."
Dan weer: "Ik heb vrede van rondom." Een rechte Abraham, die vader der gelovigen, niet verzwakt in het geloof, maar gesterkt, en ten volle verzekerd, Rom. 4: 19-21. Een voorrecht, dat anders niet zo gemeen is, waaromtrent al velen van des Heeren kinderen zo ruim niet zijn. Maar men moest, op hem ziende, ook zeggen, gelijk eens de Heere Jezus tot die Kanaänese vrouw zeide: "Groot is uw geloof", Matth. 15: 28. Een andere Stéfanus, een Barnabas, een man vol des geloofs en des Heiligen Geestes, Hand. 6: 5; 11: 24, waarin de Heere vervuld had het werk des geloofs met kracht, 2 Thess. 1: 11, zijnde geworteld en opgebouwd in Hem, en bevestigd in het geloof, overvloedig zijnde in hetzelve met dankzegging, Col. 2: 7. Billijk mag ik hem dan ook op de lijst brengen van die allen, die in het geloof zijn gestorven, Hebr. 11: 13, en in opzicht van dezen uw voorganger tot u zeggen: "Volgt zijn geloof na", Hebr. 13: 7.

3. Uit dat zijn geloof vloeide ook ene gedurige, zeer doorstralende, aller-tederste en brandende liefde tot God en tot de Heere Jezus, die hij door allerlei zoete uitdrukkingen betoonde; bijzonder veel in het Latijn de bekende versjes van Bernardus herhalende; waarmede hij (even als de stervende Voetius) zeer veel ophad, en waardoor hij wonder verkwikt was, God dankende, dat die verzen gemaakt waren.

O Jesu mi duicissime,
Spes suspirantis animae!
Te quaerunt piae lacrymobe,
Te clamor mentis in,timae, &c.

O, mijn allerzoetste Jezus,
Hope van een hijgende ziel!
U zoeken de Godvruchtige tranen,
U het geroep van een allerinnigste ziel; enz.

Eenmaal drukte hij zich tegen iemand zijner ambtgenoten dus uit: "Ik weet niet, hoe iemand te moede is, die de liefde van de Heere Jezus mist; ik heb Hem liefgehad van mijn kindsheid af."
Terecht dan een geloof, door de liefde werkende, Gal. 5: 6. Had Jezus hem in dien toestand ook gevraagd: "Hebt gij Mij lief?" het antwoord zou uit een ruime borst geweest zijn: "Heere, Gij weet alle dingen, Gij weet, dat ik U liefheb", Joh. 21: 17. Omdat Christus door het geloof in zijn hart woonde, was hij ook als in de liefde ingeworteld en gegrond; ten volle begrijpende met al de heiligen, welke de breedte, en lengte, en diepte en hoogte zij; en bekennende de liefde van Christus, (dat) die de

kennis te boven gaat, Ef. 3: 17-19.

4. Dat geloof en die liefde konden niet anders dan de grond zijn van een zeer vaste en verzekerde hoop, die gevoegd was met een zeer vast toebetrouwen in het midden zijner aller-diepste benauwdheden, dat de Heere het maken zou. O, wat heeft hij zich daaromtrent krachtig uitgedrukt; dan eens: "Ik heb een anker der ziel, dat zeker en vast is, en ingaat in het binnenste van het voorhangsel."
Dan: "Nog een kleine tijd, en Hij, Die te komen staat, zal zekerlijk komen; zo Hij vertoeft, verbeidt Hem, want Hij zal gewisselijk komen, Hij zal niet achterblijven."
Zeer dikwijls uit Ps. 130: 5, 6: "Ik verwacht de Heere, mijne ziel verwacht, en ik hoop op Zijn Woord. Mijn ziel wacht op de Heere, meer dan de wachters op de morgen, de wachters op de morgen."
Dus bleek het ook in hem zonneklaar, dat de hoop niet beschaamt, als de liefde Gods in het hart uitgestort is door de Heilige Geest, Rom. V: 5, en daarom hebbende toeleiding door het geloof, kan hij ook roemen in de hoop der heerlijkheid Gods, Rom. 5: 2. Het was of men in het midden zijner aller-diepste benauwdheden een andere Job zag: "Ziet zo Hij mij doodde, zou ik niet hopen?" Job 13: 15. Als een andere David: "Wat buigt gij u neder, o mijn ziel, en wat zijt gij onrustig in mij? Hoop op God, want ik zal Hem nog loven; Hij is de menigvuldige verlossing mijns aangezichts, en mijn God", Ps. 42: 11.
O, wat sterft hij veilig, die zo sterft! aangedaan hebbende het borstwapen des geloofs en der liefde, en tot een helm, de hoop der zaligheid, 1 Thess. 5: 8. 0! volgt hem ook op dit spoor na; dezelfde naarstigheid bewijzende, tot de volle verzekerdheid der hoop, tot de einde toe; opdat gij niet traag wordt, maar navolgers zijt dergenen die door geloof en lankmoedigheid de beloftenissen beërven, Hebr. 6: 11, 12.

5. Onder dit alles was hij ook zeer biddende: dan tegen de vijanden van de kerk, gelijk hij altoos daartegen een zeer ijverig en krachtig bidder is geweest; dan voor de welstand van de kerk in het algemeen; in het bijzonder voor de gemeente te Rotterdam, dat de Heere Zich daar over wilde ontfermen, en haar bewaren bij de waarheid zeggende met nadruk: "Heere, hoor het gebed van uw stervenden knecht!" bijzonder ook voor zichzelf, om verlossing uit zijn grote benauwdheid, om een kleine verkwikking, om bewaring voor zonde, en bij zijn verstand, opdat hij niet tot oneer van God mocht wezen; telkens ook, als hij maar het minste zou gebruiken, zeer eerbiedig om een zegen daarover smekende.
Biddende ook dikwijls, dat de Heere wilde verhoren al de gebeden van de gemeente voor hem, ook wel, als hij dacht dat de godsdienst omtrent eindigde, zich daar dan bijvoegende, en zeggende: "De Heere verhoort al de gebeden der gemeente voor mij, om Christus wil. Amen."
Dus toonde hij op allerlei wijze, dat hij ook ten einde toe voldoen wilde aan de les van Paulus: "Bidt zonder ophouden", 1 Thess. 5: 17. En dat hij onder de Abrahams, de Mozessen, de Jozua's, de Samuels, de Elia's, de Daniëls, ook hier op aarde wilde getrouw zijn, om het goede bij de Heere, niet alleen voor zichzelven, maar ook voor Sion te zoeken. Hij was in datzelfde begrip van vader Augustinus: Oratio jasti est clavis caeli, asscendit precatio, & descendit Dei miseratio; het gebed des rechtvaardigen is een sleutel van de hemel; het gebed klimt op, en des Heeren ontferming komt neder; en daarom ook tot zijn laatste adem toe, met alle bidding en smeking, biddende ten allen tijde in de geest, en tot hetzelve wakende met alle gedurigheid, en smeking voor al de heiligen, Ef. 6: 8.

6. Zijn bidden kon ook niet gescheiden zijn van danken. O, wat was hij daarin ook overvloedig; God lovende en prijzende voor alles, wat hem voorkwam, en bijzonder als hij hoorde, dat de Heere nog hier en daar met zijn Geest in enige gemeente werkende was. In het bijzonder zeer dikwijls allerhartelijkst dankende voor Jezus borgtocht; voor des Heeren genade in hem, en dat hij Hem al van de jeugd af had gekend, geliefd, gezocht; dat Hij al vroeg de Geest der gebeden over hem uitgestort had; meldende ook veel tot lof van God, verscheidene van zijn ondervindingen, en zijn leidingen onder verscheidene gestalten.
In het bijzonder, dat de Heere hem altijd bewaard had voor alle lichamelijke ontmoetingen van de satan, en alle verzoekingen tot nadeel van zichzelven; en voor het tegenwoordige, dat de Heere hem zo bewaarde bij zijn verstand, dat hij als een Predikant kon spreken op zijn ziekbed. Dus toonde hij ook de les van Paulus geleerd te hebben: dankt God in alles, 1 Thess. 5: 18. Die aller-sierlijkste gestalte van een Christen was ook zijn sieraad: dankende altijd over alle dingen God en de Vader, in de naam onzes Heeren Jezus Christus, Ef. 5: 20, en zo dat werk hier al beginnende; waarin hij nu gedurig is met de zaligen voor de troon, zeggende: Hem, Die op de troon zit, en het Lam, zij de dankzegging, en de eer, en de heerlijkheid, en de kracht in alle eeuwigheid.

7. Zeer dankbaar en vol van liefde gedroeg hij zich ook omtrent de mensen; uitdrukkelijk gaf hij bevel, dat door de kerkelijke bedienaar uit zijn naam de heren Burgemeesters, en zo in hen de ganse regering, zouden worden bedankt voor al het goede en de liefde, die zij in zijn leven aan hem hadden gedaan en betoond; mitsgaders de rust en bescherming, die hij onder hun regering had genoten; en door een ander, dat al zijn ambtgenoten zou worden gezegd, dat hij hen bedankte voor de goeden omgang, en dat hij wenste, met hen allen verheerlijkt te worden; verscheidenen van zijn bijzondere vrienden heeft hij ook bijzondere dankzeggingen gedaan; en die hem uit de gemeente, door waken of anderszins, uit liefde enigen dienst of verkwikking toegebracht hebben, kunnen niet genoeg uitdrukken zijn verlegenheden over hun liefde, die hen zelfs verlegen maakte; zeer dikwijls zeggende: "De Heere vergelde de arbeid der liefde aan mij bewezen."
Het kleinste was bij hem groot; niet ongelijk aan dien vermaarden monarch Artaxerxes, die de sobere watergift, welke hem een huisman op de weg met een zonderlinge vrijmoedigheid in het hol van zijn hand aanbood, met een ongemeen vergenoegen aannam. Zo vergat hij ook niet de liefdeplichten omtrent zijn naasten, om aan de koninklijke wet der liefde ook in dezen te voldoen; dat had hij van Paulus ook geleerd: "Zijt niemand iets schuldig, dan elkander lief te hebben; want die de anderen liefheeft, die heeft de wet vervuld", Rom. 13: 8. Dat was hem van God geleerd, 1 Thess. 4: 9. Dat had hij ook van de Heere Jezus geleerd: "Een nieuw gebod geef Ik u, dat gij elkander liefhebt; gelijk Ik ook u liefgehad heb, dat gij ook elkander liefhebt. Hieraan zullen zij allen bekennen, dat gij Mijne discipelen zijt, zo gij liefde hebt onder elkander", Joh. 13: 34, 35.
Volgt ook diezelfde liefdestappen op, en de Heere vermeerdere u, en make u overvloedig in de liefde jegens elkander, en jegens allen, 1 Thess. 3: 12.

8. Die dankbaarheid vloeide en was gevloeid uit en met een zeer klein en nederig gezicht van zichzelf. Hij mocht niet horen, dat er in zijn tegenwoordigheid iets tot zijn lof werd gezegd; toonde men hem, hoe nuttig hij echter in des Heeren hand geweest was, het was terstond: ja met veel zwakheid. Hij wilde wel, had het de tijdsgewoonte kunnen dulden, zonder enige staatsie, zon der lofgedichten, zonder lijkpredicatie ter

aarde zijn besteld geworden. Dat past een rechten leerling van de nederigen Jezus. Hij had het ook in Zijn school geleerd: "Leer van Mij, dat Ik zachtmoedig ben en nederig van hart", Matth. 11: 29.
En wanneer nog meer, dan als men gelijk een worm, onder des Heeren hand wordt verbrijzeld; paste het David voor de ark, hij rekende ook, dat het hem niet minder voegde op zijn ziekbed, en in het gezicht van de eeuwigheid: Ik zal mij nog geringer houden dan alzo, en zal nederig zijn in mijn ogen, 2 Sam. 6: 22. Al wat hij ooit bezeten had of gedaan, verdween uit zijn oog; hij had niets, dan dat hij had ontvangen, wat zou hij roemen alsof hij het niet ontvangen had? 1 Cor. 4: 7.

9. Dat nederig gezicht van zichzelf bracht hem ook nl. onder een levendige beschouwing van de schrikkelijkheid der zonde, met betrekking op zich en op de smarten, die hij gevoelde; biddende wel met zijn muts af en gevouwen handen: "Och! wat is de zonde een bitter ding! is dat nog geen sterven? Trouwens, niemand kan het tegen de dood uithouden; maar wat kan het mij anders doen dan overbrengen in mijns *Vaders huis; o! heilige en rechtvaardige God; maar ook barmhartige Heere, goede Heere Jezus, ik dank U voor Uw borgtocht! o! het is alles wel.*
De Joden zeggen, dat hij een rechte discipel is van Abraham, die een goed oog, een verbroken geest en een nederige ziel heeft, maar zeker, daarin toonde hij ook recht een leerling van Abraham te zijn, die onder het heilig oog van God zo vernederd werd, dat hij zich maar rekende stof en as te zijn", Gen. 18: 27.
Dikwijls werd hij in het gezicht van zondigheid zeer diep ingeleid, en dat maakte hem zo klein, dat hij wel met Job zou hebben uitgeroepen: "Ziet, ik ben te gering, wat zou ik U antwoorden? Ik leg mijne hand op de mond, Job 39: 37, Nu ziet U mijn oog; daarom verfoei ik mij en ik heb berouw in stof en as", hfdst. 42: g, 6.

10. Uit die eigen grond vloeide een voorbeeldige en verwonderlijke lijdzaamheid en geduld. Onuitdrukkelijke benauwdheden heeft hij weken achtereen geleden; bijzonder ook vreselijke verschrikkingen en naarheden, waardoor hij, als hij zou beginnen te slapen, werd aangegrepen, die het hem wel dikwijls bitter naar het lichaam maakten; dit echter altijd betuigende, dat zij enkel lichamelijk waren en gans uit geen ongestalte van de ziel, of schuddingen omtrent zijn deel aan Christus vloeiden. Onder dezelve klaagde hij wel eens, bad hij wel eens om verlichting, doch altijd met zo veel heilige vrees en beschroomdheid, dat er geen enkele wederstreving in zijn hart of mond tegen des Heeren wil en raad over hem mocht opkomen, dat hij zich terstond in de minste menselijke klacht bestrafte, en zijn kinderlijke stilheid en onderwerping, zeer overtuigende en voorbeeldig voor elk, die hem bezocht, vertoonde, werpende zich telkens met een wonderlijke berusting op des Heeren goedheid en welbehagen; niet één enkel onbedachtzaam woord kwam uit zijn mond; het was ten uiterste eens: "Ik ben zo benauwd!" maar terstond daarop weder: "Doch ik klaag niet; ik mag wel gevoelig wezen; ei! kom Heere Jezus nu, mijn Heere! ik lig hier voor U neder; in uwe handen beveel ik mijn geest; nu kan ik niet meer; nu zal ik stil zijn; nu wacht ik het einde des geloofs."
Tot ondersteuning van zijn lijdzaamheid had hij zeer veel op met enige versjes uit geestelijke liederen, en bijzonder met dat bekende lied uit Lodensteins gezangen:

Zoet gezelschap, dat met mij
's Hemels Heerscer vrij en blij,
Placht te loven met gezangen, enz.

En bijzonder met het 7de, 10de, 12de, en 13de vers daarin. Vooral gebruikte hij ook zeer veel tot zijn versterking der drie laatste verzen uit Ps. 91: "Dewijl hij Mij zeer bemint, spreekt God, zo zal Ik hem uithelpen, Ik zal hem op ene hoogte stellen, want hij kent mijnen naam, hij zal Mij aanroepen en Ik zal hem verhoren. In de benauwdheid zal Ik bij hem zijn, Ik zal er hem uitrekken en zal hem verheerlijken, Ik zal hem met langheid der dagen verzadigen en Ik zal hem mijn heil doen zien."
Waarbij dan ook dikwijls die spreuk van Jakobus kwam: "De lijdzaamheid hebbe een volmaakt werk."
Eens op het inkomen van een zijner ambtgenoten, zei hij, dat hij daar zeer ingeleid was geweest in het beschouwen van de deugd der lijdzaamheid, dat het een wonder schone deugd was en dat hij er nog nooit zoveel beminnelijkheid en dierbaarheid in gezien had, sprekende daarover met zeer veel hartelijkheid. Zeker onder al zijn sierlijke gestalten op het ziekbed, en wel onder nare lichamelijke benauwdheden (waardoor het te groter was) blonk zijn wonderlijke lijdzaamheid uit als een flonkerparel. Het was of men een anderen Job zag in zijn verdraagzaamheid; een andere Calvijn, welke op zijn ziekbed zo dikwijls die woorden gebruikte van David uit Ps. 39: 10: "Ik ben verstomd, ik zal mijn mond niet opendoen, want Gij hebt het gedaan."
Dus zag men ook onzen overledene gedurig in die onderwerping, die hij van zijn grote Meester geleerd had. Het mocht eens zijn: "Vader! laat dezen drinkbeker van mij voorbijgaan", maar daar volgde dan aanstonds op: "doch niet gelijk ik wil, maar gelijk Gij wilt", Matth. 26: 39.

11. In dit alles vertoonde hij zijn standvastigheid tot het einde toe. Eens, zeer vroeg op een morgen, klaagde hij, dat de satan op hem was losgelaten geweest; doch niet in het stuk, zeide hij, van mijn rechtvaardigmaking, daar heeft hij geen vat op mij, maar in opzicht van enige scherpzinnigheden, enkel om mij te kwellen, maar ik heb hem overwonnen, roepende daarop: "Satan, komt gij nu, gij komt te laat, ik ga heen."
Geen wonder; want hij had dat schild des geloofs, met hetwelk hij al de vurige pijlen des bozen kon uitblussen, Ef. 6: 16.
In het stuk van de waarheid toonde hij ook zijn onverzettelijke volharding; eens riep hij uit: "Laten de engelen, en al die het horen, getuigen zijn; ik ken genen anderen weg, dan Christus tot rechtvaardigmaking, heiligmaking en heerlijkmaking aan te nemen, en zich door geloof met Hem te verenigen."
En op enen anderen tijd: "Ik houd het met de eerste vraag uit de Catechismus, niet als de grond mijns geloofs, maar als zo overeenkomstig met des Heeren Woord."
Des nachts, als doodsbenauwdheden hem troffen, zeide hij tegen diegenen, die bij hem waren: "Zegt der gemeente uit mijn naam (en ik zeg het nu voor haar) dat ik haar de waarheid heb gepredikt, die ik heb gekend, die ik heb gesmaakt, daar men vast op gaan kan, daar men de zaligheid door zal verkrijgen, en daar ik op sterf"; kunnende toen door zwakheid niet meer spreken.
Deze zijn krachtige overreding van de waarheden, zo als hij dezelve altijd geleerd had en in zijn schriften beweerd, mitsgaders zijn zeer zware bekommering over insluipende verkeerdheden, en de indruk daaruit op tere godsvrucht voortvloeiende, gelijk zij door zijn' gehele ziekte ongemeen doorbraken, zo schenen zij hoe langer zo meer te verwakkeren, toen zijn einde naderde, hebbende daarom aan verscheidenen, over welke hij bekommerd was, niet alleen binnen deze gemeente, maar ook buiten haar, bijzondere aanmaningen en zeer ernstige waarschuwingen laten doen, om immers bij de zuivere en rechte waarheid getrouw te blijven, als de enigen grond van ware godsvrucht, die op een verzekerdheid der waarheid moet gebouwd zijn.

Zo voldeed hij aan de les van Paulus: Hebt acht op u zelf en op de leer, volhardt in deze; want dat doende zult gij en u zelf behouden, en die u horen, 1 Tim. 4: 16.

12. Zijn ganse ziekte door betuigde hij ook zijn onbelemmerde gereedheid en uitgestrekt verlangen naar de hemel, en naar de komst van de Heere Jezus, met vele hemelse uitdrukkingen; doorgaans evenwel ook met een betuiging van zijn onderwerping en van niet te willen haasten.
Toen hem eens onder zijn ziekte, zeer krachtige begeerte naar ontbinding betonende en betuigende, door iemand werd tegemoet gevoerd: "Vader Brakel, ik heb u wel horen zeggen, al moest gij tot honderd jaren toe prediken en al ware het met pijn en smart, wanneer daardoor maar één ziel uit de klauwen van de satan mocht gerukt worden, dat gij er gewillig toe waart", was zijn antwoord: "Dat wil ik nog wel doen, als het zo de wil van mijn Heere is."
Maar anders waren zijn begeerten voor zichzelf zeer, met de apostel, om ontbonden en met Christus te zijn, om verlost te zijn uit het lichaam dezes doods. En hoe meer zijn einde naderde, hoe meer blijdschap men in hem bespeurde, hoe meer glans van heerlijkheid men op zijn aangezicht als kon zien, de laatsten nacht nog uitroepende met een zeer luide stem: *"Kom, Heere Jezus; ja kom haastelijk."*
En zoo, als een andere Jakob, maar uitziende: "Op uw zaligheid wacht ik, Heere." Gen. 49: 18. Is het wonder? Hij zag de dood voor zich al verslonden tot overwinning, de satan al onder zijn voeten, en van de zonden verlost; en bij de zaligen God te zijn, was zijn aller-wenselijkste goed, dat deed hem daarom ook zo dorsten en verlangen:

God des levens! ach! wanneer
Zal ik nad'ren voor Uw ogen,
In Uw huis Uw naam verhogen?

Ziet daar, dus heb ik u al wat lang bij zijn ziekbed houden staan, en met reden. De laatste woorden der stervenden zijn altijd van een zonderlinge opmerking, en boven alle andere gelijk prikkelen en nagelen diep ingeslagen van de meesters der verzamelingen, die gegeven zijn van de enigen Herder. Het is ook tot een getuigenis over de weg der godsvrucht, als er de Heere zo over schijnt tot het einde toe.
Onder al deze schone gestalten wachtte hij de dood af en naderde zijn einde. O! wat een volkomen voorbeeld van wel sterven. Op de dag voor zijn dood was ik nog in de namiddag bij hem, toen hij nog zeer hartelijk en met veel ernst, onder zeer teerdere bewegingen met mij sprak; doch een weinig verward van taal; wegens de dorre en stijve droogte van zijn tong.
Onder verscheidene betuigingen van zijn verlangen naar de zalige eeuwigheid, en de onzondige volmaaktheid van de hemel, en van zijn ruimte omtrent die verwachting, voegde hij er zeer onverwacht in, dat hij echter enige vrees voor de lichamelijke bitterheden van de dood had; en toen ik hem tegemoet voerde: "O! de Heere, Die u zo lang tot een steun geweest is, zal u ook daar doorhelpen", antwoordde hij met een zeer ernstige herhaling: "Ja, ambtgenoot! ik heb het gesmaakt, ik heb het gesmaakt, hoe bitter de dood is", ogende, zo ik denk, op de dodelijke benauwdheden, die hij meermalen op zijn ziekbed had gevoeld.
Toen ik hem daarop antwoordde: "Mijn goede ambtgenoot! de Heere zal buiten uw verwachting wellicht uw overgang zoet en liefelijk maken", (gelijk ook de Heere heeft gedaan) zo antwoordde hij met een zeer veranderd wezen en opheffing zijns aangezichts: "Gij hebt gelijk; o! dat is nog al onverloochendheid, de Heere is goed", en zeide daarop met enen zonderlinge nadruk dit berijmde vers uit Ps. 138:

"Als ik omringd door tegenspoed,
Bezwijken moet,
Schenkt Gij mij leven;
Is 't, dat mijns vijands gramschap brandt,
Uw rechterhand
Zal redding geven.
De Heer is zo getrouw als sterk,
Hij zal zijn werk
Voor mij volenden!
Verlaat niet wat uw' hand begon,
O, Levensbron!
Wil bijstand zenden!"

En daarop met zegeningen van hem gescheiden zijnde, nam, de zwakheid de volgende nacht al meer toe, tot op de volgende dag, toen hij, nog genoegzaam met verrassing, tegen de middag zeer schielijk veranderde.
Nog in de laatste ure voor zijn dood, door iemand gevraagd zijnde: hoe het al met hem was, antwoordde hij: "Heel wel, ik rust in mijn Jezus, ik ben met Hem verenigd, ik wacht maar, dat Hij komt, doch ik onderwerp mij met alle stilheid."
Kort daarop, enige benauwdheid en verandering in hem bemerkt zijnde, kwam zijn schoonzoon, Ds. van der Kluit bij zijn bed, en ziende, dat de dood kwam, sprak hij hem met vele bewegingen en tranen in de ogen toe: "Mijn lieve vader! gedenk, dat de Heere Jezus met de kroon nu in de hand staat en tot u zegt: zijt getrouwd tot de dood, en Ik zal u geven de kroon des levens, en hoewel het ons tot grote droefheid en smart is, u te verliezen, kunnen wij echter ons verblijden, dat wij u in het geloof kunnen nazien, als gaande door de dood naar de zalige eeuwigheid."
Waarop hij met zijn gelaat en opslaan der ogen nog toonde, dat hij het verstond, toestemde, geloofde en vrolijk henen ging; sluitende daarop wederom zelf zijn ogen toe, zonder dat men zelve daarna weder open heeft gezien.
En zo gaande, evenals zijn zalige vader, tot het laatste ogenblik toe sprekende en bij het volle verstand, op een wonder zachte wijze in weinige ogenblikken naar de eeuwigheid over, zonder dat men enige doodsnikken, rekkingen of bewegingen bespeurde; blijvende zo met zijn aangezicht in zijn hand, gelijk een slapende liggen, en zo de geest gevende des voormiddags omtrent ten 11 ure, (die zon gaat ook op de middag onder) de 30ste October 1711; oud zijnde 76 jaren, 10 maanden en 20 dagen.

De Joden tellen 903 soorten van dood, maar de aller-zoetste, zeggen zij, is *de dood des kusses,* waardoor zij zeggen dat Mozes is gestorven; wanneer God als met een kus de ziel wegneemt. Maar door dien zachte dood is, uw Mozes, uw dierbare zielevriend ook heengegaan; de Heere Jezus heeft als onder een kus van Zijn mond zijn ziel weggenomen, en hij heeft zoetelijk op de borst van zijn lieve Jezus gerust.
Enz.

Nu volgt er: en de rouwklagers zullen in de straten omgaan.
… Laat ons dan op zijn graf schrijven gelijk de Joden wel op de hunne; niet alleen wensender, maar stelliger wijze: *Zijn rust is in den Hof van Eden* (versta er de hemel door) *met de overige rechtvaardigen der wereld.* En:
Zijn ziel is gebonden in de Hof van Eden. Amen, Amen, Amen. Sela!

HET LEVEN EN STERVEN
van
JACOBUS BORSTIUS.

Jac. Borstius werd de 25sten Juli 1612 te Purmerend geboren. Zijn ouders waren zeer achtenswaardige mensen, die met handenarbeid de kost verdienden.
In zijn jeugd was zijn gezondheid wankel, hoewel dit bij verder opgroeien verbeterde. Op school openbaarde zich reeds spoedig een levendige geest en een sterk geheugen, alsook een bijzondere lust tot lezen, zodat hij toen ai Duitse boeken las.
Johannes Jacobus Gaal was toentertijd leraar der gemeente Purmerend en zag met welgevallen de snelle vorderingen van dezen knaap. Daarom hield hij sterk bij diens ouders aan, om hem te laten studeren, terwijl hij daarbij zijn volle medewerking toezegde.
In zijn voorrede van 't eerste deel van zijn boek: "Raad tegen de dood", zegt Borstius van hem het volgende:
"De grote weldaden, die ik van mijn kindsheid af tot nu toe van u heb ontvangen, het vaderlijk hart, dat gij mij altijd hebt toegedragen en de blijken, die ik dikwijls daarvan gezien heb, alsook uw ijver, om mij tot de studie te brengen, waarom gij dikwijls bij mijn vader zaliger hebt aangehouden, dat hij mij zou laten studeren tot de Kerkendienst en mij alle vaderlijke hulp als uw eigen kind altijd hebt bewezen, deze doen mij gestadig wensen: "Heere, geef de huize Uws dienaars, mijns getrouwen vriends, barmhartigheid; dat hij genade bij U vinde in dien dag, want hoeveel goeds hij bij mij gedaan heeft, weet Gij zeer wel." Ik heb nog boven dit alles de Heilige Schriften van u geleerd en veel heilzame onderwijzingen uit uw mond ontvangen, wat een grote erkentenis en dank waardig is. Nooit heb ik gelegenheid gehad, u enigen dienst te bewijzen, waaruit mijn dankbaarheid mocht blijken. De wens mijns harten is daarom: De Heere vergelde u het goede. Nu zal mijn pen het hare doen en voor de wereld verklaren, dat ik uwer gedenke en uw goeddadigheid niet vergete."

't Oordeel en de goede hoop van deze vrome man bewoog de ouders dan ook, zijn raad op te volgen. Zo vertrok de jonge Borstius naar een school in Haarlem, waar hij binnen weinige jaren een uitgebreide kennis verkreeg van de Latijnse en Griekse taal. Daarna lag het in zijn voornemen, zoals in die dagen ook de gewoonte was, naar de Leidse hogeschool te gaan, om zich daar verder te bekwamen. Het ging echter anders.
In het jaar 1629 werd 's-Hertogenbosch ingenomen door de zegenrijke wapenen van de groten veldheer en stedendwinger Frederik Hendrik. En zoals het door die overwinning een schouwtoneel van oorlog was geweest, werd het niet lang daarna een oefenplaats voor de geleerden en voorstanders der Waarheid.
Door de Staten-Generaal werden vier vermaarde mannen naar de Bosch gezonden, n.l. Voetius, Swalmius, Udemans en Everwijn. Het doel van hun zending was, de oprechte, zuivere leer der zaligheid naar Gods Woord te verkondigen en de gemeente tot nader onderzoek van: de Waarheid te brengen. Het spreekt vanzelf, dat Rome nu niet stil zat, maar op alle mogelijke wijze het Woord Gods poogde afbreuk te doen.
Voetius c.s. gaven toen in 't licht hun "Manifeste Letteren", waarin zij op krachtige wijze de leer, die naar de godzaligheid is, verdedigden en de Papisten uitnodigden in het openbaar, in ieder geval in het bijzijn van de magistraat (= stadsbestuur) met elkander samensprekingen te houden.
Door dezen penne- en lippenstrijd dier geleerden aangetrokken, begaf Borstius zich naar 's-Hertogenbosch, waar hij zich geruime tijd ophield. Wat hem nog ontbrak aan zijn oefening in de vroegere scholen, werd hier met veel naarstigheid voltooid, in

aanraking als hij kwam met Voetius enz.

In het jaar 1632 vertrok hij uit Den Bosch naar de hogeschool te Leiden. Tot zijn leermeester in de filosofie had hij Sinapius en de gronden der Godgeleerdheid leidde hij onder 't opzicht van Hommius.
Aan de academie bloeide toentertijd het beroemde viertal van Godgeleerden: Polyander, Walaeus, Tysius en Jacobus Trigland, welke laatste, met De Dieu en Heidanus, voor één van de hoofdpilaren der Leidse kerk gehouden werd. Zulk een tijd te mogen beleven en aan de voeten van zodanige Gamaliëls te mogen zitten, rekende onze jongeling sedert altijd voor een groot geluk.

Doch twee zaken waren er echter bovenal, van welke hij naderhand nooit meldde, of 't was met een beweging van zijn gemoed en hartelijke dankzegging tot God over zulk een grote gunst.
De eerste was, dat hij de beroemde De Dieu zo lang mocht horen prediken. Daar deze dat altijd zo ernstig, zo krachtig, zo zielsroerend deed en zichzelf daarin altijd gelijk was, viel er voor een aankomeling veel uit zulk prediken te leren. En de jeugd genegen is, om, 't geen zij in haar leermeesters bespeurt, te willen volgen, zo is 't een groot geluk, dat men mannen aantreft, die waardig zijn gevolgd te worden om de bijzondere deugden, waardoor zij uitmunten. Van zulk soort was De Dieu er één en niet één van de minste. In zijn predicaties ontbrak nooit bondige geleerdheid, doch zij was met zulk een voorzichtigheid door dezelve heengeweven, dat de eenvoudige gesticht en de geletterde vergenoegd was.
Zijn woorden drongen tot in 't binnenste van het hart, omdat hij, die ze sprak, zulks van harte deed en zijn toehoorder daarvan overtuigde. Ook was er iets in de opslag en 't bewegen van de ogen, dat krachtig hielp en dezen groten leraar zó eigen, dat hij, wiens leven hier wordt beschreven, vaak heeft verhaald, dat, ofschoon hij veel voortreffelijke mannen heeft gehoord, en de geschiedenissen van het leven van nog vrij groter getal gelezen, hij nooit iets dergelijks van iemand gezien of gelezen had.

Het andere geluk, dat hem ten tijde van zijn academische studiën wedervoer, was het volgende: Door de goede hand Gods over hem, geraakte hij tot een gemeenzame kennis en omgang met Mr. Hugo Goodyear, leraar van dekerk te Leiden. Deze man, die in geleerdheid zowel als in ongeveinsde godzaligheid uitstak, werd hem een tweede vader en bleef het onveranderlijk tot het eind van zijn leven. Door hem kreeg hij grondige kennis van de Engelse taal en van het beste van haar schrijvers. Door het vele lezen in deze taal, gevoegd bij de dagelijkse omgang met die vrome man, vorderde hij hierin zodanig, dat hij later verscheidene malen openlijk te Dordrecht, Rotterdam en Leiden in het Engelsch heeft gepredikt. Bij gelegenheid heeft hij ook sommige geschriften uit die taal in de onze overgezet.
De hartelijke genegenheid van Mr. Goodyear bleek vooral in de jaren 1635 en 1636, toen God de stad Leiden met de roede der pestilentie zeer zwaar bezocht en onze student daarvan niet vrij bleef. Thuis gekomen, nadat hij met anderen een lijk had helpen ter aarde dragen, werd hij door zware hoofdpijn, onregelmatige hartslag en braaklust aangegrepen en binnen weinige dagen was hij zo zwak, dat hij niet anders dacht, of 't einde van zijn leven was gekomen. Doch de Heere gaf uitkomst en hij ontving zoveel kracht, dat hij de ziekte weerstond, geholpen door bekwame middelen en zijn jonge jaren. De pest, die zich in zijn nek had vastgezet, verdween zonder verder ongemak; alleen liet zij een litteken achter.
In zo'n voorval een vriend, ja een vader te vinden, is een verdubbeling van genoegen

zowel als van verplichting, omdat de nood de vrienden, gelijk het vuur het goud, beproeft. In de opdracht van het tweede deel van zijn "Raad tegen de dood", zegt Borstius tot Mr. Goodyear het volgende:
"Ontvang dit als een dankteken voor de onderwijzingen en de grote vriendschap, die ik van u heb genoten en die ik nooit zal vergeten. Toen ik tijdens die bedroefden pesttijd te Leiden woonde, had ik dagelijks toegang en onderwijzing in uw huis en gij betoonde toen, zoals gij dit nog doet, dat uw hart geheel vaderlijk tot mij genegen is, wat mij een gedurige spoorslag is, om uwer altijd te gedenken in mijne gebeden, dankende God voor het goede, dat ik door uw onderwijzing en door het aanschouwen van uw goeden levenswandel heb ontvangen."

Ziet, lezer, dat zijn de borsten geweest, die onze "Borst" heeft gezogen gedurende de tijd van vijf jaren, die hij op de hogeschool doorbracht. 't Was redelijke en onvervalste melk, welke zij hem aanboden in oprechtheid en waarnaar hij zich ook met alle naarstigheid zeer begerig toonde.
Nadat hij dan getuigenissen van leer en leven had bekomen, liet hij zich in Haarlem, naar de gewoonte der Gereformeerde kerken, examineren, opdat hij zijn gaven openlijk voor de gemeente zou mogen doen horen en al- zo zien, waar de Heere des Oogstes hem in de oogst zou willen uitstoten.
Dit geschiedde op 9 Juli 1637. Het duurde niet lang, of de goddelijke voorzienigheid wees hem zijn plaats aan. De negenden Maart van het volgende jaar werd hij n.l. beroepen tot eerste predikant van Wormerveer en Zaandijk.

Met ongemene vreugde en liefde werd hij ontvangen in deze gemeenten, waar vanaf de Reformatie noch predikant, noch kerkendienst was geweest. Borstius begon dan ook het werk van zijn dienst met zeer grote ijver en arbeidzaamheid. Gelijk de vers toegemaakte grond alles, wat er in geplant wordt, welig doet opschieten, zo ging het ook hier de jongen leraar met zijn nieuwe gemeente naar wens. Hoewel ook in de grotere gemeenten, waar hij later werd beroepen, hij zijn talent heeft uitgezet, toch waren hem de eerste vruchten in deze gemeente en de openhartigheid en het recht broederlijk omgaan met elkander zó aangenaam, dat, zo het in de Goddelijke voorzienigheid was geweest, hij hier zijn dagen wel had willen slijten en sterven en begraven worden.
Wel is het waar, dat de eerste indrukken van al wat nieuw ot ongewoon is, krachtig op ons inwerken en in onze ziel geplant staan evenals de voetstappen op een pad, dat besneeuwd of in een stuk land, dat omgeploegd is en die van andere gemakkelijk zijn te onderscheiden. Doch de ervaring leert ook, dat de tijd veel verandering brengt en wanneer het eerste nieuwe weg is, de zaken dan veel van haar bekoorlijkheid verliezen. Hoe 't hier na verloop van meer jaren gegaan zou zijn, weet niemand, dan Die het alles weet en Die van de beginne het einde verkondigt. Doch zo men gissingen zal maken, naar 't geen men ziet en van het toekomende uit het tegenwoordige oordelen, zo stond hier een hechte en bestendige genegenheid te blijven. De leraar blaakte van een heilig vuur van liefde en was ijverig over haar met een ijver Gods.
De toehoorders van hun zijde waren zeer begerig om te horen 't geen haar tot vermeerdering van haar kennis en aanwas in de godzaligheid kan dienstig wezen en het geluk, een eigen leraar te hebben, was haar een spoorslag tot erkentenis, waardoor de verflauwing verbannen en de graagte dagelijks gevoed werd.
Ook was de geest van de Atheners, om altijd wat nieuws te zeggen en te horen, nog zo gemeen niet geworden. Men begreep de zaken toen nog zó, dat men de harten van de toehoorders met nodige waarheden moet bewerken en daardoor Christus' gestalte in

haar verwekken.
Terwijl onze leraar daar een woonstede Gods in de geest stichtte, verzuimde hij niet, door gestadige arbeid en 't ernstig verzoeken om grote en kleine giften, beide gemeenten een goede vergaderplaats te bezorgen. En hierin was hij zóó gelukkig, dat in minder dan 5 jaar zowel in Wormerveer, waar bij zijn komst reeds een som, gelijk aan de helft van de nodige onkosten bij elkaar was, alsook in Zaandijk, waar niet één duit in voorraad was, door zijn toedoen een nette stenen kerk gesticht werd in de plaats van het houten gebouw, waarin zij altijd vergaderd hadden. Het nieuwe gebouw werd door hem en andere leraars uit de omgeving door gebeden en dankzeggingen ingezegend.

Terwijl hij zo het gemene welzijn van zijn gemeente behartigde, werd het tijd voor hem, ook aan zijn eigen zaken te denken. Tot nu toe was zijn zuster hem in 't bezorgen van zijn huiselijke zaken behulpzaam geweest. Deze begaf zich in de echtelijken staat, zodat ook hij zich genoodzaakt zag, van levensstaat te veranderen. Hij verkoos dan tot zijn huisvrouw Neeltje Bastiaans uit Haarlem, zuster van Willem Bastiaans, burgemeester van Rotterdam.
Toen hij met deze vrouw 11/2 jaar getrouwd was, en zijn genoegen daardoor zeer vermeerderd vond, daar zij niet minder dan hij zich thuis gevoelde te midden van de eenvoudigheid van het buitenleven, ontving hij in 1643 een beroep vanuit Dordrecht. Hieraan had Borstius in het minst niet gedacht. Hij was zelfs nog nooit in deze stad geweest.
"'t Geschiedde, (zoo meldt de beroepsbrief) wegens de gezegende aanwas van de gemeente aldaar, tot vermeerdering van het getal der kerkendienaren en een meer gevoeglijke bediening."
Hoewel node, ging hij Wormerveer en Zaandijk verlaten. In een opdracht van één zijner werken zegt hij tot deze gemeenten: "Ik gedenk zeer wel, en zal nooit vergeten, met hoe grote en eenparige toegenegenheid gij mij begeerd hebt tot uw herder en leraar; met wat een bijzondere liefde gij mij hebt ontvangen, toen ik tot u kwam en met wat een groten ijver en beweging des gemoeds gij altijd mijn predicaties hebt gehoord en met hoe bittere, overvloedige tranen wij na ruim 20 jaar van elkander gescheiden zijn. Velen van u, en meestal de ouden, zijn nu al weggenomen door de dood en hun zielen zijn gekomen daar, waar alle tranen zijn Gij, die leeft en overig zijt, betoont nog uw liefde tot mij bij alle gelegenheid."

In zijn nieuwe gemeente te Dordrecht werd hij met grote blijdschap ontvangen. Zondag aan Zondag werd hij door een talrijke schare beluisterd.
't Duurde echter niet lang, of hij geraakte in een grote moeilijkheid, die hij nooit gedacht had, dat hem zo spoedig en op zulk een wijze zou overkomen. Hij bemerkte wel, dat er iets broeide, maar hij begreep niet, dat er slechts zo weinig toe nodig was, om een smook in een volle vlam te veranderen en de brand boven de daken, ja buiten de muren te doen oplaaien.
In die dagen begon n.l. in zwang te komen 't dragen van pruiken. Hij wilde dan ook openlijk in een predicatie die mode bespreken en met zijn gewone ernst en hartelijkheid bestraffen.
Dit was in Dordrecht trouwens niets nieuws. De meesten van zijn ambtgenoten hadden het ook gedaan. Men behoefde zich slechts te herinneren, wat de voortreffelijke Balthazar Lydius en Johannes Westerburg gezegd hadden, welke redenen, bewijzen en uitdrukkingen zij bij die gelegenheid bezigden.
Toen echter Borstius zijn predicatie had gedaan over 1 Cor. 11: 14: "Of leert ook de

natuur zelf niet, dat, zo een man lang haar draagt, het hem een oneer is", brachten zijn woorden een grote opschudding teweeg.
Onze prediker, die zijn gemoed ontlast had, verwachtte zegen op zijn arbeid van Hem, die beloofd heeft, dat Zijn Woord niet ledig tot Hem zal wederkeren. God weet, of niet al die twist, dat schrijven en spotten, die onrust en tweedracht in kerkenraden, 't uitvaren van geletterden tegen elkander, achterwege was gebleven, als deze predicatie, evenals Jona's wonderboom zo spoedig was verstorven als geboren.
Maar het ging anders. Zoals bij alle twisten, waren er voor- en tegenstanders. Wat deden nu de laatsten?
Toen Borstius zijn predicatie over 't dragen van lang haar uitsprak, had men zijn rede opgeschreven. Daar hij een zeer vaardig spreker was, was er geen pen zo vlug, dat zij op kon tekenen, alles wat hij zei. Zijn tegenstanders nu verspreidden deze gebrekkige afschriften van zijn rede, ja, het duurde niet lang, of zij werden gedrukt en in groten getale verkocht. Het wonderlijkste was, dat bijna allen ook geloofden, dat alles, wat zij lazen, ook door Borstius zo uitgesproken was. Vele dingen werden er echter in genoemd, die door hem nooit gedacht, nog minder uitgesproken waren.
De pennen en lippen waren nu in beweging gekomen en ... De jonge predikant van Dordrecht kreeg alle schuld; hij was de man, die dit vuurtje had aangestoken. Verscheidene mannen van naam verklaarden nu hun voor of tegen van 't dragen van lang haar, zoals Polyander, Van Beverwijk, Salmasius, Udemans en Voetius, welke beide laatsten het met Borstius dienaangaande geheel eens waren.

In 1644 gaf hij zijn eerste predicatie over deze kwestie in het licht, zoals hij die, op sommige punten nog uitgebreid, had uitgesproken. Langzamerhand luwde gelukkig de storm, die zich door zijn predicatie had ontketend en leefde in Dordrecht rustig verder.
In dezen tijd gaf hij naast genoemde predicatie ook nog enkele andere uit, waarvan de eerste handelde tegen de gierigheid en de tweede tegen de geveinsdheid. Verder nam hij ter hand zijn "Raad tegen de dood", dat hij opdroeg aan de regering van Dordrecht en aan de eerwaardige Johannes Gaal, terwijl hij na de uitgave hiervan nog een tweede deel deed uitkomen, dat hij opdroeg aan de regering van Haarlem en aan zijn trouwen vriend Goodyear.
In Dordrecht maakte hij zich verscheidene vrienden, waarvan enkele zijn: dokter Van Beverwijk, Mr. Paqet, leraar van de Engelse kerk aldaar, Thomas Mareschal en de geleerden Junius en Udemans. Tevens was hij een zeer geziene gast in het huis van Jacob de Witt, burgemeester der stad.

Na ruim 10 jaar zijn dienst in Dordrecht waargenomen te hebben, behaagde het de Heere, dat hij in een ander deel van Zijn wijngaard ging arbeiden. De kerk van Rotterdam, die Justus van de Boogaard naar Utrecht had zien vertrekken, wierp het oog bij dat voorval op de jongsten Dordtse prediker en bracht een beroep op hem uit. Hoewel de eerste tijd van zijn loopbaan in Dordrecht door zijn strijd tegen de pruiken niet bijzonder rustig en kalm was geweest, bleek het nu toch, dat zijn gemeente in de loop der jaren zeer verknocht aan hem was geworden. Men stelde dan ook alle pogingen in het werk, om hem bij zich te houden, maar niets mocht baten en hij nam in het voorjaar van 1654 het beroep naar Rotterdam aan.
Rampsius, rector van de scholen te Dordrecht, zei van hem: "Hij was een predikant, die het pluimstrijken niet verstond, hij was een trouw uitdeler der goddelijke waarheden en zijn vertrek uit deze stad geschiedde met een algemeen leedwezen van de gemeente."
Te Rotterdam werd hij op 17 Mei in de dienst bevestigd. Niet lang na zijn komst in

deze stad begon hij met andere mede-leraren zich duchtig te verzetten tegen de Sociniaanse dwalingen, die daar bijzonder welig opschoten.
Men verzocht hem, zijn vroeger uitgegeven predicaties te willen herzien en deze met één of meer uit te breiden. Hij voegde bij de andere een predicatie over 1 Tim. 3: 16.
't Was wel eigenaardig, dat de predicatie over 't dragen van lang haar, die zoveel tegenspraak had gevonden, nu door de classis van Schieland zonder enig bedenken werd uitgegeven. Zo bleek ook hierin weer, dat de waarheid zichzelf wel altijd gelijk is, maar dat ze niet altijd met dezelfde ogen wordt aangezien.

Zes jaren nauwelijks was hij te Rotterdam geweest, of de gemeente van Dordrecht bracht een beroep op hem uit. Alzo behaagde het de Heere in Zijn wijze voorzienigheid de lastermonden te beschamen, die de wereld met schadelijke vooroordelen tegen hem trachtten in te nemen en van zijn dienst een kwade indruk hadden gegeven.
Zowel de regering der stad, als ook de leraars te Dordrecht, verzochten hem heel vriendelijk het beroep aan te nemen. Na rijp beraad bedankte hij hier echter voor. Hij gevoelde, dat de Heere hem in Rotterdam ging wilde laten arbeiden. Zijn gemeente lag hem na aan het hart. De onderlinge eensgezindheid en de geestelijke band onder zijn gemeenteleden was groot.
Na ruim een jaar verzocht ook Haarlem tot hen over te komen, doch ook voor deze stad vond hij geen vrijmoedigheid daar gehoor aan te geven.
Niet lang hierna deed Borstius met een aardigheid een zwetsende Jezuïet Rotterdam verlaten. De Jezuïet was in geschil geraakt met een leraar te dier stede en de ingebeelde overwinning op die leraar maakte hem zo stoutmoedig, dat hij al de acht "geuzen-predikanten" uitdaagde om met hem over de Dordtse Bijbel te komen twisten, waarbij hij zou bewijzen, dat deze vervalst was. Vanzelfsprekend hadden de acht leraren weinig I ost, naar het snoeven van dezen man te komen luisteren. Toen op de volgende Zondag de burgemeester, die tevens ouderling was, na de morgenpredicatie aan Borstius vroeg, wie er 's avonds zou prediken, antwoordde deze glimlachend: "Hier zal vanavond niet gepredikt kunnen worden, want wij zijn alle acht gedagvaard, om de eer van de Dordtse Bijbel te komen beschermen en terwijl wij dat moeten, kunnen wij hier niet preken."
De burgemeester was gevat genoeg, wat Borstius daarmede wilde zeggen en liet kort daarna een order uitvaardigen, waardoor de snoever de mond gestopt werd en hem spoedig de stad deed verlaten.

In het jaar 1664 vervaardigde hij zijn "Nieuwe Sion", dat hoofdzakelijk predicaties bevat, die tot inzegening van nieuw gebouwde kerken behoren en waar de stof van de bekering, van het vernieuwde hart en de nieuwe hemel en aarde uitvoerig in behandeld worden. In dat zelfde jaar schreef hij korte predicaties over het Lijden van Christus en korten tijd daarna zijn verhandelingen over het heilig Avondmaal, zijn "Ahasveros dronken en gram", wat een verklaring was over Esther's eerste kapittel en verder zijn "Lucifers' kwestie in Christus' familie" of een verhandeling over het meesterschap.

Na deze tijd maakte l'Abadie een tweespalt in de kerken van het vaderland. De Schotse leraars in Rotterdam, om te doen zien, dat zij de vrede van de kerk zochten, schreven tegen de scheurzieken en baatzoekenden l'Abadie, terwijl Borstius de moeite nam, hun geschrift te vertalen. Zo deed hij ook met enige stukken uit de werken van de Godvruchtige Rutherford en Dur- ham, twee lichten uit de Schotse kerk. Hij vertaalde ze en stelde hun gedachten op in vragen en antwoorden.
't Laatste van wat tijdens zijn leven is uitgekomen, was zijn "Vermakelijke wandel

naar de hemel", een duidelijke verhandeling over het zeggen van de apostel Paulus: "Wij wandelen door geloof en niet door aanschouwen."
Dit deed hij in 't begin van het rampjaar 1672 en besloot daarmee zijn schrijven. In dat jaar begon zich n.l. De kwaal te openbaren, die hem na 8 jaar in het graf sleepte.
Tot dat jaar leefde hij in een wenselijke staat van lichamelijke gezondheid.
Achttien jaar was hij nu in Rotterdam geweest en in al die tijd nog nooit genoodzaakt om wegens zwakte, koorts, pijn of iets dergelijks iemand te verzoeken, zijn dienst waar te nemen. Reeds jaren had de gedachte bij hem post gevat dat, wanneer de koorts hem mocht aantasten, dit voor hem een opmerkelijke waarschuwing zou zijn, om hem te zeggen: "Het wordt tijd voor u om te vertrekken."
Hij is in deze opvatting geenszins bedrogen geworden, aangezien hij in al de tijd van zijn pijnlijke bezoeking niet meer dan één koorts heeft gehad en dat was die, welke hem ontbond en zijn aardse tabernakel deed vervallen. Of dit nu slechts zulk een begrip geweest is, zoals de mensen wel meer zo'n sterke inbeelding van een zaak hebben, waarvan zij geen verklaring kunnen geven, dan of hij dit afleidde uit de aard van de koorts, is onbekend, maar dit is zeker, dat hij gaarne schrijvers las, die de ziekten behandelen.
Het was dan in het najaar van 1672, dat, op een Zondagmiddag zijn dienst nog met zijn gewone wakkerheid waargenomen hebbende, hij 's avonds uit de kerk kwam en klaagde over enige pijn in de linkerzijde. De pijn nam hand over hand toe en werd zo hardnekkig, dat hij in negen dagen weinig verlichting gevoelde, ofschoon niets werd nagelaten, de raad van geneesmeesters op te volgen. Men wilde hem in 't begin doen geloven, dat hij ischias of heupjicht had, doch 't duurde niet lang, of er openbaarde zich bij hem een blaasziekte. Dit bracht hem daarna soms in grote verlegenheid, daar hij altijd vreesde, dat hij tijdens een predikdienst de kansel zou moeten verlaten. Hier bleef het echter niet bij. Het kwaad werd erger en meermalen gebeurde het, dat hij zeer bloedig water loosde. Hij zelf en ook bijna alle dokters waren van gevoelen, dat de oorzaak hiervan was een verzwering in de krop van de blaas. Eén dokter was er, die geloofde, dat de oorzaak niersteen was, wat later ook wel bevestigd is geworden. Doch dat hij zelf en anderen het op die wijze niet begrepen, had zij reden ook. Hij had n.l. nooit pijn in de lendenen en voelde geen aandrang tot braken, wat anders de gewone tekenen van deze kwaal zijn.
Zo sukkelde hij veel jaren, hoewel hij toch bijna geregeld in staat was, zijn predikbeurten waar te nemen.

Hij roemde tot het einde van zijn leven de trouwe Vaderlijke zorg en de onverwachte en tijdige bijstand, die hem zijn God in al deze bezoekingen geliefde te gunnen. De predikstoel, hoorde men hem dikwijls zeggen, had Gods zegen en dat de Heere nooit verlaat degenen, die op Hem betrouwen, predikte hij uit eigen ondervinding. Dat bleek wel op Pinkster-Maandag 1673.
Hij moest prediken, terwijl hij die dag, vóór hij de kansel beklom, zeer dikwijls en bovendien bijzonder pijnlijk moest urineren. Doch wat gebeurde? Nauwelijks had hij de predikstoel bestegen, of hij had totaal geen pijn meer en kon zijn predicatie zo blijmoedig en krachtig naar het lichaam doen, alsof hij nog in de bloei van zijn leven was. Thuis gekomen, tekende hij dan ook op de kant van zijn geschreven predicatie deze woorden aan: "Toen hielp God mij wonderlijk."
Dit deed hem toen en ook later bij andere uitreddingen zeggen, dat hij het een wonder vond, dat de van God geleerden hun ondervindingen dienaangaande niet optekenden, terwijl toch dokters hun bijzondere genezingen van zieken wel aantekenen.
Hoewel het in die tijd zijn gewoonte niet meer was, ver van huis te gaan prediken,

maakte hij hierop een uitzondering, toen hij geroepen werd in het begin van October 1674 zijn tweede zoon in Bovenkarspel, gelegen nabij Enkhuizen, in de dienst des Woords te bevestigen. Hij deed dit naar Efeze 4: 11: "En deze heeft gegeven sommigen tot profeten en sommigen tot evangelisten en sommigen tot herders en leraars." Wel bezorgde die reis hem weer veel pijn en last van bloedwateren.

Meer echter trof hem aan het einde van dat jaar het overlijden van zijn oudste dochter en, wat alles te boven ging, was het smartelijk verlies van zijn dierbare vrouw, die God thuis haalde in 1678. Doch spoedig daarna wilde God weer tezamen voegen, wat nu Zijn hand gescheiden had.
't Was slechts 2 jaar en 2 maanden, dat hij in die eenzamen staat treurde, want eind Juni 1680 gevoelde hij een koorts, die hem vrij sterk aantastte. Gedachtig aan wat hij in vroeger jaren daaromtrent geloofde, rekende hij, dat hij aan het eind van zijn loopbaan was gekomen en zo was het ook. Zij kwam, niet meer dan twee malen en het behaagde God daarmede hem te verlossen en in Zijn rust op te nemen.
Zeer geduldig was hij in al dit lijden. En hoe dit hem ook trof, zijn verstand bleef hem bij.
Toen één van zijn ambtgenoten **Gregorius Mees** hem bezocht en hem beklaagde wegens zijn pijn en het zware kruis, dat hem opgelegd werd, antwoordde Borstius met een vrolijk gelaat: "Hoe goed is God en hoe wijs. Hoe weet Hij ieders krachten en bezoekt niemand boven vermogen. Ik zeg dit op u en op mij. Gij denkt, dat mijn kruis zwaar is, maar ik dank God, dat Hij mij dit schenkt. Want als ik gedenk, wat u is overkomen, wat een kruis het was, eerst een lieve vrouw te verliezen en kort daarna zijn kinderen in de Maas te zien verdrinken, daarbij zelf ook in levensgevaar zijnde, mij dunkt, dát was niet om te overkomen. Laat ons daarom op God onzen weg wentelen, Hij zal het wel maken en Hij doe met mij, zoals het goed is in Zijn ogen."
(Ze Schitterende sterren dor ds. Van der Haar op theologienet.nl

Groot genoegen en veel zielsvermaak vond hij in de aanspraak van de Godvruchtigen Mr. Robbert Macwair, die hem twee dagen voor zijn overlijden kwam bezoeken en die voor het laatst kwam betuigen de verplichting, die hij en al de Schotse broeders aan hem hadden, wegens de diensten aan hem bewezen. Hartelijk was hun laatste gesprek, maar voor zo ver zij in de Schotse taal geschiedde, die de omstanders niet verstonden, kon zulks niet opgetekend worden, dan alleen dit, wat de zieke zelf daarna tot hen zei, dat hij waarlijk gesterkt was door een man, die niet alleen godzalig was, maar om 't-werk des Heeren ook nabij de dood geweest, niet anders denkende, of hij zou zijn belijdenis met zijn bloed verzegeld hebben.
Zijn schoonzuster, de vrouw van de heer Willem Bastiaans, burgemeester van Rotterdam, liet niet na, hem ook te komen bezoeken. Daar door hen beiden vroeger meermalen gesproken was over de krachtige uitdrukkingen, die in het antwoord op de eerste vraag van de Heidelbergse Catechismus gevonden werden, getuigde hij nu van de kracht van de waarheid, in dat antwoord begrepen en dat hij op die grond zijn ziel aan God toevertrouwde, die 't goede werk, dat Hij begonnen was, ook zou volvoeren, daar Hij, die 't beloofd had, getrouw en machtig was.
Nu naderde de nacht, dat hij voor het laatst op deze wereld zou zijn. Te middernacht rustte hij een weinig en dat deed sommigen nog hoop scheppen tot verandering, omdat hij nog zeer sterk was. De meesten, die hem zagen, konden zich niet inbeelden, dat een man, in wien zich nog zoveel levenskracht openbaarde, zo nabij zijn eind zou zijn.
Nadat hij enigen tijd gerust had, kwam hij plotseling overeind en zei toen met bijzondere nadruk tot zijn schoondochter, die aan 't hoofd-einde van zijn bed zat:

"Hoor dochter, wat mij is wedervaren. Ik heb gedurende de tijd van mijn dienst dikwijls gelezen voor mijzelf en ook bijgebracht voor anderen op de predikstoel de woorden van Jesaja: In stilheid en in vertrouwen zou uw sterkte zijn (Jes. 30: 15). Maar het scheelt veel die bij te brengen, of ze zelf in zijn hart te bevinden. Nu is mij gezegd, dat dit ook mijn sterkte zal zijn en daarom zal ik mij daaraan ook volkomen overgeven."
Na met haar daarop nog verder van Gods goedheid en liefde in Christus gesproken te hebben, overviel hem weer een verzwaring van zijn gewone pijn in het water lozen, wat hem zó folterde, dat hij met verheven stem het uitschreeuwde, tot verbazing van allen die er bij tegenwoordig waren, wegens de kracht, die zich nog in hem openbaarde. Nauwelijks was dit voorbij, of hij zeide: "Dochter,
In zulke stormen ende baren,
Is met ons de Heere der heirscharen"
en zich schikkende, alsof hij weer wat zou gaan rusten, ontsliep hij zacht en gerust in God en gaf met vol vertrouwen zijn geest aan de getrouwen Schepper over op de eersten Juli 1680. Hij was bijna 68 jaar oud, toen hij stierf.

Omdat er tijdens zijn leven zulk een onzekerheid had bestaan over zijn kwaal, had hij tegen zijn oudsten zoon meer dan eens gezegd, dat hij wel wilde gedogen, dat men na zijn overlijden zijn lichaam opende, opdat men zien mocht, wat hem zoveel pijn veroorzaakt had en wie het naast geraden had. Dit geschiedde dan en men vond bij hem een steen, die in grootte niet veel verschilde van een hoenderei, en aan de blaas zo vastgehecht was, dat zij niet dan door middel van scheuren daarvan kon gescheiden worden. Verder vond men nog veel gruis en kleine steentjes. Zij waren alle vrij zacht, vooral de grote, die in gewicht niet alleen veel afnam, nadat hij uit het lichaam gehaald was, maar ook met de vingers kon verbrijzeld en tot gruis gewreven worden. Behalve dat, was alles in het lichaam buitengewoon gaaf en gezond en de heren, die de dijkopening deden, verklaarden, dat hij een zeer hogen leeftijd had kunnen bereiken, wanneer hem deze kwaal niet had aangekleefd.
Van gestalte was hij matig van lengte en gezet. Hij was vriendelijk van wezen en van opslag der ogen, wat echter door ernst werd getemperd. Vrolijk was hij van aard en niet onvermakelijk in zijn bijzijn.
Zijn uitspraak was helder, zeer onderscheiden en genoegzaam om in de grootste kerken van ons land te spreken, zoals gebleken is in die van Dordrecht, Rotterdam en Haarlem. Zij begaf hem niet, ofschoon zijn jaren vermeerderden en wie hem niet gezien had, zou hem niet voor een man van zijn jaren gehouden hebben. Onder het prediken sprak hij maar en hield zijn stem daardoor in toom, zonder ooit te roepen, wat niet anders veroorzaakt, dan zich dikwijls onverstaanbaar en onaangenaam te maken.
Zijn uitdrukkingen waren levendig, ongezocht en hartelijk. Zijn geheugen was sterk, want ofschoon hij nooit de pen op 't papier zette om door middel van uittreksels van 't geen hij gelezen had, zijn geheugen te hulp te komen, zo wist hij toch, wat hij gelezen had, zich weer goed te herinneren en op de kansel zowel als in de dagelijkse omgang zich daarvan te bedienen.
Vlug was hij in zijn antwoorden en toonde in vele voorvallen, dat hij een woord ter rechter tijd wist te spreken. In zijn omgang was hij oprecht en openhartig en zocht, naar Jezus' les, de voorzichtigheid der slangen te paren met de oprechtheid van de duiven.
Zijn God diende hij van harte en trachtte, zoveel in zijn vermogen was, zonder aanstoot voor de mensen te wandelen.

Ziedaar het einde van Jacobus Borstius en verzekert u daardoor nog meer, dat de Heere is een Ontfermer en dat Hij niet onbeloond wil laten de arbeid van zijn dienaren, die Hem zoeken met een rein geweten, niet predikende zichzelf, maar Jezus Christus de Heere en zichzelf in zoverre, dat zij der gelovigen dienaren zijn om Jezus' wil.

DE LAATSTE UREN
van
Ds. JUSTUS VAN DEN BOGAERT (Bogert)
door
Jod. Van Lodenstein
en
Wilh. Eenhoorn

Justus was een zoon van Aegidius van den Bogaert, overl. 1707 en Geertruda Gerobulus, 1657-1720. Echtgenoot van Catharina Brouwers.
Hun kinderen: Anna Catharina, Gerbrand, Egidius

Van de Bogert was predikant te Utrecht.
29 Maart 1663 predikte hij nog met grote kracht over Gal. 6: 16. Na deze predicatie nam hij nog een catechisatie waar, waarna hij vrolijk en welgemoed thuiskwam. Alleen voelde hij zich wat huiverig, alsof hij de koorts had. Eén van zijn huisgenoten zei hem, dat men hem bij een zieke begeerd had. Wegens zijn vermoeidheid en de koorts drong men, er op aan, dat hij niet door de koude avondlucht er heen zou gaan, maar hiermee zou wachten tot de volgende dag. Daartoe kon men hem echter niet bewegen. Toen hij van het ziekenbezoek thuis kwam, wilde hij met zijn huisgenoten nog iets van de predicatie herhalen, doch daar hij zich hiervoor te zwak gevoelde, wekte hij hen nog wat op tot de praktijk der godzaligheid en van het gehoorde. Daarna verkwikte hij zich met wat voedsel en ging ter ruste.
De volgende dag was hij niet beter. Zijn ziekte nam hand over hand toe. Dagelijks gaf hij verscheidene blijken van de Heilige Geest, die in zijn ziel werkte.
Toen hem tussen 1 en 2 April gevraagd werd, hoe hij zich gevoelde, zeide hij: "De Heere God bezoekt mij, doch het is een genadige kastijding en ik merk ze als een Vaderlijke aan."
Den volgende rustdag maande hij zijn vrouw aan, niet thuis te blijven, maar deel te nemen aan het heilig Avondmaal. Aan een bij hem zijnde dienstbode vroeg hij: "Moet gij niet aan het Nachtmaal gaan?", waarop zij zeide: "Zeker, over 8 dagen, zo de Heere wil."
"Zo", zeide hij, "en ik neem er ook spoedig aan deel, maar dat zal hiernamaals zijn."

's Nachts daarna genoot hij een aangename rust en toen hij ontwaakte, was hij zeer verkwikt. Hij zag, dat een Godvrezende dienstbode hem verzorgde en hij uitte zich tegen haar in vriendelijke en heerlijke opwekkingen, met verbreiding van des Heeren lof over Zijn grote goedertierenheid over hem. "Houd u toch altijd dicht bij de Heere Jezus", zeide hij tot haar, "dan zal het u wel gaan en wijk daar toch niet van af, want Hij is een God van volkomen vergenoegen. Hij heeft al zo lang voor u zorg gedragen, Hij zal ook verder voor u zorgen. Aan mij heeft de Heere dezen nacht ongemene genade bewezen."
Daarop betuigde hij verder zijn geloof op des Heeren genade, triomferende over het ongeloof en biddende om versterking des geloofs. Toen sprak hij met vrolijke, lachende mond: "Wat bijzondere genade doet de Heere ook aan mij. Verscheidene Schriftuurplaatsen zijn mij in deze nacht voorgekomen, zoals: Heere, maak mij levendig naar Uw Woord, Uw toezegging heeft mij levendig gemaakt. Mijn ziel zwijgt Gode, ik zal uitzien naar de Heere, ik zal wachten op de God mijns heils; mijn

God zal mij horen. En verblijdt u niet over mij, mijn vijandin" enz.
Betreffende de hevige pijn, die hij in al zijn leden gevoelde, zeide hij: "Ik zal des Heeren gramschap dragen, want ik heb tegen Hem gezondigd."

De 7de April was hij doorgaans zeer geestelijk. 't Gebeurde, dat hij naar iets verkwikkends vroeg, b.v. citroenen of sinaasappelen. Als men ze hem dan gaf, uitte hij zich in dankbaarheid daarover en in 't verheffen van de zonderlinge besturing des Heeren daarover. Dit vertelde hij aan ieder der vromen, die bij hem kwam en als het scheen, dat hij zich te zeer over zulk een uiterlijke en zichtbare zaak verheugde, zei hij: "Dit is de zaak niet. Ik heb wat anders op het oog. Ik zie op het Hooglied: Ondersteunt gijlieden mij met de flessen, versterkt mij met de appelen, want ik ben krank van liefde." zo bracht hij gewoonlijk alle lichamelijke dingen geestelijk over.
Hij bracht die nacht stil, doch zonder slapen door. Hij toonde hierin echter zijn vergenoegen, terwijl hij toestemde, dat de Heere verkwikking kan geven, zowel zonder slaap als door de slaap.
Terwijl hij zo stil lag, kwamen hem plotseling de woorden uit Hooglied 2: 9 in de gedachte en daarom begon hij al roepende en zingende te zeggen: *"Jezus! Jezus! Jezus! kijkende uit de vensteren, blinkende uit de traliën."*

Op 8 April, 's morgens om 3 uur overkwam hem een dodelijke benauwdheid. Hij eiste zijn vrouw bij zich en zijn collega Lodenstein. Men wekte haar, daar zij een weinig lag te rusten en toen zij bij hem gekomen was, hield hij bij haar aan, om toch ook Lodenstein te ontbieden, dikwijls roepende: "Laat ik toch, eer ik sterf, hem nog eens spreken en een woord uit zijn mond horen."
Tussen 4 en 5 uur kwam zijn collega bij hem. Hij greep Lodenstein bij de hand en had zijn mond dadelijk vol zegenwensen en vermaningen, toen hij met nadruk van hand en mond tot hem zeide: "Mijn collega, de Heere zegene, bekrachtige, ondersteune en bevestige u. Zijt toch altijd standvastig, onbeweeglijk, getrouw en voorzichtig in uw gewichtige ambt."
Toen zijn colleg'a hem voor deze woorden wilde bedanken, liet hij zulks nog niet toe, en ziende de beweging en de tranen van zijn collega, zeide hij zeer ernstig, ten aanhore van allen: "Collega, ik zeg u, dat gij niet boven mate droevig moet zijn en het zo niet ter harte moet nemen. Men moet aan een mens niet zo sterk hangen."
Dit zeide hij, wel wetende, hoezeer zij beiden, al van hun studie af, als door een heimelijke natuurdrift en overeenstemming van genegenheden, aan elkander met bijzondere vriendschap en gemeenzaamheid waren verbonden geweest.
Zij beiden waren, evenals David en Jonathan, liefelijk in hun leven, één van hart en één van ziel.

Dat de heer Lodenstein veel werk gemaakt heeft van deze Van de Bogert, blijkt uit zijn klaaglied over hem in één zijner liederen, waaruit duidelijk blijkt, dat zijn achting en genegenheid voor hem mogelijk wat al te ver gegaan is, waarom de kranke hem waarschijnlijk van te grote liefde tot het schepsel afmaant en hem niet te zeer aan te kleven. Echter, het is wat zeldzaam, als de broeders zo in liefde samenwonen. In deze liefdeloze dagen vindt men er weinig voorbeelden van, dat ambtgenoten elkaar zo zeer lief hebben. Haat, nijd en twist ontdekt men meer dan liefde en nederigheid. De Heere ontferme zich over Zijn Sion en zende de geest van liefde, vrede en gematigdheid aan Zijn kerk.
Vatten wij, na deze uitwijding, de draad van ons verhaal weer op.
Van de Bogert dan vervolgde met tot Lodenstein te zeggen: "Zeg uit mijn naam aan de

kerkenraad, wat ik ook Voetius, onze collega, in de dagen van mijn ziekte gezegd heb, dat zij zullen kloekmoedig zijn. En nu zeg ik ook tot u, dat zij voorzichtig en getrouw zullen zijn, gevende de keizer, wat des keizers is en Gode, wat Gods is."
Hierna kreeg Lodenstein gelegenheid hem te vragen, hoe het met hem was en wat de Heere in een tijd als deze deed en sprak tot zijn ziel.
Met grote genegenheid sprak hij hiervan en bediende zich hierbij van de Latijnse taal, zoals zij in hun gezonde dagen, wanneer zij elkander van hart tot hart wilden spreken, zo dikwijls gedaan hadden.
Om verdere bijzonderheden tussen deze twee voorbij te gaan, zij opgemerkt, dat de kranke zeer goed gevoelde zijn gebreken en inklevende gebrekkigheden en daaruit de onvolmaaktheid van zijn beste werken. Dikwijls riep hij uit over de diepte der boosheden in het hart, waarvan hem de genadige werking van de Heiligen Geest zeer duidelijke en dierbare overtuigingen gaf, zó krachtig en met zodanige verfoeiïngen, dat het bleek, dat het licht der heerlijkheid, dat aanstaande was, met zijn stralen de ziel bescheen, om daardoor zijn onvolmaaktheden te doen zien. Niets scheen hem zó verschrikkelijk als het niet genoeg beseffen en verhogen van des Heeren grootheid, heiligheid, waardigheid, alomtegenwoordigheid, alwetendheid, waarheid en rechtvaardigheid.
De Onzienlijke begon zich meer dan ooit aan hem te openbaren en daarom verfoeide hij zichzelf en had berouw in stof en as. Zeer vertoornd was hij op zichzelf, als hij daaraan dacht, gaf dikwijls aan de hoge Majesteit heerlijkheid en wist geen woorden te vinden, krachtig genoeg, om de boosheid van het menselijk hart in het niet beseffen van deze heerlijkheid en de zonden, daaruit haar oorsprong nemende, te noemen en, te beschrijven. Dit gezicht van zijn gebrekkigheden en haar grootachting bij zo'n groot genadelicht, dat zich nu neigde naar het licht der heerlijkheid, scheen in hem niet weinig te doen herleven zijn vorige, gewone strijd n.l. De bijzondere toe- eigening der genade aan zijn arme ziel: een gewone kwelling door de satan aan Gods lievelingen, ja zelfs aan Gods eigen Zoon aangedaan, Matth. 4: 3: "Indien Gij Gods Zoon zijt," enz.
In deze aanvechtingen gedroeg deze Godvruchtige en zeer verlichte strijder zich zo voorzichtig, zo verstandig en zo gelovig en met zulk een overwinnende uitslag, dat het alle gelovigen tot een bijzonder voorbeeld kan zijn.
Nooit hoorde men hem enige mistrouwende of troosteloze woorden spreken, maar wel sommige, die enige twijfeling en strijd omtrent de bijzondere verzekerdheid te kennen gaven, waarbij hij echter dikwijls aan toevoegde: "Niet dat ik het geloof verwerp; neen, dat zij verre. Zou ik God tot een leugenaar maken?"

De heer Lodenstein, die bemerkte, dat het in deze zwakheid op twee dingen aankwam n.l. in het bevatten van de genade der vergeving van zulke gebrekkigheden en in het oordelen van zijn eigen hart en haar oprechtheid, onderhield hem daarover.
Hierop zeide van de Bogert: "Nu begrijp ik, waar dit vandaan komt, het is een stuk of spruit of rank van de boze zonde. Ik erken noch besef de grootheid van Gods heerlijkheid niet, omdat ze onbegrijpelijk is en daarom wil ik ze geloven."
Daarna brak hij met zulk een kracht en met zulke luide, hemelse en gevoelige woorden door, dat ze zich allen verbaasden. Zijn mond vloeide over van woorden, die spraken van de betoning van zijn ijver om de Heere, de God des hemels de eer te geven, terwijl hij in zijn hart geloofde, dat Zijn goedertierenheid ver te boven ging, wat hij beseffen en begrijpen kon. Terwijl hij zo blijmoedig de genade, in hem verheerlijkt, beleed, prees hij ze aan de omstanders aan.
Terwijl hij zijn handen omhoog stak, zeide hij: "Nu vat ik de Zaligmaker met de armen des geloofs en nooit zal ik Hem weer laten gaan. Wát ik ook beseffen kan of

niet kan begrijpen, ik zal op de beloften staan en mij daaraan houden. Zo ik dan bedrogen werd, zou Hij zelf mij bedriegen en dat is immers onmogelijk."
Daarna ging hij voort om in zeer hemelse woorden en uitdrukkingen te spreken, die daarom te heerlijker waren, omdat men bemerkte, dat ze uit een hart voortkwamen, dat de strijd doorworsteld was. Toen riep hij uit: *"Heere, in Uwe handen beveel ik mijnen geest. Kom, Heere Jezus, ja kom haastelijk. Amen!"*
Deze woorden riep hij gedurende zijn ziekte dikwijls, daar hij elk ogenblik verwachtte te sterven. Toen hij enigszins wilde uitdrukken, wat hij niet duidelijk zeggen kon, zei hij: "Nu leer ik eerst vele stukken uit Gods Woord verstaan. Dat spreken, och, dat is het niet; het inwendige, het onzichtbare, dat is de zaak."
Verder toonde hij zijn zeer grote, inwendige blijdschap des harten door zijn zeggen: "Vroeger heb ik er dikwijls over nagedacht, hoe toch de mensen blijde en lachende kunnen sterven . Maar nu bemerk ik uit eigen ervaring, dat zulks mogelijk is."

Toen hij in zorg kwam over het lot zijner arme schapen, waarvan er zo velen henen leefden zonder kennis van hun eigen hart, waaruit dan ten laatste niets anders te wachten is dan een schrikkelijk verderf met een woedende consciëntie, wanneer in de laatsten dag het gesloten boek, waar men nu vreest in te zien, geopend en aan de mens, of hij wil of niet, zal ontdekt worden, riep hij zeer bewogen uit: "Och, Utrecht, Utrecht, leer toch wat sterven zij en leer, wat zichzelf te kennen zij. Mijn collega, zeg toch het volk, dat zij dat leren. En ach, het is niet genoeg wat te doen; men moet .zien hoe en met wat oogmerk men alles doet."
Daarna riep hij: "Nu is mijn ziel in zulk een goede staat, zoals zij nog nooit van mijn leven geweest is."
En ziende op 's Heeren genoegzame genade over hem, riep hij dikwijls in heilige verwondering uit: "Hoe is het mogelijk, dat de Heere aan zulk een zondaar en zulk een onwaardige als u ben, nog genade wil bewijzen en de zaligheid wil schenken! Heeft Paulus met een schijn van waarheid kunnen zeggen, dat hij de voornaamste van de zondaren was, ik zeg dit wel met dubbele waarheid. Maar ik pleit op de volkomen verdiensten van Christus en op de onverdiende genade."
Hierna sprak hij met luide stem: "God de Vader, God de Zoon, God de Heilige Geest. De Vader met Zijn liefde, de Zoon met Zijn genade en de Heilige Geest met Zijn gemeenschap blijve bij ons in der eeuwigheid. Amen!"

Zijn naaste buurman, oud-burgemeester Cornelis Booth, kwam toen met zijn vrouw binnen. Deze sprak hem aan en vroeg naar zijn toestand. Hij kreeg allereerst een wens te horen. "Mijnheer", zo zei hij, de Heere versterke u. Zeg de vroedschap, dat ik haar des Heeren zegen en genade toewens en dat, wat ik haar ooit gezegd heb, ik dat uit enkel liefde heb gedaan."
En daarna sprekende over de troebele tijden, die de stad meemaakte, betuigde hij zeer zijn oprechtheid in die alle. "Och", zeide hij, "dat mijn dood de dood van Utrecht's zonden en onlusten mocht zijn en Christus haar verdienste en voldoening."
Toen de heer Booth zag, dat de kranke zijn zwakke lichaam te veel vermoeide en wist, hoe schadelijk de beweging en hoe nodig de rust voor hem was, drong hij er bij hem op aan, dat hij zich wat zou ontzien. Hierop antwoordde hij echter met de woorden van keizer Vespasianus: "Een leraar of prediker behoort staande te sterven."

Groot was zijn lijdzaamheid in zijn verregaande benauwdheid. Ook zag men Zijn gewilligheid, ja grote genegenheid voor de dood, niet alleen met betrekking op zijn benauwdheden, maar, en voornamelijk, omdat hij nu een geheel ander leven op 't oog

had, waar hij naar verlangde. Hij toonde zich enigszins ongenegen en afkerig, als iemand zijn hoop op herstelling hem kenbaar maakte en ook wanneer hij zelf enige verademing in zijn ziekte gevoelde, liet hij met gebaren en woorden uitkomen, dat de dood hem welkom was.
Zijn liefde en zorg voor Gods kerk was groot. Toen vier van zijn mededienaars bij hem in de kamer waren en hij ze zag, zeide hij met luide stem: "Mijn collega's, hebt zout in u. zelf en vrede onder elkander."
Om dit persoonlijk op ieders hart te drukken, vroeg hij ze één voor één bij hem aan zijn bed te komen, en ze de een voor, de ander na, de hand drukte en tot ieder dezelfde woorden sprak, waarop zij hem bedankten voor die vermaning en hem des Heeren genade toewensten.
Zijn, vrouw en kinderen beval hij de Heere dikwijls aan in het gebed, terwijl hij geen angstige zorg toonde voor hun toekomst.
Om ongeveer negen uur kwam zijn collega Van de Henghel bij hem. "Mijn collega", zeide hij, "zijt toch allen als één man. Geeft de keizer was des keizers is en Gode, wat Gods."
Hierop antwoordde deze: "Wij zoeken allen de voorzichtigheid te betrachten,"
"Zeker", zei nu Van de Bogert, "zijt voorzichtig als de slang en oprecht, gelijk de duif." Verder deelde hij mede, dat de kerk hem meer tranen gekost had, dan enig ander ding, waarna hij Van de Henghel verzocht, in het gebed voor te gaan, wat deze dan ook deed.
De leraren Lodenstein, Theodorius en Best, benevens de heer Booth bevonden zich in een andere kamer, toen de heer Van Bemde bij hen kwam en meedeelde, dat de kranke het gebed begeerde. 't Gezelschap, dat dacht, dat hij het van één der collega's begeerde gedaan te hebben, begaf zich aanstonds naar de ziekenkamer. Toen zij er binnen kwamen, zagen zij hem op de knieën liggen en hoorden hem zeer bewogen een gebed doen, waarom zij ook allen neerknielden en hun zuchtingen bij de zijne voegden.
Het was wel wenselijk geweest, dat dit gebed van woord tot woord opgetekend had kunnen worden, want het was zó krachtig, geestelijk, leerzaam en verstandig en zonder de minste hapering van stem of hersenen, dat ieder zich verwonderen moest. Het leek wel, alsof men geen stervende op een doodsbed, maar een redenaar op de predikstoel hoorde en dat de geest des gebeds, die zich altijd zo wonderlijk in hem vertoond had, nu zijn afscheid ging nemen of nu in de geest des eeuwigen lofs veranderde en nog op die wijze de laatste daad of proef, tot zeer grote verwondering en stichting der toehoorders, heeft willen uitgeven. Zeer krachtig gebeden hebbende, zeide hij in 't laatst: *"Wat zal Uw knecht nog meer zeggen? Kom, Heere Jezus! In Uwe handen beveel ik mijnen Geest. Amen, het zij alzo!"*

Na het gedane gebed zeide hij tot zijn dienstbode: "Gaat nu heen, en doet, zoals gij belooft hebt. Gaat allen naar uw kamer. Laat er maar één hier blijven, die mij dient."
Daarna liet hij zijn oudste zoontje Gillis bij zich brengen. Deze was enige maanden ziek geweest en nog zeer zwak. Toen zijn kind voor hem stond, zeide hij: "Mijn zoon, de Heere God heilige u door deze bezoeking en zegene die kastijding aan uw ziel. Bid de Heere, dat Hij uw zonden van stoutheid en dartelheid wil vergeven. Wees niet meer dartel, maar vrees God en wees uw moeder gehoorzaam. Wees niet tevreden met een uiterlijk onberispelijk en burgerlijk leven, noch ook met uiterlijke godsdienstigheid, maar sta naar inwendige godzaligheid en rust niet, voor gij het inwendige geestelijk leven bezit. Bewaar uzelf wel van de wereld en heb er geen gemeenschap mede, maar zorg, dat men altijd een merkbaar onderscheid zie tussen u, eeg leraarskind, en een

kind der wereld. Wees naarstig in het lezen en in het bidden, onderwijs uw andere broertjes en zusjes en ga ze in het lezen en bidden, en inzonderheid in godzaligheid met een goed voorbeeld voor, want gij zijt mijn oudste zoon. Doe dan zo mijn zoon, mijn zoon; de Heere wil u zegenen," waarna het kind zeer zwak en nu zeer bewogen, na dankzegging voor die woorden en belofte van betrachting, weer weggebracht werd.

Toen riep hij overluid: "Nu nadert de Heere, nu komt Hij dichtbij."
Tot een collega, die voor hem het gebed wilde doen, zeide hij: "Ja, blaas nu de trompetten als één, die moedig ten strijde gaat" en werd het gebed al wat lang uitgestrekt, des te meer zijn lichaam verzwakte, des te meer betoonde hij zich vol moed.
Toen professor Voetius 's middags bij hem kwam, riep hij: "Ach, held." Hij verheugde zich zeer, hem te zien. waarna deze hem toesprak en versterkte die middag scheen de benauwdheid wat minder en sprak hij zoveel niet.
Alleen zei hij, in het bijzijn van zijn vrienden, met luide en verstaanbare stem: "Jezus erken ik voor de Zaligmaker der zondaren, zowel ter rechtvaardigmaking als ter heiligmaking en Hem heb ik aangegrepen; op. Hem vertrouw ik."
Dan zeide hij weer: "Nu ga ik heen tot de Vader, om te ontvangen wat reëel, wezenlijk is. Heere Jezus, sluit mijn hart in Uw hart. Kom, bruidegom, die mij gewassen hebt door Uw bloed, verkregen door Uw lijden, geheiligd door Uw geest, geleid door Uw raad. Vergeef, verheerlijk o Vader, om het bloed van Uw Zoon, door Uw Heiligen Geest!"
Men gaf hem enige versterkende medicijnen, waartegen hij enige onwilligheid gevoelde. Men wees hem er op, dat hij ze op aanraden van de dokter moest innemen. "Welnu", zei hij tenslotte, "om der consciëntie wil, zal ik ze gebruiken, opdat men later niet zal kunnen zeggen, dat 't mijn schuld was." Daar tegenover was hij ook dikwijls bevreesd, dat hij te veel geneesmiddelen zou innemen en zei: "Doe ik ook geen kwaad, dat ik te veel ga verkwisten?"
Zijn dankbaarheid en het prijzen van des Heeren goedertierenheid was zeer ongemeen. Nauwelijks genoot hij enige verkwikking, of deze gingen gepaard met dankzeggingen. Zo sprak hij dan dikwijls: "Hoeveel gelovigen, godzaligen en beteren dan ik, die in dezelfde ziekte en benauwdheid liggen als ik, kunnen dit alles niet krijgen en moeten het missen, vanwege hun armoede of uit gebrek van liefde en vriendschap, die ik zo overvloedig geniet."
In 't bijzonder ziende op 't gebrek van de Zaligmaker "Mijn lieve Jezus heeft immers in zijn benauwdheid geen verkwikking gehad. Jezus ontving edik met gal gemengd, niemand diende Hem en al Zijn vrienden verlieten Hem. Daarom heeft Jezus alles ontbeerd, opdat ik dit hebben zou. Ja, in plaats daarvan heeft Hij Zijns Vaders toorn gevoeld, opdat ik dit in Zijn gunst zou verkrijgen. Ik neem het daarom uit de handen en wonden van die zoeten Jezus."

Een bijzondere proeve van dankbaarheid gaf hij aan zijn vriend, tot wien hij zeide "Gij zijt mij een trouw vriend geweest, doch daar ik hier op aarde: u hiervoor niet meer kan vergelden, zal ik u daarvoor erkennen in de dag des Zaligmakers, voor de Heere en al zijn engelen."
De hemelse geestelijkheid van zijn hart openbaarde zich in al zijn woorden. Toen zijn vrouw hem eens zeide, dat enige sinaasappelen, waardoor hij telkens zo verkwikt was geworden, door zijn broer gezonden waren, zeide hij: "De Heere geve hem de granaatappelen van Jezus Christus."
Gaf men hem iets tot verkwikking, zo hoorde men hem dikwijls zeggen: "Ik zal het

nemen, maar men leeft niet alleen bij brood, maar bij alle woord, dat uit de mond Gods uitgaat:"

Den 9de April 's morgens zag hij bij 't aanbreken van de dag naar buiten en riep: "Daar komt het schone morgenlicht. Zo zal ook komen de Zon der gerechtigheid, n.l. De Heere Jezus. Hoe blij ga ik van hier en wat is er een grote heerlijkheid voor mij weggelegd. Een prins heeft geen gelijk bij die heerlijkheid."
Hij zag zijn vrouw eens schreiende bij zijn bed en zeide tot haar: "Mijn liefste, waarom schreit gij toch zoo? Is het, omdat ik naar mijn Vader ga?"
Toen scheen de dood te naderen, want plotseling opziende, zeide hij snel: "Mijn collega, wat is dat?", waarop geantwoord werd, dat het Jezus was, die naderde. "Maar", zeide hij, "hoe ben ik dan zo fris en hoe staan alle natuurlijke zaken zo in hun stand? Ik zie en hoor als voor dezen, maar mij dunkt, dat mijn hart genegen is tot slaap." Hierover begon hij zeer bedroefd te worden, dat hij zo slaperig was in deze tijd en niet meer zo wakker, hemels en geestelijk kon zijn.
Hierop voerde zijn collega hem tegemoet, dat dit de doodslaap van het lichaam was. Dat het lichaam zo in slaap moest vallen, zou de ziel ooit zonder en buiten het lichaam werken. Dat het wel scheen, alsof de ziel ook in slaap viel en slaperig was, doch dat zulks maar schijn is, omdat de ziel, terwijl zij in het lichaam is, zonder hetzelve niet werkt. Omdat het lichaam een onbekwaam instrument ging worden, werd de ziel voor zo lang wat gehinderd in haar geestelijke en hemelse werkingen. Dat korte poosje was de duistere vallei van de dood, die doorgegaan moest worden, om in het licht en tot het genieten van de eeuwige hemelse werking der ziel te komen.
Hij scheen hiertegen wat te willen zeggen, maar door zijn collega aangeraden om zich stil te houden en in Christus' schoot en wonden zich neer te leggen, riep hij met luide stem: "O, Heere Jezus, ik zal dan met een heilige vrijmoedigheid aan deze rust of stilte wat toegeven."
Hij lag enige tijd neer, zonder te spreken. Het scheen wel met hem gedaan te zijn, doch om ongeveer vier uur begon hij weer te herleven en in korte en krachtige uitdrukkingen uiting te geven van zijn levendig geloof, zoals: "Ik kleef de Heere aan. Kom, Heere Jezus! Kom mijn Bruidegom!
Daar zijn mijne zonden en daar Uw genade!" Hierin bespeurde men met grote verwondering de kracht van zijn verstand en de werking van de geest en het geloof, terwijl het lichaam toch uiterst zwak was. Ja, zover begon de werking van zijn verstand en zijn ziel weer te herleven, dat hij, evenals hij de vorige dag gedaan had, al was het dan nu met flauwer stem, zijn gebed weer begon te doen.
Men vond goed, met het gezelschap neer te knielen en de Heere over hem aan te roepen. Hij scheen mee te bidden, want hij nam zijn hoofddeksel af, vouwde zijn handen en zei na het eindigen van het gebed zeer goed verstaanbaar: "Amen!"
Toen zijn collega hem daarna aansprak, zei hij enige malen achtereen niets anders dan: "Hallelujah, hallelujah".
Dit waren bijna zijn laatste woorden. Alleen iemand, die aan zijn voet-einde stond, had kunnen merken uit het bewegen van zijn lippen, dat hij zich in het gebed bezig hield en soms "Amen!" zei.
Om negen uur wees alles er op, dat de dood zeer nabij was. Men stortte een gebed uit voor de Heere. Daarna merkte men, dat de adem hoger kwam, wat ongeveer een uur duurde. De kamer kwam ondertussen vol volk, om hun leraar te zien sterven.
Na tien uur knielde men nog gezamenlijk neer en bad tot de Heere, waarop hij enkele ogenblikken daarna overleed.
Alzo voer deze zeer godzalige op de wagenen van des Zaligmakers' genade, vergezeld

van de gebeden des volks, naar de hemel op de 9de April 1663.

Naamlijst van predikanten Utrecht 10e, 12 en 13e predikantsplaats

10e predikantsplaats	sinds 1653		tot 1821		
	J. van Lodenstein (Jodocus)	17-04-1653	Sluis	06-08-1677	overleden
	J. van den Bogaert (Justus)	**30-10-1653**	**Rotterdam**	**09-04-1663**	**overleden**
	C. Gentman (Cornelis)	14-01-1655	Hulst	23-01-1696	overleden
					-
	11e predikantsplaats	sinds 1655		tot 1814	
	J. Teellinck (Johannes)	14-01-1655	Vlissingen	19-07-1660	Door Mag. verwijderd
					-
	12e predikantsplaats	sinds 1655		tot 1717	
	J.T. van der Wenden (Johannes Theodorius)	04-03-1655	Ede	24-07-1664	overleden
	J. van Heymenberg (Johannes) (vac. J.B.)	26-10-1656	Montfoort	02-08-1677	overleden
	G. van Nellesteyn (Gualtherus)	10-02-1661	Jutphaas	15-07-1698	overleden
	J. Thiens (Johannes)	10-02-1661	Westbroek	18-12-1661	overleden
	F. Burmannus (Franciscus) (tevens univ.)	01-05-1664	Utrecht-univ	12-11-1679	overleden
	H. van Halen (Hermannus) (tevens univ.)	01-05-1664	Ammerstol	30-04-1701	overleden
	P. Montanus (Petrus)	22-05-1664	Schellingwoude	27-10-1679	emeritus
					-
	13e predikantsplaats	sinds 1664		tot 1677	
	C. van der Vliet (Cornelius)	22-05-1664	Maastricht	25-06-1683	overleden
	L. Sanderus (Lambertus) (vac. J.T.vd W.)	26-12-1664	De Bilt	24-02-1672	overleden
	P. van Breen (Petrus) (vac. A.T.)	08-12-1667	Hoorn	17-02-1709	overleden
	H. van Rijp (Henricus) (vac L.S.)	27-09-1674	Woerden	22-12-1685	overleden
	Enz.				

DE LAATSTE UREN
van
J. BEUGHOLT
door Wilh. v. Eenhoorn.

Jacobus Beugholt, geb.? predikant te Warder, daarna vanaf 7 augustus 1672 te Amsterdam. Overleden de 10de Sept. 1677.
Hij werd 39 jaar en 4 maanden oud, waarvan hij 10 jaren Gods' kerk te Warder Oostzanen en 5 jaren in Amsterdam met leer en leven gesticht en voorgelicht heeft.

Op 30 Augustus 1677 werd hij plotseling door een ernstige en dodelijke koliek aangetast.
Nadat de hevige pijnen de gehelen nacht en een groot gedeelte van de volgende dag geduurd hadden, begonnen de medicijnen, door des Heeren zegen, hun werking te doen, waardoor de pijnen heel wat verminderden. Daarom meende men, dat hij nu buiten gevaar was, hoewel hij zeer verzwakt en uiterlijk erg vervallen was, wat hem dikwijls deed zeggen: "Wat is toch de arme mens! Wij schijnen wel heel wat te zijn, maar hoe spoedig liggen wij daar neer!" Terwijl men er nu vast op rekende, dat de afgenomen krachten langzamerhand zouden terugkeren, zo beliefde het God, zijn smarten te vermeerderen door zeer zware koortsen, die hem als in doodsbenauwdheid brachten.
Hoewel hij in zijn gezonde dagen altijd erg opbruisend van gemoed was, zowel in ongevallen die het land of de kerk in 't algemeen, als ook hem en de zijn in 't bijzonder overkwamen, toonde hij zich nu heel kalm en gelaten.
Hij sprak niet één ongeduldig woord, ja, hoe langer zijn smart duurde en zijn benauwdheid verdubbelde, hoe meer zijn lijdzaamheid duidelijk aan het licht kwam. Het woord van de priester Eli: "Hij is de Heere", scheen in zijn mond bestorven.
Dit deed hem ook tegen degenen, die hem over zijn ziekte en smart beklaagden, zeggen, wat Job zeide: "Zouden wij het goede van God ontvangen en niet het kwade?" "Doch het is geen kwaad; men noemt het wel kwaad, maar al wat de Heere doet, is goed en heilig. Ach, hoe gemakkelijk heb ik het nu in vergelijking met in het begin, wat een verschil is er in de pijn, die ik te voren gevoelde bij die ik nu heb."
Wat hem het moeilijkst viel, was, dat hij zijn onvermoeide naarstigheid niet in 't werk kon stellen, zoals hij wel wenste. "O, dat ik hier zo stil moet liggen", zei hij dan zuchtende, "en mijn gemeente niet meer van dienst kan zijn. Maar de Heere wil het nu zoo.
De kastijdingen, als ze tegenwoordig zijn, schijnen geen oorzaak van vreugde, maar van droefheid, doch daarna werken zij een vreedzame vrucht der gerechtigheid. Hij kastijdt ons tot onze nuttigheid."
Het is onmogelijk, alle Schriftuurplaatsen, die hij tot troost voor zichzelf en tot stichting van de omstanders bijbracht, in orde te verhalen.
Op een nacht vroeg hij zijn vriend, die bij hem waakte, of het al dag werd. Toen men hem hierop bevestigend antwoordde, zeide hij: "O, ellendige nacht, waar nooit dag op volgen zal!"
Zeer gewillig was hij in 't gebruiken der middelen, altoos opziende tot Israëls' Geneesmeester. De minste verkwikking wilde hij niet genieten, zonder eerst de Heere met een krachtig, doch kort gebed, aangeroepen te hebben. In deze gebeden deed hij gewoonlijk uitkomen, dat de Heere niet alleen en niet zo zeer het lichaam wilde verkwikken door voedsel, als wel de ziel met Zijn genade.
Nadat hij als een wijs huisvader zijn huiselijke zaken bezorgd had, oordeelde hij het

boven alles wenselijk, dat het nu de tijd was, zorg te dragen zowel voor de zielen, die hem toevertrouwd waren, als voor zichzelf. Zo stelde hij alle zorg voor het tijdelijke ter zijde en bereidde zich geheel voor tot een zalige dood.
Spreuk op spreuk en les op les werden door hem voortgebracht en dat met zulke krachtige en beweeglijke uitdrukkingen, dat het wel te merken was, dat alles uit het binnenste van zijn hart voortkwam. Vooral hief hij zijn ziel op in een heilige verlustiging in de Heere en in een gelovig verlangen naar hem, waarbij hij uit het Hooglied verscheidene teksten naar voren bracht.
Met zonderlinge beweging sprak hij ook uit de oude berijming van de 42ste psalm:

Als een hert gejaagd, o Heere,
Dat verse water begeert,
Alzo dorst mijn ziel ook zere
Naar U, mijn God, hoog geëerd.
En spreekt bij haar met geklag:
"O, Heer, wanneer komt die dag,
Dat ik toch bij U zal wezen,
En zien Uw aanschijn geprezen.

De laatste regels met verheffing van stem uitsprekende, greep hij de handen van zijn lieve echtgenote en zeide tot haar: "Daar zal ik u verwachten."
"Ach, hoe zal ik daar komen", antwoordde zij.
"Wel liefste", zei hij, "hoe zal ik daar komen? Toch alleen maar door de genade van Jezus Christus? Ik weet, dat, zo het aardse huis dezes tabernakels gebroken wordt, wij een gebouw van God hebben, een huis, niet met handen gemaakt, maar eeuwig in de hemel."
Toen één van zijn vrienden hem aansprak, riep hij hem toe: "Mijn vriend, nu ben ik op weg naar het hemelse vaderland. Gij zult mij niet lang meer bij u hebben." Deze antwoordde daarop: "Zal de Heere ons dan zo bedroeven en de gemeente van zulk een dienstig instrument en ons van zulk een vriend en broeder beroven?"
"Ja", zeide hij, "gij bemint mij met de liefde van een broeder en ik u met de liefde van een vader." En hem zijn hand toereikende: "Het bedroeft mij het meest, dat gij zulk een rouw over mij maakt en nog maken zult, maar wat mij betreft: het leven is mij Christus en het sterven mijn gewin."
Zijn vriend vroeg hem nu: "Gij doet wel, dat gij het u zo voorstelt, maar u zou, zo het God beliefde, toch nog wel wat bij ons en bij uw geliefde gemeente willen blijven?"
"Wel ja", zeide hij, "ik durf mijn God niet wederstreven. Wil Hij mij nog langer sparen en tot Zijn dienst gebruiken, ik wil niet onwillig zijn, om Zijn raad uit te dienen, ja, ik zou er Hem voor danken. Misschien zou ik de eenvoudige nog kunnen stichten, vooral met de verhandeling, waaraan ik begonnen was." (Hij was n.l. bezig de gemeente te vertonen de praktijk van het ware geloof, waarvan hij reeds enige daden en werkingen had afgehandeld).
"Maar", vervolgde hij, "als ik u zou zeggen, zoals ik het het liefst had, wenste ik voor mij maar, dat God mij wilde ontbinden. Ik heb een begeerte, om ontbonden te zijn en met Christus te wezen, want dat is mij verre het beste." Hierop antwoordde men hem: "Zulks heeft bij u, die deel aan Christus en Hem lief hebt, al plaats. U weet toch nog wel, wat uw laatste predicatie was?"
"Ja, heel goed", gaf hij ten antwoord.
"Toen sprak ik over 1 Cor. 16 vers 22: Indien iemand de Heere Jezus Christus niet liefheeft, die zij een vervloeking; Maranatha!"

Hierover had hij des Zondagsavonds gepredikt, terwijl hij de volgende avond ziek werd.
Men hield nog verder bij hem aan en men zei hem: "Wij hopen, dat de Heere u nog wat bij ons zal laten. Bij Hem, zijn uitkomsten tegen de dood. Gij zijt nog niet zo zeer verzwakt, dat wij alle hoop op herstelling behoeven te laten varen."
"'t Is toch wonderlijk", zeide hij, "dat men elkander zo gedurig troost met het leven. Hoe komt het toch, dat allen, die bij mij komen, niet willen weten, dat het naar het einde met mij gaat?"
"Omdat wij dat het liefst hadden", antwoordde men.
"O", vervolgde hij, "maak niet veel staat op mij. Ik heb het u nog al eens gezegd en daarom zal ik er niet meer van zeggen."

Toen één zijner collega's hem bezocht, sprak hij zeer beweeglijk en toonde hem, dat hij oordeelde, dat zijn tijd nog zeer kort zou zijn, maar eveneens, dat hij goedsmoeds was en wist, in Wien hij geloofde, verzekerd, dat Hij machtig was, om zijn pand, bij Hem weggelegd, te bewaren tot die dag. Hij verzocht hem, uit zijn naam, de kerkenraad te verzoeken, gedurende zijn ziekte voor hem te bidden op zodanige wijze, als het de broederen goed dacht, echter zonder de Heere het leven of het sterven te bepalen. Zijn collega nam dit aan en bood tevens zijn dienst aan, om nu voor hem een gebed te doen, 't geen met zonderlinge beweging met de aanwezigen gedaan werd.
Nu werd hem aangeraden, wat te rusten, daar hij vermoeid was. Hiertoe schikte hij zich wel, doch alleen zo lang, als de benauwdheid hem het slapen toeliet. Daarna kon hij niet meer langer zwijgen en zeide: "Waar zijn mijn kindertjes? Laat ik hen de vaderlijke zegen geven."
Spoedig werden ze bij hem gebracht. Het jongste, een kind van 2 jaar oud, dat het dichtst bij hem stond, ontving hij zeer blij in zijn armen, drukte het aan zijn hart en kuste het heel vriendelijk. Daarna hief hij zijn handen op, om de zegen over haar af te bidden. Dit deed hij op zulk een wijze, dat niet één, die er bij tegenwoordig was, zijn tranen kon inhouden. Hij zeide: "God almachtig, die u tot hiertoe heeft gebracht, wil u door Zijn Geest geleiden en in deugden laten opwassen, en maken, dat ...."
Hij wilde nog meer zeggen, maar het kind, door de tranen der omstanders aan het schreien gebracht, maakte het vaderlijk hart zó bewogen, dat hem de tranen uit de ogen sprongen en hij geen woord meer kon uitbrengen. De andere kinderen, die een weinig meer kennis bezaten, kwamen al wenende bij hun vader, die ze, voor die tijd, met weinig woorden van zich liet.

Zonderlinge liefde toonde hij voor zijn lieve vrouw, die de meesten tijd voor zijn bed zat. Men zou gemeend hebben, dat die hem enigszins zou belemmerd hebben, om gewillig en blijmoedig te sterven, maar neen, hoe lief zij hem was, Jezus was hem nog duizendmaal liever.
Hij had de gemeente kort te voren voorgesteld, dat zo iemand de Heere Jezus niet liefheeft, een vervloeking was. Nu toonde hij, dat hij niet anders gepredikt had, dan hem inwendig van de Heere geleerd was. Dit deed hem, zich tot zijn wenende vrouw kerende, zeggen: "Och, liefste, hoe ben je toch zo zwak; ik wilde wel, dat gij zo gerust was, als ik ben. Maak toch geen zwarigheid. Ik verzeker het u, de Heere zal u, noch uw kinderen verlaten. Ja, ik ben verzekerd, dat Hij mij u niet zou ontnemen, wanneer gij het zonder mij niet zoudt kunnen stellen. Wanneer Hij mij belieft weg te halen, zo het schijnt, zo weet, dat Hij u en uw kinderen wel zal verzorgen zonder mij. Stel uw hart dan maar gerust. Gij zult het wel de helft beter bevinden, dan gij u nu kunt inbeelden. Ik wenste wel, dat uw vertrouwen daarin zo sterk was als het mijne."

Zo bracht hij de Woensdag en de daarop volgende nacht door met troostrijke en stichtelijke redenen. Vooral de volgende dag toonde hij zich zo arbeidzaam in het werk des Heeren, dat hij niet eens wilde slapen. Hij wist nu, dat zijn loop haast voleindigd was, dat hij naar het graf ijlde, waar men de Heere niet meer verheerlijken kan. Daarom, terwijl het zijn dag nog was, wilde hij werken, eer de nacht des doods naderde en hetgeen zijn hand nog vond, om te doen, wilde hij doen met al zijn macht.

hij een weinig gerust had, was hij zeer 'dankbaar, zeggende: "Och, de Heere heeft mij zo verkwikt; ik heb zo heerlijk gerust; ik gevoel mij nu zo wel." Toen hem gevraagd werd, hoe het dan nu wel was, antwoordde hij: "heerlijk".
Dit werd verstaan voor: "deerlijk". En daarom, met verheffing van stem, zei hij: "Ik zeg: heerlijk." Met waarheid mocht hij dat zeggen, want nooit toonde hij krachtiger, dat de geest der heerlijkheid op hem rustte, dan toen hij nabij de rust was. Van die tijd af tot in de volgende nacht bracht hij woorden voort, die waardig zijn, met een stalen griffel in het lood ingegraveerd te worden.
Hij sprak wel met een luide en langzame stem, doch, omdat zijn redenen zo veelvoudig waren en dikwijls zoveel ontroering veroorzaakten, daar hij die met zoveel ernst en hartelijkheid uitsprak, kon men niet alles, wat hij zeide, doch alleen het volgende aantekenen:
"O, wat is dat een liefelijke Rustdag, die ik nu haast zal genieten; (en iemand daar tegenwoordig sterk aanziende): gij meende, dat ik op de rustdag prediken zou, maar de ware Rustdag nadert mij al: Eer de rustdag komt, zal ik in de Rust wezen. O, dat hoofd, dat nu zo brandt, zal nu haast liefelijk rusten en ten jongsten dage het heerlijk Hoofd Jezus gelijkvormig gemaakt worden. Nu zal ik niet meer klagen van hoofdpijn, noch bekommerd wezen, hoe ik mijn woorden het best zal uitspreken."
Nadat hij een weinig adem gehaald had, verhief hij zijn stem, zodat het door de gehele kamer duidelijk hoorbaar was en riep: "Nu weet ik, dat mijn Verlosser leeft en dat Hij de laatste over het stof zal opstaan" enz. en daarna, als in één adem: "Al doodde Gij mij Heere, zou ik niet evenwel op U hopen? Want de rechtvaardige vertrouwt zelfs in zijn dood. Waar der goddelozen hoop eindigt, daar begint de zijne. O, hoe groot is het goed, dat Gij weggelegd hebt voor degenen, die U vrezen; dat Gij gewrocht hebt voor degenen, die op U vertrouwen in de tegenwoordigheid der mensenkinderen!"
Eén van zijn collega's kwam hem die morgen bezoeken en deze moest het ook al horen, hoe verzekerd hij was. Hij zeide: "Nu ben ik al op reis, maar ik ben goedsmoeds." Hij wist, Wien hij zijn ziel had toevertrouwd en daarom maakte hij geen zwarigheid zijn ziel Hem over te geven.
Hij toonde zich zeer vergenoegd over het gebed, dat zijn collega voor hem deed.
Nadat hij een ogenblik stil had gelegen, ontbrandde een vuur in zijn overdenkingen, 't geen hem deed zeggen: "Nu merk ik, dat de aflegging van dezen tabernakel zeer nabij is en dat dit aardse huis spoedig zal gebroken worden. Maar ik ben verzekerd, dat wij dan een gebouw bij God hebben, een huis, niet met handen gemaakt, maar eeuwig in de hemelen."
Uit vrees, dat hij zich door het vele spreken te veel vermoeien zou, verzocht men hem, dat hij zich wat zou sparen.
"Ik moet", zeide hij, "spreken, terwijl ik nog kan. Misschien zal dit niet lang meer duren. Wat ik dan wel zou willen zeggen, als ik mogelijk niet meer zal kunnen, dat zal ik u nu zeggen, terwijl God mij deze genade nog geeft."
Toen men hem tegemoet voerde, dat hij nu al zo veel gesproken had en de stilte en rust hem zeer nodig was, antwoordde hij: "Men moet niet te rade gaan met vlees en bloed. Ik vermoei mij in het allerminst niet. Ik gevoel een zonderlinge sterkte van mijn

God. Ik heb geen pijn, noch last van benauwdheid; alleen voel ik wel, dat mijn leden enigszins verstrammen. Mijn tong evenwel kan ik nog bewegen en daarmee moet ik hier op aarde God verheerlijken, zo lang ik ook maar kan. Wat een wonderlijke dood en wonderbaarlijk sterven is het toch."
Kort daarna zeide hij: "Ik zou wel willen zeggen: Heere Jezus, waarom komt U nog niet? Maar dan zou het schijnen, alsof ik niet wat op Hem zou willen wachten. Ik heb al zo lang gewacht en zal nu wel verder wachten. Wanneer ik zo zeer mijn ontbinding wenste, zou het schijnen, alsof ik de weg, waarlangs mij God naar de hemel wil leiden, niet zou willen betreden. Het behaagt Hem nu, mij op deze wijze ter heerlijkheid te geleiden en daarom durf ik niet zeggen Heere, kom nu en ontbind mij. Echter, mijn begeerte is wel om ontbonden te zijn en met Christus te wezen, want dat is mij verre het beste. Och, wat troost zou ik nu hebben, zo niet dit mijn troost was, dat ik ging naar de hemel, naar mijn Vaderland."
Aan iemand, die voortdurend bij hem was en meedeelde, dat hij zóveel stichting in zijn laatste redenen vond, dat hij niet zou kunnen nalaten, die ook aan anderen mee te delen, gaf hij ten antwoord: "Dan wil ik u nog dit zeggen, dat ik sterf met mijn volle verstand. Ten aanzien van mijn lichamelijke staat sterft mijn pijnlijk lichaam op een wonderlijke wijze als van lid tot lid. Het gezicht mijner ogen is mij het langst bijgebleven. En wat mijn geestelijke staat betreft, kan ik die niet anders uitdrukken, dan met de woorden van Paulus: Want wij weten, dat, zo ons aardse huis dezes tabernakels gebroken wordt, wij een gebouw van God hebben, enz. Zeg dan (want ik kan nu niet veel meer spreken), dat alles, wat ik daaromtrent geleerd heb, ik dat nu aan mij zelf gevoel en de verzekerdheid, waarvan ik anderen gesproken heb, nu in mijn eigen ziel gewaar word. Zo kunt gij hen zeggen, dat ik mij in mijn lijden passief, dat is lijdelijk, heb gehouden en mijn lichaam heb laten sterven, zoals het de Heere beliefde. Hoe lang dat nog zal duren, weet ik niet; doch dat doe niet ik, maar de genade Gods, die in mij is."
Toen hield hij zich een ogenblik stil, maar spoedig begon hij weer met vernieuwde krachten en toonde, dat hij al predikende wilde sterven. Met zijn gewone stem en manieren, alsof hij op de kansel voor de gemeente stond te prediken, zeide hij: "Het christelijk leven bestaat in 2 zaken, n.l.: Christelijk te leven en Christelijk te sterven. Gelijk ik dan lang de Heere geliefd heb, ben ik nu ook bezig de Heere te sterven. Nu kan ik nog spreken en daarom zal ik dat doen, zoolang mijn krachten zulks toelaten. Deze kleine tijd moet ik nog wachten en ik zal het ook lijdzaam doen."
Hij merkte, dat het zalige en lang gewenste sterfuur naderde en daarom kon hij er zich niet mee vergenoegen, dat hij alleen sprak van de Heere, neen, hij wilde ook nog eens spreken tot Hem, en dat niet alleen met zuchtingen en uitschietende gebeden, zoals hij gedurig deed, maar hij moest nog eens op een statige wijze met de zijnen tot de troon van God naderen.
Hij nam zijn hoofddeksel af en zeide:
"O, almachtige God en vriendelijke Vader, ik beveel in Uw handen mijn lichaam en inzonderheid mijn ziel, die Gij geschapen en door Christus, uw Zoon hebt verlost en met zoveel weldaden bekroond, het woord des Evangelies hebbende toevertrouwd. Wil toch al mijn zwakheden vergeven en die mij nimmermeer toerekenen. De gelegenheid laat niet toe, dezelve nu particulier voor U te belijden. Nochtans, ik beken die alle voor U, de grote en kleine, de minste zowel als de meeste.
Dan beveel ik ook mijn lichaam, waarin ik nog zuchtende ben, aan U aan, opdat Gij het in de dag der opstanding aan Christus' heerlijk lichaam wilt gelijkvormig maken, en met de ziel verenigd zijnde, in Uw gemeenschap inlaten.
Daarna beveel ik U ook aan mijn lieve vrouw en kinderen, opdat Gij dezelve trooste,

sterke en regere. Meer kan ik met mijn woorden niet, mijn God, maar met mijn geest begeer ik verder van U, wat gij weet, dat het beste is, om Christus' wil. Amen!"

Na dit gebed sprak één zijner vrienden de hoop uit, dat, wanneer ook zijn tijd om te sterven gekomen zou zijn, hij op zodanige wijze afscheid zou mogen nemen als zijn leraar.
Deze antwoordde hem nu: "Dat hoop ik ook. Vergeet echter niet, dat ik een Christen ben, nog levende hier op aarde. Ik heb wel een grote mate van het gezicht des geloofs, maar het aanschouwen is het nog niet. Ik ben nog maar op weg naar de hemel en ik kan mijn ziel niet veel hoger opheffen dan gij de uwe, want zij is nog in het lichaam."
Zijn vriend zei hem daar op: "Toch hebt gij nu een veel klaarder gezicht dan wij; hoe nader aan Kana,n, hoe duidelijker beschouwing daarvan."
"O, ja", antwoordde hij, "dat is die volle verzekerdheid des geloofs en die roem der hoop. Evenwel blijft het nog maar een gezicht des geloofs."
's Middags, nadat één van zijn collega's hem had bezocht, nuttigde hij wat voedsel en zeide onder het eten: "Ik heb een spijze, die de wereld niet kent." Daarna wat wijn gebruikende, zeide hij: "Zie, dat verkwikt mij nog, want ik ben nog in het vlees, waarin de lichamelijke verkwikkingen nog plaats hebben. Maar ik zal nu spoedig drinken van de nieuwen wijn in het koninkrijk mijns Vaders."
Hij toonde in alles een hemelse ziel, die alles wist te vergeestelijken en gaf elk goede lessen en vermaningen. Tot zijn vrouw zei hij: "Nog ben ik bij u, mijn liefste. Vrees toch altijd de Heere en houd toch altijd God voor ogen; voed uw kinderen op in de vreze en vermaning des Heeren. De Heere zal u ook dan niet verlaten, Hij is der weduwen Man en der wezen Vader."
Zijn oude vader had zich enige tijd buiten de kamer gehouden, daar hij te zwak was, die droefheid te aanschouwen. die ontbood hij nu voor zijn bed en sprak hem ernstig en eerbiedig aan: "Wel, vader, gij zoudt zodoende niet weten, of wij vrolijk of droevig gestorven waren." Deze antwoordde daarop: "Meen je dan nu zo te sterven?"
"Ja vader", zeide hij, "verwacht ook niet anders, dan dat gij mij nu haast niet meer hebben zult; voorzeker sterf ik. Welnu, hoor dan, ik zal u nu zeggen, hoe ik sterf: Ik sterf vrolijk in de Heere, want de Heere is mijn herder en daarom zal mij niets ontbreken; al ga ik dan ook in een dal der schaduwen des doods, zo vrees ik niet. Want de Heere is bij mij, Zijn stok en staf vertroosten mij. Daarom moeten wij dan ook niet versaagd zijn, ja daarom triomferen wij. 0O dood, waar is uw prikkel, o hel, waar is uw verdoemenis? De prikkel des doods is wel de zonde, de macht der zonde is wel de wet, maar Gode zij dank, die ons de overwinning gegeven heeft door Jezus Christus, onzen Heere. Ik sterf vrolijk in mijn God, volg mij zo na."
Hierop antwoordde zijn vader, dat, zo het de Heere beliefde, hij ook bereid was.
"Zo moet gij dan", voegde hij daar bij, "gedurig op Zijn komst wachten, tot het Hem belieft, u tot Zich te nemen. Ik loop niet uit dit leven, maar ik gevoel, dat God mij daaruit trekt. Ik wil er niet uitlopen, maar mij van God daaruit laten roepen. Elk moet zijn eigen tijd, gelijk David, Gods raad uitdienen. Evenwel mag een Christen met Paulus, wel meer behagen hebben, om uit het lichaam uit en bij de Heere in te wonen. Het moet de grondgestalte van ons hart wezen, om uit of inwonende, de Heere welbehaaglijk te zijn."

Daarna volbracht hij aan zijn kinderen, wat de vorige dag niet had kunnen geschieden. "Waar zijn mijn kinderen", riep hij, "laten zij hun stervenden vader nog eens zien en horen spreken."
"Kom hier", zeide hij tot de eerste, "neem je hoed af. Nu sterft je vader; nu zult gij

spoedig geen vader meer hebben. Hebt gij nu geen berouw, dat gij mij ooit hebt vertoornd? Wel, wees voortaan uw moeder gehoorzaam. Vrees de Heere. Hij late u in deugden opwassen of hale je vroeg in Zijn hemels koninkrijk."
Tot de oudste sprak hij: "Waar ben je? Wel, verzoekt gij niet, dat ik u vergeef, al 't geen gij ooit misdaan hebt? Wel mijn zoon, ik vergeef het u. Was maar op in de vreze des Heeren en zijt je moeder onderdanig. God zal je dan zegenen en weldoen."
Het jongste kind, dat hem bijzonder na aan het hart lag, moest ook nog het hare hebben, hoewel het nog maar weinig kennis bezat. "Goede nacht, mijn dochter", zei hij, terwijl hij haar vriendelijk omhelsde, "de Heere zegene je en late je in deugden opwassen en geve je daarna Zijn schone hemel!"
Het kind bedankte hem met een kus en het goede nacht wensende, liet hij het van zich met de woorden: "Ik zal je niet wijzer maken."
Hij sprak ieder in 't bijzonder aan, ook de dienstboden, tot hen zeggende: "Vreest God, gij verliest wel een goede meester, maar God zal u wel een ander bezorgen. Houdt Hem maar voor ogen."

"Vader, nu zijn wij op de weg", riep hij tot zijn vader, "ik voel, dat ik sterf; ik wens u goeden nacht, tot in de eeuwigheid."
En een weinig daarna, met sterke bewegingen en een holle stem: "Nu kan ik niet meer, nu keer ik mij tot u, o Heere Jezus."
Daarop keerde hij zich, evenals Hiskia, naar de wand en zeide: "Nu ga ik hier mijn Zaligmaker Jezus verwachten; in dit hoekje zal ik op Hem wachten, tot het Hem belieft te komen."
Toen was hij een ogenblik stil, maar spoedig schoof hij het gordijn weer open, zeggende: "Hoe laat is het al?"
Men zeide hem: "Ongeveer 5 uur in de namiddag."
"En welken dag?" "Donderdag", gaf men ten antwoord.
"Nu", riep hij, "zal het welhaast gedaan zijn. Daarmede is nu mijn strijd gestreden en mijn loop geëindigd. Ik heb het geloof behouden. Voorts is mij weggelegd de kroon der rechtvaardigheid, die mij de Heere de rechtvaardige richter geven zal in die dag. Tot hiertoe heeft ons de Heere al geholpen."
Men troostte hem met het loon van een getrouwe dienstknecht, hem tegemoet voerende, dat de leraars zullen blinken als de glans des uitspansels en die er velen rechtvaardigen, als de sterren, eeuwig en altoos; hem verzoekende, zich daarmee te versterken in zijn smart en de vervulling met een gelovige lijdzaamheid te willen tegemoet zien.
"O", antwoordde hij, "wat is een koorts. Zou ik niet drinken de drinkbeker, die mijn hemelse Vader mij heeft ingeschonken?"
Toen één van zijn vrienden vroeg, of hij nog een particuliere vermaning aan hem had te doen, antwoordde hij: "Ik heb al veel tot u gezegd; mijn zwakheid laat niet toe, u in 't bijzonder aan te spreken. Houd het voorbeeld der gezonde woorden, die gij van ons gehoord hebt in geloof en liefde, die in Christus Jezus is. Ik sterf van trap tot trap, maar ik wil niet verdrietig zijn; 't belieft God zo. Wat is het nog een groten zegen, dat ik zo langzaam sterf, zo met mijn volle verstand, gezicht en gehoor."
En zich kerende tot zijn vriend: "Is het niet een grote zegen? Immers mag het duizenden mensen zo niet gaan. De dood is zo vervaarlijk en pijnlijk niet, als velen zich wel inbeelden. Ik gevoel geen grote smart, de leden verstrammen wel langzamerhand, de dood klimt al hoger en hoger in mij op, gelijk een kokende pot opwelt, maar het hart is nog zo sterk. Ik zie nog alles, ik hoor nog alles, ik riek nog alles en heb mijn volle verstand en kan al mijn woorden nog uitbrengen. Wel,

wonderlijke dood, wonderlijke God!" En daarop: "Wat zal dat een roep door de ganse stad geven. Die het laatst gekomen is, is het eerst gestorven. De jongste leraar is de eerste van allen, maar die de eerste mag zijn, is er het gelukkigst aan toe." En met een hartelijke zucht: "O, hoe walgt mij deze wereld, deze goddeloze wereld. Er is geen vreze Gods meer in het land, men bekommert zich nu nergens meer om, dan om te eten en te drinken. Wat helpt al ons prediken?"

Door al dit spreken was hij zeer vermoeid, zodat 4 van zijn collega's, die hem 's avonds kwamen bezoeken, het niet raadzaam oordeelden, veel met hem te spreken. Hij gaf te kennen, dat hij gevoelde, dat zijn leven haast ten einde zou zijn en dat hij zeer getroost was, wensende hen voor eeuwig goeden nacht.
Kort daarna werd hij weer door één van zijn collega's aangesproken, die hem door zijn komst zeer verblijdde. "God heeft u hier gezonden", zei hij, "ik verwacht mijn Zaligmaker; ik sterf en dat kunnen ze hier nog niet geloven." Hij troostte hem met de kroon der zaligheid, die hij te wachten had, en dat hij de Heere nu haast zou zien door aanschouwen, Wien wij nu maar zien door 't geloof. Hij deed een krachtig gebed voor hem, waarover hij zich zonderling voldaan toonde.
Toen de nacht naderde en zijn keel door de spruw hoe langer hoe nauwer werd, vroeg men hem, of hij iets tot verkwikking wilde gebruiken. "Ik heb het niet van node", antwoordde hij, "ik voel geen benauwdheid meer; 't zal toch tevergeefs zijn. Maar, belieft gij het te doen, doet het vrij; doet met mij, alles wat gij begeert. Ik geef mij aan de Heere over en wil alle middelen voor mij bestemd, wel gebruiken. Maar meent gij, dat het wat helpen zal?", zei hij met een lachende mond.
Men antwoord de hem: "Wij weten dat niet. God heeft ons evenwel aan de middelen gebonden. Och, dat wij u nog, evenals de gelovige vrouwen, die hun doden uit de opstanding wederkregen, ook alzo uit dezen dood wederkrijgen mochten."
Men stelde hem voor, wat een zegen dat voor zijn huis en voor de kerk wezen zou en wat een zware slag zijn dood voor beide zijn zou.
Hierop gaf hij ten antwoord: "Bij de Heere Heere zijn uitkomsten tegen de dood. Doch: zo wij leven, wij leven de Heere, en zo wij sterven, wij sterven de Heere. Hetzij dan dat wij leven, hetzij dat wij sterven, wij zijn des Heeren."

's Avonds kwamen er nog 2 lidmaten, die hem verzochten te spreken. "Laat ze maar bij mij komen", zei hij, "kan ik ze niet toespreken, zij mogen mij dan tenminste zien sterven."
Tot hen zei hij: "Hier, kinderen, ziet gij nu uw leraar sterven. Ik ga u vast voor. Veel kan ik niet meer spreken. Dit heb ik u nog te zeggen, dat gij maar in 't werk stelt, wat ik u geleerd heb, toen ik nog bij u was. O, zo mij God aantastte als Richter, gelijk hij mocht, wat een ondragelijke smarten zouden mijn lichaam dan nu drukken. Maar zie, hoe vaderlijk de Heere met mij handelt. Ik lig hier zo gemakkelijk te sterven; ik gevoel geen pijn. O, wat een wonderbaarlijk sterven!"
Tegen iemand, die tot hem zeide, dat hij voor ons henen ging naar de plaats, waar wij hem hoopten weder te zien, waar hij dan ook zijn vrouw en vrienden weer zou ontmoeten en ook kennen, indien het tenminste waar is, dat men aldaar elkander kennen zal, antwoordde hij: "O, ik bekommer mij niet met die dingen, die hierna zijn zullen en die God ons nog niet geopenbaard heeft, te willen weten. 't Is mij genoeg, dat ik bij de Heere zijn zal."
Zo des Heeren komst met een groot verlangen lijdzaam tegemoet ziende, ging hij op zijn rug liggen, strekte zich flink uit, legde zijn voeten tezamen en wachtte, evenals Jacob, op de zaligheid des Heeren. Men hield hem een weinig Rijnwijn onder de neus,

waardoor het scheen, alsof hij nieuw leven kreeg. Hij lichtte zijn hoofd op en zeide met een resolute stem: "Ei, ziet, dat verkwikt mij. 't Is, alsof de ziel niet uit het lichaam wil. Wel wonderbaarlijk sterven! Nu wil ik des Heeren komst verbeiden."

Te middernacht namen zijn krachten allengs af, de borst begon te reutelen, de dodelijke trekkingen der ledematen openbaarden zich en de spraak begon te vergaan. Maar met zijn gebaren toonde hij nog lang, dat hij verstond, wat tot hem gezegd werd.
Dikwijls zag hij zijn echtgenote zeer sterk en met vriendelijk gelaat aan en reikte haar menigmaal zijn hand toe. Hij strekte zijn arm van het bed en wees met zijn vinger naar de hemel.
"Ja", zei zijn vriend, "vandaar verwachten wij de Zaligmaker. Ziet gij Hem daar met Stefanus niet staan ter rechterhand van Zijn Vader, om u de kroon des levens toe te reiken?"
Hij boog zijn hoofd en zag hem met een vrolijk gelaat aan. Men voerde hem tegemoet de heerlijkheid des hemels, waarvan hij kort te voren met zulk een verheffing gesproken had. Hij toonde alleszins door het drukken van zijn hand, dat hij nog verstand had en dat dit zijn hoop was.
Dikwijls trok hij aan zijn kleed, wees dan naar boven en scheen te willen tonen, dat hij nog dezelfde verwachting had, die hij tevoren met zulk een smaak had te kennen gegeven, 2 Cor. 5: "Want wij weten, dat, zo ons aardse huis dezes tabernakels gebroken wordt, wij een gebouw van God hebben, een huis, niet met handen gemaakt, maar eeuwig in de hemelen." En van trap tot trap zijn krachten verliezende, voldeed de Heere aan de wens van dezen getrouwe dienstknecht, voerende zijn gelukkige ziel als in een zacht suizen in de eeuwige vreugde.
Het was toen de 10de Sept. 1677, 's morgens ongeveer 7 uur. Hij was 39 jaar en 4 maanden oud, waarvan hij 10 jaren Gods' kerk te Warder Oostzanen en 5 jaren in Amsterdam met leer en leven gesticht en voorgelicht heeft.
Alzo werd vervuld, 't geen hij 2 dagen te voren als zeker voorzegd had: "Over 3 dagen ben ik al bij de Heere in de hemel."

9. WILHELMUS SCHORTINGHUIS

Winschoten, 23 februari 1700 - Midwolda, 20 november 1750

Schortinghuis was een Nederlands gereformeerde predikant. Hij is vooral bekend geworden door zijn stichtelijke boek Het innige christendom (1740) en de door hem daarin geformuleerde "vijf nieten": ik wil niet, ik kan niet, ik weet niet, ik heb niet en ik deug niet, waarmee hij wilde duidelijk maken dat een mens niets kon bijdragen aan zijn behoud. Schortinghuis' theologie heeft een duidelijke mystieke inslag. Hij wordt beschouwd als vertegenwoordiger van de late fase van de Nadere Reformatie, die vaak als gereformeerd piëtisme wordt aangeduid.
Wilhelmus Schortinghuis groeide op in een bakkersgezin in de Oostgroningse stad Winschoten. Van 1719 tot 1722 studeerde hij theologie aan de universiteit in Groningen. In 1722 werd hij tweede predikant in de Oost-Friese stad Weener.
In deze stad werd hij krachtdadig bekeerd tot de levende God. Hierdoor ging hij veel waarde hechten aan een emotionele beleving van het christelijk geloof.
In 1734 werd Schortinghuis predikant te Midwolda, wat hij tot zijn overlijden in 1750 bleef. In deze gemeente probeerde hij verder vorm te geven aan de idealen van de Nadere Reformatie. In zijn geval leidde dit tot hoge eisen aan mensen die openbare belijdenis van het geloof wilden afleggen. Hij beschouwde het overgrote deel van zijn gemeente als onbekeerd.
Schortinghuis was gehuwd met Aletta Busz, wier vader Gerhardus predikant was van Uitwierde. Het echtpaar kreeg elf kinderen, van wie een dochter en vier zoons hun vader overleefden. De vier zoons werden allen predikant in Zeeland. Een vijfde zoon, die ook theologie studeerde was een half jaar voor zijn vader overleden.

GESCHREVEN DOOR MARTEN MULDER:
Wilhelmus Schortinghuis studeerde in Groningen, begon als predikant te Weener (Ost-Friesland) en was van 1734 tot 1750 predikant te Midwolda (Old) in de provincie Groningen, waar hij ook overleed. Onder invloed van een Ostfriese collega werd Schortinghuis in 1724 gewonnen voor de bevindelijke vroomheid die daar bloeide. Een aantal geestelijke gezangen, die poëtisch van geringe betekenis waren, maakten zijn geestelijke ommekeer bij een groter publiek bekend. Deze gezangen werden gebruikt in kringen, ook wel conventikels genoemd, die het vaak niet meer konden vinden in de traditionele kerk, omdat daar ook "onbekeerden" kwamen. De mensen uit die kringen waren overtuigd van hun geloof, hun zelf ervaren vroomheid en hun bekeerd-zijn. In 1738 gaf Schortinghuis voor de belijdeniscatechisanten en "minkundigen" in zijn gemeente het boekwerkje Nodige waarheden in 't herte van een christen uit.

Schortinghuis was door zijn preektrant en pastorale trouw geliefd in zijn gemeente, maar ondanks vele geestverwanten waren er vanaf het begin van zijn werkzaamheden onenigheden tussen hem, collega-predikanten en ambtelijke vergaderingen in de kerk. Niet zonder tegenwerking van kerkelijke zijde verscheen het boek, dat hem grote bekendheid zou verschaffen: Het innige christendom tot overtuiging van onbegenadigde, bestieringe en opwekkinge van begenadigde zielen, in desselfs allerinnigste en wesenlikste delen gestaltelik en bevindelik voorgestelt in t'zamenspraken. Dit werk wordt wel één der klassieken genoemd van de gereformeerde mystiek.

Het werk telt een 650 bladzijden en bevat 25 samenspraken tussen een geoefende, een begenadigde, een kleingelovige en een onbegenadigde. We treffen er de zogenaamde vijf nieten aan: ik wil niet, ik kan niet, ik weet niet, ik heb niet en ik deug niet. Wil men Schortinghuis niet te kort doen, dan moet men bedenken, dat hij wenste te leven vanuit de Schrift en de leer der vaderen. Zijn werk moet dan ook vooral gezien worden in het licht van het 18e eeuws rationalisme, de dorre orthodoxie en de uitwendige godsdienst. Een persoonlijk beleefd geloof kwam centraal te staan. Alle accent kwam te liggen op Gods werk en de onwaardigheid (de vijf nieten!) van de mens.
Schortinghuis' geloofsbeleving kan men samenvatten in een lied, door hemzelf ook wel geciteerd, dat het bevindelijke goed weergeeft:

'Heer! Wat soud gy my dog geven
Geeft my Jesus, of ik sterf;
Buiten Jesus is geen leven
Maar een eeuwig zielverderf.
Wilt myn ziel an Jesus voegen,
Dan bespot ik al 't verdriet.
Jesus is myn zielsgenoegen,
Buiten Jesus lust my niet'.

Tijdens zijn ambtsperiode werd in Midwolda de nieuwe kerk gebouwd. We vinden aan de noordzijde van de kerk een cartouche boven het voorportaal met de volgende tekst: 'In den Jare 1738 is desen tempel ter eren Godes geb: door de Ed. Heer Johan Hora raadsheer der stadt Groningen etc.etc. en de E: Jan Ritzes in der tijt Kerkvoogd deses carspel ingesegent den 26 october des selvigen jaars door D. Wilhel: Schortinghuis bedienaar des euang: Jesu Christi ter deser plaatse uit de woorden 1. Koningen 8: vs: 29 en 30. De. Inl. Ps 132: vs 7-9'

Op 20 november 1750 overleed Schortinghuis en werd begraven in de kerk van Midwolda, waar zijn zerk zich bevindt voor de preekstoel naast de zerk van zijn zoon Georgius. De tekst op de zerk van Georgius luidt:

SCHORTINGHUIS, sone van D. WILHELMUS SCHORTINGHUIS, s.s.
theol.studiosus, Godvrugtig in Christus ontslapen den 26 may 1750, oud 22 jaren en 4 maanden.
HIER SLAAPT GEORGIUS IN VREDEN
DIE TOEGERUST WAS OM TE TREDEN
IN 'T HEILIGDOM ALS 'S HEREN KNEGT
SYN OUDERS OGEN LUST OP AARDEN
DIE NU DE KROON VAN HOGER WAERDEN
VAN 'S HEREN HANT IS TOEGELEGT
TERWYL HEM 'S HEMELS GEEST BEWERKTE
EN TOT DEN DOOD MET TROOST VERSTERKTE

Op de zerk van Wilhelmus Schortinghuis lezen we:
1750, den 20 november, is in den Heere gerust de wel eerw. Geleerde Godzalige Heer WILHELMUS SCHORTINGHUIS, out ruim 50 jaren, in leven bedienaar des H. Evang. 11 jaren tot Weener en hier 16 jaren in Midwolda

STA WANDELAER, BESCHOUW DEES ZERK
ZY DEKT EEN PYLAAR VAN GODS KERK
EEN BRANDEND LIGT, WIENS FLONKERSTRALEN
EERS WEENER, DOE MIDWOLDAAS ZALEN
VERHEUGDEN, JA DIE VAN RONDS OM
WAS ALS EEN STAR INT CHRISTENDOM
DIE MOND EN PEN INT WERK DES HEEREN
VERSLEET EN NU DE KROON DER EEREN
GENIET, VERLOST VAN HOON EN KRUIS
DUS LEEFT WILHELMUS SCHORTINGHUIS
DIE BOANERG EN BARNABAS
DOOR CHRISTUS, DIE HEM 'T LEVEN WAS

Op zijn eigen dood dichtte hij ooit:
Ik heb mij, Heer, met asch gevoet,
't welk eenmaal, als gesuikert roet,
Mijn siel sal bitter breken op,
So Gij mij geeft den laatsten schop!

10. DE LAATSTE UREN van L. HOMMA

door Wilh. v. Eenhoorn.

Laurentius HOMMA (geboren te Amsterdam, liet zich in 1643 aan de pas gestichte hogeschool te Utrecht als student inschrijven en aanvaardde in 1649 den predikdienst te Hem. Achtereenvolgens verbond hij zich daarna in Juli 1652 aan Monnikendam en in Mei 1654 aan Enkhuizen, om op 18 December 1661 intrede te doen te Amsterdam, waar hij werkzaam was tot zijn overlijden op 4 Januari 1681, in de ouderdom van 55 jaar.

Bij zijn beroep te Amsterdam werd hij door de Doopsgezinden Sociniaan Beelthouwer bij de kerkeraad aangeklaagd als een ‘valsch profeet’, daar hij, toen Beelthouwer wegens ketterij uit Enkhuizen gebannen was, dezen ‘aan den Sathan overgeleverd’ had en thans ‘de Sathan nog niet over hem was gekomen’!
Bovendien had de aanklager door de behandeling te Enkhuizen veel schade geleden en verzocht nu ‘reparatie van dien’.
Natuurlijk volgde een scherpe bestraffing van Beelthouwer door de verontwaardigden kerkeraad. Merkwaardig voor de zeden van die tijd is ook hetgeen Homma in de classisvergadering ondervond, waar hij den proponent J. Koerbagh in scherpe woorden namens de classis den kansel ontzegde wegens onrechtzinnigheid, waarop Koerbagh hem toevoegde: ‘'t Is goed, dat ge geen mes hebt’, daarbij zinspelend op het feit, dat Homma eens als proponent iemand met een mes had aangevallen en gewond. Eén der leden van de vergadering, de predikant van 's-Graveland, voegde toen zijn buurman toe: ‘Ik zal maar zwijgen, anders krijg ik ook een beurt’, daar hij zich indertijd aan eenzelfde misslag had schuldig gemaakt!
Homma - wiens broeder Gualtherus predikant te Medemblik is geweest - huwde eerst met Elisabeth Vorsten en hertrouwde, na haar overlijden, te Amsterdam op 30 November 1666 met Sara Vorsten, weduwe van Mr. Gerrit Recht.
In druk heeft hij gegeven: De Rechter in het Paradijs. - Eerste en laatste predikatie.

Biografisch woordenboek van protestantsche Godgeleerden in Nederland. Deel 4 (1931)

Genealogie

24ste predikantsplaats	sedert 1660				
02	ds. I. le Maire (Isaac)	03-04-1661	Rotterdam	06-05-1692	overleden
01	**ds. J. Triglandius (Jacobus)**	17-07-1661	Haarlem	08-11-1664	overleden
01	**ds. L. Homma (Laurentius)**	**16-12-1661**	**Enkhuizen**	**04-01-1681**	overleden

Laurentius Homma was predikant te Amsterdam vanaf 4 januari 1681. Enkhuizen was zijn voorgaande predikantsplaats..
Hij werd de 16de October 1680 door de koorts aangetast, waarna hij zeide: "Ik ben zeer verzwakt, doch de Heere doe met mij, zoals het Hem belieft. Wij moeten onszelf verloochenen en de Heere laten werken." Hierop herhaalde hij, tot veel stichting, de kentekenen uit de predicatie, die hij daags voor zijn ziekte gedaan had.
Zeer beklaagde hij de hardigheid van zijn hart, zijn geesteloosheid en de zonden, die zijn dienst hadden aangekleefd. "Men ontziet", zeide hij, "de mensen dikwijls meer dan God. Wanneer men sterk op zijn stuk staat, wordt men voor dit en dat uitgekreten en dan is men niet meegaande en vredelievende. Men moet maar gematigd, moderaat zijn, maar zo wordt men er dikwijls toe vervoerd, dat men de zaak Gods krenkt."
Toen hij met zijn ongestalten worstelde, zeide hij: "Daar moet gestreden worden; het koninkrijk der hemelen lijdt geweld." Zeer klaagde hij over het werelds wezen en de geesteloosheid in de kerk, zeggende onder anderen: "Wanneer het de Heere belieft mij te halen en in zijn triomferende kerk over te brengen, zal ik de waan- Christenen daar niet behoeven te overtuigen, waar onze kerk vol van is, maar daar zal ik mijn God verheerlijken in eeuwigheid."
Toen één zijner collega's hem bezocht, die hem Gods soevereine macht en 's mensen nietigheid, om zich aan God te onderwerpen, voorhield, zeide hij: "Als daar nog bij komt, dat die soevereine God onze Vader is in Christus en dat Hij ons uit liefde en getrouwheid bezoekt, wie zou dan niet stil zijn?"
Den 23ste October was hij in veel benauwdheid over zijn zonden en uit een benauwden slaap ontwakende, zeide hij: "Indien de Heere mijn verstand mocht believen te bedwelmen, weet, dat ik mij deze nacht over mijn zonden heb verootmoedigd en mij aan Jezus heb vastgemaakt. Zo handelt God met Zijn kinderen: eerst overtuigt Hij hen van zonden en daarna komt Hij tot hen met genade. Hij giet de olie der genade in gebroken harten. Ik heb dezen nacht met God geworsteld en nu ben ik met God bevredigd in. Christus. Doch daar boven zal ik volkomen Gods eigen zijn, volmaakt mij zelf verloochenen en God verheerlijken. Daar zal ik aan geen geestelijke verlating meer onderhevig zijn, maar zal ik de Heere Christus volmaakt genieten en met mijn dierbaren Zaligmaker verenigd blijven tot in eeuwigheid.
Toen zeker Christen bij hem was en uit weemoedigheid zwaar zuchtte, zeide hij: "Zucht toch zo niet, laat ik mijn hart eens uitspreken. Ik moet mij inbinden om mijn vrouw niet te ontstellen. Ik heb niet één voetstap in mij zelf, maar ik beroep mij op Jezus. O, mijn Jezus, bij U vind ik mijn zielerust."
Na een weinig gezwegen te hebben, riep hij uit: "Hoe gewillig, o, hoe gewillig ben ik om deze wereld te verlaten! Hoe verlang ik naar de volle gemeenschap met mijn vriendelijke Jezus. Ik zou de liefde van mijn Zaligmaker te kort doen, als ik niet naar die volmaakte gemeenschap verlangde. Zou een bruid niet verlangen naar de volle gemeenschap met haar bruidegom?"
Daarna vervolgde hij: "Ik ben een man, al over het beste van mijn leven, al over de 54 jaren. Er is niets dan een gebrekkige ouderdom op handen. Heere, wat een liefde is het, mij thuis te halen, vóór de gang mij te zwaar valt en andere gebreken van de ouderdom zich voordoen. Wel, mijn getrouwe Vader!"

De volgende dag was hij zeer benauwd en riep telkens uit: *"Mijn Vader, och, Gij zijt immers mijn Vader; ik laat U niet los, vóór Gij mij zegent."*
Hij zegende zijn kinderen en beval ze de Heere. Tot zijn vrouw zeide hij: "U geef ik al mijn zegen."

En tot al zijn huisgenoten: "Vreest God en houdt U bij de vromen. Ik had gemeend, U nog meer te stichten, maar het schijnt de Heere anders te behagen."
Na een weinig gerust te hebben, zeide hij: "O, hoe goed is de Heere; komt hier en verheerlijk God met mij. Ik ben nu veel beter."
De koortsen werden minder en men kreeg enige hoop op herstel. Toen iemand wenste, dat de koorts geheel mocht uitblijven, zeide hij: "Als de Heere het wil, Die alles in Zijn handen heeft, maar als Hij het niet wil, zo wil ik ook niet. Ik wil de Heiligen Israëls geen paal of perk stellen. O Heere, neem de pleister niet weg, voor de wond geheel zal gezuiverd zijn."
Na het gebruiken van een sinaasappel, die hem verkwikte, zei hij onder andere: "Hierover moet ik mijn God verheerlijken. Want ofschoon de appel mij door de hand van een mens wordt gegeven, de Heere heeft ze laten wassen. En dat ze mij nu wordt gebracht, is Zijn bestiering, waaruit van achteren blijkt, dat God ze voor mij heeft laten groeien. O, daarvoor moet ik God loven, Die zo vaderlijk voor mij zorgt in mijn benauwdheid."
Tot zekere juffrouw zeide hij: "Wil ik u eens zeggen, waarmede ik mij in mijn ziekte zeer gesterkt heb in lijdzaamheid en zelfverloochening? Ik overdacht 3 dingen:
1. Gods oneindige majesteit, oppermacht en soevereiniteit en daar tegenover mijn eigen geringheid en nietigheid, in vergelijking bij die oneindige God, hij Wien alle inwoners der wereld als niet geacht zijn (Dan. 4: 35). Hoe opmerkelijk, alle mensen op de aarde, zowel groten als kleinen, voornamen en geringen, koningen en onderdanen zijn bij Hem als niet geacht. Ik zie mij aan, als leem in de handen des pottenbakkers, bij Wien ik minder ben dan een druppel aan een emmer en een stofje aan een weegschaal. Wie meent iets te zijn, daar hij niets is, bedriegt zichzelf (Gal. 6: 3).
2. Gods rechtvaardigheid en heiligheid, zodat ik verdiend had, naar ziel en lichaam eeuwig rampzalig te zijn.
3. Gods oneindige barmhartigheid en genade aan mij bewezen in Christus en in wat een heerlijke staat ik gebracht ben door de gemeenschap met Christus. Dit moest en kon mij tot geduld en verloochening brengen en ik kon mij daarin sterken.
Die reden gebruikten ook de gelovige Hebreeën, die de beroving van hun goederen met blijdschap hadden aangenomen, wetende, dat zij hadden in zichzelf een beter en blijvend goed in de hemelen en daarvan hadden zij in zichzelf de eerstelingen en onderpanden."

Op 18 November nam de ziekte zo toe, dat hij genoodzaakt werd zijn studeerkamer, waar hij sliep, te verlaten en naar beneden te komen. Toen dit gedaan werd, wendde hij zich naar zijn boeken en zeide: "O, mijn boeken, ik zal u niet meer aanschouwen."
Toen hem gevraagd werd, waarom hij dat zei, antwoordde hij: "Ik zal niet weer op mijn studeerkamer komen, maar ik zal daarheen gaan, waar ik geen boek noch studie meer zal nodig hebben, waar ik God in volmaaktheid zal verheerlijken. Waar ik heen ga, zal men geen boeken nodig hebben, daar predikt men zonder studeren."
Horende eens iemand klagen over zijn zonden en over ai te grote bekommering over de dingen dezer wereld, zeide hij: "Dat is goed, beklaag uw zonden vrij, beken ze voor de Heere en zoek uw hart van de wereld af te trekken, maar gij moet daarom uw staat niet verwerpen. Het is opmerkelijk, wat men in Joh. 11: 5 leest: Jezus had Martha en haar zuster en Lazarus lief, hoewel Hij Martha berispte over al te grote bekommering over de dingen dezer wereld. Ja, Jezus bestrafte haar daarover en prees Maria, dat die het beste deel had verkoren. Nochtans wordt Martha hier eerst genoemd, opdat zij niet zou denken, daarom van Christus liefde uitgesloten te zijn. Zie, zo moogt gij uw

zonden wel beklagen, maar gij moogt u daarom van de liefde van Christus niet uitsluiten, maar wij moeten de liefde van Christus ons op goede gronden meer en meer zoeken toe te eigenen, om de zonde en het werelds wezen meer en meer uit ons hart uit te roeien."
Nadat hij zijn vrouw en zoontje gezegend had en verhaald, dat hij 30 jaar predikant was geweest en dat Jezus voor hem was heengegaan naar de hemel, om daar plaats te bereiden, zeide hij: "Ik kan niet roemen van gevoelen, maar ik oefen geloof. Wij wandelen niet door aanschouwen, maar door het geloof en de Heere geeft mij dat aanklevend geloof en houdt mijn geloof werkzaam. Ik zal op de Heere hopen, al zou Hij mij doden. O, dat anker der ziel, dat in de hemel vast is! Ik zal hopen, boven en tegen hoop en de hoop zal niet beschaamd worden. O, Heere, houd Gij mijn lamp brandende en sterk Gij mij, mijn God en Vader!"
Nadat hij wat had liggen mediteren, sprak hij: "Zelfs uit kracht van het verbond der werken, is er geen verdoemenis voor degenen, die in Christus Jezus zijn. Dit toon ik aan mijn ziel aldus: Ik lig van nature onder de vloek, ik heb het verbond in Adam overtreden, ik ben in zonden ontvangen en geboren, ik ben een kind des toorns van nature, ik heb de wet overtreden van mijn jeugd aan en daarna heb ik in de jaren van mijn onderscheid de wet, die zo geestelijk is, meermalen verbroken, zodat ik onder de vloek lig. Maar nu is Jezus mijn Borg, Die heeft die vloek op zich genomen en is voor, mij een vloek geworden, Hij heeft aan Gods gerechtigheid genoeg gedaan en voor mij betaald. Nu is God niet onrechtvaardig, dat Hij tweemaal de schuld zou straffen, eens in Christus en eens in mij.
In Romeinen 3: 31 ***betekent de Wet het verbond der werken en het geloof het verbond der genade,*** zodat ik zelfs uit kracht van het verbond der werken mijn zaligheid vaststel, want ik heb Jezus voor de mijne aangenomen. Houdt u daar ook aan, wat ik u aanbeveel. Houdt dat in de geloof vast, ook dan, als gij het niet gevoelig in u gewaar wordt."

Zijn benen aanziende, zeide hij: "Mijn benen zien er uit, alsof zij dood waren. Zullen deze doodsbeenderen leven? zegt de profeet. Maar Heere, zullen ook deze doodsbeenderen leven? Nu, de Heere is machtig."
Tegen degene, die hem bewaakte, zeide hij: "Ik heb niet geslapen, maar heb liggen mediteren en dat moet ik u meedelen. Ik heb de Heere beloofd, zo Hij mij belieft te herstellen, dat ik mij beter zou gedragen in mijn dienst in deze 5 stukken:
1. Dat ik in mijn dienst geen mensen zou zoeken te behagen, maar zielen te winnen en dat ik niet zal gebruiken opgepronkte woorden, maar Christus alleen zal zoeken te prediken, niet beogende enige ijdele eer in deze wereld.
2. Dat ik niet zo algemeen zal prediken, alsof al onze toehoorders' wedergeboren waren, want de meesten zijn waan-Christenen en als men zo algemeen predikt, stijft men die en zij gaan in hun ingebeelde waan voort en menen, dat het wel met hen staat. Wij moeten het kostelijke van het snode uittrekken, opdat wij de mond des Heeren mochten zijn.
3. Dat ik niet zal prediken uit last, maar uit lust. Wij moeten niet prediken, omdat het onze plicht is en omdat we daartoe zijn opgevoed. Want anders zijn we als een ezel, die een last draagt, omdat ze hem is opgelegd. Doet men het echter met lust, dan doet men het ook met gewilligheid, als een voorrecht en is men een ware dienstknecht van Christus.
4. Ik zal trachten ijverig en getrouw te zijn in al de delen van mijn dienst, geen mensen aanzien, getrouw de zaak Gods handhaven en die ijverig voortzetten.
5. Dat ik mij in alle voorvallen en in alle gezelschappen zó zal trachten te gedragen,

als het een dienaar van Christus betaamt en deze wereld niet gelijkvormig worden.
Dit heb ik mij heilig voorgenomen, daarin wilde ik mij, indien de Heere mij tijd van leven geeft, zeer bevlijtigen. En zo ik het geluk niet had, mijn collega's te zien en de. Heere mij spoedig weghaalt, zo maakt het hen uit mijn naam bekend. Niet, dat ik de man ben, die het hen kan voorschrijven, want ik ben gebrekkig in dit alles."

Daarop klaagde hij over het gebrekkige in zijn dienst en toen iemand tot hem zeide: "Ik heb al deze dingen in u zien uitblinken", antwoordde hij met enige moeilijkheid: "O, vlei mij niet, de rechtvaardige sla mij." En als hem geantwoord werd: "Ik zeg dit in oprechtheid", zeide hij hierop: "Zoo zegt gij het uit een blinden ijver. Ik ben een man van een openhartig humeur. Och, mijn humeur had ik meer moeten overwinnen, daar ik meer licht van kennis en genade heb gehad dan anderen. Ik ben in vele opzichten de grootste der zondaren."
Een weinig gezwegen hebbende, riep hij uit: "Mij is barmhartigheid geschied."
De lste December liet hij één van zijn collega's verzoeken bij hem te komen, aan wie hij zeer klaagde over zijn zonden en zeide: "Het leven is mij Christus en het sterven mijn gewin. Ik heb begeerte, om ontbonden te worden."
Zijn collega zocht zijn begeerte naar ontbinding nog wat te. matigen, door hem mee te delen, hoe de vromen zuchtten om zijn herstel, waarop hij antwoordde: "Wij moeten nederig zijn, ik onderwerp mij aan des Heeren wil. Als het de Heere belieft, wil ik mijn talent nog wel wat gebruiken, als het is tot eer van Zijn naam. Doch ik voor mij heb begeerte ontbonden te zijn en verlang naar de volle gemeenschap met mijn dierbaren Zaligmaker."
Daarop gaf hij hem de bovengenoemde 5 stukken te kennen en beklaagde zijn gebrek in dezelve. Toen zijn collega hem zeide, dat die dingen altijd in hem gezien waren, riep hij weer uit: "O, vlei mij niet", waarop zijn collega hem zeide: "Ik wenste, dat het de Heere mocht behagen, dat gij ons nog met uw voorbeeld voorging en dat de Heere mij die 5 dingen beliefde te geven. Ik zal ze aan mijn collega's meedelen. Gelieft het u, dat wij de Heere eens voor u bidden?"
Hierin toonde hij zich begerig, doch zeide: "Vlei mij niet in het gebed."
Na het gebed bedankte hij zijn collega, zeggende: "De Heere heeft al geantwoord door de stille stem van Zijn geest, want ik voel mijn hart gesterkt. De Heere heeft de wens der zachtmoedigen gehoord, Hij zal het hart sterken, Zijn oor zal opmerken."

Eens in benauwdheid zijnde, riep hij uit: "De benauwdheid is dodelijk, maar ik ben nog niet zo benauwd, als mijn Jezus op Golgotha en in Gethsémané, waar Hij bloed zweette."
En enige lafenis ontvangende, zeide hij: "Dit mocht mijn Zaligmaker op Golgotha niet gebeuren. Hem werd gegeven edik met gal gemengd en dat om mijn zonden." Enige verlichting krijgende, zeide hij: "In de benauwdheid hebt Gij mij ruimte gemaakt. Gij, Heere, zijt goed en goeddoende."
Toen hij enige spijze genoot, zeide hij: "O, mijn vriendelijke Vader, hoe velen van Uw kinderen zijn er, wie dit niet gebeuren mag en beter zijn dan ik. Smaakt en ziet, dat de Heere goed is. Men moet God zoeken te genieten in de gaven."
Horende, dat er veel bekommering voor hem was, zeide hij: "Ik ben dat niet waardig. Zo de Heere mij belieft te herstellen, zal ik het zoeken te beantwoorden."
Toen iemand tot hem sprak, van wie hij merkte, dat deze wat te veel aan hem hing, zeide hij: "Men moet aan geen schepsel hangen. Hang de Prediker aan, die tot de harten predikt. Ik vrees, dat gij wat te veel aan mij hangt."
Daarna zeide hij: "Het is niet te zeggen, wat een kostelijke zaak het is, Christus eigen

te zijn. O, die eerste vraag van de Catechismus, daar zit zo veel in."
Toen iemand daarop zeide: "Over die vraag heb ik u dikwijls zo levendig horen prediken en catechiseren, maar nu is uw voorbeeld nog krachtiger", antwoordde hij: "Geen wonder, toen predikte ik tot uw oren, maar nu predikt God door Zijn geest tot mijn hart en die werking bespeurt gij. De Heere bewerke het door Zijn geest ook op uw hart."

De volgende avond zei hij tot degenen, die bij hem waren: "Kinderen, zo ik herstel, o hoe zal ik de mensen waarschuwen voor het eeuwige, o, dat eeuwige, waar zo veel aan gelegen is; dat heb ik nu door ondervinding geleerd."
Toen hij hoorde, dat het beroep van Borstius was afgeslagen, zeide hij: "Zij willen hier geen predikanten hebben, die de zonden bestraffen en aanwijzen. Herstel ik, hoe zal ik de mensen voorhouden de schrikkelijkheid der zonden en zo niet, dan mogen mijn collega's het doen."
Toen hij dacht aan het algemeen prediken van vele leraars, zeide hij: "O, dat algemeen prediken. Men moet het de mensen klaar en duidelijk leren en toepassen. Zij weten het niet van zichzelf, maken verkeerde toepassingen en worden jammerlijk bedrogen."

Toen hij merkte, dat sommigen op het zeggen van de dokter, enige hoop op zijn herstel kregen, zeide hij: "Vertrouwt niet op de dokter. Ik voel het best, ik onderwerp mij ten enenmale aan Gods wil; ik zou u raden, uw hart van mij los te maken en mij aan de Heere overgeven. Indien uw verwachting omtrent mij eens faalde, het zou u zwaar vallen.

"Geeft God de eer,
Hij is de Heer.
't Is al goed,
Wat Jehovah doet,"

zeide Lodenstein.
Dit woord had hij dikwijls in de mond.
Toen zijn vrouw hem vroeg: "Zou ik u nog moeten missen?" zeide hij onder andere: "Zoekt gij in de Heere te vinden, wat gij in het schepsel mist. De Heere zal uw Man zijn. Vertrouw op Hem, Hij weet, wat het beste is." Daarna riep hij uit: "Wat is toch een arm mens, o Heere. Ik ben een worm en geen man; een worm is nog niet zondig, zoals ik ben."
Toen hij eens gevoelde, dat de koorts groter werd, zeide hij: "Heere Jezus, Gij, die de schoonmoeder van Petrus aanraakte en de koorts haar verliet, zodat zij U diende, Gij, o Heere, kunt de koorts haast doen terugwijken en ik zal U dienen. Maar Uw wil geschiede."
Bezocht hem eens iemand, die van een dodelijke ziekte, kort te voren, was genezen, vermaande hij hem met het voorbeeld van de 38-jarige kranke, zeggende: "Het is opmerkelijk, dat Jezus hem daarna vond in de tempel, waarschijnlijk om God te loven. Doch dat was niet genoeg. De Zaligmaker zei: Gaat heen en zondigt niet meer, opdat u niet wat ergers geschiede. De man had zo lang krank gelegen en nog was er zwaarder te wachten, indien hij kwam te zondigen. Zondig niet meer wil zeggen: zondig zo niet meer, zoals gij tot nog toe gedaan hebt. Kant u tegen uw boezemzonden. Elk heeft zo zijn zonde, waar hij het meest toe genegen is. David zeide: "Ik wacht mij van mijn ongerechtigheid."

De 17de December mediteerde hij over 1 Petrus 3: 17 en zeide: "Wat heb ik dat met lust gepredikt. O Heere, bewerk het nu aan mijn ziel." Daarop noemde hij Hebr. 12:

11, zeggende: "Let op die woorden.. De apostel zegt niet, dat het geen zaak van vreugde is, maar het schijnt ons zo toe, alsof het een oorzaak van droefheid was. Maar als wij de uitkomst zien, vinden wij reden van vreugde."

Zeer bewogen klaagde hij over zijn zonden, ook van zijn jeugd. "Och", zeide hij, "mijn losse jeugd. O, wat een verdorvenheid steekt er in mijn hart. O, die ijdele gedachten kwellen mij nu nog zo. Ik weet niet, waar het naar gelijkt, wat mij voorkomt en dan nog zoveel verschrikkelijke dromen, ijdele dromen. Och mijn God, vergeef het mij en geef, dat ik in Uw kracht overwin."
Toen iemand hem zeide, dat het een grote straf was voor de kerk, als God wegnam dezulken, die in de bres staan, zeide hij: "Geen nood, Jezus leeft en is Koning over Sion. Hij zal wel voor Zijn kerk zorgen. Houdt gij u maar aan Jezus, kleeft hem aan door het geloof en laat u daar niet van aftrekken. Dan is het huis van de ziel op een steenrots gebouwd. Laat dan de plasregens maar vallen, geen nood. Oefent gestadig geloof; daar schort het u het meest. Laat uw ziel gedurig uitgaan in heilige bewegingen tot de Heere. Neemt Hem voor de uwe aan, om te kunnen zeggen met de Bruid: Mijn Liefste is mijne en ik ben de Zijne, waarover ik eens gepredikt heb. Wij moeten ons zelf en onze zinnelijkheid verloochenen en al onze bekommernis op de Heere werpen."
Op een avond was hij in meditatie over Joh. 6 37. Men hoorde hem zeer bewogen en ootmoedig zeggen: "O Heere Jezus, het is Uw woord. Gij zegt niet: die tot Mij komt lopen, of die zó'n groot geloof heeft, of zó sterk, maar alleen: die tot Mij komt. Is mijn geloof dan niet zó groot, dat ik tot U kom lopen, als ik dan nog maar kom kruipen, dan is het evenwel toch komen en zult Gij mij van Uw aangezicht niet afwijzen en mij geenszins uitwerpen." *)
Toen eens iemand verlangde om naar huis te gaan, nam hij dat geestelijk op en zeide: "Gij verlangt naar uw huis en uw man; gij hebt geen ongelijk. Maar zou ik niet veel meer verlangen naar mijn huis, naar de Man van mijn ziel, van Wien mijn ziel zo lang is gescheiden geweest? O, die Man, mijn Jezus, daar jaag ik naar!"
Op 21 December zei hij: "Ik voel wel, dat ik hoe langer hoe zwakker word. Waar of dit heen wil? Naar de hemel, denk ik." En een weinig daarna: "Als ik zwak ben, dan ben ik sterk. Wat is de wereld, wat is de mens, die madezak, dat wormen-aas! O, wat beelden zich de mensen toch veel in, wat hebben zij veel op met de wereld. Arme mensen, die zich zó veel met het wereldse bemoeien, dat zij het eeuwige vergeten!"
Die nacht mediteerde hij over psalm 23. Daarna riep hij uit: "Noch dood, noch benauwdheid, noch enig ander schepsel kan ons scheiden van de liefde Gods in Christus Jezus. Ja, wat zeg ik, ze brengen mij nader tot God, nader bij mijn vriendelijke Vader."
T
oen zijn benauwdheid eens wat over was, zeide hij: "Ik dank U mijn God, dat Gij mij wat verademing geeft. Dan moet men de tijd besteden, om zich meer en meer te bereiden. Ik oefen mijn geloof en vertrouwen, in zelfverloochening, in geduld en lijdzaamheid, in nederigheid en ootmoedigheid en in de vreze Gods. Ik oefen mij in de blijdschap Gods en in hemelsgezindheid. Ik oefen mij in de genoegzaamheid in het tegenwoordige, in de liefde Gods en de Heere Jezus, alsook in de dankbaarheid tot God."
Eens zei hij zeer bewogen Psalm 65: 2 in rijm op:

Al mijn misdaden en mijn zonden
Waren zeer groot en zwaar.
Maar Uw goedheid niet om doorgronden

Vergaf die al voorwaar.
Wel hem, dien Gij hebt uitgelezen,
Dat hij bij U zij Heer. enz.

Toen hij dat gedaan had, riep hij met grote beweging: "Ach, hoe komen wij daar nog?"
Degene, die hem bewaakte, zeide: "Zult gij dat zeggen, hoe kom ik daar nog?" waarop hij antwoordde: "Ik niet anders dan gij en gij niet anders dan ik. Noch ik, noch gij, noch iemand anders kan daar komen, dan door Christus. In onszelf kunnen wij niet bestaan, wij moeten onze toevlucht tot Christus nemen en ten enenmale uit onszelven uitgaan. Het gevoel van onze zonden moet ons niet van, maar tot Christus drijven."
Na een weinig Rijnse wijn gedronken te hebben, zei hij: "Ik zal niet meer van de vrucht van dezen wijnstok drinken, tot ik hem nieuw zal drinken in het koninkrijk mijns Vaders."
Toen iemand zei, dat er zo velen waren, die geen tijd hadden zich te bereiden, of die bedwelmd werden in hun verstand, antwoordde hij: "Als men maar een gelovige. en de wortel der zaak aanwezig is. Het komt er nu juist niet op, dat de dadelijkheid gepaard moet gaan met de hebbelijkheid. Men moet zich altijd in zijn leven bereid houden. Maar als de Heere de gelegenheid tot de dadelijke voorbereiding geeft, moeten wij die zorgvuldig bewaren en er de Heere voor danken."
Toen het Avondmaal op de laatsten rustdag van het jaar zou gehouden worden, zeide hij: "Wat is dit een kostelijke Sabbathdag, waarop men zijn verbond kan vernieuwen door het gebruik des Avondmaals. O, die dierbare verzegeling voor diegenen, die oprecht handelen. O, Heere Jezus, kom Gij en klop aan mijn hart en geef, dat ik U opendoe. Houdt Gij Avondmaal met mij, opdat ik met U Avondmaal houden mag."
Toen op 1 Jan. 1681 zijn broer hem kwam bezoeken, en met veel droefheid beklaagde het verlies, dat door zijn dood te wachten was, zeide hij: "Ziet dan op mijn winst. Hoe gewillig geef ik mijn ziel aan U, mijn Vader, over."
Hoe gewillig, Heere Jezus, beveel ik U mijn ziel. O, hoe verlang ik om ontbonden te zijn!"
Zijn vrouw verzocht hem wat te rusten, doch hij zeide: "Mijn mond zal lang genoeg rusten. Ik moet spreken, terwijl ik nog ben, ik moet God verheerlijken. Men looft Hem niet in het graf. Hoewel 't mijn ziel dan boven doen zal, evenwel moet het mijn mond nog doen, terwijl ik hier ben, want het zal niet lang meer duren. Lof betaamt de oprechte."

Een Godvruchtige zei tot hem: "Hoe heb ik er naar verlangd, dat gij het wezenlijke van een Christen zoudt prediken, maar helaas, van wie zal men het nu horen?"
"Ja", zeide hij, "van mij denk ik niet. Ik was nu bezig met de laatste eigenschap der waan-Christenen. Eerst heb ik de gemeente getoond, dat zij onwetende waren van hun ellendigen staat uit Openb. 3: 17; daarna, dat zij menen, dat God hun Vader is uit Joh. 8: 41; dat zij denken allen de ware heiligmaking deelachtig te zijn uit Spr. 30: 12; daarna, dat zij beter zijn in hun inbeelding dan andere mensen uit Luc. 18: 11 en eindelijk, dat zij menen te behoren tot de hemelse bruiloft uit Matth. 25: 12, maar de voornaamste lering bleef nog over, zoals gij weet."
Daarna had hij het oog op Ps. 9: 6 en riep uit: "Waarlijk, een mens, ieder mens, groot en klein, jong en oud, hoe sterk en fris, hoe geëerd en voorspoedig, is enkel ijdelheid, ja de ijdelheid zelf." En daarna op 2 Cor. 4: 17: "O, elk woord heeft hier zijn gewicht. Wat een ophoging van woorden. Onze verdrukking, onze lichte verdrukking en die haast, ja zeer haast voorbij gaat, wat werkt ze ons? Heerlijkheid, ja een gewicht van heerlijkheid, waar men een eeuwigheid toe nodig heeft, om het te wegen en dan nog

een uitnemend, een zeer uitnemend, ja een gans zeer uitnemend, eeuwig gewicht van heerlijkheid."
Tot een Christen, die hem verzorgde, zeide hij eens: "Gij moet het niet alleen uw plicht, maar uw voorrecht achten, in heiligheid des levens voor Gods aangezicht te wandelen. Men moet zo op het gevoelen niet staan, of juist zulk een mate van geestelijke vreugde of troost te willen hebben, hoewel het kostelijk is, als de Heere ons dat belieft te geven, maar om daar zó op te starogen, alsof dat het wezen van een Christen was en zo gaan talmen, als men dat wist, is geheel verkeerd. Neen, men moet de Heere aankleven, zijn geloof oefenen, zijn bekering dagelijks vernieuwen en zoeken, in heiligheid des levens toe te nemen en op de Heere hopen, al zou Hij ons doden."
Nadat hij een weinig geslapen had, zeide hij: "Ik heb altijd Christus zoeken te prediken. Bij mijn examen werd mij 1 Cor. 2: 2 tot tekst gegeven en dat heb ik in mijn dienst beoogd. Ik dacht: ik zal niet prediken zoals de monniken n.l. doet dit en láát dat, maar ik zal Christus prediken en dat heb ik ook gedaan. Menigmaal heb ik de Heere gebeden, dat Hij mij wilde bekend maken, wat het best voor deze gemeente diende. Ik heb mijn gemak niet gezocht. Ik heb menige predicatie in mijn bezit, die ik hier nooit gepredikt heb. Maar dat alleen-strijden, o dat alleen-strijden, eer ik doorbrak en zelf gevoelde, 't geen ik mijn toehoorders zou gaan leren. Ik zocht niet mond aan mond, maar van hart tot hart te spreken. ik heb altijd lust gehad in het praktikaal prediken. Zelfs toen ik nog een jongeling was, vond ik een uitnemende smaak in dat ziel-doorzoekende praktijk prediken van D. Wittewrongel en D. Ruylitius. Ik nam mij toen al voor, wanneer ik tot de predikdienst zou komen, die stijl te volgen, omdat ik mijn ziel onder dat prediken het meest bewerkt vond en daar heb ik mij ook op gezet van mijn eersten dienst tot nu toe. Mijn voorbereiding tot de dienst heeft dikwijls meer bestaan in gebeden dan in studie en de Heere heeft zich aan mij niet onbetuigd gelaten en heeft mij merkelijk gezegend, zelfs boven mijn verwachting.
Verscheiden malen had hij het Latijns vers van de oude Bernardus in de mond, dat vertaald aldus luidt:

Ik roep wel duizendmaal en meer:
Mijn Jezus, wanneer komt Gij, Heer?
Wanneer maakt Gij mijn hart zo blij,
Dat het van U verzadigd zij?

Den 4de Januari, de dag van zijn dood, zeide hij: "Och, wees mijn getuige, dat ik in Christus sterf. Ik heb niets in mijzelf, maar ik beroep mij op de gerechtigheid van Christus. In Hem ben ik volmaakt, in Hem is een volheid, niet van een vat, maar van een fontein. Hij is een algenoegzame Zaligmaker."
Toen iemand Openb. 14: 13 aanhaalde, zeide hij: "Ik heb wel van vrome lieden opgemerkt, dat zij die woorden zó opnamen, dat men zijn eigen werken zo ver moest nemen, als men kon en daar die te kort komen, dat men daarbij dan Christus' verdiensten moet zoeken. Maar neen, men moet het alléén in Christus' verdiensten zoeken, de algenoegzame Zaligmaker. In Hem zijn wij alleen volmaakt. Wees mijn getuige, dat ik alleen in Christus sterf."
Daarna noemde hij de woorden uit Ps. 73: 26, daar bij voegende: "Ja, ik ondervind nu, wat het zeggen wil, als hart en vlees bezwijkt." En toen iemand opmerkte: "Ik hoop, dat gij het tweede ook ondervindt n.l., dat God de rotssteen van uw hart is", antwoordde hij: "Ja, maar gebrekkig, maar als ik van dit vlees zal ontdaan zijn, dan zal ik het beter bevinden. Ik weet, dat als het aardse huis dezes tabernakels gebroken zal

zijn, wij een gebouw van God hebben."

Na nog een enkel afgebroken woord tot deze en gene gesproken te hebben, vroeg hij, welke dag het was. Toen men hem zei, dat het Zaterdag was, sloeg hij zijn ogen met blijdschap naar de hemel, zeggende: *"Daags voor de rustdag, wel hoe zal ik rusten! Mijn Vader, in Uw handen beveel ik mijn geest."*
Nog enige bestrijding gevoelende tot ongeloof wegens zijn zonden, riep hij: "Weg, satan, Jezus is mijn Borg. O, Heere Jezus, ontvang mijn ziel; Heere, ontvang mijn geest!"
Toen iemand zeide: "Nu zult gij haast het loon van een getrouwe dienstknecht ontvangen", zeide hij: "Uit genade, om Christus' wil. O, wij moeten nederig zijn als een kind. Onze Zaligmaker stelde een kind in 't midden en zeide: zo iemand niet wordt als een kindeke, kan men in het koninkrijk Gods niet ingaan. O, die nederigheid. Zalig zijn de nederigen."
Verder betuigde hij zijn aankleven aan de Heere en zeide uit Ps. 62: 1:
"Hoe zeer dat mijn ziel is gekweld,
In God wordt zij gerust gesteld."

Zich omwendende en verlichting zoekende, zeide hij: "Waar zal ik het vinden? O, bij mijn Jezus en eerder zal ik het ook niet vinden."
Waarop hij na enige ogenblikken onder het schreien van velen, zalig in de Heere is ontslapen, nadat hij 19 jaar in de gemeente van Amsterdam de heilige dienst getrouw had waargenomen.

11. HET LEVEN EN STERVEN ABRAHAM HELLENBROEK
Bedienaar des H. Evangeliums te Rotterdam.

door Alardus Tiele

Dit is de lijkrede, getiteld "De roem der heiligen na hun dood", vertoond in het leven en sterven van de hogepriester Jojada, en uitgesproken door Alardus Tiele, oudste ambtgenoot van Hellenbroek.

De man, wiens levensloop wij in het kort willen volgen en die met recht gerangschikt wordt onder Nederlands geloofshelden, aangezien hij zowel in zijn tijd, alsook door zijn nagelaten geschriften voor 't nageslacht, een held was onder de predikers, aanschouwde het levenslicht op de derde December van het jaar 1658 te Amsterdam.
Zijn Godvruchtige ouders Jan Hellenbroek en Elizabeth Kluft werden door de Heere rijk met kinderen gezegend. De eerstgeboren zoon kwam levenloos ter wereld, terwijl de daarop volgende Suzanna in de jeugdige leeftijd van nog geen drie jaar overleed. Voor de ouders zeer smartelijk. In de naamrol van hun kinderlijst vonden wij hieromtrent aangetekend:

Jong gestorven, vroeg bij God.
Zalig is der kind'ren lot.

Na dezen zijn nog zes zoons en één dochter geboren, waarvan Abraham zou worden een groot licht onder zijn tijdgenoten, in de hand des Heeren zou zijn als een lichtende kaars en fakkel, om velen voor te lichten. Hij zou zijn licht laten schijnen voor de mensen, opdat ze zijn goede werken van Godsvrucht zouden mogen zien, tot verheerlijking van Hem, die op de Troon zit.
Hij, als een juweel onder zijn broeders, ontving de naam Abraham door de Doop, welke Ds. De Clerck hem toediende. Dit uitverkoren vat, dat de naam van Koning Jezus zou uitdragen voor Nederlands Kerk, werd door zijn ouders ouder een heilige zorg zeer teder opgevoed. Zoals het nadrukkelijke woord van de wijzen Salomo waarachtig is: "De kroon der ouden zijn de kindskinderen en der kinderen sieraad zijn hun vaderen", Spr. 17 6, zo mogen wij deze Goddelijke leerspreuk wel omkeren, en zeggen, dat deze de verrukkende sieraad van zijn ouders geweest is, die zich van kindsbeen af, evenals Timotheüs, tot al het eerlijke en betamelijke geschikt heeft.
Toen hij in de gewone oefenscholen werd ingeleid, nam hij in zijn kinderjaren in lezen, schrijven en cijferen, in Franse en Nederduitse scholen, ongemeen toe.

De grote brand in Amsterdam
Bijna gekomen aan het einde van zijn zesde jaar, werd hij daarin enigszins gestuit, daar de grote Albeheerser binnen de poorten van het beroemde Amsterdam, in het begin van het jaar 1664 op de vijfde van Louwmaand (Januari) een geweldig vuur aanstak, dat niet de paleizen dier stad, noch haar heerlijke gebouwen verteerde, of in as legde, maar dat mensen verslond. Het vuur was bijna niet te doven, zodat het bijna een geheel jaar fel brandde! De ouders van Abraham, alsook zijn twee broers Jozua en Jacob, en zijn zuster Geertruida werden gelukkig van die plagen verschoond. Tijdens het felste van die hevige brand kwam zijn broeder Isaac ter wereld in zulk een week, waarin meer dan 900 mensenlevens werden afgesneden, zodat er van de vijfden Januari tot de 27ste December van dat jaar, dus in de tijd van ongeveer 51 weken, 24.165 inwoners der stad het leven verloren! Voorwaar een grote verwoesting, die de plaag Gods had aangericht. In zijn later leven verhaalde hij meermalen van de zorg,

die zijn ouders voor hun kinderen aan de dag legden. Dikwijls had hij dan ook reden, om met de Godvruchtigen koning Hiskia te getuigen: "Maar Gij hebt mijn ziel liefelijk omhelsd, dat zij in de groeve der vertering niet kwame", Jes. 38: 17. 145

En rukt de bloem der jeugd in 't nare, duist're graf.
De doodzeis snijdt de draad der sterkste af.

In de ouderdom van 10 jaar was hij in kennis dermate gevorderd, dat de ouders hun zoon naar een Latijnse school zonden, die in Amsterdam toentertijd zeer talrijk en aanzienlijk waren.
Na een tijdperk van zes jaar had hij in die scholen veel wijsheid opgedaan. Meestal behoorde hij tot de beste der leerlingen. In 1674 werd hij dus op 16-jarige leeftijd tot de Academie gepromoveerd, terwijl hij bij die gelegenheid een keurige oratie of redevoering hield, uitgesproken in Latijnse verzen en getiteld: "Van de broosheid des menselijken levens".
Onder het gehoor van voortreffelijke professoren verbleef hij er de tijd van twee jaar, om in het jaar 1677 te vertrekken naar de zeer beroemde Academie van Leiden. Verscheidene takken der wetenschap beoefende hij hier, om zich daarna met al zijn krachten te wijden aan de altoos-vloeiende fontein der Godgeleerdheid, zijn hoogste doelwit. Zijn ouders lieten hem bij de keuze zijner studie geheel vrij. Hij gevoelde voor de theologische studie, daartoe geleid door de grote Hartenneiger, een grote lust en genegenheid, terwijl hij later dikwijls heeft uitgeroepen: "Dank hebbe de hemel voor deze mijn verkiezing. Ik kan niet anders dan deze schikking als Goddelijk beschouwen".
Geen wonder, dat hij deze keuze had gedaan, want hij had, volgens zijn eigen zeggen, van jongsaf al een zeer diep ontzag en eerbied voor God, voor Zijn naam en voor Zijn Woord.
In de Godgeleerdheid studerende kon hij zich nu nederzetten aan de voeten van twee Gamaliëls in die wetenschap, mannen, die nauwelijks huns gelijken vonden in de wereld. De ene was Frederik Spanheim en de andere Stephanus le Moine, een Fransman, geboren in Normandië en gepromoveerd tot hoogleraar aan de beroemde hogeschool te Oxford in Engeland.

Nadat hij vijf jaar lang zijn tijd op zeer nuttige wijze had besteed aan de Leidse hogeschool, werd Hellen- broek de 17den Maart 1682 tot proponent geëxamineerd en met algemene goedkeuring van alle aanwezige leden van de eerwaarde classis van Leiden en Neder-Rijnland toegelaten.
Zo was Hellenbroek op 24-jarige leeftijd gereed om, manmoedig in 't harnas des Evangeliums gestoken, als een Goddelijk held, ten Bijbeltaal wel afgericht, in het heilig slagveld der strijdende kerk in te treden.
Nadat hij ongeveer vijf maanden op de vrije markt van Nederlands kerk had gestaan, om te zien, wie hem roepen zou om in Gods-gewijden wijngaardakker te komen arbeiden, werd hij op de 11de Augustus van datzelfde jaar 1682 tot leraar in de gemeente van Zwammerdam beroepen, een dorp zo berucht geworden door de onmenselijke woede en wreedheid der Fransen, ongeveer tien jaren van tevoren aan haar inwoners en woningen gepleegd. Aan deze gemeente was hij geheel onbekend, ofschoon hij eens door een bijzondere schikking van Gods hand aldaar op een middag de predikstoel had beklommen.
Op de 28ste Februari werd hij in de heiligen dienst met handoplegging ingezegend door Ds. van Kralingen te Rijnzaterswoude, met deze woorden: "Weidt de kudde

Gods, die onder u is, hebbende opzicht daarover, niet uit bedwang, maar gewilliglijk; noch om vuil gewin, maar met een volwaardig gemoed", 1 Petr. 5: 2.
's Namiddags beklom Hellenbroek de predikstoel, om, als een ambassadeur des hemels, zijn volmacht en geloofsbrieven, die de opper-Koning van het hemels genaderijk hem had meegegeven, te overhandigen aan de gemeente, haar voorhoudende deze nadrukkelijke woorden: "Een stem zegt: Roep! En hij zegt: Wat zal ik roepen? Jes. 40: 6. (Zie deze intree-predicatie hierna)
De predicatie werd door een grote menigte, met algemene instemming der toehoorders beluisterd. Met grote bereidwilligheid en lust tot de dienst des Heeren, ging hij nu zijn eerste gemeente weiden als hongerige schapen in de grasrijke velden van het Evangelium der heerlijkheid des zaligen Gods.
Tot hem vloeide ook een menigte van toehoorders uit omliggende plaatsen, bijzonder dan, als hij jaarlijks de droeve gedachtenis vierde van het reeds genoemde bloedig moordtoneel der Fransen in het begin van 1673, aangericht zowel in Zwammerdam als in het nabijgelegen Bodegraven, welks inwoners als begerige arenden mede kwamen toegeschoten, om daar zielevoedsel te halen.
Zo had hij hier een kleine en geruste gemeente, die voortdurend in getal uitbreidde. De eerste zeven jaren ongehuwd blijvende, had hij de gewenste tijd, om zijn studiën verder in alle wetenschappen voort te zetten.
Na verloop van die jaren, die, met Jacob, in zijn ogen waren als enige dagen, omdat hij zijn gemeente liefhad, nam hij het besluit, om zich in de huwelijke staat te begeven. Daartoe had hij oog en hart gericht op mej. Geertruida van der Hoeven, dochter van de heer Nicolaas van der Hoeven, in zijn tijd een groot handelaar en regerend schepen in de welvarende koopstad Rotterdam. Nadat zij een reis gemaakt had naar Frankrijk om de Franse taal te leren, was zij tot haar geliefde ouders weergekeerd, om zich enige tijd met hen te begeven naar hun aangename buitenplaats in het naburig Bodegraven. Daar heeft Hellenbroek, die zich de vriendschap en achting van die familie had waardig gemaakt door zijn stichtelijk, Godvruchtig gedrag, zijn gewenst doel bereikt en is door Ds. Wilhelmus Eversdijk te Rotterdam in de echt verbonden op de 21ste Februari 1690.
Uit dat huwelijk zijn geboren zes kinderen, één zoon en vijf dochters, waarvan er vier zeer jong zijn gestorven. Twee er van hebben slechts twee weken en de anderen maar enige maanden geleefd. Zijn beide dochters, die hij overig hield, zijn in de bloei van hun leven weggenomen: Elizabeth, geboren in 1693 te Zwijndrecht, overleed in 1712.
Zijn andere dochter Barbara Johanna, geboren in 1699, die door zijn Eerwaarde zeer teer werd opgevoed, heeft hij ook moeten zien heen gaan naar het dal der schaduwen des doods, waarin Gods weg en hand zo wonderlijk is te zien. Zij was met een brandende begeerte en onverzadelijke trek meer dan ooit aangedaan, om naar haar geliefden oom Isaac Hellenbroek te Amsterdam te gaan. Nauwelijks daar aangekomen, werd zij door de kinderpokken aangetast, waaraan zij op 25-jarige leeftijd overleed. Voor haar vader en moeder een zeer zware slag, om hun enig overgebleven kind aan de Heere over te geven. Zij was voor hen een aangename dochter geweest, daar Gods genade, aan haar bewezen, niet ijdel is geweest, 1 Cor. 15: 10.
Eén zijner vrienden kwam in die droeve tijd tot hem om zijn smart te verzachten door zijn troostwoorden. Daarbij wees hij hem o.a. op de woorden van de wijzen Seneca:
"Al wat de sterfelijke mens lijdt of doet,
't Geen dus van Boven komt, houdt hij voor goed."

Zijn Eerwaarde antwoordde daarop met de woorden van de hogepriester Eli en zeide:

"Hij is de Heere; Hij doe wat goed is in Zijn ogen." 1 Sam. 3: 18.
Aan een ander, die hem ontmoette, liet hij zijn droefheid meer blijken, zeggende: "De Heere zegt: Stel dezen man kinderloos en noem zijn naam Mara, zoals ook Naomi tot de burgers van Bethlehem zeide, dat de Almachtige haar grote bitterheid had aangedaan. Vol toog zij weg, maar ledig had haar de Heere doen wederkeren." Ruth 1: 20 en 21.

Nadat nu dit grote licht met zoveel glans tot in het achtste jaar binnen Zwammerdam geschenen had, schitterden haar stralen daarvan in de ogen van de Zwijndrechtenaars, die lust kregen, om zich daarin te vermaken.
Zoo werd hij op de 7den April 1691 door het lot beroepen te Zwijndrecht.
Te Zwammerdam sprak hij zijn afscheidsrede uit, handelend over Fil. 2: 12: "Alzo dan, mijn geliefden! gelijk gij allen tijd gehoorzaam geweest zijt, niet als in mijn tegenwoordigheid alleen, maar veel meer nu in mijn afwezen, werkt uws zelfs zaligheid met vreze en beven."
Zo werd hij van die gemeente als afgescheurd, die wegsmolt in een hete vloed van tranen.
Van deze plaats ging hij zegenrijker heen, dan toen hij er kwam, want het behaagde de Algenoegzame zich als een verzoend God aan zijn ziel te ontdekken, door hem in het zevende jaar van zijn bediening door een krachtdadige bekering met een Vaderlijke hand in de binnenkameren van Zijn eeuwige liefde en ontfermende genade krachtdadig in te leiden. Hij, die zo lange tijd op de wieken van zijn doorkneed verstand gezweefd had, zette zich nu neer op Jezus' heilrijke verdiensten, vindende nu met Noach's duif rust voor de holligheid zijner ziel.
Zo ziet men tot hoe grote mate van wijsheid men door een welgeslepen verstand en naarstigheid komen kan, zonder ware genade te bezitten. Toen riep hij uit: "Heere Gij hebt mij overreed en ik ben overreed geworden; Gij zijt mij te sterk geweest en hebt overmocht." Jer. 20: 7.
Van die tijd af aan ging hij beschaafder prediken, om aan een ieder zijn bescheiden deel te geven. Toen zag men, dat hij, in wie altoos een vuurvlam van ijver was, al zijn Evangeliepijlen uitschoot, om het hart van zondaren, 's Konings vijanden, te treffen en de gewonde zielen met de ziel-verkwikkende genadebalsems te versterken, en de vermoeiden en verslagenen van geest zoetelijk op te beuren en te leiden tot de stille wateren van Jehova's levenmakende heilbronnen.
In zulk een gestalte alzo verlicht en geheiligd, stapte hij over tot de gemeente van Zwijndrecht en werd daar op de 4de Juni 1691 door Ds. Adrianus Gelosse, predikant te Ridderkerk, bevestigd, waarop zijn Eerwaarde des na- middags zijn intree-predicatie hield over Psalm 34: 12: "Komt gij kinderen, hoort naar Mij; Ik zal u des Heeren vreze leren."
Nadat des voormiddags de maan (Ds. Gelosse) zijn licht gegeven had, ging des namiddags de zon (Ds. Hellenbroek) zonder wolken op, gelijk de zon in de morgen-stond opgaat na de glans van de regen, 2 Sam. 23: 4, en schoot zijn schitterende stralen dermate uit, dat oog en hart der toehoorders er door verrukt werden. Begunstigd door het heerlijke weder, werd hij door een vloed van mensen op 's Heeren dag overstroomd uit de stad Dordrecht, die een ongemene smaak vonden in de geestelijke wel-toebereide spijzen, die hij haar uit de beproefde Waarheidskeuken, zeer liefelijk opdiste. Deze spijzen ging hij niet meer opzamelen op de markt der wereldwijzen, noch van Zeno, de wandelplaats van Aristoteles, noch van de school van Epicurus, Pythagoras of Plato. Die natuurlekkernijen hadden bij hem uitgediend. Zijn ziel wandelde nu meestentijds tussen de specerijbeddekens van het hemelhof van

Koning Jezus. Daar zamelde hij al het geurige op, om het zijn toehoorders in zilveren gebeelde schalen, met de gouden appelen van Jezus' innige liefde uit Zijn geheiligde mond in overvloed toe te reiken, zodat de hoorders aan God de eer moesten geven, zeggende: "Zijn vruchten zijn ons gehemelte zoet." Hoogl. 2: 3.

Na ongeveer drie jaren met een gewenste vrucht, tot veler zielen zaligheid, te Zwijndrecht gearbeid te hebben, behaagde het de Heere des Oogstes hem van deze post af te roepen. Met eenparige stemmen werd hij n.l. te Zaltbommel beroepen op 25 Maart 1694. Deze wettige beroeping, in zeer minzame termen aan hem opgedragen, werd ook door zijn Eerwaarde aangenomen, waardoor deze stad met blijdschap werd vervuld, vooral des Heeren volk, dat daar in een redelijk aantal werd gevonden.
Van Zwijndrecht nam hij afscheid met de woorden van de profeet Jeremia: "Ik heb toch niet aangedrongen meer dan een herder achter u betaamde; ook heb ik de dodelijken dag niet begeerd; Gij weet het: wat uit mijne lippen is gegaan, is voor Uw aangezicht geweest." Jer. 17: 16. De rouwklage dezer gemeente was als de rouwklage van Hadadrimmon in het dal van Megiddon, Zach. 12: 11.

Nadat hij nu met een algemene toejuiching, liefde en eerbewijzen, zowel van de zijde der regering als van min- en meer aanzienlijken, hartelijk was verwelkomd, werd hij op 9 Mei aldaar plechtig ingehuldigd door zijn wakkeren ambtgenoot Ds. Justus Sehalkwijk à Velde, een man van uitmuntende gaven en rechtzinnig in de leer, die in de Grote Kerk verhandelde de woorden van Paulus: "Maar gij, wees wakker in alles, lijd verdrukkingen; doe het werk van een Evangelist; maak, dat men van uw dienst ten volle verzekerd zij." 2 Tim. 4: 5.
Daarop stapte zijn Eerwaarde des namiddags de verheven zetel op en opende zijn commissie door 't hemelhof, hem overhandigd, met de woorden van de door God verwekten Ehud, de zoon van Gera, een zoon van Jemimi, een man, die linksch was en van God verwekt was tot een verlosser Israëls, om haar uit de handen van Eglon, der Moabieten koning, te redden: "Zo zeide Ehud Ik heb Gods woord aan u. Toen stond hij op van de stoel." Richt. 3: 20.
In het schone kerkgebouw was een overgrote schare tezamen, niet alleen uit Zaltbommel, maar ook van de omliggende dorpen. Ieder was over de verhandeling dezer stof dermate voldaan, dan men ten hoogste deze gemeente gelukkig roemde.
Hier zag men twee herders gestaafd met twee staven: de stok der liefelijkheid en de stok der samenbinding, Zach. 9: 7, die hen als David en Jonathan in broederliefde en eensgezindheid tezamen bond. Van die tijd af werd door hen op Zondagavond aangevangen met repetities te houden van de voormiddagspredicatie. Dit geschiedde met een ongemene toeloop van heilbegerigen.
De gemeente genoot echter maar weinig maanden 't aangename licht van deze twee brandende fakkels.

Zo groot de vreugde geweest was zo smartelijk werd nu de droefenis, want het behaagde de Heere, die meerder werk voor onze ambtgenoot over had, hem vandaar te zenden naar de volkrijke Maasstad, het gezegend Rotterdam. Dat Jehovah deze stad zegene en doe bloeien in allerlei gewenste zegeningen van de hemel van boven en van beneden met het uitnemendste der aarde en harer volheid, en van de goedgunstigheid Desgenen, die in 't braambos woonde! Deut. 33: 16.
Hellenbroek werd dan op 3 December 1694 te Rotterdam beroepen, nadat hij voor de vijfde maal op de nominatie van drie had gestaan. De oorzaak hiervan was, dat men van hem meende, dat zijn Eerwaarde overhelde tot de nieuwe leerwijze van de

bekende Coccejus, wat niet te verwonderen was, daar hij daartoe in zijn academische studiën de grond gelegd had. Daarin was hij echter geheel van gedachten veranderd.
Hij nam in Januari 1695 afscheid van de gemeente van Zaltbommel met de woorden van de grote leraar der heidenen Paulus over Efeze 6: 24: "De genade zij met al degenen, die onzen Heere Jezus Christus liefhebben in onverderfelijkheid! Amen."
De gemeente was zeer ontroerd door de rede, die hij hierover hield. Zijn Eerwaarde vertrok daarop, vergezeld door zijn ambtgenoot tot aan de oever der rivier. 't Was niet zonder reden, dat zijn vertrek beweend werd, want nadat ook de welbespraakte Ds. Schalkwijk á Velde vertrokken was (naar Zeeland), veranderde de gedaante der gemeente, evenals er in een kamer gordijnen van een geheel andere kleur worden opgehangen.
Te Rotterdam, de geboorte-stad van zijn vrouw, aangekomen, werd zijn Eerwaarde door Ds. Ludolphus de With in zijn laatsten dienst ingezegend met de woorden van Paulus: "En zegt aan Agrippus: Zie op de bediening, die gij aangenomen hebt in de Heere, dat gij die vervult' , Col. 4: 17.
Zijn intree-predicatie hield hij over de grote heilwoorden van God aan de kerk des Nieuwen Testaments toegezegd: "En ik zal de ziel der priesteren met vettigheid dronken maken; en Mijn volk zal met Mijn goed verzadigd worden, spreekt de Heere", Jer. 31: 14.
Van toen af zette hij alle zielen bij op zijn volgeladen schip, geen naam of teken voerende van Castor of Pollux, waarmede Paulus van Milete naar Rome voer, maar dat de naam voerde: "De Heere is mijn Banier."
Dit ontlaadde hij zonder ledig te worden in de "Schone Havens", niet van de stad gelegen op 't eiland Kreta, maar de "Lustige Havens" van het, ter scheepvaart, welgelegen Rotterdam. Hier kon hij al zijn hemelse heilwaren in de geestelijke pakhuizen der openstaande harten van de Rotterdamse burgerschaar en naarstige kerkgangers opleggen, om daar mede op 't koninkrijk der hemelen handel te drijven en er mee heen te trekken naar de onbepaalde vorstelijke Rijksstad van Koning Jezus, het hemelse Jeruzalem, onzer aller moeder, dat boven is, Gal. 4: 26.

Hoe onze geëerde vader Hellenbroek zich binnen de muren der stad Rotterdam zich heeft gedragen, is hier niet uitvoerig te beschrijven. Wij zouden er een geheel boek over moeten schrijven, maar zeggen in dit geval als met Paulus, dat de, tijd en krachten ons zouden ontbreken. Wat behoeven wij getuigenissen van elders af te halen? "Gijlieden zijt zijn brief, geschreven in zijn hart, bekend en gelezen van alle mensen", 2 Cor. 3: 2. Hoedanig hij onder Rotterdams burgers gewandeld, geleerd en geleefd heeft, er is geen satan uit de afgrond, al heeft hij meer dan eens aan zijn rechterhand gestaan, om hem te weerstaan, Zach. 3: 2.
Wie zal gegronde beschuldigingen tegen hem in kunnen brengen, niettegenstaande hij als mens, zowel als de maan, zijn taanvlekken heeft gehad? Want ook hij droeg zijn hemelschatten in een bouwvallige lemen hut en in een aarden vat, opdat de uitnemendheid der kracht zij Godes en Christi en niet uit ons! 2 Cor. 4: 7.
Hier blaakte hij van ijver in zijn dienst. Buiten zijn gewoon dienstwerk heeft hij de meesten tijd zijner bediening besteed in bijzondere wekelijkse oefeningen, waar het stadsweeshuis van getuigen kan. Denk voorts aan de bijzondere oefeningen in zijn eigen huis, alsmede wekelijks samenkomsten met vele Godvruchtigen. Vooral in zijn maandelijkse bidstonden, waar hij zijn ziel in hemeldoordringende gebeden met kracht en ernst uitstortte voor de welstand der gemeente, voor land en kerk, was hij een ware Boanerges en een zoon der vertroosting, zowel in het bijzonder als in het openbaar op de predikstoel.

Nooit was het heilig Dienstwerk hem tot een last, nooit uitte hij daarover klachten of schoof het van zijn hals af; nog veel minder zocht hij hulp in de poort, om door vriendelijke woorden of gaven anderen te lokken, om zijn werk waar te nemen. In zijn gehele leven had hij een gezette orde van doen, waar hij zelden van afweek. Nooit zocht hij zijn vermaak en ontspanning in de huizen der groten, die hij altijd voor gevaarlijk hield. Bezocht hij mensen, 't was tot stichting van hun zielen. Teruggekeerd in zijn studeerkamer, besteedde hij al zijn tijd in de dienst des Heeren, waarvan zijn heerlijke werken getuigen, die doortrokken zijn van geleerdheid en ware godsvrucht. Al vroeg diste hij aan de wereld op zijn eerste stuk van de "Evangelischen Jesaja" in 't jaar 1702. Nadat dit in het licht was gekomen, werd het al heel spoedig, in het volgende jaar, door een tweede gevolgd, in mate van geleerdheid en heilige "Proefstukken" van godsvrucht het eerste verre overtreffende, wat een ongemene ingang bij de geleerde wereld vond.
Terwijl hij in dit werk bezig was, om al de profetische geheimgangen van die Koninklijken profeet te doorwandelen, werd een wettig beroep van de kerk van 's-Gravenhage op hem uitgebracht op de 19de November 1704. Het spreekt vanzelf, dat dit geen kleine beroering teweegbracht in Rotterdamse gemeente. Elk was op de been, om hem tot blijven te bewegen en die van 's-Gravenhage wendden geen mindere pogingen aan, om hem voor hun gemeente over te halen.
Zijn Eerwaarde bedankte de 27ste November voor dit beroep. Hij had gewichtige redenen, van de hoffelijke plaats af te zien, want het spreekwoord zegt: "Hoe dichter bij Rome, hoe verder van de hemel."
Dezelfde dag werd met de gemeente de Heere gedankt, waarop zijn Eerwaarde als het ware zich opnieuw aan zijn gemeente verbond. In zijn eerstvolgende predicatie handelde hij over de woorden uit Luc. 24: 29: "En zij dwongen Hem, zeggende: Blijf bij ons." Hierover hield hij zo'n heerlijke leerrede, dat de stalen gemoederen van velen niet alleen bewogen werden, maar de springaders van tranen werden geopend, en men weende van blijdschap, gelijk Jozef bij het zien van zijn broeders: "En hij kuste al zijn broeders en hij weende over hen", Gen. 45: 15.

Ondertussen ging hij voort en bracht zijn derde deel van de "***Evangelischen Jesaja***" in het jaar 1707 in het licht, waarin zijn aanwas in kennis en godsvrucht zich nog verhevener vertoonde. Eindelijk besloot hij de verhandeling van deze hemelse keurstof met een vierde en laatste stuk in het jaar 1710, waarin hij de bedeling der zaligheid, de gangen onzes Konings, de gevallen van de kerkstaat des Nieuwen Testaments uit alle geschiedgevallen opluisterende, heeft bevestigd en in het helder daglicht gesteld, dermate, dat het de goedkeuring van diegenen, die binnen en buiten de kerk zijn, met een algemene toejuiching heeft weggedragen en voor welk voortreffelijk werk hij van het nakomende geslacht nog dank zal hebben.

In datzelfde jaar 1710 ontving hij nog een beroep der gemeente Amsterdam, terwijl vier jaren daarna diezelfde gemeente weer een poging deed. Echter geheel tevergeefs.
Eindelijk, de laatste vrucht van zijn arbeid, die hij ten nutte van Gods kerk en volmaking der heiligen in het 60ste en 62ste jaar van zijn leven heeft opgeleverd in het jaar 1718 en 1720, is de hemelse verhandeling van het "Hooglied van Salomo", zó geestelijk en wel in de haak gevat, als tot nog toe door geen pen van de allergeleerdste is geschied. Daarin ziet men de glansrijke stralen van zijn hemels verlichte ziel dermate uitschitteren, dat ieder die het leest, daarover verrukt moet staan. Het is ook waarlijk een hemelse lekkernij, een smakelijke zielespijs uit de bruiloftszaal van Koning Jezus uitgehaald en ons tot een zielsbanket in de voorhoven van het Heilig-

dom der kerk opgedist en waar een gelovige ziel met koning Hiskia over uitroepen moet: "Heere, bij deze dingen leeft men, en in dit alles is het leven van mijn geest", Jes. 38: 16.
Zo heeft hij in alle getrouwheid en onvermoeide ijver volbracht die last, die hem door zijn ambtgenoot was opgelegd ten dage zijner inwijding: "Ziet op de bediening, die gij aangenomen hebt in de Heere, dat gij die vervult."
De ganse tijd zijner bediening heeft hij zich gedragen als een waardig dienaar des Nieuwen Testaments, niet der letter, maar des geestes, 2 Cor. 3: 6. Hij heeft de voetstappen van zijn grote Meester gedrukt, Die werkte, terwijl het dag was en van Paulus, zijn voorganger in de dienst des Evangelies: "Waarom ook wij van die dag af, dat wij het gehoord hebben, niet ophouden voor u te bidden en te begeren, dat gij moogt vervuld worden met de kennis van zijn wil, in alle wijsheid en geestelijk verstand", Col. 1: 9. Zo kan het zinnebeeld van een brandende kaars met recht op hem toegepast worden:

Terwijl dat hij een ander leert,
Werd hij zelf als een kaars verteerd.

Zo heeft hij zijn dagen in de dienst van God gesleten en alles met leer en leven bij gezet, wat tot stichting der gemeente kon dienen. Vele malen, als zijn Eerwaarde zich in een stichtelijk gezelschap bevond, werden de gezangen van de zaligen Lodenstein gezongen, onder anderen dit:

Wie sleet heugelijker dagen
Dan hij, die de hemel mint?
Die een hemelvreugd voor klagen,
En voor dagen eeuwen vindt.
Als de Heer zich 't ons-waard voegen
En komt in liefde, is verdriet
En ons klagen maar genoegen;
Maar nog is het eeuwig niet!

Dan weer werden gezangen gezongen naar de toestand van land en kerk, toen Nederland zich in de zware oorlog bevond, die elf jaren duurde (n.l. De Spaanse Successie-oorlog 1702-1713).
In al die tijd van zijn leven, zo ook in 't bijzonder in die van zijn dienst, is hij, na al ruim in de 60 jaren bereikt te hebben, aan weinig ziekten of zwakheden onderhevig geweest. Hij was bedeeld met een zeer frisse gezondheid en merkelijke krachten en uit dien hoofde had hij reden om met Paulus te zeggen: "Maar ik heb overvloediger gearbeid dan zij allen, doch niet ik, maar de genade Gods, die met mij was." 1 Cor. 15: 10.

Ziedaar een waarachtig verhaal, 't geen wij u hebben doen horen.
Maar wij moeten nog iets anders tot ulieden zeggen met Scheba's koningin, die tot de koning Salomo zeide: "En ziet, de helft van de grootheid uwer wijsheid is mij niet aangezegd; gij hebt overtroffen het gerucht, dat ik gehoord heb", 2 Kron. 9: 6.
Wij hebben nauwelijks de helft van 's mans voortreffelijke hoedanigheden u aangezegd. Hij heeft verre overtroffen datgene, wat uit onzen mond gehoord is.
Om er ulieden nog enkele bijzonderheden van mee te delen, gaan wij ons nu houden aan de heilige, gouden keten en de zilveren leiddraad van de woorden van onze tekst 2 Kron. 24 15 en 16:

"En Jojada werd oud en zat van dagen en stierf; hij was honderd en dertig jaren oud, *toen hij stierf. En zij begroeven hem in de stad Davids, bij de koningen; want hij had goed gedaan in Israël, beide aan God en zijn huize."*

I. Wie zal met welgegronde reden ons doen in dezen kunnen wraken, ***als wij onze nu zalige ambtgenoot u nog wat nader levendig voor uw ogen zullen gaan afschilderen,*** om hem met een nieuw penseel wat van nabij met levendige kleuren te schetsen?
Daartoe zullen wij hem gaan vergelijken met de Godvruchtigen hogepriester Jojada. Gijlieden en ook wij weten zeer wel, dat er tussen deze twee een zeer groot onderscheid is, volgens het algemene zeggen:

Zeer zelden vindt men twee bij elkander,
Daar de een net zo is, gelijk de ander.

Zeer vele dingen zijn er, die in tijd, omstandigheden, bediening en personele hoedanigheden met de anderen geen overeenstemming hebben. Maar steunende op uwe bescheidenheid, zeggen wij met Paulus: "Dewijl wij dan zodanige hoop hebben, zo gebruiken wij vele vrijmoedigheid in het spreken", 2 Cor. 3: 12.
Zo mogen wij dan zijn Eerwaarde met Jojada in veel opzichten tezamen paren:

1o. Jojada was geboren uit Godvruchtige ouders, ware Israëlieten, burgers van het beroemde Jeruzalem. Ook deze heeft deugdzame ouders gehad, burgers van het vermaarde Amsterdam, de voortreffelijkste van alle steden van geheel Nederland, de bewoonde wereld door bekend.

2o. Was de naam Jojada van een nadrukkelijke betekenis, zijn naam niet minder. Hij is een Abraham geweest, een naam van die grote aartsvader, de Mesopotamiër, die een vader was van vele volken. Deze is geweest een vader van vele gelovigen, die hij door het Evangelie voor Christus geteeld heeft en door zijn dienst bekeerd zijn geworden van hun dode werken tot de levendige God.

3o. Was Jojada van der jeugd af Gode toegewijd om, groot geworden, des Heeren tempeldienst waar te nemen, niet minder is het ook waar in onzen Abraham. Zijn ouders hebben hem van kindsbeen af met Timotheüs de Heere opgedragen, om in de geestelijken tempel der vrije kerk des Nieuwen Testaments 's Heeren geestelijken altaardienst met het geestelijk reukwerk van zijn en de gebeden der heiligen waar te nemen, om zo op zijn tijd voor Jehovah's aangezicht te staan, gelijk hij gedaan heeft de tijd van bijna 45 jaren.

4o. Was Jojada van bediening een hogepriester des Allerhoogsten Gods in het oude Israël onder de eersten tempel, ook deze is geweest een geestelijk hogepriester en dienaar onder het geestelijk Israël, onder de eersten en laatsten geestelijken tempel van de vrije kerk des Nieuwen Testaments. Daarin heeft hij getrouw gediend en zijn wacht wél waargenomen.

5o. Was Jojada getrouwd met Josabath, wier naam betekende *een eed des Heeren*, een vrouw van koninklijken bloede, deze had tot echtgenote Geertruida, wier naam wil zeggen een begerige, schoon niet van koninklijken bloede, maar toch van een aanzienlijke en voordeftige afkomst, wier broeders van de hoogste rang en gezag in deze onze voortreffelijke koopstad zijn. Deze heeft hem zes kinderen gebaard, hoewel die nu alle, zo men naar de aard der liefde oordelen moet, voor de troon van het Lam zijn, waar alle tranen van de ogen zijn afgewist, waar geen rouw, noch gekrijt, noch moeite meer zijn zal. Openb. 21: 4.

6o. Was Jojada een Godvrezend man, deze is niet minder Godvruchtig en van een beproefde godzaligheid geweest. Dat hebben wij hiervoor al getoond. Wij hebben het heerlijk zielveranderend genadewerk uit zijn eigen mond gehoord.

Daar 't bewijsdom van zaken niet eens en faalt,
Behoeven geen getuigen te worden bijgehaald.

Het is door zijn leer en leven aan de consciënties van alle Godvruchtigen, die hem gehoord en gekend hebben, openbaar geworden, hoe ontdekkend hij was in zijn prediken, hoe krachtig in het bewegen van de gemoederen, hoe ernstig in het bedwingen van de ziel, in het gevangen nemen van de zondaren, om ze tot Jezus te leiden.
Hij was een oog voor de blinde, een stok en staf voor de zwakke, een raadsman voor de verlegene, een balsem voor de gewonde en een liefelijke vertrooster voor de verslagenen van hart. Geen ongetrooste noch voortgedrevene door onweder ging van hem heen, of zij werden in de geest gesterkt; en wat was hij in zijn schik, als er een zondaar of zondares tot Jezus en Zijn gemeenschap overging. Hoe menigeen kwam treurig aan zijn huis om zijn mond raad te vragen, die niet opgebeurd, verkwikt of versterkt heenging. Voor zulken stond dag en nacht zijn deur en hart open.

7o. Hij had dagelijks de gewoonte om Godvruchtigen te ontmoeten. Dagelijks ging hij hen, volgens een lijst, die hij daarvan bij zich droeg, bezoeken. Een ieder van hen sprak hij over die dingen, die het koninkrijk Gods betroffen, om zo de toestand van hun genadestaat te weten en hen dan tot handleiding op de weg naar de hemel te zijn en versterkte alzo hun ziel door zijn ziel-verkwikkende redenen, evenals Paulus te Antiochië deed: "Versterkende de zielen der discipelen en vermanende, dat ze zouden blijven in het geloof, en dat wij door vele verdrukkingen moeten ingaan in het koninkrijk Gods." Hand. 14: 22.
Hij had de gewoonte niet, om dagelijks bij de aanzienlijken van de stad binnen te stappen, om daar zijn compliment te maken en naar hun welstand te vernemen en hen met het een of ander burgergesprek op te houden. Daar had zijn ziel geen welgevallen aan, hoewel hij ze ook niet verachtte, want als het de staat der gemeente of die van andere kerken de bijzondere nood van deze of gene vorderde, dan ging hij ook onze hoog-geachte burgervaderen wel eens bezoeken, bij wie hij altoos veel achting en ingang heeft gevonden. Doorgaans was hij echter gewoon in zijn dagelijkse omwandelingen zijn uitspanningen te nemen, met het bezoeken van kleinen en geringen, die door des Heeren genadewerk en dienst voor de ware godsvrucht uitkwamen en veel op hadden met de inwendige bevindingen van 's Heeren liefelijke invloeden en bewerking van Zijn heiligen Geest. Hij was in zijn gemoed ten volle overreed van hetgeen Paulus als een bijzonder geheim, dat boven het oordeel van de wereld gaat, opgaf: "Maar het dwaze der wereld heeft God uitverkoren, opdat Hij de wijzen beschamen zou; en het zwakke der wereld heeft God uitverkoren, opdat hij het sterke zou beschamen; en het onedele der wereld en het verachte heeft God uitverkoren, en hetgeen niets is, opdat Hij hetgeen iets is, te niet zou maken." 1 Cor. 1: 27 en 28. Hij volgde trouwhartig de les van zijn groten Meester Jezus op: "Ga haastelijk uit in de straten en wijken der stad, en breng de armen en verminkten en kreupelen en blinden hier in. Ga uit in de wegen en heggen, en dwing ze in te komen, opdat mijn huis vol worde." Luc. 14: 21 en 23.

8o. Had Jojada zijn droevige lotgevallen en smartelijke ontmoetingen, ook deze al niet minder; want 's Heeren knechten zijn ze, dragers van het sierlijke beeld van God de Vader, in gelijkvormigheid Zijns Zoons. Rom. 8: 29. Zo zijn zij ook lastdragers van kruis en tegenheden. De Heere heeft onzen ambtsbroeder menigmaal vele bittere dingen voorgeschreven en hen gespijzigd met tranenbrood.
Hij heeft Mara's bittere wateren meer dan eens gedronken, zelfs tot overlopen toe, doch daaronder is hij altoos uitermate stil en bedaard gebleven, alles dragende als een

manmoedig held, die gewoon is in het slijk der straten te treden in de strijd. Zach. 10: 5. In een ongemene effen gemoedsgestalte, zodat men nooit naar buiten iets er van kon bespeuren, dat hij een gedaante van neergebogen mismoedigheid vertoonde, vielen op hem gehele hagelbuien van hoon, smaad en gruwellasteringen. Door Simeï's werden vloekstenen in menigte op hem geslingerd, alsof hij een Belials' man was, dikwijls zelfs door dezulken, aan wie dit het minst betaamde, want "die zelf een glazen dak heeft, moet zelf met geen stenen werpen".
Hij was zo vast in het harnas, uit het staal van een oprecht geweten en eerlijk gedrag gegoten en geklonken op het aanbeeld van godsvrucht, dat hij zich het minste niet bekreunde; hij gaf alles over aan de Heere, nooit wraak willende oefenen.
Wij moeten, als die deze gevallen overvloedig bewust zijn, uit ons hart deze goede reden van hem tot zijn wettige roem opgeven:

Hij was een eerlijk man, die in zijn blank geweten,
Veel ongeveinsde deugd, met luister heeft bezeten:
Door wraakzucht nooit vervoerd, maar deftig in 't gelaat,
Behield hij zijn gemoed in een bedaarden staat.

Hierin volgde hij de voetstappen zijns Heilands en Konings, zo menigmaal gelasterd, nauwkeurig na als een Godvruchtig onderdaan: "Die, als Hij gescholden werd, niet wederschold, en als Hij leed, niet dreigde, maar gaf het over aan Dien, die rechtvaardig oordeelt." 1 Petr. 2: 23.
Hij wandelde met Paulus in één en hetzelfde voetspoor: "Wij worden gescholden en wij zegenen; wij worden vervolgd en wij verdragen; wij worden gelasterd en wij bidden; wij zijn geworden als uitvaagsels der wereld en aller afschrapsel tot nu toe." 1 Cor. 4: 12 en 13.
Dit is van alle eeuwen het lot en deel der Christenen geweest, die doorgaans bij Joden, heidenen en de anti- Christelijke menigte voor beroerders en pesten zijn aangezien geweest.

9o. Blonken in Jojada ongemene deugden uit, waarin hij velen voor en na hem heeft overtroffen, niet minder in onzen overleden ambtgenoot. In hem straalde af een geest der wijsheid, die hij na veel zoeken gelukkig gevonden had, omdat hij ze op de weg van de opperste Wijsheid in de tijd van 50 jaren onvermoeid nagespeurd had, volgens de gedane toezegging van de opperste Wijsheid: "Zo gij haar zoekt als zilver en naspoort als verborgen schatten, dan zult gij de vreze des Heeren verstaan en zult de kennis Gods vinden". Spreuken 2: 4 en 5.
Hiervan gaf hij proeven in zijn geleerd en Godvruchtig prediken, zodat mannen, door geleerdheid en godsvrucht beroemd, hem die eer gaven, dat hij één van de meest wijze, nette, beschaafde en Godvruchtige predikers van onze eeuw was, gelijk wij meer dan eens uit de mond van onze zalige meesters, de zeer vermaarde hoogleraren Leydekker en á Marck gehoord hebben, bij wie hij in hoge achting is geweest en bij meer andere daarvoor gehouden. Zijn geleerde geschriften volgen hem als getrouwe getuigen daarvan.
Niet minder straalde in hem af een deugd van deftige vriendelijkheid en bescheidenheid. Hij kon met Paulus op een onbetwistbare grond zich beroemen en zeggen: "Want wij hebben nooit met pluimstrijkende woorden omgegaan, gelijk gij weet, noch met enig bedeksel van gierigheid; God is getuige; noch zoekende eer van mensen, noch van u, noch van anderen." 1 Thess. 2: 5 en 6.
Zo gedroeg hij zich in alles en aan allen, zonder onderscheid. Hij was begaafd met de

geest der zachtmoedigheid, waarvan een Mozes onder het oude Israel beroemd was en onze aller-beminnelijkste Jezus zich tot een voorbeeld van navolging heeft aangeprezen: "En leert van Mij, dat Ik zachtmoedig ben en nederig van hart." Matth. 11: 29. De dichter Horatius zeide van iemand, dat hij was zachtmoediger dan een geslacht offer en de oudvader Chrysostomus was gewoon te zeggen: "Aan de wanden van het gemoed eens zachtmoedigen hangen geen pijlen van grimmigheid."
In deze schone deugd heeft onze overledene uitgeblonken. Wie heeft ooit met hem verkeerd, hetzij in gezelschappen, hetzij in onze algemene kerkenraadsvergaderingen, zowel groot als klein, hetzij in Classicale als ook in Synodale vergaderingen, die hem ooit buitenmate in een driftige bui of ziedende toorn gezien heeft? Hij bezat een meesterlijke macht over zichzelf en was die man gelijk, van wie Salomo zeide: "De lankmoedige is beter dan de sterke en die heerst over zijn geest dan die een stad inneemt." Spr. 16: 32.
Hij wachtte alles af met een uiterste bedaardheid. Hij, die redenaarskunst en geleerdheidsroem bezat, wist alles met een welsprekende en onbelemmerde tong te beantwoorden en de aanvallen behendig af te kaatsen.
Verder was hij kloekzinnig en goed afgericht wegens zijn welgeslepen brein. In alle zaken van alle kerkgevallen had hij nauwkeurige aantekeningen gemaakt en gaf in de aller-duisterste zaken een ongewoon licht. Zijn adviezen werden doorgaans met oplettendheid aangehoord. Ieder stak zijn hoofd en oren op, om naar de rede zijns monds te luisteren. In wat voor vergadering hij ooit sprak, zijn redenen waren als het ware rechterlijke uitspraken en als gouden spreuken, die de stroom der zaken menigmaal stuitte en een gewenste uitslag deden hebben.
Hij bezat de deugd van goedertierenheid en barmhartigheid; weldadig was hij tegenover nooddruftigen, medelijdend met de ellendigen en milddadig omtrent de behoeftigen. Hoe menig overgegane uit het pausdom heeft hij van kleeding en voedsel voorzien!
Ook blonk in hem uit de hemeldeugd van godsdienstigheid en ware godsvrucht, zowel in het openbaar als in het verborgene. Hij was geen verachter noch verwaarlozer van de openbaren godsdienst. Doorgaans zag men hem in de vergadering van 's Heeren volk, die hij, voor zover zijn tijd en studiën zulks toelieten, zeer ernstig waarnam. Ja ook in zijn huis met zijn huisgenoten stortte hij zijn gebeden zeer ijverig en ernstig uit voor zichzelf, voor zijn huisgenoten, voor land en kerk. Dat deed hij op gezette tijden des avonds en des morgens, en zo volgde hij op, wat de Griekse dichter Hesiodus zegt:

Gij zult met alle kracht godsdienstelijke plichten,
Zowel des avonds laat, als 's morgens vroeg verrichten.

Zijn huis was een Bethel, een huis Gods en een bedehuis. Wij moeten hem dezelfde roem geven als van Cornelius, de hoofdman, getuigd wordt, dat hij met zijn gehele huis was God vrezende en God gedurig biddende. Hand. 10: 2.
Hij liet overal zijn waakzaamheid en heiligen ijver doorstralen, zowel op de predikstoel in zijn waarschuwende redenen, als in alle vergaderingen, die gehouden werden tot welstand van het Sion Gods, niet alleen in ons land, maar ook daarbuiten. Waar het volk Gods onderdrukt werd, stond hij tijdig en ontijdig in de bres, zodat wij van hem in waarheid kunnen getuigen:

Een arbeidzaam leraar slaapt geen hele nacht,
Maar als een fiere leeuw houdt hij gedurig wacht.

Daartoe was hij in de bloei van zijn jaren altijd kort na zonsopgang op zijn studeerkamer te vinden. Men zag in hem de deugd van nederigheid uitblinken; inwendig was hij klein in de ogen van God. Nederig van hart te zijn was zijn zielelust,

wetende, dat de ogen des Heeren op hem in 't bijzonder waren.
Maar vooral was hij niet alleen nederig in gelaat (waar een deftigheid in uitblonk), maar ook in zijn gewaad, waarin hij tot een voorbeeld van zijn mede-ambtgenoten verstrekte. Men zag in hem niets, dat enige gedaante van zwier had. Zijn hoofd was niet omhangen met gepoederde haarlokken, waar men thans zo mede opheeft. Indien het sommigen misschien niet te veel kostte, zij zouden er geen bezwaar tegen hebben, om met de keizer Commodus hun haar met vijlsel van goud te bestrooien, opdat het een schitterende glans van zich zou geven. Neen, onze dierbare vriend, zoals hij in zijn jaren zijn gewaad zonder pronk had geschikt, heeft daarin volhard tot zijn dood toe.
Hij was versierd met een bedaarde gemoedsgestalte, nooit uitgelaten, maar in alles gelijkmatig, kuis en stichtelijk in al zijn redenen. Hij volgde de les van Paulus op: "Geen vuile rede ga uit uw mond, maar zo er enige goede rede is tot nuttige stichting, opdat zij genade geve dien, die ze horen." Efeze 4: 29. Nog veel minder kwam laster of spot ooit uit zijn mond, waarvoor men de oren zou moeten toestoppen. Vader Cats zou hiervan zeggen:

't Gehoor van dwaas gerel en zouteloze reden
Besmet een vroom gemoed, verkeert de goede zeden,
Verwekt een krielen zin, geeft sporen aan de zond':
O, wacht u, eerbaar oor, wacht voor een vuilen mond.

Nooit hield hij zich er mede op, om kwaad te spreken van zijn medemens; veel minder van zulken, die met hem van gelijke waardigheid waren. De les van Paulus bracht hij in praktijk: "Broeders! spreekt niet kwalijk van elkander. Die van zijn broeder kwalijk spreekt en zijn broeder oordeelt, die spreekt kwalijk van de Wet en oordeelt de Wet." Jac. 4: 11.
Maar hier zou men ons tegemoet kunnen voeren en vragen: "Was het dan alles goud, wat er aan hem was?"
Neen, voorwaar, daar is geen mens rechtvaardig op aard, niet één, die goed doet en niet zondigt. Pred. 7: 20. Gelijk er geen maan zonder vlekken, geen hemel zonder wolken, geen aarde zonder dampen, geen velden zonder onkruid, geen koren zonder kaf en geen lichaam zonder schaduw is, zo is er ook geen mens zonder gebreken!
Niemand leeft er zonder feilen. Ook hij moest menigmaal de strijd in den gebede aanbinden tegen zijn feilen, verdorvenheden en gebreken, om ze in de mogendheden des Heeren te boven te komen.

10o. Was Jojada een man, die verscheiden aanzienlijke vergaderingen met lof heeft bijgewoond, zoals men uit zijn levensgeschiedenis kan zien, niet minder ook onze overleden vriend.
In kerkenraden was hij doorgaans tegenwoordig, om alle nodige en nuttige zaken wijselijk te helpen besturen ten nutte van de gemeente en ten voordele van de noodlijdende armen; in Classicale vergaderingen was hij een grote voorlichter, die een nauwkeurige aantekening van allerlei kerkelijke gevallen had gemaakt, die met zijn wijzen raad en verstandige adviezen wonder veel nut gedaan heeft, gelijk hij ook deed in Synodale vergaderingen, die hij meer dan eens heeft bijgewoond.
In het jaar 1703 werd hij door de Classis van Schieland afgezonden naar Gorinchem, waar hij zich loffelijk kweet in een zeker kerkgeval. Door diezelfde classis werd hij aangesteld tot deputaat van de Zuidhollandse Synode, om alle kerkelijke zaken tennutte van de Hollandse kerken mede te helpen besturen voor de tijd van twee jaren.
In 1709 en 1712 werd hij weer tot dezelfde vergaderingen, gehouden binnen

Dordrecht en Schoonhoven, afgevaardigd, alwaar hij de eer had van op die twee Synoden te presideren. Ook hier kweet hij zich loffelijk van zijn taak, zowel in het doen van welgepaste, hemelse gebeden, geschikt naar de vóórkomende zaken, als ook in de wijze besturing van alle voorkomende gevallen. Hij droeg er de naam weg van een wijs, verstandig en voorzichtig man te zijn. Niet minder beleidvol gedroeg hij zich op de Synodale vergadering te Woerden in het jaar 1717, sedert welken tijd hij geen Synodale vergaderingen meer heeft bijgewoond.

11o. Was Jojada een geëerd man, een man, die zeer geijverd heeft voor de waren godsdienst en die zich tegen de openbare verleiders heeft aangekant, ook daarin was onze overledene niet minder. Hij was geëerd en gezien bij groten en kleinen; in hun ogen was hij als een man Gods en een liefelijke hemelbode, een boodschapper van goede tij dingen.
Hoe heeft hij ook niet mede geijverd voor de waarheid en de godsdienst!
Hij was een rechte beukhamer der dwaalgeesten en een welgeoefende in de slingerkunde, die zijn gladde stenen opgezameld had uit de beek van het Evangelie der zaligheid. Als een andere David wist hij ze te slingeren in het hoofd van die onbesneden Filistijnen en ze meesterlijk te vellen, want hij was als één der zestig helden rondom het bed, dat Salomo heeft uit de helden Israëls, die zijn zwaard hief, geleerd ten oorloge, hebbende zijn zwaard aan zijn heup vanwege de schrik des nachts. Hoogl. 3: 7 en 8. Dit zwaard heeft hij aan zijn heup gedragen gedurende de tijd van 45 jaren, dat hij in werkelijke bediening is geweest en heeft ijverig tot het laatste toe zijn post getrouw bewaakt.

II. ***Jojada had in zijn leven veel goed gedaan in Israël, beide aan God en Zijn Huis.***
Dit kan men in veel opzichten ook van onzen overleden Hellenbroek zeggen:

a. Goed heeft hij gedaan met, door en voor God. Vele dingen heeft hij verricht en uitgevoerd, vooral door vele kinderen de Heere toe te brengen, die door middel van zijn dienst tot bekering zijn gekomen. In Zwammerdam verwekte hij de Heere een heilig zaad. Voor enige jaren ontmoette hem bij Bodegraven een oude landman, met deze tedere, gevoelvolle woorden: "Dominee, gij zijt mijn vader, die mij in Christus geteeld hebt." Hoeveel kinderen in de Heere waren er in en buiten die plaats, die hij voor God door melk en vaste spijzen had opgevoed.
Ook in Zwijndrecht deed hij in de weinige jaren, dat hij er predikte, veel goed aan de Heere. Daar voegde hij Hem een menigte van kinderen toe, die daar werden de sierlijke erfenis van Koning Jezus en die tot hem riepen: "Mijn Vader en die van achter Hem niet afkeerden". Jer. 3: 19.
Wat een goed heeft hij niet aan God gedaan, zelfs in de weinige maanden, dat hij in onze geboortestad Zaltbommel vertoefd heeft! Daar gaf de Heere een uitnemend schijnsel over zijn heerlijke bediening; daar opende hij de ijzeren poorten der hel; daar ontrukte hij de tiran, de satan vele vaten en bracht ze tot 's-Heeren heiligdom. Wij hebben met verscheidenen daarvan stichtelijke oefeningen tot aanwas in de kennis en in de godsvrucht gehouden tot de tijd van onze komst alhier en die gedroegen zich als nieuwgeboren kindertrens, zeer begerig naar de redelijke en onvervalste melk, opdat ze door dezelve mochten opwassen.

Veel goed deed hij aan de begenadigden, die onder de krachtige bediening van Ds. Wiselius, Sappius, Immens en á Velde waren overgebracht uit de duisternis tot Gods wonderbaar licht. Goed deed hij aan beroemde en Godvruchtige leraren; bij ons bekend geweest en wier namen nog leven in het geheugen en in zegening zijn bij de

nog overgeblevenen. Zijn tijd was in Zaltbommel kort, maar zijn werk was niettemin groot geweest.
Maar wie is in staat, te vermelden, wat een goeds deze zielenvanger aan God gedaan heeft in deze talrijke gemeente van Rotterdam. Wat is hij in de tijd van 33 jaren in de geestelijke kinderteling voor de Heere, toch zonderling vruchtbaar geweest, zowel van mannen als vrouwen, van jongelingen en jongedochters, waarvan er al een groot aantal met hem in de Opperbruiloftszaal van de verheerlijkte Jezus aanzitten en zich nu vermaken in de hier nooit volkomen geproefde lekkernij van een volzalige hemelvreugde, onder de liefelijke melodie der heilige koorzangen van de vlugge Serafijnen en de geesten der volmaakt rechtvaardigen, terwijl zij zingen het lied van Mozes en des Lams, dat nooit in de eeuwigheid uitgezongen zal zijn!
En wat leven er nog velen van zijn geestelijke kinderen, die in het midden van ons verborgen en ook aan veler consciënties openbaar zijn, die nu over zijn dood treurig in de as neerzitten en hun harpen aan de wilgen hebben opgehangen, zij, die hem als Eliza de Elia naroepen: "Mijn vader, mijn vader, wagen Israëls en zijn ruiteren." 2 Kon. 2: 12.
Naar de aard der liefde kennen wij er verscheidene van, en als wij ze allen eens kenden en voor onze ogen zagen, men zou over haar aantal door verwondering verrukt staan en tot 's Heeren altoos durende roem van Zijn knecht getuigen: "Welgelukzalig is de man, die zijn pijlkoker met dezelve gevuld heeft; zij zullen niet beschaamd worden, als zij met de vijanden spreken zullen in de poort." Ps. 127: 5. En hoe overdierbaar was hij haar; hij kon tot roem van deze kinderen zeggen, evenals Paulus van de Galatiërs getuigde: "Maar gij naamt mij aan als een engel Gods, ja als Christus Jezus." Gal. 4: 14.
Zulk een taak is hem ook tegemoet gevoerd, toen hij te 's-Gravenhage beroepen was.

b. Goed heeft hij zonderling aan Gods Huis gedaan, niet aan een aardse tempel, die wij onder het Nieuwe Testament niet nodig hebben, maar aan de geestelijken tempel, aan de gemeente des levendigen Gods, welke is een pilaar en vastigheid der waarheid. 1 Tim. 3 15.
Vooral aan u, o gemeente van Rotterdam, gij talrijke Maaskerk heeft hij bijzonder veel goeds gedaan, gelijk een regen, die vloeide als een dauw, als een stofregen op de grasscheutjes en als droppelen op het kruid. Deut. 32: 2. Gedenk dan verder eens aan zijn heerlijke geschriften, overvloeiende van wijsheid en godsvrucht, die leesbare bewijzen zijn van 's mans hoog verlichten geest, ervaren in welsprekendheid en van God geleerd verstand, terwijl die geleerdheidsroem in Gods gewijde akker zal voortduren, zoolang Nederlands kerk in dit gewenste land zal blijven bestaan. Ja, goed heeft hij daarmede gedaan aan de gehele "Hervormde" kerk door de gehele wereld, die haar nuttig gebruik daarvan zal kunnen hebben, gelijk die alreeds tot de Indische kerken zijn doorgedrongen.

III. ***Maar al hetgeen, wat Jojada in zijn dagen is wederwaren, is ook hem overkomen:***

lo. Hij, die jong is geweest, is mede oud geworden. Oud mag men wel zeggen vóór zijn jaren, want de arbeid en bezigheid in het werk des Heeren heeft hem ongemeen verouderd en zijn krachten daardoor verteerd, gelijk men van tijd tot tijd in hem heeft kunnen opmerken, dat de olie in zijn lamp minder werd, zodat hem in zijn klim- menden ouderdom is wedervaren, 't geen Elihu eens aan Job ter beschouwing van 's mensen sterfelijkheid voordroeg: "Dat zijn vlees verdwijnt uit het gezicht en zijn beenderen, die niet gezien werden, uitsteken; en zijn ziel nadert ten verderve, en

zijn leven tot de dingen, die doden." Job. 33: 21 en 22.
Dit zag men bij den, opslag van het oog aan onzen gewenste vriend, wiens aangezicht de dorre ouderdom vertoonde als een gewisse voorbode van zijn heengaan: "Want een man sterft, als hij verzwakt is en de mens geeft de geest; waar is hij dan?" Job. 14: 10.

2o. Hij werd niet alleen oud, maar ook zat van dagen van zat van onrust. Men bemerkte al voor vele jaren een borstkwaal in hem, die zijn ademhaling moeilijk maakte, waarvoor geen geneesmiddelen konden worden uitgedacht. Dit deed zijn stem en uitspraak zeer verminderen. Zijn dienst bleef hij echter manmoedig waarnemen. Toen hij in zijn 66ste jaar was, stelden de Heren der Vroedschap zijn Eerwaarde nog aan tot mede-curator, bestuurder en opzichter der Erasmiaanse scholen, die thans in een gewenste bloei verkeren.
Maar ook deze eer nam zijn smart en ongeval niet weg; maar werd van tijd tot tijd zeer verzwaard. Men kon hem tijdens het prediken moeilijk verstaan, wat het medelijden van zijn toehoorders, die zo zeer op zijn zielverkwikkende leer gesteld waren, niet weinig gaande maakte en hem onder droefheid gebukt deed gaan, waardoor hij o.a. zeide: "Dit krenkt mij". Ps. 77: 11.
Vooral in het jaar 1727 was hij grotelijks bekommerd over zijn dienstwerk, waarin wij poogden hem gerust te stellen, door onzen dienst hem gulhartig aan te bieden, om zijn predikdienst waar te nemen, wat wij ook aan hem, als een zoon aan zijn vader, verschuldigd waren.

Hierbij voegde zich onze zeer geachte ambtgenoot Ds. Muntendam, die op de 29ste Maart 1722 in de heiligen Dienst alhier was ingezegend en die zijn boezem- en hartevriend tot aan zijn dood geweest is. Wij hebben dezen onze Mozes als twee andere Aärons en Hurs in zijn dienst ondersteund tot de tijd van zijn Emeritusschap toe, 't geen te doen, ons tot zijn dood toe niet verdroten zou hebben.
Belg u niet, mijn gewenste vrienden, dat wij onzen Abraham een Mozes noemden, die vóór noch ná hem zijns gelijke niet gehad heeft: "Want daar stond geen profeet meer op in Israël gelijk Mozes." Deut. 34: 10. Hij was waarlijk een Mozes en een rechte Samuël, die beide in Israël in hemelse bidkunde al hun tijdgenoten te boven gingen: "Mozes en Aaron waren onder Zijn priesters, en Samuël onder de aanroepers Zijns Naams; zij riepen tot de Heere, en Hij verhoorde hen." Ps. 99: 6.
Wat een ernst en kracht van verhevenheid was er niet in zijn statige gebeden, waardoor hij op de krachtige en sterke vleugelen zijner doordringende gebeden, de zielen zijner toehoorders als ten hemel invoerde.
Dat is gebleken in de Zondagse bidstonden en gehoord op plechtige bededagen; dat heeft men overvloedig ondervonden in de laatst geëindigde oorlog, toen de legers te velde waren en wij, behalve ons gewoon dienstwerk, nog 's Woensdagavonds om zeven uur drie gezette bidstonden hadden in drie kerken. Daarin streed onze Mozes, onze Abraham met een ongemene ijver onder een grote toeloop van mensen; vooral ook in de Spaanse Successie-oorlog van 1711 tot 1713.

Terwijl nu onze geliefde vader in Christus zich in die omstandigheden met vermeerdering van zijn kwalen bezet vond, zo heeft het de Vroedschap behaagd hem het Emeritusschap op te dragen in het begin van het jaar 1728, behoudens alle waardigheden van een leraar, met de daaraan verbonden voordelen, voor welk edelmoedig aanbod onze Vroedschap hartgrondige dank toekomt, terwijl nog in datzelfde jaar Ds. Theodorus ter Bruggen tot zijn opvolger verkozen werd, die de vijfde September 1728 in de heiligen Dienst is ingezegend geworden.

Nu genoot hij de zoete vrucht van zijn dienst, een aangename rust, die hem wettig toekwam volgens hetgeen Paulus daarvan opgeeft: "Weet gij niet, dat degenen, die de heilige dingen bedienen, van het heilige eten? en die steeds bij het altaar zijn, met het altaar delen? Alzo heeft ook de Heere geordineerde dengenen, die het Evangelie verkondigen, dat zij van het Evangelie leven." 1 Cor. 9: 13 en 14.
Maar in de genieting van die rust werd hij met een nieuwe onrust overvallen, want ongeveer vier maanden geleden werd hij door een zware overval dermate op zekere avond overrompeld, dat men niet anders dan zijn dood tegemoet zag. Wij, die op die avond bij één zijner hartevrienden, niet ver van zijn woning, vertoefden, werden in allerijl tezamen geroepen en gingen spoedig tot hem.
Wij vonden hem in een dodelijke benauwdheid, maar ongemeen levendig en werkzaam naar de geest. Hemels waren zijn redenen. Onder anderen betuigde hij, dat hij zich met een volkomen hart op het eeuwig trouwverbod van God in Christus had nedergezet, en dat hij van 's Heerenwege door Zijn Geest verzekerd was van Jezus' eeuwige liefde, Hem tot zijn deel verkoren had en dat hij op dat geloof zou sterven en heengaan.
Hij gaf aan ons en onze vriend en verdere huisgenoten dierbare hemellessen tot opwekking en getrouwe waarneming, een ieder in zijn ambt. Doch het behaagde de Heere die duistere doodsschaduw te laten overgaan en hem weer tamelijk te herstellen.
Zijn kostelijk geheugen, waarvan zoveel gevergd was in zijn tijd, was tengevolge van zijn ziekte niet weinig gekrenkt. Dikwijls scheen het geheel weg te zijn, doch dan flikkerde het voor een tijd weer ongemeen helder op.

De 18den Februari, toen er een plechtige bededag werd gehouden, was hij niet in staat, zijn dienst waar te nemen, en moest een ander zijn predikbeurt vervullen. Hierover beklaagde hij zich onder veel tranen, daar hij door zijn zwakheid niet in staat was, om naast anderen van Gods dienstknechten in des Heeren werk bezig te zijn, om voor een zondig land te bidden. Men beurde hem echter op door tot hem te zeggen, dat het zo des Heeren wil was, waarop hij ten antwoord gaf: "Hij is de Heere, Hij doe wat goed is in Zijn ogen."
Onderwijl had zijn Eerwaarde zo nu en dan nog eens gepredikt. Zijn laatste drie stoffen waren vrije teksten geweest. De eerste van deze drie waren de nadrukkelijke woorden uit het gebed van Mozes, de man Gods: "Gij doet de mens wederkeren tot verbrijzeling en zegt: Keert weder, gij mensenkinderen." Ps. 90: 3, om zichzelf en anderen op te leiden tot een Godvruchtige bereiding ten dage des doods. Enigen tijd daarna verhandelde zijn Eerwaarde in het openbaar uit het gebed van David die heerlijke woorden vol van geloof en vast vertrouwen: "Maar ik zal Uw aangezicht aanschouwen in gerechtigheid; ik zal verzadigd worden met Uw beeld, als ik zal opwaken." Ps. 17: 15.
Eindelijk de laatste vrije tekst was van diezelfde natuur, vervat in de woorden van de gouden kleinood Davids Ps. 16: 11: "Gij zult mij het pad des levens bekend maken; verzadiging der vreugde is bij Uw aangezicht; liefelijkheden zijn in Uw rechterhand, eeuwiglijk".

Thuis komende betuigde zijn Eerwaarde meer ondervonden te hebben van die verzadiging der vreugde, dan hij op de predikstoel had kunnen uitdrukken.
In de tijd van zijn rust was hij rusteloos: De satan, aan wiens rijk hij in de tijd van zijn bediening zoveel afbreuk had gedaan, kwam hem met verborgen aanvallen bespringen. Enigen tijd geleden, terwijl hij te bed lag, deed hij op hem een geweldige

aanloop, om hem zijn genadestoot te betwisten, in zijn hoop teleur te stellen en hem van zijn welgegronde verwachting te ontzetten. Maar in die hevige zielestorm riep hij uit: "De Heere schelde u, gij satan, ja de Heere schelde u." Zach. 3: 2.
In de loop van zijn begeerten was hij zeer begerig naar meerder licht en geest, zeggende dikwijls bij het ontwaken: "Met mijn ziel heb ik U begeerd in de nacht; ook zal ik met mijn geest, die in het binnenste van mij is, U vroeg zoeken." Jes. 26: 9.
In de nacht boezemde hij dikwijls uit: "Gijzelf zijt mijn Koning, o God! gebied de verlossingen Jacobs" Ps. 44: 5 en wel over de indruk, die hij had over de toestand van land en kerk.
In de laatste tijd van zijn bediening en in de makende avondstond van zijn leven werd zijn verlangen naar de hemel dikwijls daarin openbaar, dat hij in zijn huis en in particuliere gezelschappen veel er mee op had, om voor zichzelf en met anderen op te zingen het "Hemels lied der engelen" van ***Philippus van Sorgen:***

Oneindig, algenoegzaam Heer,
Uw wonderlijke werken
Zijn overal tot Uwer eer,
Klaarblijkelijk te merken.

Vooral wat in de negende afdeling van dat lied voorkomt, verkwikte zijn hart en voerde hem als ten hemel in:

Zijt gij genegen, ziel op aard,
Der eng'len toon te leren?
Zo keert uw oren hemelwaart
En luister hen God eren:
Heilig, heilig, heilig is de Heer der heirscharen,
Van Uwe heerlijkheid is alles vol op aarden.

Hierbij was hij dikwijls gewoon, daar hij in zijn tijd een groot liefhebber van zang was, er aan toe te voegen het vierde vers van de 138ste Psalm, 't geen wij met zijn Eerwaarde meer dan eens bij zijn zoet gezelschap hebben opgezongen, toen hij nog in de kracht van zijn jaren was.
In zijn laatste tijd heeft men hem zeer werkzaam gevonden in uitschietende gebeden. Onder anderen hoorde men hem hartelijk uitboezemen uit Psalm 119 het 38ste vers: "Bevestig Uw toezegging aan Uw knecht, die Uw vreze toegedaan is." Dan wederom het 49ste vers: "Gedenk des woords, tot uw knecht gesproken, op hetwelk Gij mij hebt doen hopen."
Het is ongeveer acht á tien weken geleden, toen hij in zijn stille eenzaamheid zat, dat iemand bij hem kwam, vragende waarover hij bezig was te denken. Hij antwoordde toen in een zeer bedaarde gemoedsgestalte: "Ik zit te denken, wat het al in heeft, met een drie-enig God verzoend te zijn en hoe de Heere mij grond geeft, om te geloven, dat ik voor mijzelf daar ook deel aan heb."
Ongeveer in die zelfde tijd bezocht hem één van zijn hartelijke vriendinnen. Hij vroeg haar, of ze wel bezig was in de geestelijke strijd, die hem daarop antwoordde: "Wel mijnheer, gij zijt immers nu al buiten de strijd?"
Zijn Eerwaarde gaf hierop ten antwoord: "Zacht, zacht, men heeft zolang te strijden, als men niet in de overwinning is ingegaan."
Kort geleden zeide hij nog tot één zijner collega's, dat hij voor zichzelf hoe langer hoe meer lust had om in een kinderlijke gestalte van eerbied en ontzag, in afhanging van

de Heere, voor Hem te leven. Hij had een zeer sterk verlangen, om van zijn aardse tabernakel ontslagen te worden, om haast in de hemel te zijn bij zijn godzalige collega's, die reeds voor de Troon zijn, waarvan hij er verscheidene voor zich had zien heengaan, zoals de zaligen Winand Doesburg, wiens opvolger hij was en zijn bijzondere boezemvrienden, als daar waren: Brakel, Eversdijk, van Strijen, Fruijtier en meer anderen.
Onder al deze heilige zielsgestalten gaf hij blijken, dat hij oud en der dagen zat was en reikhalzende uitzag naar een zalige eeuwigheid, als één, die de tijd moede was, wensende, dat zijn tijdgordijn opgerold mocht worden en tot een zalige omgang met Christus gebracht.

IV. ***Hij stierf op een zeer onverwachte wijze,*** waar men weinig bedacht op was; hij stierf op een zeer zachte wijze, nadat er al enige merkbare zwakheids- en stervensblijken aan vooraf waren gegaan; hij stierf niet door een geweldige dood, maar uit verdwijning van alle levenssappen.
De natuuroliën van zijn lamp waren verteerd, die hem niets meer konden bijzetten, om licht aan zijn tabernakel toe te brengen; hij stierf op een buitengewone wijze, waarvan men in den beginne geen besef had.
's Donderdags, de 13de December, geraakte hij in een diepe slaap, die duurde tot diep in de volgende dag, zonder volkomen wakker te worden, op welke tijd een wel bedreven arts hem kwam bezoeken, die hem echter geen geneesmiddelen wist te geven en aan de aanwezige vrienden voorspelde, dat hij in die toestand spoedig zou heengaan.

De volgende dag liet zijn echtgenoot ons verzoeken om haar man te komen bezoeken, wat wij des avonds ook deden. Welke middelen wij echter ook aanwendden, door b.v. sterk tot hem te roepen en hem door' schudden wakker te krijgen, het was alles tevergeefs. Deze slaap duurde zo voort tot des Zondagsmiddags.
Nadat des middags, na zijn ontwaken, zijn hartevriend Ds. Muntendam en onze jongste leraar Ds. van der Kemp hun vurige gebeden voor hem bij zijn sterfbed ten hemel hadden opgezonden, is hij op de Rustdag des middags om half een ontslapen en in de ware Rust ingegaan. Hij werd het hemels Paradijs ingevoerd, ontvangen door de juichende hemelschaar en geplaatst op de luisterrijke saffieren Troon van eeuwige triomfen, gegrondvest op het fundament van de kostelijke jaspis en de edele smaragd van 's Heilands' verdiensten en voorbiddingen, om onvermoeid, rusteloos te leven bij de Onzienlijke, in de onmiddellijke nabijheid van de verheerlijkte Jezus, zijn Bruidegom, naar Wien hij zo menigmaal verlangd had.
Hij stierf met achterlating van alle verdriet en smartelijkheden en droevige kwalen, die in de ouderdom hem overkomen waren. Hij ging heen zonder achterlating van kinderen, niet zoals Jojada, na wiens dood zijn zoon zo'n bitteren en geweldigen dood heeft moeten ondergaan. Hij stierf met achterlating van zijn vrouw, met wie hij een-en-veertig jaren is verenigd geweest. De hemel vervulle aan haar 't troostrijk woord van Israëls aller verrukkendste zanger David, die in zijn tijd liefelijk in Psalmen was: "Hij is een Vader der wezen en een Rechter der weduwen; God, in de woonstede Zijner heiligheid. Een God, Die de eenzamen zet in een huisgezin, voert uit, die in boeien gevangen zijn." Ps. 68: 6 en 7.
Hij stierf op 73-jarigen leeftijd met achterlating van nog maar twee van zijn broeders Jacob en, Isac, met zijn enigen neef, de enige stamhouder van zijn vaderlijk geslacht.

Zo is nu onze Abraham Hellenbroek gestorven, oud en der dagen zat. Sta, zondaars,

stil op uw weg, hoort het gebroken geklank der nare doodsbazuinen, die u toeroepen: "Geef bevel aan uw huis, want gij zult sterven, en niet leven." Jes. 38: 1.
Ziet hier de gestorven held door de zeis van de dood zo zachtkens afgemaaid. Sta nu stil, Godvruchtige zielen, kinderen van dezen Abraham, die u in zijn tijd uit de dood tot het leven in Christus heeft overgebracht. Jehova heeft hem ontvangen met Zijn volzaligen en zegepralende hemelstoet, hem toegereikt de gouden scepter van genade en heerlijkheid en heeft hem toegeroepen: "Wel, gij goede en getrouwe dienstknecht! over weinig zijt gij getrouw geweest, over veel zal Ik u zetten; ga in, in de vreugde uws Heeren." Matth. 25: 23.

Predikanten te Rotterdam

9e predika .plaats	sedert 1681					
	ds. L. de With (Ludolphus)	04-05-1681	Rhenen	16-04-1704	overle den	
	ds. W. a Brakel (Wilhelmus)	21-11-1683	Leeuwarden	30-10-1711	overle den	
	ds. W. Velinigius (Wilhelmus)	25-10-1685	Groningen	24-06-1690	overle den	
	ds. W. Eversdijk (Wilhelmus)	17-11-1686	Hertogenbosh	11-07-1729	overle den	
	ds. J. de Graaff (Jacobus)	??-01-1690	IJsselstein	03-07-1699	overle den	
	ds. W. van Doesburg (Wijnandus)	17-06-1691	Goes	01-05-1694	overle den	
	ds. J. Muntendam (Jacobus)	25-11-1691	Voorburg	14-04-1698	overle den	
	ds. A. Hellenbroek (Abraham)	23-01-1695	Zaltbommel	27-01-1728	emerit	-
	10e predikantsplaats	sedert 1695		tot 1-10-1982		
	ds. P. Dinant (Petrus)	??-??-1695	Schiedam	20-08-1724	overle	-
	11e predikantsplaats	sedert 1698		tot 31-5-1975		
	ds. D. le Roy (Daniel) (p-t sinds 1716)	15-06-1698	Nijmegen	11-05-1722	overle den	
	ds. J. van Strijen (Jacobus) (p-t sinds 1716)	08-03-1699	Middelburg	22-07-1723	emerit us	
	ds. J. Fruytier (Jacobus)	25-04-1700	Middelburg	25-03-1731	overle den	
	ds. A. Tiele (Alardus)	19-08-1703	Haaften	20-07-1748	overle den	
	ds. J. Wesselius (Johannes)	26-07-1705	Purmerend	20-03-1712	univer Leiden	
	ds. B. van Velsen (Bartholomeus)	14-05-1713	Hoorn	05-10-1733	overle den	0 0
	ds. C. Havicius (Cornelius)	06-08-1713	Naarden	??-04-1749	emerit	0 0
	ds. J. Wilhelmius (Johannes)	10-09-1713	Lingen	??-03-1748	emeri	0 0
01	ds. D. van Henghel (Daniel)	21-02-1717	Koog aan de Zaan	25-08-1733	overle den	0 0
01	ds. J. Muntendam (Justus)	29-03-1722	Kampen	20-07-1738	overle	0 0
01	ds. G. Schorrenberg (Gerardus)	06-06-1723	Vlaardingen	26-09-1732	overle	0

					den	0
02	ds. W. Velingius (Wilhelmus)	24-06-1725	Groningen	??-10-1755	emeritus	01
03	ds. T. ter Brugge (Theodorus)	05-09-1728	Amersfoort	30-01-1758	overleden	00
01	ds. C. van der Kemp (Cornelis) (p-t sinds 1766)	27-11-1729	Zierikzee	03-07-1772	overleden	00
01	ds. A. Ham (Adrianus) (p-t sinds 1766)	30-03-1732	Naarden	30-06-1771	overleden	00
01	ds. J. du Vignon (Johannes)	31-05-1733	Groningen	30-12-1762	emeritus	00
01	ds. B. ten Dam (Bernardus)	30-05-1734	Vlaardingen	04-07-1755	emeritus	00
01	ds. L. Leeman (Lucas)	27-06-1734	Hoorn	16-09-1735	overleden	00
04	ds. H. Bruining (Hermannus)	17-02-1737	Hoorn	??-12-1776	emeritus	00
01	ds. J. Patijn (Joannes) (p-t sinds 1771)	10-05-1739	Middelburg	??-10-1777	emeritus	00
02	ds. J. van Marle (Johannes)	09-06-1748	Hoorn	07-03-1781	overleden	00
01	ds. J. Beukelman (Johannes)	16-03-1749	Hoorn	20-09-1750	Gravenhage	01
01	ds. P. Hofstede (Petrus) hoogl	22-06-1749	Oost-Zaandam	06-03-1770	Rotterdam	01
03	ds. J.W. de Heyde (Johannes Wilhelmus) (p-t sinds 1777)	05-09-1751	Zierikzee	08-10-1787	overleden	00
02	ds. G. Bonnet (Gisbertus)	20-06-1756	Amersfoort	25-12-1757	Gravenhage	02
02	ds. P. Bonnet (Paulus)	07-08-1757	Middelburg	22-04-1800	emeritus	00
01	ds. W. Knock (Wesselius) (p-t sinds 1787)	30-04-1758	Leeuwarden	08-09-1793	overleden	00
02	ds. R. Reynen (Rijn)	11-03-1759	Purmerend	02-08-1766	overleden	00
01	ds. J. Leeman (Johannes)	24-04-1763	Amersfoort	21-10-1766	overleden	00
01	ds. B. Frieswijk (Benjamin)	16-11-1766	Leeuwarden	20-09-1772	Gravenhage	01
03	ds. B. van Velzen (Bartholomeus) (p-t sinds 1793)	16-11-1766	Schiedam	11-11-1808	emeritus	00
01	ds. J. Habbema (Johannes)	16-08-1767	Gorinchem	02-02-1789	emeritus	00
01	ds. G.J. Nahuys (Gerard Johan)	12-08-1770	Middelburg	21-06-1778	Amsterdam	01
02	ds. J. Zuidhoek van Laren (Johannes)	28-06-1772	Oud-Vossemeer	17-08-1786	overleden	00
01	ds. D. Barbe (Daniel)	13-12-1772	Middelburg	19-02-1800	overleden	00
01	ds. I. de Leeuw (Isaac)	13-12-1772	Tiel	03-09-1775	overleden	00
01	ds. D.W. Smits (Dingeman Wouter)	31-03-1776	Amersfoort	12-01-1806	overleden	00
01	ds. J.L. Verster (Jan Louis)	25-05-1777	Dordrecht	21-09-1814	overleden	02
01	ds. J.J. Sage ten Broek (Johannes Jacobus)	22-02-1778	Groningen	19-11-1787	afgezepatriot	00
02	ds. A. Voorduin (Arnoldus)	13-12-1778	Wijk bij Duurstede	26-02-1813	overleden	00
01	ds. P.G. Sprenger van Eyk (Peterus Godefridus)	25-11-1781	Sliedrecht	25-06-1806	overleden	00

ABRAHAM HELLENBROEK
Zijn Goddelijke Roeping tot het Predikambt
uit zijn intree-predicatie te Zwammerdam.

Tekst: Jesaja 40: 6: ***Een stem zegt: Roep! En hij zegt: Wat zal ik roepen?***

Niemand uwer, denk ik, is er of hij weet, dat ik in deze ure voor de eerste maal op dezen preekstoel geklommen ben als ordinair Gezant en Resident van Koning Jezus in 't midden van deze zijn gemeente. Het is de dag die mij, niet door het omwerpen van een mantel, maar door de oplegging der handen, van die man Gods, die ik om zijn en mijn jaren, zowel als Eliza bij Elia, *mijn vader* noemen mag, die mij op dezen voormiddag onder het getal der profeten heeft bevestigd.
Ik ben niet als Saul onder dezelve ingeslopen, neen, ik sta hier niet ongeroepen, noch op een onwettige wijze, maar er klinkt een stem in mijn oren, die mij hierheen heeft gedreven, en wil dat ik hier roepen zal. Altijd werd de ziel geëist van zulk een predikstoel, die langs onwettige trappen werd beklommen. Zullen de herders uitgaan om te zien waar de kudde gelegerd wordt in de middag? Ik ben altijd van oordeel geweest, dat zij van de groten Herder der schapen moeten gezonden zijn, met de last: "Ziet, ik zende u als schapen in het midden der wolven." Matth. 10: 16. Men moet zijn hemelse volmacht tonen, wil men voor een gezant des hemels gehouden worden.
Paus Johannes XXIV, toen hij Alexander V door zijn dokter vergiftigd had, trok in het verkiezen van een opvolger, onder voorwendsel van het aan de bekwaamste te geven, zelf het Pauselijk gewaad aan, en zette zich op zijn troon. Bonifacius VIII verschrikte de eenvoudigen Celestinus zó zeer, door de aanspraak van een verdichten Engel, dat hij zijn stoel verliet, waar Bonifacius zelf plaats in nam.
Maar dezulken zijn geen navolgers van Mozes, maar van Biléam, niet van Zadok, maar van Abjathar, niet van Christus, maar van Kájafas. Neen, rechte gezanten Gods zullen hun voeten niet verzetten, voor hun oren en harten geraakt en beroerd worden door de stem van Gods mond. "Ik zal horen, wat de Heere spreken zal," zeggen zij met de liederen Israëls in de vijfentachtigste Psalm. Zullen zij met de gezichtsdieren en raderen van Ezechiël, recht uit heengaan, zij moeten alleen gaan, waar henen de geest is om te gaan: ja deze zonneplanten welker wortel en grondslag in het stof en welker bloem van gaven uit de hemel is, moeten zich wenden naar de leiding van de Zon der gerechtigheid, en moeten de stem horen van Hem, die de Zon in de Hemel een tent gemaakt heeft, eer zij als zonnen aan de hemel van Gods kerk, met de zonnen als helden vrolijk en vaardig, het pad van de verkondiging der Evangeliums lopen mogen.
Gelooft dan niet, waarde toehoorders, dat ik, die altijd dit begrip gemaakt heb van de predikdienst, hier sta, zonder daartoe van de hogen Hemelvoogd en Koning geroepen te zijn. Daar is een stem die tot mij zegt, dat ik roepen móet.

a. Niet dat de hemel zich geopend heeft, en dat God door een uiterlijke donderstem mijn oren heeft getroffen, gelijk hij Samuël en Saulus riep.

b. Noch dat de geest des Heeren mij op zulk een buitengewone wijze heeft gedaan, dat hij, in mij komende, mij op mijne voèten stelde, en dat er een stem tot mij sprak: "Mensenkind! Ik zend u tot de kinderen Israëls", gelijk hij Ezechiël ontmoette aan de rivier Chebar, Ezech. 2: 3, en Philippus inblazende zeide: "Ga toe en voeg u bij dezen wagen", Hand. 8: 29.

Noch ook, dat de buitengewone gaven van Gods Geest op zulk een wijze over mij zijn neergestort, gelijk zij op het Pinksterfeest de apostelen overstroomden en haar op zo een opmerkelijke wijze uitzond: neen, die stemmen zijn wel eerder gehoord in 't midden van Gods kerk, maar deze latere tijden vereisen, noch zien zulke

bovennatuurlijke zendingen.
En niettemin is er een stem van weinig minder nadruk, die tot mij zegt, dat ik roepen zal. Een stem, die op verscheidene tijden en langs vele trappen geschied en van mij gehoord is. En wel:

A. De eerste stem, die al van eeuwigheid tot mij zeide, dat ik roepen zou, ligt in het Goddelijk besluit, dat gelijk alle dingen, zo ook dit bepaald heeft, dat ik roepen zou. In zulk een zin dunkt mij, dat ik dezelve stem, die God eens aan Jeremia toegalmde, ook in mijne oren doordreunt:: "Eer Ik u in moeders buik formeerde, heb ik u gekend en eer gij uit de baarmoeder voortkwam, heb Ik u geheiligd, Ik heb u de volkeren tot een profeet gesteld", Jer. 1: 5. Zo zegt er een stem: Roept!

B. Na deze merk ik de bijzondere schikking van de hoge Hemelvoogd, die hij geoefend heeft, door mij als met de hand tot de studie van de heilige Godgeleerdheid te brengen, aan als een tweede stem, die tot mij gezegd heeft, *dat ik roepen zou.* Wanneer ik mijn eerste jeugd overdenk, die mij met de ouderdom van tien jaren in het eerste schoolhof bracht, zo staat mij nog levendig voor mijn gedachten, dat ik, na zes jaren in dat perk geworsteld te hebben met de eerste beginselen van de taalkunde, en eindelijk ontsparteld zijnde, in een vrijer lucht van Academische gehoorplaatsen, dat ik zeide: "Ik stel een doel, waarnaar ik de loop van mijn studiewerk bepalen zal", hetwelk ik bepaalde, niet door aanrading, veel minder door dwang van dengene, wien ik alles schuldig was, tot het een of ander ben aangedreven, maar dat mijn geliefde ouders, die door de hemel nog lang in voorspoed gespaard mogen blijven, mij ten volle een vrije keus van studie gaven, en alles aan mij zelf overlieten, ik op de leeftijd van zestien jaren, zonder enige leiding, als die van de grote Hartenneiger, daarna geheel mijn keus voelde overhellen, dat ik de theologie voor alle andere studie heb gekozen. Dank zij de Heere voor deze mijne verkiezing! En daarom kan ik niet anders dan deze besturing voor Goddelijk beschouwen, terwijl het bij mij niet was als bij Maria: het beste deel te verkiezen. En uit die hoofde, terwijl mij God als met Zijn vinger op die weg heeft gebracht, en die mij op dezen preekstoel gebracht heeft, zo kan ik niet anders zeggen, dan dat er een stem tot mij zegt: "Roept!"

C. Onder de leiding van hogere leermeesters gebracht zijnde, hoorde ik daar een derde stem, die tot mij zeide: "Roept!" want door des Heeren goedheid, Wien ik alles verplicht ben toe te schrijven, naast de geleerden arbeid van mijn meesters, aan de voeten van zulke Gamaliëls gebracht zijnde, die haars gelijke nu in de wereld nauwelijks hebben, eerst binnen de geroemde Amstelstad, en daarna in de omtrek van het Leidsch-Athene, begon er in mij ik weet niet wat voor een vonkje van bekwaamheid (onder des Heeren zegen) te rijzen, dat mijn meesters in mij, hoewel onverdiend, prezen, en mij daardoor voortstuwden, om mijn begonnen studie niet te verlaten en zo als een andere stem verhieven, die mij beval te roepen. En daarom ook in dit opzicht, zeide een stem: "Roept!"

D. Derhalve dan haar stem opvolgende, nadat ik zeven jaren in Academische oefeningen had versleten, hoorde ik de vierde stem, die tot mij zei: "Roept!" Toen ik mij in de derde maand van het vorig jaar aan de Eerw. classis van Rijnland en Neder-Rijnland aanbood voor een onderzoek in de gronden' van de Leer der Waarheid, en werd toegelaten tot het openbaar voorstellen van het Woord des Heeren in het midden Zijner gemeente, zo zeide er weer een stem: "Roept!"

E. Maar een vijfde stem van meer nadruk hoorde ik, en toen bemerkte ik, dat het de Heere was, die mij riep om die woorden van de Leviet uit Bethlehem-Juda te gebruiken, Richt. 17: 9, 10.
Nadat ik zo vijf maanden in die staat gewandeld had, om te verkeren, waar ik gelegenheid zou vinden, toen ik, zeg ik, door een Goddelijke roeping tot deze kerk diezelfde stem hoorde van u, die Micha de Leviet ten antwoord gaf "Blijft bij ons, en wees ons tot een Vader en tot een priester", vers 10.
Een goddelijke roeping, zeg ik, want was er ooit zodanige, het was de mijne. Gij allen en ik weten het, ja God weet het, dat ik niemand van u allen van aangezicht ken, noch zover ik weet van u gekend ben, en nadat ik buiten voornemen, door een zeker toeval, doch door de schikking van Gods hand, hier eens de preekstoel op een namiddag had beklommen, ik na die tijd niet de minste gedachten had, dat ik bij u in enige aanmerking was gekomen, en niets kwam mij onverwachter, dan toen ik door een afgevaardigde uit u hoorde, dat ik onder het keur tal der genoemden tot een beroep gezet was.
Gij zelf weet het, en ik schroom het niet te zeggen, aan wie ik toen van aangezicht nauwelijks bekend was, hoe weinig uw gedachten naar mij overhelden, terwijl ik van velen onder u nog nauwelijks was gezien, was ik van enige weinigen gekend en geacht. 't Was alleen door het getuigenis van mijn meesters; en niettegenstaande gij, voor mijn tweede predicatie onder u, geheel een ander scheen op het oog te hebben, draaide na dezelve de gehele gedaante van zaken door een zichtbare neiging van Gods vinger, zonder dat ik (God weet het) op enige wijze daar ben tussen gekomen, zodanig, dat wanneer gij de maat zoudt volmaken, zeventien stemmen op mij, alleen drie op een ander, en op de overige geen één vielen.
Zo wees de Heere, wien Hij uitverkoren had. Zo gaf hij een duidelijk en handgrijpelijk bewijs, dat het Zijn wil was, die mij herwaarts zond. En daarom hier rust mijn ziel als op een onwankelbare grond, hier vind ik de kracht van Zijn roeping: Hier word ik met een volle zekerheid des gemoeds overtuigd, dat het de stem des Heeren is, die tot mij zegt, dat ik roepen zal. Een stem zegt tot mij: "Roept!"

F. Maar na deze hoorde ik echter nog een andere stem, wanneer er omtrent zes maanden, na mijn beroep in deze kerk, (de oorzaak van zulk een lang uitstel, gaan we om redenen voorbij), een toestemming en approbatie werd gezet door de heer van deze plaats, die terstond gevolgd werd door een goedkeuring der afgezondenen dezer Eerw. Classis, waarvoor mij een vrijen ingang werd geopend en gebaand om daar te komen, daar mij de vinger des Heeren allang te voren had naar toe gewezen, en voor zover weer een stem uitmaakte, die tot mij zeide: "Roept!"

G. Na deze kwam er nog een andere stem, die mij voor enige weken in de oren klonk, toen ik door een ernstige ondervraging van de hoofdzaken der geopenbaarde waarheden, aan de Eerw. classis, waar deze plaats onder hoort, beproefd werd voorgesteld, en van hetzelve bekwaam werd geacht, om de onwetenden te onderwijzen, de tegensprekers te overtuigen, en de leer der waarheid recht te verkondigen, en derhalve toegelaten werd, om de kerk van Jezus te bouwen, en als een arbeider in de oogst des Heeren heen te gaan. En alzo zei er weer een stem: "Roept!"

H. Maar ook eindelijk heb ik op dezen morgen dezelve stem gehoord, toen mij op een plechtige wijze gelast is, de kudde Gods, die onder u is, te weiden, en opzicht te hebben over het zelve, gelijk mij toen met de woorden van Petrus is geleerd, 1 Petrus 5: 2. Daarna ben ik door de handoplegging der handen naar een oud gebruik der

Christelijke kerk, in de dienst des Heeren gewijd, en al mijn levenstijd tot de verkondiging van het Evangelie geheiligd.
En daarom, uit deze allen kunt gij en ik volkomen begrijpen, dat er een stem, een stem die Goddelijk is, die alles heeft, wat tot een wettige stem worde vereist, die tot mij zegt, dat ik roepen zal. Maar wie is er, die nu niet begrijpen kan, toen ik zulk een Goddelijke stem uit de hemel met zulk een zware last vergezeld, daar geen atlas schouders genoeg voor zijn, hoorde roepen, dat ik reden had, om met Saul mij zelve achter de vaten te versteken, 1 Sam. 10: 22 en met Paulus uit te roepen: "Wie is tot deze dingen bekwaam?" 2 Cor. 2: 16. Wie is er, die niet begrijpen kan, dat het geen wonder was geweest, indien ik niet terstond gereed zijnde had geroepen: "Wat zal ik roepen?"

le. Overwoog ik de zware moeilijkheid van het werk, waartoe ik geroepen werd, zo begreep ik wel dadelijk, dat het niet alleen lustig, maar ook lastig was, dat er niet alleen een welriekende roos van eer, maar ook doornen van moeite in ontmoet werden. Men moet hier als herders dikwijls de hitte des daags en de vorst des nachts, die de mens verteert, dragen. Als wachters is men verplicht naar buiten te zien, en het zwaard ziende komen en het geluid der bazuin horende, het volk te waarschuwen, naar het bevel Gods, Ezech. 33. Men moet een gedurige ronde doen in de stad Gods, om alle kwaad en gruwelen van haar straten te weren. De krachten van ziel en lichaam moeten in het dragen van dit pak een verbond maken: het oordeel moet hier als een verstandig handelaar alles scheiden, en het kaf van het koren scheiden. Het geheugen moet bekwaam zijn, om dat alles op te sluiten, het harte moet een goede rede kunnen geven, de tong als een pen eens vaardigen schrijvers, de lippen de wetenschap bewaren, het gehemelte de waarheid bedachtelijk uitspreken. De longen verzwakken 'dikwijls door zuchten, als men zijn werk al zuchtende doen moet. Dikwijls is er een verbreking der lendenen en bitterheid, de keel moet luide roepen en haar stem verheffen, de ogen persen tranen uit en druppen soms tegen de heiligdommen, de voeten moeten staan in het huis des Heeren en de handen opgeheven zijn naar het heiligdom, in zoverre, dat men in arbeid overvloedig zijnde met Paulus, als brandende kaarsen anderen voorlichtende, zelf verteren moet, en terwijl men anderen tegen het verderf moet bewaren, gelijk het zout zelf versmelten. En daarom de moeilijkheden van het predikambt bewijzen het, wat wonder was het geweest, indien ik met Mozes gezegd had: "Och Heere, zend toch door de hand desgenen, die gij zoudt zenden", gelijk hij zo zuchtte, Exod. 4: 13.

2. Overdacht ik de zwakheid en zondelijkheid van mijn natuur, zo begreep ik wel, dat zulk een kostelijke schat in dit aarden vat weinig paste, dat ik gevaar zou lopen om met Uza, op het behandelen van het heiligdom des Heeren, ter neergestort te worden. Ik begreep wel, dat ik met de donkere ogen Izak, de verwrongen heup van Jacob, de zware handen van Mozes, de boze zweren van Job, de dodelijke krankheid van Eliza, en alleszins met alle zwakheden was omhangen, en dat ik een zwak gestel, stof en as zijnde, een aards huis en lossen tabernakel, wiens grondslag in het stof is, bewoon. Ook ben ik mij wel bewust, dat er een zondelijk vlees in mij woont, dat gestadig tegen de Geest strijdt, zodat ik, zowel als Jefta over zijn dochter, kermen mocht: "Ach, gij hebt mij ganselijk neergebogen en gij zijt onder degenen, die mij beroeren; want ik heb mijn mond open gedaan tot de Heere, en ik zal niet kunnen teruggaan". Richt. 11: 35. En omdat er in Israël niemand, waar een gebrek in was, toe mocht treden, om de vuurofferen des Heeren te offeren, wat wonder, indien ik mijn zwakke en zondige gebreken overwegende, in plaats van Gods roepende stem te gehoorzamen, met Jesaja

bijna had uitgeroepen: "Wee
mij, want ik verga, dewijl ik een man van onreine lippen ben", Jes. 6: 5.

3. Overwoog ik de hoge verborgenheid der zaken, die geroepen moesten worden, en daar tegenover mijn natuurlijke onwetendheid, zo moest ik besluiten, dat ik, zoomin als de blinde en kreupele zonen van Aäron tot het werk des tempels dienst toegelaten werden, bekwaam was tot het werk des Heeren, terwijl ik uit mij zelve geheel blind, onwetende en kreupel ben omtrent de Goddelijke Waarheden, en het betreden van de weg der zaligheid. Want het natuurlijk verstand is met een mist van onkunde omtrent vele zaken beneveld en verward, en als de blinde van Bethsaïda ziet men dikwijls mensen als bomen wandelen. Het is als een kaars en schemerlicht in een duistere plaats schijnende, totdat de dag aanbreke. Derhalve, dit overdenkende, was ik niet verre af, van met Mozes uit te roepen: "Wie ben ik toch, dat ik henen gaan zou?" Exod. 3: 11.

4. Bepeinsde ik mijn onbekwaamheid om te spreken, zo zeide ik bijna met diezelfde man: "Och Heere, ik ben geen man wel ter tale, noch van gisteren, noch van eergisteren, noch van toen af, toen Gij tot uw knecht gesproken hebt, want ik ben zwaar van mond en zwaar van tong", Exod. 4: 10.

5. Dacht ik aan mijn jonge jaren, dat ik met de ouderdom van vierentwintig jaren tot zulk een groot werk, waar oude en welgestuwde schouders niet genoeg toe zijn, geroepen werd, zo had ik bijna met Jeremia gezucht: "Ach Heere Heere, zie ik kan niet spreken, want ik ben jong", Jer. 1: 6. Maar dit alles overziende, zo ben ik de roepende stem des Heren niet ongehoorzaam geweest, maar op de bijstand van Zijn Geest en hulp steunende, zo haast als ik een stem hoorde zeggen: "Roep!" was ik gereed en antwoordde met volvaardigheid des gemoeds: "Wat zal ik roepen?"
Ik heb mij dezen last in genen dele onttrokken, terwijl het de Heere behaagde mij die op te leggen, maar met Jesaja de Heere der Heirscharen hoorde vragen: "Wien zal ik zenden, en wie zal voor ons heengaan?" antwoordde ik: "Zie, hier ben ik, zend mij henen", in zijn voorzeg- rol, Cap. 6: 8. Evenals Petrus en Andreas, Jacobus en Johannes, zo haast ik de stem van Jezus hoorde: "Volg mij na, en ik zal u vissers der mensen maken." Matth. 4: 18, 21, draalde ik niet alle netten van vleselijke en wereldse inzichten te verlaten en Jezus na te volgen.

Ik heb mij dan terstond gereed gemaakt om te roepen, toen ik de Heere hoorde roepen. Maar niet met die opgeblazen inbeelding, als was ik reeds met mijn verstand zo hoog gesteigerd, dat ik reeds alles wist, dat er te roepen was: Neen, mijn onmacht deed mij terstond de Hemelvoogd vragen: "Wat ik roepen zou?" En dat met dat inzicht, *omdat ik anders niet roepen wilde, dan hetgeen de Heere God gesproken had, anders niet zeggen, dan hetgeen ik Zijn mond gevraagd had.*
Ik heb dan ook niet anders voor, dan alleen het Woord Gods onder u te prediken; dat is alleen mijn sieraad, waar ik mee pronken zal. Gelijk een rechtsgeleerde zonder wetten van de Justitie zich schaamt te spreken, zo zal ik ook niets buiten de Wet en het Woord van die Enigen Wetgever, die behouden en verderven kan, spreken. Ik zal u niets voor Waarheid trachten te verkopen, dan alleen dat de overtuiging van mijn geweten uit het Woord des Heeren voor zulks erkennen zal. Wij zullen, met die van het beuzelachtige Jodendom en het afgodisch Pausdom, u geen oude wij fabelen, noch overleveringen der ouden boven of naast de stem des Heeren in de hand stoppen, en die als op de troon van Goddelijkheid verheffen. Neen, dat zijn geen woorden Gods,

de mond des Heeren heeft dat niet gesproken, Hij wijst ons altijd naar de wet en het Evangelie, en daar wijst Hij ons naar toe als genoegzaam en volmaakt ter zaligheid, als waarin al de raad Gods is ontdekt, Hand. 20: 27 en die de mens Gods volmaakt en wijs kunnen maken ter zaligheid, Tim. 3: 17. Ook zo min zal ik met de Socinianen en allen wie zij zijn, die haar natuurlijk vernuft en verdorven rede verre boven de omtrek van haar behoorlijk bereik uitzetten en verheffen, de natuurlijke rede in plaats van de Goddelijke openbaring aan u in de hand stoppen, omtrent die geheimen, die de natuur overklimmen en enkel op het zeggen van de God des hemels moeten geloofd worden. Verre zij het echter van ons natuurlijk verstand, omtrent zulke zaken, die niet buiten haar perk en bereik zijn, zouden van haar behoorlijke lof beroven, en beneden haar waarde vernederen. Neen, wij willen ons gaarne onder die geteld hebben, die de natuurkunde of filosofie, als een zaak van veel nuttigheid beminnen, en niet tot het minste voorwerp van ons vermaak stellen. Maar wij zullen die nooit in plaats van Gods Woord indringen, of tot een toetssteen stellen van zulke verborgenheden, die boven haar bereik zijn.
Het zal misschien wel gebeuren, dat wij enig hout komen te hakken uit de bossen van Hiram, "de wereldse geschiedenissen" bedoel ik, en dat wij de waterempmers der Gibeonieten, "de heidense geschiedenissen" komen op te halen en te bezigen; maar geloof niet, dat wij die als het hoofd der zaken zullen voorstellen en gebruiken: Zij zullen alleen dienen om sommige zaken, die in de heilige Schrift voorkomen, .meer licht bij te zetten en te bevestigen, om de vervulling der voorzeggingen te tonen, en wanneer het te pas komt de aandacht, die op ernstige zaken gedurig wordt afgemat, op een nuttige en aangename wijze te verpozen en te verkwikken. En ofschoon ze misschien innerlijk tot de zaak niets doen, zij zullen ten minste haken en striklisten, ramsvellen en geitenhaar zijn, om uiterlijk de gordijnen van de tabernakel samen te hechten, en de tent te dekken.

Zo zal ik dan de stem des Heeren gedurig vragen: "Wat zal ik roepen?" En dat gevraagd hebbende, zo verwacht dan ook zekerlijk, dat ik alles zal roepen, wat Hij mij zeggen zal. Ik zal mij dan als een wachter op mijn standplaats zetten, en mij gestadig trachten gereed te houden, om te roepen en alles uitschreeuwen, wat de mond des Heeren mij gelasten zal.

1. Roepen zal ik door een woord van onderwijzing tot de eenvoudigen: Gij slechten keert herwaarts, met de Opperste Wijsheid in het negende hoofdstuk van het Spreukenboek van de wijzen koning. Ik zal haar de redelijke, onvervalste melk van Gods Woord aanbieden, om door hetzelve gevoed te worden in de kennis der waarheid" die naar de Godzaligheid is, en om op te wassen tot een volkomen wasdom; ik zal de eerste beginselen der woorden Gods op het allereenvoudigst voor haar gedachten zoeken te schilderen, en haar zo allengs opleiden tot de volmaaktheid in Christus.
2. Roepen zal ik ook tot de volwassenen in kennis. Hen zal ik met vaste spijzen voeden, en tot het merg van het Evangelie en tot een nauwer kennis van de innigste verborgenheden van hetzelve trachten in te leiden.
3. Roepen zal ik door wederlegging, tot de dwalende verstanden, haar valse gronden en ongerijmde leerstukken op het naaktst ontblotende, om ze te ondermijnen en zo onderste boven te keren. Al haar pijlen zal ik zoeken op het staal van de onwrikbare waarheid te verstompen, al haar bolwerken en schansen van schijnredenen, waar zij achter schuilen, trachten om te werpen en te vernietigen.
4. Roepen zal ik ook, om niet alleen uw kennis te bouwen, maar ook uwe daden te

vormen. Ik zal u de rechten van Gods geboden aanwijzen, leren wat recht en onrecht is, opdat gij in een Heilige Sieraad toegerust zijnde, als een vrijwillig volk zijn mag op de dag van Gods heirkracht.
5. Roepen zal ik door vertroosting, tot de bedroefden hetzij naar de ziel bedrukt of naar het lichaam benauwd. Ik zal mij nooit aan die last onttrekken, om en in het openbaar, en in het bijzonder in uw huizen het werk van een Barnabas, een zoon der vertroosting, te oefenen. Ik bied mij hier voor de ooien van u allen aan. Geen tijd noch plaats zal mij, zo ik hoop, vervelen. Gebruikt mij in alle redelijkheid, zover mijn ambt betreft, daar gij denkt, dat ik u, bijzonder naar de ziel, kan nuttig zijn. Nooit wens ik schoorvoetend te zijn om recht bekommerden te troosten. Ik zal het gekrookte riet niet trachten te verbreken, noch de rokende vlaswiek uitblussen; neen, ik zal de moeden toeroepen, dat er geen verdoemenis is voor degenen, die in Christus Jezus zijn, die niet naar het vlees wandelen, maar naar de geest en met Paulus, Rom. 8: 1: "Ik zal haar met vreugde trachten water te doen scheppen uit de fonteinen des heils, en als tedere lammerkens van de Heere Jezus doen neerliggen in grazige weiden, en haar zachtkens voeren aan zeer stille wateren."
6. Maar ook, gelijk wij door al te grote schrik van Gods rechtvaardigheid verbrokenen en reeds waarlijk vernederde harten niet zullen doden, zo zullen wij ook door al te grote zachtheid van strelende woorden geen oorzaak zoeken te zijn, dat roekeloze zondaren ongevoelig en ongewaarschuwd sterven zullen. De Heere wende haar bloed van ons!

En daarom, waarde toehoorders, gij zult het mij ten goede moeten houden, indien ik mijn ziel bevrijd en mijn plicht zoek te vervullen, bij al de vorige stemmen nog een roepen van bestraffing en bedreiging voegen zal, tegen de zonde en overtreding der goddelozen. Terwijl er een stem tot mij zegt: "Roept!" zo verwacht ook, dat ik somtijds eens zal schreeuwen met een vloekstem van Hebal en een dondergeluid van Sinaï. Gelijk mij de Heere gesteld heeft om te bouwen en te planten, zo heeft Hij mij ook gesteld, om uit te rukken en af te breken en te verderven en te verstoren gelijk Hij zelve zegt in de voorzegrol van Jeremia, hoofdstuk 1: 10: Al te zachte geneesmeesters doen de wonden stinken. Men moet niet altijd zacht spreken, maar ook somtijds scherp roepen. Niet gelijk de Atheense priester, verzocht zijnde om Alcibiades te vloeken, zeggen, dat men niet om te vloeken, maar om te zegenen gesteld is. Dikwijls moet men met Eliza ongezonde wateren door een bijtend zout genezen. De staf van het samenbinden moet dikwijls met die van lieflijkheid vergezeld gaan.
Men moet het vuur van een goudsmid en de zeep der vollers bezigen, waar geen zachter middelen te stade komen. En zo zal ik, als het mij doenlijk is, de harde rotsen van onbekeerlijke harten, gelijk een andere Mozes, met de staf van Gods verschrikkelijke oordelen beuken, om er traanwater uit te doen vlieten. En wanneer het de zonden vorderen, zal ik gelijk een Ezechiël de hand van bedreiging uitsteken, waarin zal zijn de rol eens boeks, van voren en van achteren beschreven, met klaagliederen en zuchtingen, en wee, gelijk die Gods tolk in een gezicht zag, Ezech. 2: 9, 10.
Somtijds zult gij een wind horen gelijk Elia, 1 Kon. 19: 11, die de bergen scheuren en de rotsstenen breken zal, waardoor wij opgeheven en onbuigzame zondaren zullen zien te vernederen en de roekelozen te overtuigen en te bekeren; en om als door een morgenwekker en hanengekraai de sluimerzieke goddelozen uit de slaap der zorgeloosheid op te wekken, evenals Simson uit de schoot van Delila, door de stem: "De Filistijnen over u, Simson".
Ik zal trachten bliksemen van Gods bedreiging uit te schieten, opdat niet de Heere de donderbuien van zijn wraak op het hoofd der goddelozen storte. Men moet de rode

bloedvlag, de zwarte doodvaan al eens uitsteken, wil men de zondaar met Benhadads-knechten zakken om haar lendenen en koorden om haar hoofd doen leggen. De bazuin moet in de stad geblazen worden, zal het volk sidderen. Men moet brullen als een leeuw, zullen Adams kinderen vrezen.
Ik wens de zondaren geen kussens onder de oksels te naaien en vrede, vrede te roepen, als er het uiterste gevaar van eeuwige verdoemenis voor ogen is. Ofschoon de wereld er mij om haten zal, ofschoon deze of die mij mocht vloeken, het is mij weinig, van mensen geoordeeld te worden. De eer van God zal mijn hoogste eer zijn. Als Hij tot mij zegt: "Mensenkind, zeg de goddelozen, gij zult de dood sterven. Mensenkind, waarschuw de rechtvaardigen, die zich van Zijn gerechtigheid afkeren of ik zal haar bloed van uw ziel eischen." "Ja, zou dan enig inzicht van mensen mij trouweloos doen zijn? Neen, ik wil veleer dan als een Boanerges, als een donderende donderzoon, de bliksem van Gods wraak op haar afschieten, en door de vervaarlijkste vloekwoorden van de Wet haar van haar boze wegen en de boosheid harer handelingen zoeken af te keren, en als een recht getrouwe engel Gods, met het glinsterend zwaard van Gods ontzaglijke oordelen, die blinde Bileams, van de weg der zonde zoeken af te drijven, opdat ik haar en mijn eigen ziel behouden mag.

En zo denk ik, geliefde gemeente van Zwammerdam, dat ik onder u getrouw bevonden zal worden in het gehele huis Gods, gelijk als Mozes; zo meen ik, dat ik alles zal geroepen hebben, wat de stem des Heeren mij gelast heeft.
Alleen was er nu nog overig, dat ik een kort woord van vermaning tot u richtte en van mij zelf tot uw plicht overstap. Hier, in het oog van deze grote gemeente, ja in de tegenwoordigheid van de grote Opper-God, eis ik nu van u, terwijl het de Heere is, die mij zendt, dat gij dan ook zoolang als ik onder u roepen zal, mij wel naarstig en gehoorzaam komt horen, dat gij nooit mijn jonkheid veracht, noch op de nietigheid van de zegger, maar op de Goddelijkheid van het gezegde staart, en mij als een gezant van het Hof des Hemels in het midden van u horen zult.

Maar omdat wij reeds al ver buiten de pijl van onzen beperkten tijd zijn gelopen, zullen wij dat stuk tot de naaste genegenheid overhouden. Ondertussen nu aan uwe gedachten latende, om hetzelve te overdenken, of het niet een zaak van de uiterste billijkheid zijn zal, dat gij naar ons roepen hoort.

Ten eerste omdat het een stem van God is, die tot ons zegt, dat wij roepen zullen.

Ten tweede, omdat al wat wij roepen zullen, alleen de stem van God is en derhalve, wanneer gij ons hoort, God hoort, omdat wij alleen roepen zullen, wat wij van Hem gevraagd hebben.
En dus zoude ik dan verzekering in mijn ziel kunnen vinden, dat ik hier de schat van Gods Woord in het aarden vat van mijn lichaam getrouw omdrage en mijn geweten hebbende getracht te kwijten, hiernamaals eens met opgeheven hoofde in gezelschap van diegenen die onze woorden zullen gehoorzaam geweest zijn, zal kunnen zeggen: "Zie hier Heere mij, en de kinderen die Gij mij gegeven hebt."
O! de Heere doe mij van die troostwoorden horen: "Kom, gij goede en getrouwe dienstknecht, over weinig zijt gij getrouw geweest, over veel zal Ik u zetten; ga in in de vreugde uws Heeren."
Om daar dan als een leraar, die er velen zal gerechtvaardigd hebben, volgens Gods beloften, te blinken als de glans der uitspansels en gelijk de sterren, altoos en eeuwiglijk. Hiertoe geve de almachtige God Zijn bijstand, van Wien wij u bidden, dat

gij voor ons Zijn Geest en bijstand bidden zult: Hem komt toe alle lof en dankzegging en heerlijkheid. Amen.

28 Februari 1683.

Gans Israël.
Voetiaanse en Coccejaanse visies op de Joden gedurende de zeventiende en achttiende eeuw

Proefschrift ter verkrijging van de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden, op gezag van de Rector Magnificus Dr. D. D. Breimer, hoogleraar in de faculteit der Wiskunde en Natuurwetenschappen en die der Geneeskunde, volgens besluit van het College voor promoties te verdedigen op woensdag 20 september 2006, klokke 15.00 uur door **MATHIJS VAN CAMPEN.** Geboren te 's-Grevelduin-Capelle in 1950

8. Abraham Hellenbroek (1658-1731)

8.1. VAN COCCEJAAN TOT VOETIAAN

Hoewel hij als student en beginnend predikant coccejaanse sympathieën koesterde, is Abraham Hellenbroek uiteindelijk toch met overtuiging in het voetiaanse kamp terechtgekomen. Aan het einde van zijn verblijf in de eerste gemeente kwam de omslag. Tijdens zijn studietijd wist hij zich sterk aangesproken door de colleges van F. Spanheim jr, de opvolger van Coccejus.

Na zijn bevestiging te Zwammerdam (1682) preekte hij aanvankelijk in coccejaanse geest. Tijdens een periode van herbezinning en geestelijke verdieping besloot hij rond 1690 het spoor van Voetius te gaan volgen. Na de gemeenten van Zwijndrecht (1691-1694) en Zaltbommel (1694-1695) gediend te hebben, vertrok hij naar Rotterdam waar hij tot aan zijn emeritaat in 1728 is gebleven.1 Al vier keer eerder was hij in de havenstad op een drietal geplaatst. Omdat men hem verdacht van nieuwlichterij kwam het toch steeds niet tot een beroep.

1 Biografische gegevens over hem: Ypey en Dermout, *Geschiedenis* II, 280-283; A. Tiele, ***Hollandse Geloofshelden,*** 175-220*;* T. Brienen, 'Abraham Hellenbroeck;' T. Brienen, 'Elementen,' 136-140; R. Bisschop, 'Abraham Hellenbroek.'

Hij zou overhellen tot 'de nieuwe leerwijze van den bekenden Coccejus, wat niet te verwonderen was, daar hij daartoe in zijn academische studiën de grond gelegd had.'2

In Rotterdam trok hij zestien jaar zij aan zij op met Wilhelmus à Brakel. Toen deze overleden was, sprak Hellenbroek een lijkrede uit die gepubliceerd werd onder de titel *Algemeene rouklagte in de straaten van Rotterdam over W. à Brakel* (1711). Voorts werkte hij er samen met gerenommeerde predikanten als W. Eversdijk, Jac. Fruytier en C. van der Kemp.

Hellenbroek was een bekend en begeerd prediker. Zijn verkondiging kenmerkte zich naast een sterk bevindelijke inslag door een pastorale toonzetting en een steeds weer terugkerend appèl tot levensheiliging.

Daarin ontpopte hij zich als een rechtgeaard vertegenwoordiger van de Nadere Reformatie. Enig vertoon van geleerdheid op de kansel was hem overigens niet vreemd. Illustratief is de genoemde predicatie ter gelegenheid van de begrafenis van Wilhelmus à Brakel, die vol staat met Latijnse citaten.

De naam van Hellenbroek is vooral blijven voortleven vanwege het catechisatieboekje *Voorbeeld der Godlyke Waarheden*, dat in 1706 te Rotterdam uitkwam en daarna keer op keer is herdrukt.3 Tot in onze tijd toe wordt in sommige kerken van dit werkje gebruikgemaakt bij het onderricht aan de jeugd.

Meer omvangrijke werken van zijn hand zijn de vierdelige publicatie *De Euangelische Jesaia*4

2 A. Tiele, *Geloofshelden*, 152.
3 Voor deze studie gebruikte ik de editie die ca. 1750 te Utrecht uitkwam. De volledige titel luidt: *Voorbeeld Der Godlyke Waarheden Voor Eenvoudigen, Die zig bereiden tot de Belydenisse Des Geloofs.*
4 A. Hellenbroek, *De Euangelische Jesaia: ofte des zelfs Voorname Euangelische Prophetien: In haar samenhang, eige inhoud, oogwit, vervulling, en nuttig gebruik vertoond*, Rotterdam 1701-1703.

en een tweedelige verklaring van het Hooglied.5 Van beide geschriften geldt dat men ze geen commentaar in strikte zin kan noemen. Het zijn meer verklaringen in preekvorm, waarbij afzonderlijke bijbelgedeelten worden behandeld. Na zijn dood verschenen drie prekenbundels *Bybelsche Keurstoffen* (1733-1734),6 *De Kruis Triomph van Vorst Messias* (1737)7 en *Nuttige Mengelstoffen* (1742).8

8.2. ISRAËLS VERWERPING, HEIL VOOR DE VOLKEN

De belangrijkste bron voor Hellenbroeks gedachten over de Joden is zonder twijfel zijn uitleg van Jesaja. De positie van het Jodendom na de komst van Christus staat voor Hellenbroek in het teken van haar verwerping.9 Het nee tegen de Messias heeft tot ingrijpende consequenties geleid.

5 A. Hellenbroek, *Het Hooglied van Salomo, Verklaart en Vergeestelykt*, Rotterdam 1718-1720.
6 A. Hellenbroek, *Bybelsche Keurstoffen, zynde Een Verzameling van verscheide Texten, zo des Ouden als des Nieuwen Testaments, naar gelegentheid van Tyden en Zaken Verklaart en toegepast*, Amsterdam 1733-1734. Voor deze studie raadpleegde ik de derde druk uit 1744/1758.
7 A. Hellenbroek, *De Kruis Triomph van Vorst Messias, of Verklaring van het Lyden des Heeren*, Amsterdam 1737.
8 A. Hellenbroek, *Nuttige Mengelstoffen, en Gods getrouwe Waarschouwinge door den Propheet Jeremia, Aan gansch Juda en Jeruzalem, In deszelfs Oogwit, Schriftmatig Verklaard, en ter Oeffeninge der ware Godvrugt Toegepast*, Amsterdam 1742.
9 A. Hellenbroek, *Jesaia* II, 986, 987.

Ze hebben hun verstrooiing onder de volken en hun ellendige situatie aan zichzelf te wijten.10 Vanwege het ongeloof van de Joden is Jeruzalem verwoest en werd hun ‘gansche Kerk-staat’ vernietigd. Hellenbroek spreekt over het ‘verwurpe woud’ van het Jodendom.
Het eens zo vruchtbare veld is vervallen tot een vreselijke woestijn, een huilende wildernis, een toonbeeld van desolatie en onvruchtbaarheid.11 Van *Ammi* is Israël *Lo-Ammi* geworden, een volk dat eerst gezegend was maar nu vervloekt; voorheen een volk van aanzien maar nu een smaad voor de volken. De heidenen zijn in haar plaats aangenomen en gezegend met de goederen van het verbond.12
Er zit evenwel nog een ander aspect aan de Joodse weigering om Jezus als Messias te aanvaarden. Met Paulus legt Hellenbroek een rechtstreeks verband tussen de diskwalificatie van de Joden en de verkondiging van het heil onder de *gojim*.
Naar aanleiding van Jesaja 49:3-6, waar van de Knecht des Heeren gezegd wordt dat Hij niet alleen de taak heeft om de stammen Israëls te verzamelen, maar ook om een Licht voor de heidenen te zijn, weidt hij breedvoerig uit over de relatie tussen Israël en de volken. De verwerping van het Jodendom is de oorzaak van de roeping en bekering

der heidenen. Daarbij gaat het niet om een ‘eigenlijke’ en ‘werkende’ oorzaak, want het ongeloof in de één kan nooit het geloof bewerken in de ander. Daar is een bovennatuurlijke genade voor nodig. Het was ook niet Gods vooropgezette bedoeling om de Joden op een zijspoor te zetten ter wille van de bekering der heidenen. Dat had ook wel zonder de uitschakeling van het Joodse volk gekund. De diepste reden van hun verwerping was het eigen ongeloof. Deze stand van zaken vormde voor God echter wel een ‘rechtvaardige’ aanleiding om zich tot de volkeren te wenden. Niemand kon Hem beschuldigen van liefdeloosheid, van ‘ontrou, van verbondsbreuk’.
Op deze wijze is de doorwerking van het evangelie onder de volkeren ook bespoedigd. De profeten hadden deze voorzegd. Als de Joden echter in grote aantallen ‘ja’ tegen Jezus hadden gezegd, dan zouden de apostelen veel meer en veel langer onder het Joodse volk hebben moeten arbeiden. In dat geval zouden de heidenen niet zo ‘vroeg en zo schielijk’ zijn geroepen als nu het geval is. Bovendien werden met de verwerping van de Joden alle verhinderingen weggenomen die het winnen van de *gojim* in de weg stonden. Er leefde een grote haat onder de Joden tegen de heidenen. Zij verhieven zich op hun ‘Privilegien’, met als gevolg dat zij een ‘ongemeene afkeerigheid en veragting’ koesterden ten opzichte van de volkeren rondom hen. Het neerwerpen van de Joodse trots en de vernietiging van hun voorrechten betekenden het slechten van een barricade om de heidenwereld te winnen. Was het hele Jodendom bekeerd dan zou het risico daarenboven groot zijn geweest dat zij het evangelie hadden vermengd met hun ceremoniële wetten.
Wellicht hadden zij de kerk uit de volken overvleugeld en de heidenen genoodzaakt om zich bijvoorbeeld te laten besnijden. Nu de bekeerde Joden zich in een minderheidspositie bevinden, kunnen zij anderen de wet niet voorschrijven. Op deze wijze moeten wij verstaan wat het betekent dat de val van de Joden tot heil voor de heidenen is geworden. ‘Zo weet de Heere uit de duisternis ligt te scheppen; uit de zonde heil te doen vloejen.’13

10 A. Hellenbroek, *Jesaia* II, 5.
11 A. Hellenbroek, *Jesaia* II, 984; vgl. II, 635-637, 650.
12 A. Hellenbroek, *Jesaia* II, 734, 735.
13 A. Hellenbroek, *Jesaia* IV, 37-39.

Hellenbroek voegt er de verzuchting aan toe dat het Joodse volk nog altijd volhardt in hun afwijzing van Jezus, ook nu zij hebben gezien hoezeer het profetische woord in vervulling is gegaan.
Och! vloeiden’er dat nu ook maar eens uit / daar Paulus Rom. XI:11 toont dat het toe zou moeten strekken / om haar (het Jodendom) tot jaloersheid te verwekken! Maar ô ! wat blyft dat nog onder een verbaazende verharding? daar zy nu zo blykelyk zien, dat het ligt der Godlyke Waarheden ook gekomen is tot de Heidenen; en zo alle groote Voorzeggingen van de roepinge der Heidenen vervuld zyn; blyven zij nog al even onbekeerlyk.
Intussen aarzelt de voetiaan niet om ook de hand in eigen boezem te steken. De verwerping van de Joden is een baken in zee voor de christenen. Als God de natuurlijke takken niet gespaard heeft, laten wij oppassen dat wij niet in dezelfde valkuil terechtkomen. Dezelfde ongehoorzaamheid, hetzelfde ‘brandmerk’ waarmee de Joden getekend worden, is dat ook niet de hoofdzonde van onze tijden?
Men hoeft slechts de naam te veranderen om te ontdekken dat deze dingen ook op christenen van toepassing zijn. Is er één land dat zo bevoorrecht is als Nederland?
Het heeft er veel van weg dat God aan de Messias opdracht gegeven heeft om in de Lage Landen een kerk op te richten en het evangelie in alle luister te laten oplichten.

Maar wat is het gevolg? Als Christus let op de vrucht, kan Hij alleen maar zeggen: Nederland wil zich niet laten verzamelen. Alle preken, hoe krachtig ook, lijken zonder vrucht te blijven. Er wordt geen zondaar bekeerd en er vindt geen verbetering van zeden plaats. Alles blijft bij het oude. God zou zich ook weleens van Nederland kunnen afwenden. Waarom zou Hij ons niet verlaten en met het evangelie vertrekken naar Azië, Afrika en Amerika? Onze val zou dan rijkdom voor andere heidenen kunnen betekenen. 15

Het feit dat het Joodse volk uit de gratie is geraakt, geeft christenen geen vrijbrief om op hen neer te zien. De wonderlijke gang die God door de geschiedenis gegaan is – de Joden afgebroken uit de olijfboom en wij als wilde loten in hun plaats ingeënt – dient ons te brengen tot aanbidding van Gods goedertierenheid. Wij mogen ook niet over het hoofd zien dat het evangelie via Israël tot ons is gekomen. In Sion ligt de start van de verkondiging van de blijde tijding. Vanwege deze bevoorrechte positie moeten wij de Joden eren en gelukkig prijzen. 'Ja ook haar altijd met agting aanzien / om dat wy haar het Euangelium schuldig zijn.'

Tegelijk hebben we ons te verwonderen over de zorgeloze en goddeloze manier waarop zij met deze hoge roeping zijn omgegaan. Dat ging zo ver dat God hetzelfde Sion, dat Hij eerst zo bijzonder heeft bezocht uiteindelijk 'geheel verwierp / en zig alleen met zijn genade keerde tot die te voren geen volk waren.'16

8.3. GEWORTELD IN ISRAËL

De oorzaken van de Joodse afwijzing van Jezus zijn in de ogen van Hellenbroek divers. Hij hekelt hun gehechtheid aan aardse zegeningen. In het begin van de christelijke jaartelling waren zij 'vernibbelt / en verlekkert' op Kanaän, op hun stad en tempel, waardoor ze te traag waren om zich te bekeren.

14 A. Hellenbroek, *Jesaia* IV, 60.
15 A. Hellenbroek, *Jesaia* IV, 62, 63.
16 A. Hellenbroek, *Jesaia* I, 81.

Ook hingen ze teveel aan de ceremoniën van Mozes. Ze meenden door het onderhouden van deze voorschriften hun gerechtigheid voor God te kunnen vinden.17 Er is onder de Joden een 'onoverwinnelijke verstoktheid' te signaleren.18 Het grote struikelblok was en is de persoon van Jezus Christus. Joden leven met een verkeerde voorstelling van de Messias. Ze zoeken te zeer uitwendige luister in Hem. Ze stoten zich aan de 'uiterlijke armoe en geringheid van onze Jezus'. Dat is ook de reden waarom ze zich zo vaak en zo langdurig hebben laten misleiden door pseudomessiassen.

Hellenbroek somt ze op in een lange rij door de hele geschiedenis heen, van Theudas in het boek der Handelingen via Bar Kochba tot op Sabbatai Zwi.19 Vooral het God-zijn van Jezus is de Joden een doorn in het oog. Deze 'verborgenheid' vormt een voortdurende steen des aanstoots voor hen. Hellenbroek verlangt hartstochtelijk naar het moment waarop het deksel van Mozes zal worden weggenomen.

*Ach! dat die tijd eens haastig aanbrak / wanneer zy den Heere haaren God en David haaren Koning zoeken zullen en vreesende komen tot den Heere en tot zijn goedheid in 't laatste der dagen.*20

Uit dit laatste citaat kunnen we opmaken dat Hellenbroek het Joodse volk weliswaar als verworpen beschouwt, maar toch niet als definitief afgeschreven.

Daarmee zou Gods verbondstrouw ter discussie staan en daar wil onze voetiaan niet van weten.21 God doet zijn beloften nooit teniet. Daarom is er naast een

diepingrijpende discontinuïteit wel degelijk toch ook sprake van continuïteit. Het huidige Jodendom dient te worden beschouwd als de rechtstreekse voortzetting van het oudtestamentische Israël. Wij hebben te erkennen dat zij nog steeds het 'regte huis van Jakob' vormen en om die reden moeten wij hen respecteren. 22 In zekere zin vormen zij nog steeds het volk van God, hoewel dit predikaat thans evenzeer aan de heidenen toekomt. Ondanks het feit dat de meerderheid van de Joden Jezus afwijst, is toch een aantal Hem gaan volgen.
Van deze 'elendige
zouden 'er egter ook al eenige bekeert worden / doe / en door de gansche tijd van 't Nieuwe Testament: dat overblijfsel namentlijk na de genade, dat onder haar was / tot dat gansch Israel zou zalig wezen.'23 Hij ziet daarin de vervulling van de profetie van Mozes uit Deuteronomium 32, waarin al voorzegd was dat de bekeerde heidenen door hun voorbeeld de Joden tot jaloersheid zouden verwekken.
Kenmerkend voor de Rotterdamse pastor is dat hij deze vervulling gedurende de hele kerkgeschiedenis zich ziet voltrekken. Het is al begonnen tijdens en na het Pinksterfeest en in alle eeuwen is het doorgegaan.24

17 A. Hellenbroek, *Jesaia* I, 131.
18 A. Hellenbroek, *Jesaia* I, 817.
19 A. Hellenbroek, *Jesaia* I, 480.
20 A. Hellenbroek, *Jesaia* I, 145.
21 A. Hellenbroek, *Jesaia* II, 735.
22 A. Hellenbroek, *Jesaia* I, 133.
23 A. Hellenbroek, *Jesaia* II, 5.
24 A. Hellenbroek, *Jesaia* I, 128, 129.

Bekeerde Joden en heidenen vormen samen het nieuwe volk van God, waarbij Hellenbroek de goede volgorde consequent in het oog wil houden. De Joden die Jezus gaan volgen, worden niet bij de heiden-christelijke kerk gevoegd, maar precies andersom. De bekeerde *gojim* worden ingeënt bij de kerk uit de Joden. De 'Joodsche kerk' is en blijft de wortel. De heidenen zijn daar 'by gekomen / ingeënt / en mee vereenigd'.
Hellenbroek ziet deze stand van zaken reeds aangekondigd in het Oude Testament, bijvoorbeeld in de profetie van Noach dat de nakomelingen van Jafeth eens zullen wonen in de tenten van Sem. 25
In een preek over Handelingen 26:28 (22 januari 1719) lijkt Hellenbroek zichzelf wat dit betreft echter tegen te spreken.
Hij benadrukt daarin dat Joden die christen willen worden hun Jodendom dienen te verlaten. Hun bekering impliceert een overgang naar het christendom met achterlating van de Joodse plechtigheden.26
De vraag rijst of Hellenbroek een toekomstige massale bekering van de Joden geheel en al uitsluit. Een afdoend antwoord op deze vraag is moeilijk te geven.
Het is hem terdege bekend dat veel tijdgenoten zo'n 'extraordinaire' toewending van zowel heidenen als Joden in het ultieme traject van de geschiedenis verwachten. Hij wil collega's in dit opzicht niet geheel tegenspreken.27 Zelf is hij geneigd om primair te denken aan Joodse overgangen gedurende de periode tussen Pinksteren en wederkomst, maar daar is niet alles mee gezegd. Hij kiest weliswaar met overtuiging zijn positie, maar 'zoo nogtans / dat wij ook niet geheel uitsluiten / het geen waarschijnlijk in het laatste der dagen, wegens een aanzienlijke bekeering van Israel, nog te verwagten is.'28

nationale of grootschalige bekering valt bij nader inzien toch niet geheel en al buiten Hellenbroeks gezichtsveld.29 Doorgaans laat de Rotterdamse predikant de kwestie in het midden.
Soms wekt hij echter de indruk er heimelijk wel degelijk rekening mee te houden. Zo somt hij ergens in zijn Jesajacommentaar een aantal momenten uit de kerkgeschiedenis op die oorzaak tot vreugde geven. De bekering van duizenden Joden na Pinksteren was aanleiding tot uitzonderlijke blijdschap. Hetzelfde geldt van de bekering van de heidenen. Evenwel baarde ook de vernietiging van het Jodendom de kerk vreugde.
Het kan niet anders dan vreugde baren voor de Kerk, wanneer men het Jodendom zoo zag vernietigd, tempel / stad en land zoo weg geruimd worden en met het zelve al die oude dienstbaarheid aan ceremonien verdween en die bespotter, die het de Christenen zoo benaauwd gemaakt had / nu zelf uitgeroeid wierd.
De Reformatie betekende ook zo'n hoogtepunt en Hellenbroek voegt daar in één adem aan toe dat het evenzeer een vreugdetijd gaat worden, wanneer de kerk nog eens 'in een heerlijker bloey de volheid der Heidenen zal zien ingaan, en geheel Israël zal zien zalig worden.'30

25 A. Hellenbroek, *Jesaia* I, 37. Andere oudtestamentische teksten die hierover spreken zijn Jes. 54:3;
56:7; Zach. 8:22,23.
26 A. Hellenbroek, *Bybelsche Keurstoffen* I, 957.
27 A. Hellenbroek, *Jesaia* I, 779.
28 A. Hellenbroek, *Jesaia* I, 830.
29 A. Hellenbroek, *Jesaia* I, 134.
30 A. Hellenbroek, *Jesaia* II, 678.

De Joden die zich bekeren, zijn zowel afkomstig uit Juda als uit Israël. Het valt echter niet meer uit te maken wie uit welke stam afkomstig is, aangezien de geslachtsregisters verloren zijn gegaan. Tijdens de Babylonische ballingschap werden de lijsten uit Juda nog bewaard met het oog op de komst van de Messias.
Tijdens de grote verwoesting door de Romeinen in het jaar 70 zijn ook deze evenwel vernietigd. Hellenbroek weet zich in deze overtuiging gesteund door de Joodse traditie. Hij beroept zich op de Talmoed die in het traktaat Pesachim vermeldt dat men wel 'vier hondert kemels met schriften' zou moeten beladen om de geslachtslijsten weer terug te vinden.31 Hellenbroek gelooft ook niet dat de tien stammen nog ergens te traceren zouden zijn, zoals Joodse tijdgenoten beweerden.
Hij wil er niet aan dat ze zich ergens bevinden 'over een zoo genaamde Sabbath-rivier, in Oost- of West-Indien, by malkander.'32

8.4. HET LAATSTE DER DAGEN IS NU

Hellenbroeks aarzeling betreffende een toekomstige volksbekering van Joden staat niet op zichzelf, maar hangt samen met de methode waarmee hij het profetische woord interpreteert. Zijn hermeneutiek maakt het hem moeilijk sommige geestverwanten te volgen in hun eindtijdverwachting. In de ruim vierduizend pagina's van zijn Jesajacommentaar legt Hellenbroek met regelmaat verantwoording af van zijn hermeneutische vooronderstellingen bij het lezen van de profetieën.
Een frappant voorbeeld vinden wij in de uitleg van Jesaja 11:11,12, waar een heilrijke toekomst voor het Joodse volk wordt voorzegd. Hellenbroek ziet de uitkomst van deze profetie niet beperkt tot de terugkeer uit de Babylonische ballingschap.

Tegelijkertijd distantieert hij zich van Hugo de Groot die geneigd is de vervulling te betrekken op de tijd van koning Hiskia of van de Makkabeeën.33 Evenmin kan hij meegaan met eigentijdse collega's, die rekenen met een algemene bekering van de Joden aan het einde van de nieuwtestamentische tijd. Grote moeite heeft hij met de interpretatie van de 'berugte' Coccejus, die de beloofde heilstijd wil laten beginnen met de Reformatie en nog een uitbreiding van de kerk verwacht onder de heidenen, evenals een beslechting van de geschillen onder hervormden en misschien ook nog een 'bekeeringe der Joden, en der tien stammen'. Hij sluit zich liever aan bij degenen die denken aan de hele nieuwtestamentische geschiedenis.
We mogen de profetie betrekken op de bekering van vele Joden in het begin van de kerkhistorie. Het werk dat bij het aanbreken van de nieuwtestamentische dag is begonnen, wordt voortgezet in de middag en tijdens de avond.

31 A. Hellenbroek, *Jesaia* I, 497.
32 A. Hellenbroek, *Jesaia* I, 817; de vraag waar de tien stammen sedert hun wegvoering door de Assyriërs waren gebleven, hield de geleerden tijdens onze onderzoeksperiode sterk bezig. De Leidse hoogleraar Petrus Cunaeus vertelt in zijn *Republyk*, 39O, 391 over de Joodse 'droom' dat de gedeporteerden gevangen werden gehouden bij deze Sabbatsrivier, die ook wel Sambation of Gozan werd genoemd. De rivier stroomde de hele week zo snel dat oversteken onmogelijk was. Op zaterdag kwam het water tot rust, zodat men de overtocht zou kunnen wagen. Op de rustdag mochten de Joden echter niet reizen.
33 A. Hellenbroek, *Jesaia* I, 806.

Wat God gedaan heeft toen de zon der gerechtigheid in volle kracht begon te schijnen, zou Hij 'door die dag ook blijven doen / en waarschijnelijk ook nog eens op een zeer uitnemende wijze doen op des zelf einde; meer dan als op eene tijd.'34
Hetgeen aan het einde van de geschiedenis te wachten staat, zou al het voorgaande nog weleens kunnen overtreffen.
Zo ziet de Rotterdamse prediker de 'draad' van de profetieën – een typisch coccejaanse zegswijze – lopen door verleden, heden en toekomst.35 De uitdrukking 'het laatste der dagen' wordt door Hellenbroek dan ook niet exclusief gereserveerd voor de slotfase van de nieuwtestamentische bedeling, maar slaat op de hele periode die volgt op de komst van Christus. De voetiaan weet zich hierin gesteund door Joodse uitleggers, die het laatste der dagen eveneens betrekken op de messiaanse tijd. De rabbijnen Salomon, Kimchi en Aben Ezra hebben hem gesterkt in deze opvatting, die grote consequenties heeft voor zijn toekomstverwachting ten aanzien van het Joodse volk.36
Hellenbroeks hermeneutische benadering van de Schrift doet hem aanmerkelijk afwijken van andere voetianen, die wel expliciet rekenden met een nationale bekering van de Joden in de herfst van de historie. Anders dan bij deze collega's treffen we bij Hellenbroek ook geen handhaving van de landbelofte aan. Een terugkeer naar Kanaän valt geheel en al buiten zijn gezichtsveld. De gedachte aan een *alijah* naar het land der belofte beschouwt hij als een typisch Joodse illusie, waarmee ook christelijke theologen soms behept zijn.37 Het vergaderen van de kinderen Israëls uit de vier einden der aarde waarover in Jesaja 11:12 wordt gesproken, moet niet letterlijk worden opgevat.
Ik versta dit niet van een 'eigentlijke en plaatselijke vergaderinge / door haar juist in een land, en wel in Canaan wederom by malkanderen te brengen / gelijk de Iooden willen / en nog verwagten, en sommige Uitleggers onder Ons met haar / die zulks in de later tijden van het Euangelium nog te gemoet zien.38

De Joodse verhalen over het hoe en wat van de terugkeer klinken Hellenbroek al te fantastisch in de oren. Zij vertellen ons ‘wonder fraaje dingen’ die God voor hen zal doen. Vanuit de verst afgelegen oorden der aarden zullen zij – recht toe, recht aan – de route weten te vinden. Onderweg zal God fonteinen voor hen laten ontspringen, zodat ze hun dorst kunnen lessen. Door geen wild gedierte worden zij verslonden. Overal zal God de natuur laten groeien en bloeien, zodat niemand mismoedig wordt tijdens de reis. Het land gaat hersteld worden tot een ‘ongemeene schoonheid’. Hellenbroeks conclusie is klip en klaar: ‘Een schoone vojagie zeker; daar ’t geen wonder is / dat de kreupele zouden willen mee danssen. Dog deeze dingen verhalen, is genoeg dezelve te wederleggen.’39
Onmiskenbaar vertoont Hellenbroeks eschatologie een anti-chiliastische tendens.
De hoop op een bloeitijd voor de kerk voorafgaande aan de jongste dag, zoals wij bij zijn Rotterdamse collega Wilhelmus à Brakel en bij de rondtrekkende prediker Jacobus Koelman aantroffen, is hem vreemd.

34 A. Hellenbroek, *Jesaia* I, 808.
35 A. Hellenbroek, *Jesaia* I, 753.
36 A. Hellenbroek, *Jesaia* I, 16.
37 A. Hellenbroek, *Jesaia* III, 10.
38 A. Hellenbroek, *Jesaia* I, 829.
39 A. Hellenbroek, *Jesaia* II, 10.

De door de profeten beloofde rust en vrede kregen primair gestalte in het Constantijnse tijdperk, toen de vervolgingen ophielden en de kerk grote privileges ontving. In de loop der geschiedenis zijn er van tijd tot tijd flitsen waarin wij de vervulling van dergelijke voorzeggingen even zien oplichten. En mocht er in de toekomst sprake zijn van een grootschalige bekering van Joden, voor Hellenbroek vormt het behoud van ‘gans Israël’ geen voorspel of voorwaarde voor het doorbreken van een vrederijk.
Profetieën aangaande een in het verschiet liggende heilstijd, waarbij ook de schepping betrokken is, worden sterk gespiritualiseerd. Het visioen van Jesaja 25:6 moet niet ‘eigentlik en letterlijk’ worden verstaan. Wie daaraan twijfelt, is geïnfecteerd door de ‘grove begrippen van het vleeschelijke Jodendom’. De Joden menen dat zodra de Messias hen weer in Kanaän gebracht zal hebben, Hij hen zal ‘tracteren’ op een koninklijke maaltijd. Zelfs de gerechten die dan geserveerd worden, staan hun al voor ogen: ‘een visch, een os, en een vogel, benevens de alder-delicaatste wijnen.’40
Het profetische vergezicht uit Jesaja 2:2 over het optrekken van de volken naar Jeruzalem wordt evenmin letterlijk opgevat. Het gaat hier niet om een ‘lichamelijke toevloed’ van alle heidenen naar Jeruzalem, zoals de Joden verwachten. De profeet leert ons hier dat de heidenen eens zullen komen tot de Joden, ‘dat zy toegevoegt zouden worden tot de bekeerde uit Israël.’
De berg Zion is een ‘patroon’ van de Joodse kerk, waarin de heidenen worden ingeënt.41 Ook het samen verkeren van het lam en de wolf (Jes. 11:6) krijgt een spirituele duiding. Deze belofte bevat geen heenwijzing naar veranderingen in de natuur, maar slaat op de ‘vreedzame en lieffelijke vereeniging en samenwoning der bekeerde Christenen, een tammaking van de woeste Heidenen / een vereeniging der zelver met de bekeerde uit de Jooden, een bevrediging der vervolgeren.’42
Hellenbroek claimt niet het patent te hebben op de juiste schriftuitleg. Hoezeer hij ook zijn eigen weg gaat in de interpretatie van het profetische woord, hij velt geen oordeel over tijdgenoten die wel ruimte zien voor een aanstaande bloeitijd op aarde. Meer dan eens spreekt hij expliciet uit dat hij hierin ieder zijn vrijheid wil laten.43

8.5. JOODSE VERSTOKTHEID EN CHRISTELIJKE NALATIGHEID

Juist omdat de bekering van Israël door Hellenbroek niet wordt verschoven naar het einde van de geschiedenis, hamert hij des te meer op de christelijke roeping ten opzichte van de Joden in het heden. De voetiaan confronteert zijn gemeenteleden met de waarneming dat ze deze opdracht zo weinig serieus nemen. De kerk schiet daarin hopeloos tekort.

Maar leider! wy zijn daar in veel te gebrekkig! het ligt des Euangeliums / daar wy mee bestraalt zijn / dat eischte van ons een yver om haar ook te verligten; om alle bedenkelijke middelen in te spannen tot haar bekeering; maar hier zijn wy veel te slap.44

40 A. Hellenbroek, *Jesaia* II, 343.
41 A. Hellenbroek, *Jesaia* I, 37; Hellenbroek verwijst hier naar Rom. 11:24 en 18.
42 A. Hellenbroek, *Jesaia* I, 662.
43 A. Hellenbroek, *Jesaia* I, 112.
44 A. Hellenbroek, *Jesaia* I, 132.

Hoe komt het dat er zo weinig Joden tot geloof in Jezus als Messias komen?

Dat ligt niet uitsluitend aan de Joodse verstoktheid, maar evengoed aan de christelijke nalatigheid. Wij gebruiken de middelen niet voldoende en wij zijn veel te weinig bewogen met hen. Met hoeveel erbarming behoort men die ‘rampzalige natie’ te aanschouwen, een natie die het oude volk is van ‘Jehovah’. Kunnen wij dat wel verantwoorden? Zelf zijn we zo gelukkig doordat we mogen leven uit het evangelie, veel gelukkiger dan de Joden, maar intussen verzuimen wij om hen te laten delen in ons geluk.

Wij hebben de opdracht om de Joden tot jaloersheid te verwekken. Hoe?

De Rotterdamse pastor somt een aantal zaken op die wezenlijk zijn voor de christelijke houding en activiteiten met betrekking tot de Joden. Het begint met de erkenning dat zij het ‘regte huis van Jakob’ zijn, hetgeen impliceert dat we met hoogachting naar hen kijken. We mogen de Joden niet verachten als een vervloekt volk.

Gebed voor de Joden

Een van de belangrijkste instrumenten om Joden voor Christus te winnen is het gebed. Hellenbroek spoort zijn gemeenteleden krachtig aan om voortdurend voor het Joodse volk te bidden en bij God te pleiten op grond van de beloften voor Israël. ‘Draag ze tot die einde ook al dikwils voor den throon van God / en maan Hem op zijn heerlijke toezeggingen etc. O! ons gebed moest ook voor Israel zijn.’45

De voetiaanse predikant beschuldigt zijn hoorders en lezers ervan in dit opzicht zwaar tekort te schieten. ‘O! waarom geven uw binnen-kameren geen meer getuigenis van uw ernst voor haar bekeering by den Heere.’46

Wij hebben alle gelegenheden aan te grijpen om de Joden te onderrichten en te overtuigen. Wij dienen ons in te spannen om – ieder in eigen situatie – de banier van het evangelie hoog te houden tot voordeel van de verdrevenen uit Israël. Al te vaak laten christenen kansen lopen tot ‘nuttige overreedingen’. Men laat de Joden links liggen alsof ze ons niet aangaan, alsof we geen verplichting tegenover hen hebben.

Hellenbroek roept tevens op alle verhinderingen die de Joden weerhouden om Jezus te erkennen als Messias uit de weg te ruimen. Een van die beletsels is de ‘afkeerige en smadelijke ommegang met de Jooden’. Geen wonder toch dat er in dat oude volk zo’n diepgewortelde verbittering jegens het christendom is gegroeid. Door het gebrek aan liefde tegenover hen – het merkteken van de waarheid – is er een algemene

afkerigheid tegen de christenen ontstaan. De allergrootste belemmering is in de ogen van Hellenbroek de ergerlijke en goddeloze levenswandel van veel christenen. Daardoor versperren ze de toegang tot Christus voor de Joden. Ons leven moet dusdanig exemplarisch zijn dat de Joden 'verlieven mogten op het Christendom; zoo heilig, zoo glanssig, zo hemels, dat zy als zonder woord mogten getrokken worden.'47
In de praktijk komt daar echter weinig van terecht. Veel kerkmensen belijden het evangelie, ze dragen weliswaar de naam van christenen, maar ze wandelen niet conform het licht dat over hen is opgegaan. De meesten wandelen in de duisternis. Hun leven is niet voorbeeldig. Integendeel, het schrikt de Joden eerder van het christendom af.48

45 A. Hellenbroek, *Jesaia* II, 309.
46 A. Hellenbroek, *Jesaia* I, 833.
47 A. Hellenbroek, *Jesaia* II, 309.
48 A. Hellenbroek, *Jesaia* I, 132.

Wat moeten zij wel niet denken van een leer, die bij de meeste kerkmensen zo weinig gestalte krijgt in het leven?49 Het is met name de onderlinge verdeeldheid onder de christenen die Joden afstoot. De liefde en de eendracht zouden juist het sieraad van het christendom moeten zijn.50
Hellenbroek toont zich hier een waardig pleitbezorger van de nadere-reformatorische idealen. Leer en leven dienen hand in hand te gaan. De heiliging van het leven staat hoog in het vaandel mede met het oog op het aantrekken van anderen. Als christenen zich waarlijk zouden bekeren, wat zou het ligt, het heil dan allesins uit de aarde spruiten? En wat zouden wy haast door jaloersheid Joden en Heidenen dan inlokken in de gemeenschap van Zions Heerlykheid; Wij zouden onder de zeegeningen des Euangeliums hier dan glans-ryk wandelen / tot dat die tyd eens komen zou / wanneer wy eens dat Israel zouden worden / daar de Heere zig zonder eenige gebrekkelykheid in zal verheerlyken; dat Zion zonder rimpel, zonder vlekke boven in den Hemel. Amen.51
Zelfs al zou onze inspanning weinig opleveren, ook al zou God de verharding over Israël willen laten voortbestaan, dan hebben we in ieder geval onze plicht gedaan en zullen we vrede hebben.52

Hellenbroek is zich bewust van de Joodse presentie in de Republiek. Deze aanwezigheid maakt de noodzaak voor christenen om ernst te maken met hun roeping des te groter. De Joden leven te midden van het christendom en zij letten terdege op ons doen en laten. 'Daar is nog een huis Jakobs, daar zijn nog Joden onder ons / en elders verspreid door de wereld; die wy nog schuldig zijn tot den ligte des Heeren te brengen, welker bekeering nog tot onzen last leid.'53
In zijn geboorteplaats Amsterdam moet hij tal van Joden zijn tegengekomen. Uit zijn geschriften blijkt niet dat hij rechtstreekse contacten met hen heeft onderhouden. In de eerste jaren van zijn predikantschap zal hij er weinig ontmoet hebben, aangezien zich in Zwammerdam, Zwijndrecht en Zaltbommel vrijwel geen Joden ophielden.
Net als de andere Joden uit het hertogdom Gelre werden de Joodse inwoners van Zaltbommel in het midden van de zestiende eeuw verdreven. In het laatste kwart van de zeventiende eeuw vestigden zich weer enkele Joden in de stad. Pas in de jaren veertig van de achttiende eeuw werden de eerste publieke synagogediensten gehouden en kon men beschikken over een eigen begraafplaats.54
Gedurende Hellenbroeks verblijf in Rotterdam lag het anders. Rond 1674 waren er in de havenstad nog slechts circa vijftig kinderen van Abraham, zowel van asjkenazische

als van sefardische origine. In de loop van de achttiende eeuw is het aantal Joden echter sterk toegenomen. De Portugese Joden genoten er dezelfde vrijheden en rechten als in Amsterdam.
Ook de Hoogduitse gemeente te Rotterdam kreeg veel ruimte en beschikte over een eigen synagoge, een begraafplaats en een rabbijn. Rond 1797 verbleven er zo'n 2500 in de stad.55

49 A. Hellenbroek, *Jesaia* I, 833.
50 A. Hellenbroek, *Jesaia* II, 309.
51 A. Hellenbroek, *Jesaia* IV, 64.
52 A. Hellenbroek, *Jesaia* II, 310.
53 A. Hellenbroek, *Jesaia* I, 132; vgl. I, 832.
54 J. Michman, *Pinkas*, 569, 570.
55 J. Michman, *Pinkas*, 497, 498.

Tijdens Hellenbroeks verblijf in Rotterdam werd een grote nieuwe synagoge aan De Boompjes gebouwd die in 1724 in gebruik werd genomen.56 Het was de enige synagoge in West-Europa met een klokkentoren.
Op welke wijze Hellenbroek op deze ontwikkelingen heeft gereageerd, is ons niet bekend. Hij lijkt zich te beperken tot aanspraken vanaf de kansel. Meer dan eens schakelt hij in zijn verhandelingen over op de vocativus. Hij roept de Joden op hun afkeer van Jezus af te leggen en Hem te omhelzen in het geloof. 'Wat is 'er / nazaat van Israel; dat gy zo verduistert van verstand zijt / in 't lezen van de Prophetien? zo hardnekkig om onzen Jesus aan te nemen? wat stoot gy u aan die groote waarheid dat wy hem God en mensch noemen?'57 Bij de uitleg van Jesaja 11 – over de scheut die uit de wortel van Isaï zal voortkomen – roept de Rotterdamse prediker uit:
Ziet daar eens die groote en nadrukkelijke belofte van de Messias op zijn tijd in onze Jesus vervult. Och kon dit nu eens een Jode zien / die zoo / als blinden in het duister / nog omtasten na een Messias, die zy nog in het gemoed zien; hoort gy hier niet Joden, dat hy uit de afgehouwen tronk van Isai zou voortkomen / en kunt gy my nu de tronk, het geslagt van Isai wel meer aantonen? O! al de geslagten zijn verward, al de stamregisters verloren.58

8.6. 'ONS GEREFORMEERDE JUDA'

Veel predikanten in de Republiek maakten graag een vergelijking tussen de Republiek en het oude Israël.59 Men ontwaarde analogieën tussen het Joodse volk en het Nederlandse volk, dat beschouwd werd als het tweede Israël. De geschiedenis van de Joden onder het oude verbond stond min of meer model voor de geschiedenis van de Republiek.60 C. Huisman heeft erop geattendeerd dat het Nederlands Israëlconcept mede gevoed werd door de hernieuwde belangstelling voor het Oude Testament onder de gereformeerden.61 Door de bestudering van Mozes en de profeten ontdekte men tal van parallellen wat betreft het ontstaan en de geschiedenis van beide volken. Recent onderzoek heeft er de vinger bij gelegd dat de vergelijking tussen Israël en ons land op de keper beschouwd vooral de metafysische kerk regardeerde, de ene ware katholieke kerk van het Apostolicum, waarvan de Nederlandse kerk een gestalte was.
Anderzijds is duidelijk dat kerk en land voor de gereformeerden in elkaars verlengde lagen. Er is – ter wille van de gereformeerde kerk – ook een bijzondere band tussen God en Nederland.62 God heeft Nederland uitverkoren tot huis van zijn kerk. Huisman is van mening dat er niet alleen sprake was van vergelijking, maar ook van identificatie. Het tweede Israëlconcept zou zijn

56 E. Italie, 'De Israëlietische gemeente,' 166, 167.
57 A. Hellenbroek, *Jesaia* I, 145.
58 A. Hellenbroek, *Jesaia* I, 496, 497.
59 R. Bisschop, *Sions Vorst en volk*; M. van Groningen, 'Tweede-Israëlidee;' J. van Eijnatten, *God, Nederland en Oranje*, 42-44.
60 G. Groenhuis, *Predikanten*, 81 meent dat deze opvatting vooral leefde bij orthodox-gereformeerde predikanten. Met name bij de vertegenwoordigers van de Nadere Reformatie zou de veelvuldige verwijzing naar Israël behoren tot de kern van de gereformeerde overtuiging.
61 C. Huisman, *Neerlands Israël*, 52.
62 G. Groenhuis, *Predikanten*, 86.

uitgegroeid tot een systeem, een nationale ideologie, met alle kwalijke gevolgen van dien.63 De bekende en geliefde betiteling van Nederland als het 'Israël van het Westen' blijkt in de gereformeerde theologische geschriften van de zeventiende en achttiende eeuw minder verankerd te zijn dan lang werd aangenomen.
Hellenbroek is één van de voetiaanse theologen die gecharmeerd was van het zoeken naar overeenkomsten tussen Israël en Nederland.64 De tweede Israëlgedachte is bij hem schering en inslag, vooral in zijn preken.65
De Republiek heet 'Neerlands Israel' of ook wel het 'Nederlandsch Zion' en de God van Israël wordt 'Nederlands God' genoemd.66 'Waren wy niet / en zyn wy nog niet het Jacob, het Israël des Heeren: Heeft hy ons niet / en in Staat en in Godsdienst / verheven boven alle Volkeren des Aardryx,' zo vraagt hij in een preek over Jesaja 42:24,25.67
Net als het Joodse volk hebben wij ons bestaan en voortbestaan te danken aan de hoge en uitgestrekte hand van God die wonderlijke zegeningen en verlossingen heeft gegeven. Op zeldzame wijze heeft hij Nederland getoond – meer dan aan andere volken – dat Hij onze God wil zijn.68
Soms lijkt Hellenbroek in zijn vergelijking van Israël met ons land niet alleen te denken aan analogie maar ook aan identificatie. Er wordt een rechtstreekse lijn getrokken van het oudtestamentische Israël naar de staat en de kerk in de Republiek. De naam Jeruzalem betrekt hij nu eens op de 'oude Joodsche Kerk' en dan weer op de 'Eu-angeli-Kerk', die door het oude Jeruzalem werd afgebeeld.
Hellenbroek onderstreept ook in dit verband dat deze kerk bestaat uit messiasbelijdende Joden, waaraan de bekeerde heidenen zijn toegevoegd. De weg van dit 'geestelyke Jeruzalem' door de eeuwen heen heeft ook geleid naar de Lage Landen.
In een preek over Jesaja 62:6,7 die in 1713 te Rotterdam werd gehouden, zegt hij ronduit: 'Ik mag ook tot u zeggen / O! Jeruzalem dat grote Privilegie / dat de Heere hier zyn Kerk heeft / daar kunnen wy ook op roemen. Van een Land der Heidenen / later van een land dat onder den Antichrist zugte / zyn wy een Nieuw Jeruzalem geworden.'69
Hoewel andere kerken binnen het geheel van het protestantisme niet worden uitgesloten, is het toch vooral de gereformeerde tak die in aanmerking komt voor gelijkstelling met het oude Israël, terwijl de kerk van Nederland in zijn ogen wel heel bijzondere privileges kreeg toevertrouwd.
Hij aarzelt niet te spreken over 'ons Gereformeerde Juda.'70 Vrijheid en ruimte om het gereformeerde geloof te belijden kunnen niet hoog genoeg gewaardeerd worden. Zoals het Joodse volk het land Kanaän kreeg om te bewonen, zo is ook het verblijf op Hollandse bodem te beschouwen als een gave van God. Hij schonk onze vaderen dit

land om er te vertoeven van eeuw tot eeuw, nadat Hij hen uitgevoerd heeft van onder het Spaanse juk en hen geleid heeft tot het licht van het evangelie.71

63 C. Huisman, 'God, Nederland en Oranje,' 47.
64 R. Bisschop, *Sions Vorst en volk*, 93-117.
65 Vooral de prekenbundels *Bybelsche Keurstoffen* en *Nuttige Mengelstoffen* geven keer op keer blijk van dit theocratische concept.
66 A. Hellenbroek, *Bybelsche Keurstoffen* I, 479, 481; *Bybelsche Keurstoffen* II, 351.
67 A. Hellenbroek, *Bybelsche Keurstoffen* II, 1104; vgl. *Bybelsche Keurstoffen* I, 162.
68 A. Hellenbroek, *Bybelsche Keurstoffen* I, 477.
69 A. Hellenbroek, *Bybelsche Keurstoffen* II, 279.
70 A. Hellenbroek, *Bybelsche Keurstoffen* II, 945.
71 A. Hellenbroek, *Nuttige Mengelstoffen*, 356, 357; vgl. 440, 441.

'O! wy zyn hier / als in een ander Canaan Rondom den Heere verga dert: hy is op een byzondere wyze in 't midden van ons / met Godsdienst, met Zegeningen.'72
Net als voor het Joodse volk eertijds heeft de bevoorrechte positie van Nederland wel een keerzijde. Zoals afgodendienst in Israël leidde tot oordeel en straf, zo kan ook 'Gods Zion' vandaag – Hellenbroek doelt ten diepste op de gereformeerde kerk in ons land – haar gunstige positie op het spel zetten door ontrouw en ongehoorzaamheid.73 Noblesse oblige! 'Ach of nu ook de Heere geen reden had om deze zelve taal tot ons Nederland te wenden: wy zyn schuldig aan dezelve zonden, hoe zullen wy dan dezelve straf ontvlieden.'74 Als er geen verandering komt, zal God de Hollanders als een *Lo-Ammi* van zijn aangezicht wegwerpen.75
Meer dan eens meent de Rotterdamse voetiaan Gods hand in de lotgevallen van de Republiek te kunnen ontdekken. Zowel de zegeningen als de tegenspoeden moeten worden gezien als het werk van God die erop uit is om ons land tot zich te trekken. Rampen en oorlogen worden geduid als straf voor de geesteloosheid van het kerkvolk, het ernstige verval van de gereformeerde religie. Alleen bekering tot God, persoonlijk en gemeenschappelijk, kan een wending ten goede brengen.
Slag op slag treffen we in Hellenbroeks prediking dan ook het appèl aan om tot God terug te keren. Met name zijn preken over Jeremia doen voortdurend denken aan de oudtestamentische profeten die niet ophielden het volk op te roepen tot verootmoediging en levensvernieuwing.76 Alleen door voortgaande hervorming in gezin, staat en kerk is er heil voor Nederland te verwachten. Reformatie, reformatie, dat is waar God op wacht.77
De vraag dient zich aan in welke mate de tweede Israëlgedachte voor Hellenbroek een belemmering vormde om een toekomstvisie te ontwikkelen betreffende het Joodse volk na kruis en opstanding. Deze intrigerende kwestie wordt door hemzelf evenwel niet benoemd en kan door ons derhalve ook niet tot klaarheid worden gebracht.78[2]

---

[2] Het is opmerkelijk dat Hellenbroek in zijn verklaring van Jesaja bij het begin van hoofdstuk 56 tot het einde afwijkt van zijn gewoonte. Tevoren verklaarde hij de tekst met uitvoerige Schriftuitleg over de vervulling, maar na hoofdstuk 56 doet hij alleen korte verklaringen. Hij schrijft blz. 913: Als ik het vervolg van Jesaja's profetie tot aan het einde aanmerk, schijnt het mij toe, dat er geen gedeelten van zijn boek meer duisterheid en bezwaringen hebben, dan van hier en vervolgens. (***hij bedoelt, dat alles wat in hfd 56-66 staat nog in de toekomst ligt***) … Ik heb tot nog toe geen verklaringen gezien, die niet haar merkelijke bezwaren hebben. Na veelvuldig overslag van zaken en langwijlig doorzien van alle omstandigheden, moet ik bekennen, mij nog zo ruim niet te vinden, als ik wenste, om te durven vaststellen dát en niet anders is het oogwit van des Heeren Geest.
Kostbare verklaringen zoals van Vitringa, á Brakel, enz. laten hem onvoldaan.

7. HET OERWOUD VAN DE JOODSE FABELS

Ons treft in Hellenbroeks werken de grote vaardigheid wat betreft de Hebreeuwse taal. Telkens zoekt hij naar de oorspronkelijke betekenis van Bijbelse grondwoorden. Opmerkelijk is ook de vertrouwdheid met de Joodse traditie.

72 A. Hellenbroek, *Bybelsche Keurstoffen* II, 433.
73 A. Hellenbroek, *Bybelsche Keurstoffen* II, 945, 946.
74 A. Hellenbroek, *Nuttige Mengelstoffen*, 437; vgl. 573, 660.
75 A. Hellenbroek, *Nuttige Mengelstoffen*, 441.
76 A. Hellenbroek, *Nuttige Mengelstoffen*, 269-676.
77 A. Hellenbroek, *Bybelsche Keurstoffen* I, 542.
78 Dat de tweede Israëlgedachte niet per defintie een belemmering hoefde te vormen voor een positieve verwachting betreffende het Joodse volk, blijkt uit de geschriften van Hellenbroeks tijdgenoot Herman Witsius (1636-1708). Hoewel hij invloed van Coccejus had ondergaan, was deze vertegenwoordiger van de Nadere Reformatie toch voluit een voetiaan. In zijn *Twist des Heeren* uit 1669 zet hij ons land op één lijn met het Joodse volk. Nederland is – in tweede instantie – de wijngaard uit Jesaja 5. Niettemin legt Witsius in dit geschrift rekenschap af van zijn stellige hoop voor Israël. God zal de verstrooide Joden terugbrengen en ‘nae luydt van soo veel duydelijcke beloften beyde in den Ouden ende Nieuwen Testamente / na dat de volheydt der Heydenen ingegaen sal zijn, gheheel Israel saligh maecken Rom. XI:25, 26’ (44, 45).

Zowel in zijn verklaring van het Hooglied als in de Jesajacommentaar brengt hij slag op slag de mening van Joodse geleerden over een bijbelgedeelte ter sprake.79 Wij noteerden de namen van Hillel, Kimchi, Aben Ezra, Maimonides, Sal. Jarchi (Rasji) en Menasseh ben Israel.80 Vaak citeerde hij hen instemmend. De voetiaan had er kennelijk geen moeite mee in de leer te gaan bij rabbijnen en Joodse traditiewerken zoals de Talmoed en Targoem.

Nu wij 3 eeuwen verder zijn, blijkt dat deze verklaringen zeer waardevol zijn en een aantal uitleggingen voor onze ogen zijn vervuld.
Dat wil ziet zeggen, dat Hellenbroek alles verwerpt wat anderen hebben geschreven. Nee, in zijn uitleg van hfd. 56-66 citeert hij telkens verklaarders met verschillende visie's en laat de lezer zelf oordelen. Deze bescheidenheid siert hem.
Vanwege de actualiteit van zijn verklaring over hfd. 59 vers 15 e.v. volgt hier een kort citaat.
… Hetzij dat men door deze vijanden zulken versta die de bekering van het Jodendom met de bevolking en herstelling van hun land zouden zoeken te beletten, hetzij dan dat men er vijanden van de Evangeliekerk op die tijd in het algemeen door versta. In welke laatste zin dit dan zou aantonen dat het grote werk 't welk de Heere doen zou met de Joden en tevens met Zijn ganse kerk, zou vallen in een tijd, wanneer de kerk zeer grote vijanden hebben zou, in een zeer nare tijd, die vergezelt zou gaan met zeer zware oordelen Gods tegen die vijanden; bijzonder ook die in de Eilanden – daar dikwijls bijzonder het Westerdeel van de wereld Europa, Jafets deel, Gen. 10:5 wordt door verstaan – vijanden van de kerk zouden zijn. En zo kon er de Antichrstelijke menigte – die de Joden ook al bijzonder vijandig is – wel bijzonder ook onder bedoeld worden … enz.
Over Jesaja 63 schrijft Hellenbroek, pag .1017: … Of men kan daar door Edom en Bozra al de vijanden van de kerk in het algemeen verstaan, hetzij dan die tegen hetzelve, óf die tegen de Joden in het bijzonder gekant zullen zijn. Ja wat, indien men door Edom in het bijzonder het Antichristendom door Bozra verstond? … Zou het dan geheel vreemd zijn, indien men begreep dat de Heere, dat de Messias hier inkomt, zoals het Antichristendom met Rome zelf, uitgeroeid hebbende, vergel. Openbaring 19 vers 11-21, zulks van het Jodendom met een bijzondere opmerking en inkering wordt gezien? Enz.

Soms wordt duidelijk dat hij voor Joodse bronnen zijn licht heeft opgestoken bij christen-hebraïsten als J. Drusius, de 'befaamde' J. Coccejus, G. Genebrardus, J.H. Hottinger, J. J. Scaliger, G. Vossius, I. Tremellius81 en de rooms-katholieke Raymundus Martini met zijn *Pugio Fidei.*
De frequentie waarmee en de wijze waarop hij verwijst naar het Joodse gedachtegoed doet vermoeden, dat hij ook zelfstandig bij Joodse auteurs te rade is gegaan.
Uniek is dat deze voetiaan zich geroepen voelde om ook de christenen van zijn tijd bekend te maken met de Joodse traditie en rituelen. Hij legt hen uit wat gebedsriemen zijn, waar ze vandaan komen, hoe ze bevestigd moeten worden en wat de betekenis van deze tefillin met hun karakteristieke zwarte kubusjes is. Wie bedenkt dat de Jesajacommentaar ontstaan is uit preken, ziet de Rotterdamse gemeenteleden de oren spitsen bij dit verrassend stukje onderwijs: zy bestonden uit een stukje vel van een rein beest / dat zo gevouwen wierd / dat 'er vier huisjes of holligheden in waren / in ieder van welke zy een stukje pergament steken / daar vier Texten opgeschreven waren / zo de meeste zeggen uit Exod. XIII. Deut. VI en XI. dog die verscheidentlyk worden aangereekend : en die bonden zy dan met leere banden, aan 't hoofd, en aan de linkerhand, als zy zouden gaan bidden.82
Hellenbroek gaat ervan uit dat deze gewoonte pas na de Babylonische ballingschap brede ingang heeft gevonden. De traditie op zich is evenwel al veel ouder.
Hij beroept zich op Herman Witsius die heeft aangetoond dat reeds de Egyptenaars de praktijk van de gebedsriemen kenden. De Rotterdamse prediker acht het heel wel mogelijk dat ook in Jesaja 44:5 op de een of andere wijze op deze symbolische voorwerpen wordt gezinspeeld. De tefillin zijn gedenktekens die de Joden voortdurend herinneren aan de heilige Thora van God.
Naast een toelichting bij Joodse symbolen legt Hellenbroek zijn gemeenteleden ook uit hoe het zit met de mondelinge Thora. Toen de levende stem van de profetie verstomd was in Israël, is men zich steeds intensiever gaan bezighouden met overleveringen. Dat begon al met de 'berugte Hillel' ver voor de vernietiging van het Jodendom door de Romeinen. Daarna kwam de studie van Tenach nog meer op het tweede plan om uiteindelijk 'geheel agter de bank' te verdwijnen.
Tradities kwamen ervoor in de plaats. Wat tevoren werd beschouwd als overlevering van de ouden, kreeg nu de benaming van mondelinge leer, in onderscheid van de geschreven wet (Thora sje'be'al pe versus Thora sje'bichtaw).

79 M. Verduin, *Canticum*, 744, 745 geeft tal van voorbeelden van citaten uit Joodse geschriften in Hellenbroeks werk over het Hooglied.
80 Ook in zijn prekenbundels komen we de Talmoed en namen van Joodse geleerden tegen; vgl. A. Hellenbroek, *Kruis Triomph*, 297.
81 Immanuel Tremellius (1510-1580), die van Joodse komaf was, doceerde onder meer in Straatsburg, Cambridge, Heidelberg en Sedan; hij vertaalde in 1551 de catechismus van Calvijn in het Hebreeuws ten behoeve van de Joden. D. Nauta geeft in 'Immanuel Tremellius,' 406 ten onrechte aan dat hij de *Heidelbergse Catechismus* in het Hebreeuws vertaalde; vgl. C.Th. Boerke, 'Mensen,' 96.
82 A. Hellenbroek, *Jesaia* III, 997.

Mozes zou op Horeb behalve een geschreven wet ook een orale leer hebben ontvangen, die veel 'hoger en verborgener wysheid' bevatte. De leider van het volk zou deze mondelinge Thora hebben overgedragen aan Jozua en vervolgens is deze aangereikt aan de zeventig oudsten, de profeten, de mannen van de grote synagoge, Ezra en de zijnen. Rabbi Juda heeft de orale traditie op schrift gesteld, waaruit de Misjna, de Gemara en uiteindelijk de Talmoed ontstonden. Helemaal objectief was

Hellenbroek niet in zijn catechese betreffende de Joodse religie. Hij doet de Talmoed af met de opmerking dat het menselijke overleveringen zijn, waar het Jodendom ten tijde van Jezus al 'zeer smoorig op verliefd was'. Zij zijn eraan gehecht alsof het woorden van God zelf waren!83
Ondanks de aanwijsbare waardering voor de Joodse uitleg van Tenach heeft Hellenbroek voor de Joodse religie in het algemeen weinig lovende woorden over. Door eigen schuld is het Jodendom in een oerwoud terechtgekomen. En zoals mensen in de wildernis gemakkelijk kunnen ronddolen, zo zijn de Joden verdwaald geraakt in hun 'beuzelagtige fabulen'. Ze tasten als blinden naar het spoor dat ze bijster zijn geraakt.84 Hij hekelt het feit dat Jezus door hen smadelijk een tovenaar, een afgodendienaar wordt genoemd. Hij verwijst naar het Talmoedtraktaat Sanhedrin, waarin Jezus een 'zoon van stada, dat is / een hoer, een opgehangene' wordt genoemd, terwijl de christenen aangeduid worden als honden, onreinen en onbesnedenen.85
Het eigentijdse Jodendom komt er niet altijd even goed vanaf bij Hellenbroek.
Er is een grote kloof tussen Israël en de christenen. Je hoort vrijwel nooit dat er een Jood bekeerd wordt. Er is een 'onoverwinnelijke verstokking, een hooge verbeelding en vooroordeel' onder hen. Bovendien valt er een onverzoenlijke haat en afkeer ten opzichte van de christenen bij hen waar te nemen. Om die reden zonderen ze zichzelf zo af en dulden geen samengaan met de volkeren.86

8.8. IRENISCH EN DIALOGISCH?

T. Brienen heeft de visie van Hellenbroek op de Joden getypeerd als irenisch.87
R. Bisschop is hem in dit spoor gevolgd.88 Met deze karakterisering wil men deze voetiaan onderscheiden van andere vertegenwoordigers van de Nadere Reformatie, die een meer polemische of chiliastische visie aanhingen. De houding van Hellenbroek tegenover de Joden zou er één zijn van bemiddeling, van vrede stichten, van dialoog. Brienen waardeert deze insteek positief aangezien deze een Bijbelse en calvinistische inbreng impliceert.
Dat men Hellenbroeks stellingname niet als chiliastisch kan bestempelen is uit onze analyse overduidelijk gebleken.
Het irenische gehalte van zijn streven kan men evenwel kanttekeningen plaatsen. Een werkelijke dialoog is bij de Rotterdamse pastor niet aan de orde, zeker niet als men daarbij uitgaat van gelijkwaardige partners.

83 A. Hellenbroek, *Jesaia* III, 505, 506.
84 A. Hellenbroek, *Jesaia* II, 638.
85 A. Hellenbroek, *Jesaia* II, 454.
86 A. Hellenbroek, *Jesaia* II, 308.
87 T. Brienen, *Jodendom*, 21-26; T. Brienen, 'Abraham Hellenbroeck,' 200.
88 R. Bisschop, 'Abraham Hellenbroek,' 237.

In dat opzicht gaat hij zelfs minder ver dan zijn Rotterdamse collega À Brakel, die opriep tot vriendelijke gesprekken. Eerder spreekt Hellenbroek in termen van onderricht, overtuiging, verkondiging. Ook in de korte regelrechte aanspraken die Hellenbroek vanaf de kansel bezigt, is weinig ruimte voor dialoog te bespeuren. Eerder probeert hij hen met argumenten van hun ongelijk te doordringen, hun vooroordelen te laten varen en roept hij hen op om Jezus als Messias te aanvaarden. Wil men Hellenbroeks bedoelingen typeren met een kernwoord, dan ligt het predikaat missionair of apologetisch meer voor de hand.
Men kan Brienen toestemmen dat Hellenbroek een eigen positie inneemt te midden van zijn geestverwanten. Zijn hoop voor Israël vertaalt zich in de verwachting dat

Joden de hele kerkgeschiedenis door zich zullen bekeren om samen met de gelovige heidenen de kerk uit te maken. Daarbij houdt hij constant en consequent vast aan het uitgangspunt dat de 'Joodsche kerk' de wortel is.
Grote nadruk wordt gelegd op de roeping van de kerk, waarbij rationele overtuiging en exemplarisch leven van de christenen hand in hand gaan. In de eschatologische toewending van 'gans Israël' zoals in Romeinen 11:25,26 beloofd, is Hellenbroek veel minder geïnteresseerd, terwijl de terugkeer van Joden naar het land en een heilrijke bloeistaat voor de kerk buiten zijn vizier blijven.
De vraag dient zich aan wat de achtergrond van deze eigenheid is geweest.
Daarbij kan in ieder geval worden gedacht aan het verschil in bronnen waaruit geput is. Het valt op dat Hellenbroek tamelijk zelfstandig te werk is gegaan. Zijn hermeneutische benadering speelt een doorslaggevende rol in het zicht op het Joodse volk. Bij de concrete uitleg van Tenach laat hij zich graag bijlichten door christen-hebraïsten. Een enkele maal treffen we een verwijzing aan naar Coccejus of één van diens volgelingen zoals Salomon van Til en Campegius Vitringa.89
Zijn waardering voor Coccejus betreft voornamelijk diens filologische kwaliteiten en beslist niet diens eschatologische inzichten.
Opvallend afwezig zijn de geschriften van puriteinen en andere buitenlandse piëtisten, die zich bij het wel en wee van Israël betrokken weten.90 Naar onze overtuiging valt mede daardoor te verklaren, dat Hellenbroek vaag en voorzichtig blijft bij het inkleuren van de toekomst van het Joodse volk.
Deze conclusie wordt bevestigd door het lezen van zijn verhandeling over het *Canticum Canticorum, Het Hooglied van Salomo verklaart en vergeestelijkt*.91
De verschillen met voetianen die wel te rade zijn gegaan bij puriteinse auteurs springen onmiddellijk in het oog. Anders dan veel tijdgenoten leest hij hierin niet Gods gang door de geschiedenis op weg naar de voleinding.

89 A. Hellenbroek, *Jesaia* III, 997 waar voor Joodse gebruiken verwezen wordt naar Van Tils *Digtzang- en speelkonst soo der ouden als bysonder der Hebreen*, (Dordrecht 1692); de naam van C. Vitringa komen we tegen in *Jesaia* IV, 1035.
90 Enige bekendheid met het puriteinse gedachtegoed mag men bij Hellenbroek veronderstellen, gelet op het feit dat hij een 'Aanspraak aan de lezer' schreef voor de vertaling van W. Guthrie, *Christians great interest* (Rotterdam 1730). In verband met Joodse rituelen troffen we een referentie aan naar Thomas Goodwin met zijn *Moses en Aaron*; vgl. A. Hellenbroek, *Jesaia* III, 997.
91 Het eerste deel van dit werk verscheen in 1718 te Rotterdam (op de geïllustreerde titelpagina is 1717 als jaar van publicatie vermeld). Twee jaar later zag de tweede band het licht.

Het gaat in het Hooglied om een allegorie op het huwelijk van Christus en de gemeente.92 De 'groote verborgenheid' van dit Bijbelboek betreft de geestelijke huwelijksverbintenis tussen Jezus en zijn bruidskerk, tussen Jezus en zijn volk of tussen Jezus en de ziel. Het valt op dat Hellenbroek in dit geschrift geen positieve aandacht besteedt aan de toekomst van Israël. Bij andere voetianen – en evenzeer coccejanen zoals wij nog zullen ontdekken – was dat wel het geval. De Joden komen er in dit geschrift niet al te best vanaf. Vanwege de lastering van Jezus worden zij door Hellenbroek in een uitgesproken negatief daglicht geplaatst. Zelfs de reuk van de naam Jezus doet hen walgen, zodat zij deze 'naaulyx kunnen hooren noemen / zonder / tot een bewys van haar afkeer / uit te spouwen en ze te verfoejen.' 93

Verhelderend is in dit verband de vergelijking van de Hoogliedcommentaar van Hellenbroek met die van zijn geestverwant Godefridus Cornelis **Udemans.**
Diens *Corte Ende duydelicke Verclaringe over het Hooge-Liedt Salomo* zag in 1616 het licht.94 Ook de Zeeuwse piëtist las het Hooglied op allegorische wijze, zij het dat hij er een meer ecclesiologische duiding aan gaf. De bruid is naar zijn inzicht de katholieke vergadering van alle uitverkorenen uit Joden en heidenen. In dat geval wordt zij moeder genoemd. De bruid verbeeldt soms ook de 'Joodsche Kercke', wanneer zij als oudste zuster wordt getypeerd en op nog weer andere plaatsen heet zij de jongste zuster en dan wordt gedoeld op de kerk uit de heidenen. 95
Opmerkelijk voor Udemans' uitleg van Hooglied 8 is de verwijzing naar het verlangen, dat de oudtestamentische kerk koesterde naar de roeping van de heidenen tot het verbond van God.96 Zo moeten de christenen op hun beurt zich bekommeren om de bekering van de Joden. Hij spoort zijn gemeenteleden aan tot gebed voor Israël en het zoeken naar mogelijkheden voor gesprek, terwijl hij tevens de nadruk legt op het geven van het goede voorbeeld.97 'Laet ons oock met geduerige vyerigheyt voor haer bidden / ende haer met vriendelicke vermaninghen ende goede exempelen noodighen tot het geloove in Jesum Christum / den rechten Messiam.' Ondanks hun ongeloof zijn en blijven de Joden Gods beminden vanwege de verkiezing. Het is ons daarom niet toegestaan hen te bespotten of met bitterheid te bejegenen. Eerder hebben wij ervoor te zorgen dat wij de Joden niet afstoten door ketterijen, scheuringen en ergernissen in de kerk.98
toekomstige bekering van het Joodse volk is voor Udemans een conditie voor de realisering van zijn eschatologische verwachtingen, evenals de val van Rome en het vernietigen van het Turkse rijk. Hellenbroek gaat in de uitleg van Hooglied 8 een geheel andere weg. Hij refereert aan uitleggers die het spreken van de Bruid duiden op de oudtestamentische kerk, die uitziet naar de bekering van de Joden tot Christus in de laatste tijd.

92 A. Hellenbroek, *Hooglied* I, Opdragt; vgl. *Hooglied* I, 4 waar hij de kerk en de Heere Jezus de twee 'voorwerpen' noemt, die de 'gansche scheering en inslag' van het *Canticum canticorum* vormen.
93 A. Hellenbroek, *Hooglied* I, 62, 63.
94 Het werk verscheen in Zierikzee en kreeg verscheidene herdrukken. Voor deze studie raadpleegde ik de editie die in 1643 uitkwam te Dordrecht.
95 G.C. Udemans, *Hooge-Liedt*, 19, 20.
96 G.C. Udemans, *Hooge-Liedt*, 421.
97 G.C. Udemans, *Hooge-Liedt*, 438-440.
98 G.C. Udemans, *Hooge-Liedt*, 439.

Het is hem ook bekend dat anderen in de Bruid de nieuwtestamentische gemeente zien, die verlangt naar 'eene ligchamelyke komste van Jesus op de aarde / of naar de bekeering van Jooden en Heidenen'.99
Zelf acht Hellenbroek het echter veiliger om minder concreet te zijn. Hij denkt aan de bruidskerk in het algemeen. De positie van het Joodse volk in de eindtijd komt daarbij niet in het vizier.
W.J. op 't Hof heeft er de vinger bij gelegd dat Udemans voor zijn uitleg van het Hooglied in hoge mate schatplichtig was aan het Puritanisme. Voor de uitleg van Hooglied 8 – de Joodse kerk die verlangde naar de bekering der heidenen – kon hij te rade gaan bij de Engelse calvinist J. Hall, die sympathiseerde met de puriteinen.100 Bij Hellenbroek komen we geen relevante verwijzingen naar puriteinse theologen tegen. Zijn bronnen voor de uitleg van het Hooglied lagen voornamelijk in de Vroege

Kerk (Origines) en de Middeleeuwen (Bernard van Clairveaux), terwijl we ook in dit werk talloze referenties naar rabbijnse literatuur tegenkomen.101 De puriteinse interpretatie van het *Canticum canticorum* heeft hij kennelijk niet voor zijn rekening willen nemen. Evenmin kon hij uit de voeten met de profetisch-heilshistorische uitleg die de coccejanen erop nahielden en daardoor op hun wijze vanuit het Hooglied aandacht vroegen voor Gods weg met Israël in de eindtijd.

99 A. Hellenbroek, *Hooglied* II, 1958, 1959.
100 W.J. op 't Hof, *Visie*, 33-35; W.J. op 't Hof, *Geschriften*, 587; M. Verduin, *Canticum*, 47O, 558, 602 heeft er de vinger bij gelegd dat Udemans terzake van de Joden ook beïnvloed is geweest door A(p)ponius, een messiasbelijdende Jood uit de vijfde eeuw.
101 I. Boot, *Hooglied*, 231.

Intussen heeft Hellenbroek met zijn visie op Israël wel een stempel gezet op tal van christenen in zijn tijd en ver daarna. Het feit dat zijn *Euangelische Jesaia* reeds in 1795 een zesde druk kreeg, spreekt in dit verband voor zichzelf.
Anders dan Koelman heeft hij niet de kans aangegrepen om de problematiek rond Israël in catechetische literatuur aan de orde te stellen. In zijn beroemd geworden catechisatieboekje *Voorbeeld der Godlyke Waarheden* wordt geen aandacht besteed aan Gods weg met Israël *post Christum natum*. Gods blijvende trouw aan zijn volk komt niet in het vizier, aangezien het verbond is opgericht met 'den uitverkoren Zondaar'.102
Bekende woorden uit Hosea 2:22 over het Joodse volk als *Lo-Ammi* wordt door Hellenbroek betrokken op de individuele mens. In zijn ogen bestaat er slechts één kerk, die er altijd al geweest is. Aanvankelijk werd deze kerk alleen door Joden gevormd. Dankzij de komst en het werk van Christus worden thans ook de heidenen geroepen en toegevoegd aan de ene kerk, die in de ogen van Hellenbroek altijd een kleine kudde gebleven is en blijven zal, een 'volksken Israels'. 103
Zoals wij zagen, kwam Israël expliciet aan de orde in Koelmans uitleg van de tweede bede uit het Onze Vader. Bij Hellenbroek is hiervan geen spoor te vinden.

102 A. Hellenbroek, *Voorbeeld*, 52.
103 A. Hellenbroek, *Voorbeeld*, 65, 69.

Met geen woord wordt gerept over Gods weg met de Joden in de eindtijd. Van enig besef dat het aanbreken van Gods rijk gepaard zal gaan met een heilvolle toekomst voor het Joodse volk, hebben de vele duizenden catechisanten die het boekje van Hellenbroek in de loop der eeuwen gebruikten niets meegekregen.

12. **DE LAATSTE UREN van Ds. A. VAN KLAVEREN door Wilh. v. Eenhoorn.**

A. v. Klaveren was een zeer waardig predikant te Nijmegen.
Hij heeft ongeveer 6 jaren met zware pijnen heeft moeten worstelen en in 4 jaren tijds nauwelijks een uur achtereen gerust heeft kunnen slapen. Hij schrikte er echter voor, te murmureren tegen God of verdrietig te worden onder deze kastijding. Hij zong gewoonlijk het een of ander vers, zelfs des nachts en erkende het als een zegen over de verdrukten, dat Hij hun Psalmen geeft in de nacht.
Hij was wel eens bekommerd, dat zijn aanhoudende en steeds vermeerderende kwaal, hem eindelijk onbekwaam zou maken, om zijn dienst waar te nemen. Hij wierp echter ook die zorg op de Heere, in vertrouwen, dat Hij, Die hem tot op dat ogenblik zo wonderlijk ondersteund had, het voorts wel met hem zou maken, om zijn dienst waar te nemen, zich veeltijds versterkende met het zingen van Psalm 71: 5 en 6.
Menigmaal betuigde hij, dat Hij hem met Zijn hand zo staande hield en ondersteunde, dat hij al de delen van de heiligen dienst kon waarnemen, zelfs tot het huisbezoek tegen de bediening van het Avondmaal toe, slepende zijn ellendige en pijnlijke lichaam, door de ijver om zielen, hem aanbevolen, te bezorgen, zó voort, willende zijn collega's niet bezwaren, voornamelijk, omdat hij lust in het werk had.
"God draagt mij", was veelal zijn woord, "met Zijn eeuwige armen op de predikstoel en Hij ondersteunt mij met dezelve zo krachtig, dat ik het tot roem van Gods onverdiende goedheid kan betuigen, dat ik het nooit gemakkelijker heb en minder pijn gevoel, dan wanneer ik predik en in het werk mijns Heeren bezig ben."

In zijn dodelijke ziekte die ruim 3 weken duurde, verdubbelde wel zijn kwaal en daar kwamen zware toevallen bij, die zijn smart grotelijks vermeerderden, maar dit verminderde nochtans zijn stille onderwerping niet. Men zag toen de aller-duidelijkste blijken van een gelovige overgave van zichzelf aan de Heere, en zijn voorbeeldige lijdzaamheid.
Het was zijn gedurige taal, die als in zijn mond bestorven was: "Ach, niet anders dan mijn Vader wil. O, Heere Jezus, ik roep met U: Niet mijn wil, maar Uw wil geschiede. Ik wens niet één aasje lijden minder te dragen, dan mijn Vader wil, dat ik dragen zal."

16de Maart kwam één zijner ambtgenoten hem bezoeken, die hem met veel beweging zeide, dat hij wel zag, dat de Heere hem nu zou willen thuis halen, betuigende, dat hij wenste, gelijk hij altijd gedaan had, dat hij toch voor hem mocht heengaan, waarop de zieke antwoordde: "O neen, mijn lieve collega, ik ben nu al zo ver op weg. O neen, bij Jezus is het verre het beste, doch evenwel, zoals mijn Vader wil. Wil hij dit kranke gestel, dit zwakke vat nog gebruiken in Zijn dienst, ik wil mij niet onttrekken. O neen, is er nog werk voor Uw armen knecht, Heere zie hier ben ik! Ach, mijn geliefde collega, laat ons tegen geen werk te bekommerd opzien wegens ons zwak gestel. De rust zal zoveel te zoeter wezen!"
Hierna deed zijn collega een ernstig gebed met hem, dat hij met betuiging van hartelijke dankbaarheid beantwoordde.
De 18de verlangde hij zeer naar zijn jongste ambtgenoot en wilde die gaarne nog eens in het bijzonder spreken. Toen deze bij hem gekomen was, wenste hij hem veel zegeningen toe, wekte hem op, om toch gemoedigd en eenvoudig in de dienst voort te gaan, vertrouwende, dat hij alzo nog vele zielen voor Jezus winnen zou en dat hij hen dan ook gezamenlijk in de zalige eeuwigheid zou terugzien. "De Hogepriester Jezus", voegde hij er bij, "doe verzoening over al onze gebreken."

Dit werd met hartelijke dankbaarheid ontvangen en met een krachtig gebed besloten.
Hij liet door zijn ambtgenoot ook de heren der regering bedanken en gaf ze zijn zegenwens. Zo deed hij ook aan allen, die hem kwamen bezoeken, sommigen hart-veranderende, anderen versterkende genade toewensende.

Bijzonder deed hij dit op het laatst aan zijn echtgenote. "U, mijn dierbare vrouw", zeide hij, "moet ik vooral nog zegenen. U bedank ik voor uw 20-jarige oprechte liefde en getrouwe hulp. Wat zal ik zeggen? De algenoegzame Jehovah zij gedankt, dat ik u zo lang heb mogen behouden. Ik had het niet half zo lang durven denken. God algenoegzaam, die gij tot uw eeuwig deel hebt verkoren, houde Zijn oog op u; uw maker is uw Man, Heere der heirscharen is Zijn naam. Hij vatte uw hand en leide u door Zijn raad. Hij zal u ondersteunen uit Sion."
En dit besloot hij, met uit te roepen: "Amen, Heere Jezus!"
Hierop antwoordde zijn Godvruchtige vrouw met veel tedere beweging, dat zij God dankte voor de grote genade, dat zij hem nu gewillig kon overgeven in de armen van zijn Goël, 't geen zij in zijn vorige dodelijke krankheid, toen 7 jaar geleden, zo niet kon doen en dat zij hoopte in een gedurige voorbereiding tot een zalige overgang voortaan werkzaam te zijn en hem ook spoedig te volgen.

's Avonds voor de morgen, dat hij stierf, werd hij bezocht door enige Godvruchtige lidmaten. Toen deze hun medelijden op een gevoelige wijze wilden tonen en hem zeer beklaagden over zijn hooggaande smart, riep hij hen, met tranen in de ogen, toe: "Och, hebt toch geen harde gedachten van mijn hemelse Vader, alsof hij te hard met mij handelde. O neen, Zijn stok ondersteunt mij, ik word gedragen van onder eeuwige armen, ik kus Zijn slaande hand en ik hoop Hem voor de Troon ook voor deze heilige weg, die Hij met mij inslaat, te bedanken, want ze is mij zo heilzaam geweest."
Eén van zijn collega's, die hem in zijn uiterste bijbleef, vroeg hem, toen hij zieltogende lag, of hij nogal even gemoedigd door het dal heenging.
"Zou ik niet?" antwoordde hij en hief zijn ogen en handen naar omhoog. En op dat ogenblik stapte hij over in de zalige eeuwigheid op de 20ste Maart 1710, in de ouderdom van 51 jaar.
1

13. **JACOBUS KOELMAN**
1632-1695

HET LEVEN VAN JACOBUS KOELMAN
bewerkt naar een Kerkhistorische Studie
van Dr. A. F. Krull.

Indien iemands betekenis en invloed van zijn geslachtsboom of geslachtsrekening afhing, zou het treurig gesteld zijn met de man, wiens leven wij wensen te beschrijven. Al de pogingen toch, om de namen van Koelman's ouders of mogelijke andere familieleden op het spoor te komen, zijn ten enenmale mislukt. Het enige, waarvan men zekerheid heeft kunnen krijgen, is, dat hij in 1632 te Utrecht geboren is.
Hoe gaarne wij iets meer hadden geweten van zijn eerste levensjaren, van de huiselijke kring, waarin hij opgroeide, van de opvoeding, die hij genoot, één ding zegt reeds veel, n.l. dat de jeugdige Koelman zijn wijsgerige en godgeleerde studiën aanving en voltooide aan de academie met de bekende geleerden: Voetius, Essenius en Hoornbeek. Hier heeft de jonge man voor zijn leven een stempel ontvangen. Hoe kan het anders?
En mocht Voetius hem één zijner beste leerlingen noemen, de leerling kon geen woorden genoeg vinden, om de lof van zijn groten leermeester te bezingen. Was hij later in moeilijkheden, dan reisde hij naar Utrecht, moest hij de kerkleer verdedigen, dan citeerde hij Voetius, wilde hij aan zijn betoog kracht bijzetten, dan verwees hij zijn lezers naar die leraar.
Dat de jeugdige student aan de academie zich de tijd ten nutte heeft gemaakt, blijkt wel hieruit, dat hij èn filosofie èn theologie studeerde.
Na 5 jaar beëindigde hij zijn wijsgerige studie in het jaar 1655. Had de wijsgeer zich gevormd, de theologische studie had daaronder niet geleden. Hij vermeldt n.l. zelf in één zijner werken, dat hij in het begin van 1656, dus een klein jaar na zijn promotie, op het punt stond om candidaat in de theologie te worden. Wanneer hij dit werd, is niet met zekerheid te zeggen, maar dat het niet lang daarna geweest is, staat vast, aangezien hij predikant is geworden in het volgende jaar 1657.

Maar dit is nog niet alles. Hij heeft in die 6 jaren ook nog tijd kunnen vinden voor anderen arbeid. Zo heeft hij het werkje van Mr. Love: "Strijd tussen vlees en geest" uit het Engelsch vertaald en het van een toespraak aan de "Nazireërs Gods", zoals hij de studenten in de theologie noemde, voorzien. Het is hem in die aanspraak om twee dingen te doen, zoals hij zelf zegt.
Vooreerst wil hij, zelf door de ervaring geleerd, hen waarschuwen tegen allerlei klippen en verzandingen, waaraan jonge mensen aan de academie zich plegen te stoten, en daarna wil hij hen op vriendelijke wijze de weg tonen, om geschikte werktuigen Gods te worden, om Gode zielen toe te brengen en de welstand van Christus' Kerk en Koninkrijk te zoeken. Welk een heilige ernst dus na zoveel studie en vlijt!
Dat een zo talentvol man niet te lang op een beroep zou behoeven te wachten, laat zich denken. Het verwondert ons dan ook niet, dat de regering de hand op dezen jeugdigen godgeleerde legde, en hij weldra ambassadepredikant werd bij de heren residenten in Denemarken en te Brussel. Wel wordt ons enige malen verzekerd, dat de kracht, die van Koelman uitging, niet zozeer school in zijn redenaarstalent, als wel in zijn innige overtuiging en ware vroomheid, maar toch, ofschoon dan niet welsprekend, was een man van zulk een ontwikkeling op zijn plaats in die omgeving en die

werkkring.

Maar toch, na 5 jaar in die kringen gearbeid te hebben, vinden wij Koelman onder degenen, die op beroep te Sluis in Zeeuwsch-Vlaanderen preken. De notulen van de kerkenraad vermelden, dat Jacobus Koelman driemaal optrad in die gemeente, sprekende over Hoogl. 5: 8, Neh. 2: 1-4, en op een biddag over Joël 2: 12-14, en wel zeer tot genoegen der gemeente.
Den 22ste Juni 1662 werd hij dan ook met grote meerderheid beroepen, terwijl de bevestiging kort daarop, 13 Augustus, volgde door de oudste van zijn twee collega's Ds. Montanus.
Wat zou de toekomst baren? Zou hij, die de academische jeugd reeds opriep tot een heilig leven, die haar de weg wenste te wijzen om de welstand voor Christus' kerk te zoeken en te bevorderen, zou hij het aanzien, dat allerlei rechten der kerk geusurpeerd werden (d.i. door overmacht zich toegeëigend), dat allerlei zonden in de gemeente ongestoord voortwoekerden en dat het geestelijk leven door allerlei oorzaak belemmerd en tegengehouden werd in zijn ontwikkeling? Dwaas, die het meent. Neen, integendeel, de toekomst, die hij tegemoet ging, zou zich kenmerken door actie en strijd.
Drie zaken trekken terstond de aandacht, indien men de notulen van de kerkenraad, de acta van de classis van Walcheren en de resoluties (d.i. besluiten) van Edel- en Hoog-Mogenden leest. En wel:
1. Zijn strijd voor de rechten der kerk tegen een overheid, die steeds meer zich schuldig maakte aan usurpatie dier rechten.
2. Zijn ijveren voor de handhaving der tucht over het leven der gemeenteleden en het heilig houden van Doop en Avondmaal.
3. Eindelijk zijn bekende strijd tegen het gebruik van formulieren en het onderhouden van de feestdagen.

I. Koelman als handhaver van de rechten der kerk.
Het is hier de plaats niet, om uitvoerig te spreken over Koelman's mening inzake de verhouding van overheid en kerk, maar één ding is zeker, dat hij het niet eens was met de hoge overheid dier dagen, die slechts één doel scheen na te streven, n.l. om de kerk tot haar gewillige dienares te maken. Vraagt men, of Koelman het misschien liever omgekeerd wilde, dus de Staat overheerst door de kerk, neen, antwoorden wij dan beslist met een beroep op één zijner werken. Hierin toch zegt hij met nadruk, dat de kerkelijke en politieke machten niet ondergeschikt aan elkander zijn. Beide in haar soort zijn zij de hoogste, maar dan mag de overheid ook nooit een kerkelijke macht hebben en de kerk ook nooit heerschappij voeren over de staat.
Dat een man van deze overtuiging weldra in strijd gewikkeld zou worden, vooral als men rekening houdt met het dikwijls tiranniek optreden der overheid in kerkelijke aangelegenheden, is niet meer dan natuurlijk.
Een oorzaak hiervoor was al heel spoedig aanwezig. Wat toch was het geval? Sluis stond kerkelijk onder de classis van Walcheren. En in die classis, evenals in geheel Zeeland, was nog altijd, ook na de synode van Dordrecht 1618-19, de kerkorde van de synode, gehouden te Middelburg 1591, van kracht.
Nu bepaalde die kerkorde, dat een leraar beroepen mocht worden, met die verstande, dat enige leden uit de Magistraat (= Stadsbestuur) hierover mede te beslissen hadden. In Sluis geschiedde zulks dan ook. Maar dit kwam de Raad van State niet genoegzaam voor. Men wilde op het beroepingswerk meer invloed uitoefenen en de kerkenraad van Sluis ontving door middel van de classis, spoedig na Koelman's beroep, een brief

met als inhoud, dat, wanneer in de Vlaamse kerken enig predikant of schoolmeester zou benoemd worden, zulks eerst aan hen moest worden bekend gemaakt en dat men niet zou voortgaan tot bevestiging van enig leraar, voor men daartoe approbatie (d.i. goedkeuring) had verkregen van de Raad van State.
Zou men dat dulden? Neen, vooral niet met zulk een scriba als men nu had in de persoon van Koelman. Dat was een inbreuk maken op de rechten der kerk. Geen wonder dus, dat weldra de kerkenraad van Sluis een schrijven richtte aan de classis, waarin uiteengezet en verzocht werd, in deze nieuwigheid van de Raad van State niet te bewilligen. De classis deed al wat zij kon, toen zij zich richtte tot de Zeeuwse gedeputeerden in de Raad van State, om dit besluit ter verwerping voor te dragen. Niets evenwel mocht baten en men was tenslotte gedwongen approbatie te vragen.
Was het zo gesteld met de verhouding tussen de hoge overheden en de kerken in Zeeuws-Vlaanderen, een tweede strijd zou weldra gestreden moeten worden tegen de aanmatigingen der politieke heren. Het geschil liep nu tussen de plaatselijke overheid en de kerkenraad van Sluis. In het jaar 1664 besloot n.l. De Magistraat van Sluis, ten einde ook meer invloed te krijgen op de keuze van ouderlingen en diakenen, zich in het vervolg door drie afgevaardigden te doen vertegenwoordigen bij de verkiezing van leden voor de kerkenraad. Hij beriep zich daarbij op een besluit, genomen op de Synode van Tholen in het jaar 1638, waarin bepaald zou zijn, dat in plaats van twee, drie van overheidswege gedeputeerd konden worden bij eventuele benoeming van kerkenraadsleden.
Maar hierin vergiste men zich op het stadhuis. Immers, er was op die synode wel bepaald, dat er in het vervolg drie Magistraatspersonen tegenwoordig konden zijn bij de beroeping van een predikant, maar volstrekt niet bij de verkiezing van ouderlingen en diakenen. Hierop gewezen zijnde, meenden de heren toch hiermede te kunnen doorgaan. Nu richtte de verongelijkte kerkenraad zich tot de classis met de bede, dat zij de zaak zou ter hand nemen en de kerkenraad bij haar rechten beschermen. Dit geschiedde. De classis handhaafde de kerkenraad en wees de overheid op haar dwaling in dezen. Zo dreef dus deze wolk voorbij.
Zoo leerden wij dus Koelman kennen als een krachtig voorvechter van de rechten der kerk. Geen verkrachting dier rechten mocht van overheidswege worden geduld.

II. Was de verhouding tussen overheid en kerkenraad te Sluis de ware al niet, het werd er werkelijk niet beter op, ***toen Koelman als censor optrad en zich als zodanig liet gelden.***
Het Woord Gods was hem norm voor geloof en leven, richtsnoer in alles. Volgens dat Woord mocht de handhaving en toepassing der censuur in de gemeente des Heeren niet verwaarloosd worden. Niet hij wilde die handhaving, maar de Heere eiste ze.
Moest de censuur toegepast worden? Ach, welke toestanden! Koelman had beide lief, vaderland en kerk, maar hoeveel oorzaak voor droefheid was er dan voor hem. Maar, en dit zag hij heel goed in, zou zijn liefde de ware zijn, dan behoorde zij de hand te leggen op de wonde- plekken in het nationale en kerkelijke leven. "Liever het lancet gehanteerd, dan een verrot lichaam." Gods toorn ontbrandde telkens tegen het gewenste Nederland, maar was dat een wonder, wanneer men lette op de hooggaande zonden, die gevonden werden in kerk en politie, in justitie, huizen en personen? Maar dan moest de liefde het ook aandurven, om vrijmoedig die ongerechtigheden te straffen, in wien dan ook, zonder onderscheid. Welnu, de man daarvoor was gevonden in de persoon van Jacobus Koelman. Streng jegens zichzelf, wilde hij gaarne zoveel mogelijk dragen in anderen, maar, eiste de welstand van kerk en vaderland het, dan was hij de man, die van tuchtigen wist. En nu is het natuurlijk, dat de besluiten, die in

die dagen genomen werden, kerkenraadsbesluiten waren, maar toch was hij de motor, de ziel dier vergadering.
Hoeveel wonden vielen te helen, hoeveel zonden te bestrijden in vaderland en kerk, vooral in de gemeente te Sluis. Wie de notulen van de kerkenraad dier gemeente leest, kan zich voorstellen, hoe dit alles een man als Koelman tegen de borst stuitte en pijn deed. Uiterlijke rechtzinnigheid, maar ten enenmale gebrek aan vernieuwing des gemoeds en heiligmaking. 's Morgens onder de preek, 's avonds in de danszaal. In plaats van de rustdag door te brengen in de huiselijke kring om de geestelijke spijzen te herkauwen, liep men "zingend en krijtend" langs kaaien en wegen. Maar er gebeurde nog zoveel meer. Hoe werd er gespeeld met lot en kaart en dobbelspel, hoe was de stad als bedekt met kroegen, wat brachten de lombardhuizen een ellende en smart in de huizen, en wat werd men door de overheid lichtvaardig tot een eed gevergd! En zo zouden wij dit zonderegister kunnen uitbreiden, maar wij willen liever letten op de middelen, die beraamd en in toepassing gebracht werden, om hierin verandering te brengen.
Kort na Koelman's komst werd de hand aan de ploeg geslagen. Was hij een tegenstander van het dartele dansen in het algemeen, hoeveel te meer van het nachtelijk dansen in allerlei kroegen. Dit mocht de kerkenraad niet langer aanzien. Een besluit werd genomen en allen, die aan die onvoegelijke nachtdanserijen hadden deelgenomen, gecensureerd.
Maar er waren nog andere gewoonten, die evenzeer schadelijk en schandelijk waren en bestreden moesten worden. Zo was het de gewoonte van vele leden der kerk jaarlijks een bezoek te brengen aan de kermis te Brugge. En hoe het daar toeging, was bekend. Mocht dat zo oogluikend toegestaan worden? Neen, Koelman drong er op aan, dat ze allen er over aangesproken zouden worden, wat ook geschiedde.
Is het gemakkelijker algemeen zonden te bestraffen, dan particuliere onder het oog te zien, ook voor dit laatste deinsde de ijverige predikant niet terug. Dit blijkt uit het volgende: het Avondmaal stond in Sluis gevierd te worden. Ter sprake kwam de commies Brienen, die zich weer schuldig gemaakt had aan dronkenschap. Zou het hem aangezegd worden, of moest men de Magistraat naar de ogen zien? Stond een Magistraatspersoon, als lid der kerk ook niet onder kerkelijk opzicht? Ongetwijfeld, en wij vinden de 3den Januari 1665 onzen Koelman met een ouderling op weg naar het huis van de heer Brienen.
Waardig en kalm onderhield hij het lid van de Magistraat over zijn voortdurend drinken en zei hem, dat van de tafel des Heeren geweerd moeten worden dronkaards, dus ook hij. Maar ziet, ofschoon Koelman dit alles in alle beleefdheid en bescheidenheid gezegd had, daar barst de man in een vreselij.k vloeken uit, werpt zich op de predikant en slaat hem vinnig en vijandig op de borst. Gelukkig, dat de ouderling tussenbeide kwam en Koelman bevrijdde, waarop Brienen voortging hem te schelden en te vloeken. Hoe groot de ontsteltenis was in de kerkenraad, toen dit werd medegedeeld, laat zich denken. Er werd een commissie naar het stadhuis gezonden en men ontving ten antwoord, dat men de heer Brienen er over zou spreken. Dat men daarmede wel wat lang wachtte, blijkt uit de notulen van 1 Maart, waarin geklaagd wordt, dat er nog geen voldoening gegeven was aan de kerkenraad in zake Brienen.
Dat men in de raadzaal liever aan anderen het oor leende dan aan leden van de kerkenraad, bleek later opnieuw.
Wat gebeurde?
Op 29 Januari 1665 diende de griffier Caan zich bij de kerkenraad aan. Deze heer had zich in naam der overheid van een opdracht te kwijten en wel haar droefheid te vertolken over het feit, dat Ds. Koelman op Woensdag 24 Jan. in zijn preek zo hevig

was uitgevaren tegen de lombarden. Dit kon de Magistraat niet dulden, daar de heer Van der Mast, door hen aangesteld, zich daarover zeer beledigd gevoelde.
Dat een lombardier eerder een geopend oor vond bij de Magistraat dan hij, die zo zeer zijn volk liefhad, was ontmoedigend, gezien de dagelijkse ellende, die uit het belenen der goederen voortvloeide.
Mocht men naar hem niet willen luisteren in de raadzaal, dit ontsloeg Koelman echter niet van zijn plicht, om te blijven getuigen tegen allerlei gruwelijke dingen.
Ieder jaar op bepaalden datum verscheen dan ook als een getrouwe getuige in het midden der overheid een commissie uit de kerkenraad om haar te verzoeken, dat ze toch toe wilde zien, dat er geen aanstotelijke onordelijkheden ter jaarmarkt werden toegelaten. Vooral door het lied van vuile zangers drong zoveel gif van ongerechtigheid en zonde in de ziel der jeugd en het was dáárom zeker, dat Koelman in Mei 1665 over het weren van zangers van de jaarmarkt een apart verzoek indiende.
Waartoe nog meer genoemd? Het is genoeg, om ons de leraar van Sluis te doen kennen als een trouwen herder zijner kudde. Mocht de overheid naar hem niet luisteren, in hem een rustverstoorder zien, hij liet niet na, telkens als zij haar hoge roeping verzaakte, te kloppen aan haar consciëntie, opdat ze mocht komen tot een pijnlijk, maar vruchtbaar zelfverwijt.
Leerden wij dus Koelman kennen als een strijder voor de heiligheid van het Avondmaal, en door de handhaving en toepassing der censuur, niet minder deed hij dit ten opzichte van de heiligheid des Doops.
Op aandrang van Koelman richtte de kerkenraad van Sluis een schrijven tot de classis in het jaar 1672, waarin men haar er opmerkzaam op maakte, of het niet dienstig zou zijn, de doop der kinderen van onwetende naam-Christenen een korten tijd uit te stellen, totdat de ouders enige kennis van de religie zouden hebben, om verstandelijk en ernstig de belofte te kunnen doen betreffende de opvoeding der kinderen in de ware religie. De classis vond het voorstel uitnemend, maar tot daden kwam het niet.
In 't jaar 1674 richtte men zich voor de vierde maal dienaangaande tot de classis, maar zij vond weinig lust en roeping op deze zaak in te gaan, zodat Koelman kon heengaan in de overtuiging, dat hij deed, wat hij kon, terwijl de classis door haar daden het woord van Felix herhaalde: als ik gelegener tijd bekomen zal hebben, voor ditmaal, ga heen.
Ofschoon van geheel anderen aard, dient hier, daar het juist viel in die tijd van strijd en verwikkeling, melding gemaakt te worden van Koelman's optreden tijdens de pest te Sluis.
Was zijn hart met innerlijke ontferming bewogen, als hij lette op de talloze wonden in het kranke lichaam der kerk, niet minder toonde hij een priesterlijk hart te hebben, waar het gold aan de lijdende mensheid de helpende hand te bieden.

In het jaar 1666, ongeveer midden- Augustus, brak een vreselijke pest in Sluis uit. Na niet langen tijd werden door de overheid maatregelen genomen, ten einde de ziekte met doelmatige middelen te bestrijden, zo mogelijk het voortwoekeren te beletten.
Ook de kerk en haar dienaren trachtten zoveel mogelijk verlichting en troost aan te brengen. Getrouw werden de zieken bezocht, toegesproken en zo nodig verpleegd, inzonderheid door onzen Koelman en zijn vrouw Anna Huss. Beiden stond blijkbaar voor de geest het woord des Heeren: "Ik ben krank geweest en gij hebt Mij bezocht."
Het duurde evenwel niet lang, of er rees een geschil tussen kerk en magistraat. De laatste verbood n.l., dat huisgenoten en helpers van lijders, ter kerk zouden komen, terwijl de predikanten van mening waren, dat juist zij de troost van het Evangelie en de kracht van het gemeenschappelijk gebed nodig hadden. Eindelijk werd besloten,

een commissie uit de kerkenraad naar het stadhuis te zenden, teneinde de heren te wijzen op Art. 20 der pestwetten, dat een flauwe hoop liet doorschemeren, dat in de kerk een aparte plaats zou worden aangewezen aan de bedoelde personen. De overheid ging echter niet op dat verzoek in. Wat bleef, na deze weigering, de leraren anders over, dan hun bezoeken te verdubbelen, opdat zij de zieken te meer in hun huizen zouden kunnen troosten. Dat dit zijn gevaren meebracht, bleek spoedig. Wij lezen tenminste, dat de ziekentrooster stierf, terwijl de daarop benoemde weldra ernstig ziek werd.
Maar, zou dit Koelman of zijn geliefde vrouw afschrikken? Integendeel, zij verdubbelden hun ijver. Zij waren nu hier, dan daar. Men zag ze dagelijks. Er was één roep over hun arbeid. Echter meende de Magistraat tussenbeide te moeten komen wegens besmettingsgevaar. De 28sten September kreeg Koelman dan ook een bode van het stadhuis bij zich, die een brief overhandigde met het volgende verbod: "Gij noch uw vrouw mogen het huis verlaten, terwijl er een witte lat aan uw venster geslagen zal worden."

Hoe dit opgenomen werd, laat zich denken. Hij richtte het verzoek tot de kerkenraad, dat men afgevaardigden naar de overheid zou zenden, met het verzoek de lat weg te nemen en hen weer te laten arbeiden. Dit gebeurde en het resultaat was, dat de lat verwijderd werd en zij ter kerk mochten gaan, op conditie, dat ze op een aangewezen plaats zouden zitten, en dat de 7de October twee gedeputeerden der overheid hun beiden hartelijk dank kwamen brengen uit naam van de hele burgerij van Sluis. Waarlijk, het doet goed, die woorden van uitbundige lof te horen toebrengen aan een man, die zo gaarne krankheden heelde in geestelijken en lichamelijke zin, en dat uit de mond van een Magistraat, die dezen burger en leraar zo vaak heeft miskend en beledigd. Wij meenden dit alles niet te mogen overslaan, daar vooral dit optreden van Koelman ons hem doet kennen als een prediker, die wist, dat ziel en lichaam Godes zijn.

III. Zo zijn wij dan eindelijk gekomen aan de grootste en laatste strijd, waarvan wij boven met een enkel woord spraken.
Een strijd, waaraan Koelman's naam voor altijd verbonden zal blijven en die voor hem eindigde in schorsing en verbanning. Wij bedoelen zijn strijd tegen de formulieren en feestdagen. Ja, de formulieren en feestdagen waren hem reeds lang een doorn in het oog geweest. O, wat bevorderde dat eindeloos lezen dier formulieren en formuliergebeden een "sleur- en slenterdienst" en hoezeer was het in strijd met de ordinantiën Gods, dat men naast de Sabbat allerlei feestdagen vierde en onderhield, die inzettingen der mensen waren.
Hoe Koelman verder over deze zaken dacht, bespreken wij hierna.
Bezien wij nu eerst, hoe Koelman in dezen strijd over formulieren en feestdagen gewikkeld werd.
Wij spraken boven reeds over de van ijver blakende Koelman en hoorden, hoe hij de man was, die allerlei bezwaarschriften indiende, reformatieplannen aan de overheid voorlegde en zijn medebroeders in de kerkenraad aanspoorde tot getrouwheid in het hun toevertrouwde ambt. Maar wat hielp dit alles, indien het gevolg altijd uitstel was? Dit begreep ook onze leraar, en niet van plan om alle vuur en geestdrift te laten doven in zijn binnenste, begon hij zelfstandig op te treden. Hij besloot nu met de dingen te beginnen, waarvoor hij geen instemming en medewerking van kerkenraad en classis van node had. En waarlijk, het waren geen nieuwe zaken, die hij aan de orde stelde. Immers, bijna tien jaar lang had hij in de gemeente van Sluis met woord en daad

geijverd tegen het gebruik van formulieren en formuliergebeden en het ongepast vereren van de feestdagen. Maar nu was de tijd gekomen, dat hiertegen krachtiger moest worden geijverd, daar er steeds meer leraren kwamen, die het 4e gebod op losse schroeven zetten en de Sabbat voor een menselijke inzetting verklaarden, wat tot geen prijs mocht worden toegelaten, wijl juist daarin een groot gevaar school. De Zondag minder geacht, de feestdagen weldra met andere heilige dagen op de voorgrond gesteld, dat was een brug, die geleidelijk terugvoerde naar Rome.
Zeker, zijn arbeid in dezen was niet geheel vruchteloos geweest. Hij had met blijdschap opgemerkt, dat vele ouders hun kinderen vrije gebeden lieten uitspreken, maar toch, het kwaad diende beter onder de ogen gezien. Eindelijk brak hij het ijs, door een preek te houden naar aanleiding van Gal. 4 4-11 over het onderhouden van allerlei feestdagen. In krachtige bewoordingen schetste hij de gemeente op 26 Dec. 1672 het schadelijke en onbijbelse daarvan, aantonende, dat zij als de Galatiërs tot de eerste beginselen terugkeerde, door het vereren en vieren dier menselijke inzettingen.
Maar dat was niet alles. De 5de Jan. 1673 had Koelman de bediening van de H. Doop. Hij meende nu ook te moeten breken met de gewoonte om het formulier te lezen, en dit te moeten vervangen door het houden van een frisse, vrije toespraak in de geest van het formulier. Maar welk een oppositie lokte dit uit!
Men was èèn en al verbazing en het gevolg was, dat de leraar de volgende Zondag in een preek over 1 Kron. 21: 24 deze zaak helder en klaar uiteenzette. Terstond na de preek werd een kerkenraadsvergadering belegd, waarin de zaak besproken werd. En het einde was, dat men oordeelde, "dat het van hem (Koelman) niet ordentelijk was gedaan, dat hij zonder zijn collega's of de kerkenraad eens te verwittigen van zijn voornemen, de formulieren had verlaten", maar, dat men het wat de zaak betrof, volkomen met Koelman eens was. Wat die beschuldiging betrof, zij was maar ten dele waar. Immers, Koelman had zijn collega's gezegd, dat hij de zaak voor de gemeente zou behandelen, en wat het eerste deel dier beschuldiging betrof, dat hij over de reformatie in dezen niet eerst de kerkenraad in zijn geheel had geraadpleegd, hij meende dit niet te mogen doen.
"Ik vraag toch", zeide Koelman, "wat kan men in deze materie tegenwoordig verwachten van kerkenraad en classis? Men vindt alles goed, maar doet niets. En bovendien ben ik van mening, dat, wat ik doe, in overeenstemming is met Gods wil en dat is mij genoeg; maar tevens beschouw ik een zodanig overleg met collega's en kerkeraadsleden als een te rade gaan met vlees en bloed." Het scheen, alsof de zaak hiermede afgelopen was. Maar wie dat meende, werd zeer teleurgesteld. Dit bleek spoedig. Immers, zoals wij weten, was de verhouding tussen de overheid en de kerkenraad te Sluis toch al niet te rooskleurig, en dit was er waarlijk in de laatsten tijd niet beter op geworden. Juist tegen Koelman had zich de haat van een deel van de Magistraat gekeerd.

Wat was gebeurd?
Burgemeester Sluijmer, later Koelmans bitterste vijand, had door zijn dronkenschap grote ergernis gegeven aan geheel de stad Sluis. Hij had zelfs op straat gevochten en was daarom door de kerkenraad vermaand, terwijl men van hem eiste, dat hij in de vollen kerkenraad schuld zou belijden. Maar, dit was te veel gevergd. En, zoals zich laat begrijpen, die wortel der bitterheid bleef zitten en openbaarde zich spoedig. Nauwelijks was het bekend, dat Ds. Koelman gebroken had met het lezen der formulieren, of Z. Edelachtbare greep die gelegenheid aan; om zijn aartsvijand aan te klagen wegens wetsovertreding. Of was de handeling van Koelman niet in strijd met art. 49 en 52 van de kerkorde van 1591, waaronder ook Sluis stond? Het duurde dan

ook niet lang, of er ging een brief van beschuldiging naar de eerw. classis van Walcheren.
Maar, de heer Sluijmer had zich vergist, zodat men hem in het eerstvolgend schrijven onder het oog moest brengen, dat deze zaak niet in de classis kon behandeld worden, voor zij in de lagere vergadering afgehandeld was. Z.Edelachtbare moest zich dus eerst tot de kerkenraad wenden. De kerkenraad ontving 27 Januari een schrijven van de classis, waarin de zaak hem ter behandeling werd opgedragen, terwijl van de overheid een paar dagen later een schrijven inkwam, hetzelfde verzoek behelzende. De zaak werd dan ook spoedig behandeld en de 4den Februari besloot men eenparig, dat men Koelman in dit zijn doen zou verdragen.
De classis, hiermede in kennis gesteld, besliste in haar vergadering Koelman te dagvaarden. Maar die dagvaarding gaf aanleiding tot een dubbel optreden. Zij bracht Koelman er namelijk toe, om twee preken, die hij over die materie gehouden had (Judas 20 en 1 Kron. 21: 24), uitgewerkt en vermeerderd uit te geven, omdat hem bij de dag duidelijker werd, dat men niet goed wist, waarom het ging en dat men zijn bedoelen niet begreep. De haat tegen hem toch ging zover, dat er gemene blauwboekjes tegen hem uitkwamen en dat vele predikanten zijn schorsing en verbanning eisten, zodat hem niet anders overbleef, dan gemeente, ouderlingen en leraren beter in te lichten.
Maar van de andere zij de bewoog zij vele oud-ouderlingen en diakenen om een zeer vleiend schrijven over Koelman aan de classis te zenden, ten einde een onrechtmatig vonnis te voorkomen.

Eindelijk was de 23ste Februari aangebroken, waarop Koelman in de classisvergadering verscheen. Gevraagd zijnde naar de redenen van zijn daad, heeft hij op ernstige wijze, als voor Gods aangezicht, de motieven, die hem dreven blootgelegd, zodat het, toen hij daarna buiten stond, de heren was aan te zien, dat zijn spreken indruk gemaakt had; terwijl zij nog meer van de ernst der zaak overtuigd werden, toen daarna de remonstrantie van genoemde broeders gelezen werd. Hun besluit getuigde dan ook van voorzichtigheid. Men kwam overeen, dat er 4 heren zouden gedeputeerd worden, om met Koelman nader te spreken, teneinde hem tot de oude gewoonte terug te brengen, terwijl men Koelman zelf verzocht zijn redenen schriftelijk aan de commissie ter hand te stellen, wat hij een paar dagen later deed.
Voordat het echter tot dit onderhoud kwam tussen gedeputeerden van de classis en Koelman, had er eerst nog iets anders plaats. Het kwam de classis n.l. ter ore, dat Koelman bij Abraham van Laren, boekdrukker te Vlissingen, zijn bovengenoemde boekje uitgaf.
Dit moest, meende men, tot elke prijs voorkomen worden. Men schreef daarom Koelman, zowel als de uitgever over die zaak. Maar beider antwoord luidde niet erg bevredigend. Koelman beweerde n.l. De uitgave nodig te achten en er niet meer over te kunnen beschikken, ofschoon hij echter gaarne beloven wilde, niets meer aan zijn geschrift te zullen toevoegen. De drukker kwam met twee voorstellen voor de dag. Hij zou het drukken staken, indien de classis hem alle schade vergoedde, óf hij zou niet verder gaan met drukken, en alle schade voor zijn rekening nemen, indien men bewijzen kon, dat de inhoud van het geschrift ook maar enigszins in strijd was met Gods Woord. Hoe goed ook bedoeld, de classis ging op die voorstellen niet in, zodat het gedrukt en verspreid werd.
Nauwelijks echter waren enige exemplaren in Sluis verspreid, of de baljuw liet ze opkopen en verbranden, alsof het schotschriften waren.

Na dit incident kwam het tot bovengenoemde samenkomst. Er werd krachtig, maar in de geest der liefde gedebatteerd. Het einde der zaak was, dat de gedeputeerden de argumenten van Koelman zwaarwichtiger vonden, dan zij eerst gemeend hadden.
Nu moest de classis uitspraak doen. Zij kwam tot die einde op 13 April 1573 bijeen. De gedeputeerden zouden verslag uitbrengen en hun bevindingen meedelen, toen op het laatste ogenblik nog een scherp schrijven van het stadsbestuur te Sluis inkwam. Men meende in die kring n.l., daar het verslag, dat de gedeputeerden der classis uit zouden brengen, wel eens te gunstig zou kunnen uitvallen, dit op het laatste moment te moeten inleveren.
En wat was de inhoud van dit schrijven? Een veelvoudige beschuldiging. Men begon met te zeggen, dat Koelman het Heilig Avondmaal had bediend, zonder het formulier te lezen; dat hij verder niet alleen met het woord, maar nu ook met de daad tegen de feestdagen geijverd had, daar hij de 2den Paasdag niet met de zijn ter kerk geweest was, en ook geweigerd had op die dag te preken. Ja, dat mede onder zijn invloed die morgen veel winkels open waren, en dat het dus ook voor zijn rekening lag, dat er die dag in die winkels gestolen en geplunderd was door Paapse soldaten.
Voorts, dat tengevolge van zijn niet formulierlezen slechts enkelen ten Avondmaal waren gegaan, terwijl velen de kerk hadden verlaten. En ten slotte, dat een heer, die zijn kind had willen laten dopen, maar op het lezen van het formulier stond, genoodzaakt was geworden de doop te zoeken in de Franse kerk.
Het waren geen geringe beschuldigingen. Gelukkig, dat behalve Koelman, ook Ds. Montanus en een ouderling ter vergadering aanwezig waren. De beschuldigde liet niet lang op repliek wachten. Punt voor punt werd behandeld. Op punt één van de aanklacht zou Koelman zelf maar weinig antwoorden. Zeker, hij had die dag niet gepreekt, maar er was in zijn beurt voorzien door één zijner collega's. En wat het openstellen en geplunderd worden der winkels betrof, "laat ik slechts een schrijven van al die winkeliers voorlezen", zeide Koelman, "terwijl ik ook nog een brief over deze aangelegenheden bij mij heb, ondertekend door 102 gemeenteleden". Dat was dus wel afgehandeld.

Maar nu punt twee. Zeker, het formulier had hij niet gelezen, en in de plaats daarvan een vrije toespraak gehouden, en wel tot groot genoegen der gemeenteleden, zoo- dat allen deelnamen aan het Avondmaal, behalve 5 of 6 ontevredenen, die zich verwijderd hadden, waaronder 2 of 3 leden van de Magistraat.
En eindelijk, wat de doop van dat kind betrof, had hij de vader gezegd, dat het de volgende dag bij zijn collega gedoopt kon worden op de gewone wijze, waarop de man in woede zich tot de Franse kerk gewend had. Dat alles werd bevestigd door Ds. Montanus en ouderling Van der Bussche, terwijl de laatste, die tevens tot één der burgemeesters van Sluis behoorde, er zelfs aan toevoegde, dat die brief van de Magistraat geschreven was op een ogenblik, dat een groot gedeelte van de Raad afwezig was, daar men wel wist, dat het plan anders niet zou slagen.
Daarop moest Koelman buiten staan en namen de gedeputeerden der classis het woord. Zijn argumenten waren krachtiger dan men had vermoed. De meesten waren dan ook van mening, dat Koelman verdragen moest worden en de zaak der vervolging een einde moest nemen. Enigen verzetten zich hiertegen en stelden voor, een nader onderzoek in te stellen. Nadat dit gebeurd was, kwam de classis weer bijeen, waarbij men geen redenen kon vinden om Koelman, zoals sommigen dat wilde, te schorsen. Het leek wel, alsof de rust nu weergekeerd was. De Magistraat, met name burgemeester Sluijmer, zat echter niet stil en bracht deze kerkelijke zaken ter kennis van de Raad van State.

Er ontwikkelde zich nu een strijd, die we niet uitvoerig kunnen behandelen, aangezien dit onderwerp dan veel te uitgebreid zou worden. Wie lust heeft dezen strijd in zijn geheel na te gaan, sla daartoe meer uitgebreide werken op.

Na verscheidene vergaderingen van Magistraat, classen, synoden en Raad van State volgde het besluit in Juni 1675, waarin Koelman voor de keuze gesteld werd, óf schriftelijk te beloven, dat hij zich voortaan zou houden aan formulieren en feestdagen, óf binnen 8 dagen stad en generaliteitslanden (w.o. Zeeuws-Vlaanderen) te verlaten.
Zo was dan eindelijk, na een strijd van 21/2 jaar, de teerling geworpen en zijn lot beslist.
Den 10den Juni trad de griffier der stad Koelmans studeerkamer binnen, juist op het ogenblik, waarop hij zou beginnen met de voorrede te schrijven van zijn boekje, getiteld: "Reformatie nodig omtrent de feestdagen". Dat het besluit hem pijn deed, spreekt vanzelf.
De volgende dag richtte hij nog een schrijven aan de overheid. Waardig en kalm was zijn schrijven en als altijd draagt ook deze brief de stempel van geschreven te zijn door een man uit één stuk, die weet, wat hij wil.
Eerst somt hij al de proceduren op, die hij van de dag zijner komst te Sluis, met de overheid gehad heeft. Daarna waarschuwt hij hen, en vermaant hen tevens te bedenken, wat zij doen. "Nooit", zegt hij dan, "zal ik iets doen, waardoor ik direct of indirect zal loochenen, dat Christus Koning is in Zijn kerk. Geen prins of heer of paus is door Hem als plaatsvervanger met een heersende macht aangesteld.
Moogt gij mij bannen, mijn heren, uit deze stad, waar God zo heerlijk zich vertoonde, uit het hart des Vaders en der vromen zal ik nimmer gebannen warden, en gij, mijne heren, zult uit mijn hart ook niet gebannen zijn, zodat ik niet zal nalaten, hartelijk voor u te bidden aan de troon der genade." zo eindigt zijn schrijven dus met een bede voor zijn vijanden, een bede, die het beste bedoelde voor alle overheid.

De volgende dag, 12 Juni, reisde Koelman nog naar de classis en nam als gewoonlijk zitting. Hij spoorde de broeders krachtig aan, om toch nu nog voor de rechten der kerk op te komen. Maar ach, de moed ontbrak. Na twee uur buiten gestaan te hebben, werd hem bekend gemaakt, dat men gaarne hem nog eens een debat zou toestaan, maar niet kon ingaan op zijn voorstel en raadgeving.
Ondertussen was door Hoog Mogenden besloten, dat Koelman ter stede uitgeleid zou worden door zijn tegenstanders in de Raad, door de heren Sluijmer, burgemeester, en De Raedt, Mattheeuwsen en Gypson, schepenen.
De dag, waarop dit zou plaats hebben, 17 Juni, naderde. 's Daags te voren, Zondag 16 Juni, werd het huis van Koelman als het ware bestormd door vrienden en leerlingen. Van 's middags drie tot 's avonds negen uur was het een groot geween in de woning. Dikwijls kostte het de scheidende leraar moeite, om zijn tranen te bedwingen, maar toch vermocht hij zich te beheersen en zijn vrienden te troosten.
Eindelijk brak de dag der scheiding aan. Een grote schare verdrong zich voor en in zijn huis en wilde niet heengaan, voor de uitleiding plaats had. Krachtig werd Koelman in al die omstandigheden getroost en bijgestaan door zijn vrome vrouw, Anna Huss. Jammer echter, dat dit alles deze cordate en Godvrezende vrouw zó aangreep, dat de doktoren, toen zij 20 November daarop stierf, moesten constateren, dat de ellende, in de laatste tijd doorstaan, aan dit droeve einde niet vreemd was.
Toen de klok te Sluis 17 Juni 10 uur sloeg, verschenen de heren ten huize van Koelman. Op hun vraag, of hij vrijwillig de stad verlaten wilde, een weigerend

antwoord verkregen hebbende, verzochten zij hem om hen te volgen.
Geen verdere weerstand willende bieden, protesteerde hij onderweg tegen deze handeling der Staten, bestrafte hen over hun vervolging en over deze executie, hun de verzekering gevende, dat het hen eens zwaar op het hart zou wegen. Aan het kasteel buiten de stad gekomen, namen de heren afscheid van hem, terwijl hij hun 's-Heeren zegen toewenste.
Niet alzo de menigte. Zij volgde hem tot het water, waar hij onder veel tranen en zuchtingen afscheid van de meesten nam, terwijl een twintigtal hem volgde tot het Zand.
In de Groede gekomen, heeft Koelman met hen vurig gebeden in het huis van een schoenmaker, hen de blijvenden God opdragende, om daarna, weer aan het water gekomen, ook van dezen afscheid te nemen en over te steken naar Vlissingen, vanwaar hij terstond naar Middelburg reisde.

Voor wij nu Koelman als banneling verder op zijn levensweg volgen, letten wij nu eerst op de redenen, waarom hij met zoveel kracht tegen het gebruik van formulieren en het houden van feestdagen meende te moeten opkomen. Dit was om velerlei redenen, maar vooral en bovenal, omdat hij, de man van de autoriteit der Heilige Schrift, daarin een nawerking van de Paapse zuurdesem zag, alsmede omdat hij meende, dat die twee gebruiken als twee bittere bronnen waren in onze kerk, twee grote vijanden van het geestelijk leven der gemeente. Laten wij horen, hoe hij dit toelichtte, eerst met betrekking tot de formuliergebeden, daarna inzake de feestdagen.
"Ik voel mij verplicht", schreef hij, "een woord van protest te doen uitgaan tegen het veelvuldig gebruik van formuliergebeden, aangezien ik er ten zeerste van overtuigd ben, dat daardoor een beklaaglijke slappigheid, ijverloosheid en uiterlijkheid in de grote plicht van het bidden wordt bevorderd; dat daaruit alleen verklaard kan worden de grote dodigheid, die in de gemeente bespeurd wordt omtrent de bediening der heilige sacramenten en eindelijk, omdat ik weet, dat het gebruik der formulier-gebeden de godzaligheid zeer verdooft, de Geest onderdrukt, bepaalt en uitblust, de mensen zeer in onkennis van zichzelf voedt, en in luiheid en vleselijke ge-makkelijkheid en onwetendheid stijft."
En waar men elders de leraren niet bond, en erkende, dat het geestelijk leven er door werd benadeeld, daar meende hij hier te lande te moeten voorgaan in het bidden uit de borst en het bedienen van de sacramenten met eigen woorden. Immers, in 't goede en in 't nodige moet men geen exempelen verwachten, maar geven."
Wat het bidden betreft: wat is er erger voor een gemeente, dan dat het gebedsleven achteruit gaat en kwijnt?
Zo was het in die dagen en kon het anders? Immers neen, want wat is bidden? Volgens Gods Woord is bidden het uitstorten van het hart voor God, een zoeken van het aangezicht Gods, een samenspreken met God, een uitdrukken onzer begeerten. En hoe moet dat geschieden? Paulus zegt, dat wij sterk moeten aanhouden in het gebed; Jacob

leert ons in Pniël, dat men niet los moet laten; ja, heel de Bijbel vermaant, dat wij, als satan ons bespringt, door onze gebeden de toevlucht moeten nemen tot God. En bovenal, ons bidden moet een bidden zijn uit en door de Heiligen Geest.
En hoe bad men in zijn dagen? Met formulieren, met "geleende en geschilderde" woorden, meer met het geheugen dan met het hart, zonder de drang van een Hanna.
"Ach, dat men die dwaling zag", zuchtte Koelman, "en dat men beter inzicht kreeg in de aard en het wezen van het gebed, en begreep, dat het formulier-bidden daarmede in

strijd is. Wij lezen de uitroep van Paulus (2 Cor. 2: 16): "Wie is tot deze dingen bekwaam?" Kwam die ooit bij het formulier-bidden te pas? Wij kennen de belofte: "Ik zal u bekwaammakende genade schenken", maar wie heeft 'daaraan op deze manier behoefte?"
Wat kwam er vervolgens, bij 't gebruik der formulier- gebeden, terecht van het dagelijks zelfonderzoek, van een letten op de wegen Gods met ons gehouden en wat van een belijden van eigen zonden?
Bezien wij nu, hoe Koelman dacht over het gebruik, om feestdagen te vieren. Hij begint zijn boekje: "Reformatie nodig omtrent de feestdagen", dat een uitbreiding is van een door hem gehouden predicatie over Galaten 4: 9-11, met de vraag: "Hoe komt het toch, gemeente, dat wij hier heden in zo groten getale tegenwoordig zijn? De reden daarvan kan niet schuilen in heilbegerigheid uwerzijds, of in liefde tot Gods Huis, daar gij dan in de weekbeurten ook in groter getale zoudt opkomen. Maar waarin is die dan wel gelegen? Wil ik het u zeggen? Uw voorliefde voor de feestdagen is het, die u hier heden in zo groot een menigte en zo rijk uitgedost doet zijn."
Hiertegen meende hij nu te moeten protesteren. Of had Israël ooit in vrede en geluk kunnen leven, als daal- gerookt werd op de hoogten en op de altaren der afgoden? Daarom, die hoogten moeten weg en de tempel van Jehovah herbouwd, d.i. De feestdagen moeten begraven en afgeschaft, en de dag des Heeren weer in eere hersteld worden. Dat was de dag, die de Heere zelf instelde; hij diende dus onderhouden en niet in de schaduw gesteld te worden door die half heidense en half-Joodse dagen, die inzettingen der mensen waren. Kon de gemeente niet veel meer groeien en bloeien, indien zij geregeld op de Sabbat, die toch een oase in de woestijn is, terneer zat in Gods huis, in plaats van aldus de dag des Heeren te verwaarlozen en allerlei andere dagen te onderhouden? De "koopdag van schone parelen" werd daardoor geheel verwaarloosd.
Was men van mening, dat de feiten, als de geboorte, de opstanding enz. van Christus, van zo groot gewicht zijn, dat men daar jaarlijks wel een dag voor mocht afzonderen, dan antwoordde Koelman: "Ongetwijfeld zijn die dagen Gods in Christus groot, maar 't is juist tot die einde, dat Hij een wekelijks terugkerende rustdag heeft ingesteld, opdat men al die heilsfeiten zou herdenken. Meent men nu, dat die één dag niet voldoende is, en dat men nog enige expresse dagen tot gedachtenis van Gods wonderen begeert, zo dwaalt men."
Immers, men kon die feiten elke Zondag herdenken, en was dat niet voldoende, dan moest men het eiken dag doen. Eén ding diende evenwel vermeden, n.l. dat men daarvoor niet één enkelen dag in het jaar vaststelde. 't Zou dan toch zijn, alsof men het slechts op die één dag deed, en ook, alsof men de macht had, heilige dagen in te stellen.

Maar ook deze vraag rees bij zijn tegenstanders: "Hoe denkt gij dan over bid- en dankdagen, of over jaarlijkse gedenkdagen?" Waren algemeen erkend Christelijke feestdagen niet geoorloofd, dan vielen al die genoemde dagen toch zeker ook onder zijn oordeel? "Integendeel", zegt Koelman, "men kan geen vergelijking maken tussen die twee categorieën. De Christelijke feestdagen maken aanspraak op het woord "heilig", terwijl die andere extra-ordinaire dagen blijven. Daar heeft men b.v. De dank- en biddagen. Ik vind ze voortreffelijk. God zelf brengt er ons toe in de weg van harde ervaringen of trekkingen der liefde. Geen gehoor geven aan die stem en niet naar het bedehuis opgaan, zou zondig verzuim zijn."
Alles samenvattende dreven allerlei overwegingen de ijverige leraar van Sluis, om de strijd aan te binden. Zou Gods zegen op de kerk kunnen rusten en zou het hier te lande

weer tot vroegere wasdom komen, dan moest, volgens Koelman, deze breuk hersteld worden.

Keren wij na deze uitweiding weer terug en volgen wij Koelman op zijn weg als balling.
Wij zagen, dat hij van Sluis naar Middelburg reisde. Hier meende hij enige dagen te blijven, om dan naar Rotterdam te reizen en er een huis te huren. Dit verblijf van Koelman ergerde evenwel één der Ed. Mogende Heeren z156, dat hij de 20sten Juni met het voorstel in de vergadering kwam, om Koelman, die immers uit Zeeuws-Vlaanderen verbannen was; ook het verblijf in stad en provincie te ontzeggen. Hoewel dit voorstel wel in goede aarde viel bij de meerderheid der vergadering, was er toch één, die dezen maatregel te kras vond en er zich tegen verzette. Het gevolg daarvan was, dat de beraadslaging tot de middag werd uitgesteld, en Koelman nog dezelfde dag, om geweld te voorkomen, de stad verliet. Toen men nu 's middags in de vergadering kwam en hoorde, dat Koelman reeds vertrokken was, vond men de verbanning onnut en onredelijk.
Van Middelburg werd koers gezet naar Rotterdam, waar bij zijn komst verscheidene predikanten stonden, die academievrienden van hem waren, en hem wel eens een bewijs van vriendschap en genegenheid hadden gegeven. Hoe stelden dezen hem echter te leur. Waarom toch was het Koelman te doen? Waarlijk niet om tijdelijke hulp of steun, maar hierom, dat zij hem zouden erkennen als dienaar van Christus, en toestaan, van tijd tot tijd te spreken en te preken. En juist dat wilde men niet. Wel kenden zij hem en ontvingen zij hem, maar erkennen als dienaar van Christus, dat deden zij niet.
Wat dit uitwerkte, laat zich denken. Een man als Koelman kon niet lang stil zitten en begon dan ook al spoedig tweemaal per week huisgodsdienstoefeningen te houden, waarin hij enkelen voorging in gebed en Schriftverklaring. Maar zie, dat viel niet in de smaak der predikanten.
Toen hun dit ter ore kwam, hebben zij terstond gedeputeerden uit de kerkenraad tot hem gezonden, om hem te wijzen op het besluit van de Synode te Schoonhoven, gehouden in 1669, waarbij alle zodanige vergaderingen werden verboden, als zijnde nadelig voor de bloei der gemeente. Koelman hoorde dit aan, doch meende, daar hij op grond van Gods Woord handelde, zich aan dat besluit niet te mogen storen en ging door, terwijl hij zijn mening schriftelijk inleverde bij de kerkenraad.

Toen hij daarop geruime tijd geen bijeenkomsten hield, maar evenmin iets van de bereidwilligheid der collega's bemerkte, om hem te laten preken, is hij in de kerkenraadsvergadering verschenen, heeft nogmaals zijn mening uiteengezet en gevraagd, om toch van tijd tot tijd eens te mogen spreken. Het antwoord luidde, dat men hem gaarne eens zou laten preken, maar op deze conditie, dat hij zich zou verenigen in zake de formulieren en feestdagen. Dit was eigenlijk beledigend en Koelman antwoordde dan ook, dat hij dan, als hij dat kon doen, niet te Rotterdam maar te Sluis zou zijn. Uit alles was hem intussen duidelijk geworden, dat de heerera predikanten op het standpunt der Hoog Mogenden stonden en van hen al heel weinig te wachten was. Hij ving dus zijn oefeningen weer aan, daar hij meende niet te mogen stil zitten.
Dat Koelman's verbanning ook opschudding in de kerk gebracht en medelijden met de gemeente van Sluis gewekt had, bleek het best uit allerlei brieven, die uit Zeeland, Utrecht, Friesland en andere provincies aan de gemeente van Sluis gezonden werden. Men schudde het hoofd over zodanige handelingen der Hoog Mogenden, vond zulk

een inmenging in kerkelijke zaken vreselijk, en riep in verontwaardiging uit: "Wat misdaad heeft Ds. Koelman begaan, dat men hem uit de Wijngaard des Heeren stoten zou? Wat wetten heeft hij verbroken, dan alleen die van enige sleur en gewoonte? Indien dan de gewoonte de wet is, zo heeft hij tegen deze wet gezondigd!" Op allerlei wijze werd de gemeente van Sluis getroost en opgebeurd, tot dragen en dulden opgewekt, in een vijftal brieven uit die dagen ons bewaard gebleven.
Wat men de Magistraat van Sluis en vooral de burgemeester Sluymer ooit moge verwijten, men zal nooit kunnen zeggen, dat zij in de zaak Koelman te weinig ijver aan de dag gelegd hebben. Waren de vijanden van Christus niet rustig, voor en aleer er een steen op het graf gelegd was; vreesde Herodes Johannes nog, nadat hij hem had laten ter dood brengen, niet anders was het met de heer Sluymer en de zijn te Sluis.

Zeker, Koelman was nu wel gebannen uit Stad en Generaliteitslanden (= Zeeuws-Vlaanderen) en was het doel in zoverre bereikt, maar zo lang de vacature, door zijn vertrek ontstaan, niet vervuld was, ken men het toch maar nooit weten. Hoorde men niet telkens zeggen, dat Koelman, afgezet niet door kerkelijke maar door politieke rechters (n.l. De Raad van State), nog altijd predikant van Sluis was? Ook hierin moest dus nog voorzien worden. Wat deed men tot die einde? Juist een maand na Koelman's uitleiding, 17 Juli, richtte de Magistraat zich tot de kerkenraad met het verzoek, om een gemeenschappelijke vergadering te beleggen, ten einde over te gaan tot het beroepen van een predikant. Dit verzoek werd niet eenmaal, doch viermaal in korten tijd herhaald, en nog al sterk aangedrongen, daar de heeren gerugsteund werden door de gedeputeerden van de Hoog Mogenden.
viermaal de griffier in hun midden ontvangen te hebben, begon het de kerkenraad te verdrieten, en werd besloten Ds. Koelman te schrijven, terwijl Ds. Montanus van dit alles zou kennis geven aan de classis, opdat zij de kerkenraad van advies zou dienen. Maar wat gebeurde? De classis gaf handopening tot beroep, door de kerkenraad noch gevraagd, noch begeerd, terwijl zij tevens kennis gaf aan de overheid van Sluis, dat men tot beroeping kon overgaan.
Opdat de beroepen Koelman mocht wezen, schreef de classis een brief aan hem, waarin zij hem tot vereniging in zake de formulieren en feestdagen opriep. Men begrijpt, wat geschiedde. Koelman legde de brief bedroefd ter zijde, terwijl zijn stilzwijgen zijn antwoord was.
Ondertussen drong de Magistraat van Sluis op het beroep aan, zich sterk voelende, zoals boven gezegd is, door de steun der gedeputeerden van de Hoog Mogenden, alsmede door de handopening door de classis gegeven. Dit duurde, totdat de kerkenraad besloot, een bezwaarschrift in te dienen bij de classis en te klagen over de verleende handopening. Het gevolg was, dat de classis, daardoor in 't nauw gebracht, tot een inconsequente daad overging en een nieuw besluit nam, waarvan een afschrift gezonden werd aan de Magistraat te Sluis, en waarin zij de overheid vermaande, om zich toch niet te haasten met het beroepingswerk.
Maar wie zou de heer Sluymer in zijn loop stuiten? Zoolang de vacature niet vervuld was, werden de heren op het standhuis als door een onweder voortgedreven en zonden in korte tijd vijf maal een bode aan de kerkenraad, om toch te beroepen. Zelfs spraken zij de bedreiging uit, toen men geen spoed maakte, dat zij zich met hun klachten tot de Hoog Mogenden zouden wenden, indien men niet binnen de tijd van 14 dagen tot een beroep kwam.

Ditzelfde werd een dag later, de 8ste October, aan de classis gemeld.
Wat moesten de Hoog Eerw. broeders te Middelburg nu doen? Zij gevoelden al het

moeilijke van het geval. Er werd besloten, dat men zich tot de Hoog Mogenden zou wenden, met het verzoek, zich toch niet te zeer te haasten, daar dit tot schade der gemeente kon zijn. Gevolg was een besluit van Ho. Mo. waarin de Magistraat werd vermaand, zich niet te haasten.

Maar ach, ook dat besluit vermocht de ijver der overheid niet te doven. 't Duurde immers niet lang, of er ging opnieuw een brief van de Magistraat naar de Hoog. Mog., waarin men met klem op de inconsequentie der classis wees, die eerst handopening gegeven had en daarna tot niet haasten had geadviseerd. Middelerwijl had het antwoord van de classis op het besluit van 29 October de Ho. Mo. bereikt. De heren vaardigden nu een besluit op de 2lsten December 1675 uit, inhoudende, dat de kerkenraad te Sluis binnen zes weken met het beroepen moest beginnen, op straffe van wederhorigheid. Afschrift hiervan werd gehouden aan de classis, de Magistraat en de kerkenraad van Sluis.
Toen in Sluis deze bedreiging openbaar werd, ontstond er langzamerhand een neiging om toe te geven. In die geest schreef men ook aan Koelman, hem vragende, hoe hij er over dacht. Het antwoord daarop liet zich niet lang wachten. In een krachtig schrijven spoorde hij hen aan tot standvastigheid, hen vermanende toch niet bevreesd te zijn.
Dit schrijven hielp echter niet. Weinige dagen na zijn antwoord werd besloten over te gaan tot het doen van een beroep. Op 17 April 1676 werd een beroep uitgebracht op Ds. Doelman van Dirksland, die de Gen September in zijn ambt bevestigd werd.
Den 22ste Juni 1676 werd Koelman gedagvaard om op het stadhuis te Rotterdam te verschijnen. De overheid toch wilde hem onderhouden over het houden van huisoefeningen, daar dit in strijd was met de stedelijke verordeningen en de predikanten zich daarover bij haar beklaagd hadden. Toen de heeren hem evenwel een poosje gesproken hadden, en hun van ter zijde ter ore was gekomen, dat hij een man was gezond in de leer en een vijand van alle scheurmaking, besloot men hem te verdragen, daar er nog zoveel andere secten geduld en verdragen werden. Men liet hem echter niet lang met rust, daar de wens der heren predikanten niet vervuld was. De zaak werd andermaal voor de rechter gebracht en nu met geheel anderen uitslag. Men begon hem te verwijten, dat hij door de Hoog Mogenden uit Sluis en de Generaliteitslanden verdreven was, en deelde hem mede, dat hij dus ook hier ter stede de heren Staten niet aangenaam was, waarom men besloot hem nog 8 dagen de tijd te geven, om zich te verwijderen. Dit vonnis wekte vreugde en smart. Deels waren de predikanten verblijd, deels vonden zij het met de Schotse leraren te hard, doch er werd in 't geheel geen poging in het werk gesteld, om herziening van het vonnis te krijgen. Koelman ging, om geweld te voorkomen, de achtsten dag vrijwillig de poort uit, doch keerde spoedig terug, daar hij elders geen huis kon huren.
Tegelijkertijd besloot hij voor een paar maanden enige vrienden in Utrecht, Holland, Friesland en elders te gaan bezoeken. Toen hij na 8 weken in Rotterdam terugkeerde, ging hij evenals vroeger weer aan de arbeid en verwachtte, dat de gemoederen in die tijd wel gekalmeerd zouden zijn.
Weinige dagen daarna begonnen de broeders van Rotterdam hun vervolging van Koelman opnieuw. Twee predikanten en een ouderling verschenen weer op het stadhuis met klachten over het houden van vergaderingen in Koelmans huis. Zoals te verwachten was, vonden zij een geopend oor bij de overheid, die kort daarop Koelman ontbood. 't Was 11 uur van de eersten Kerstdag 1676, dat de gedeporteerde predikant voor de heren verscheen.

Eerst werd hem gevraagd, hoe hij weer in de stad was gekomen, daar hem immers het

verblijf te dier stede ontzegd was, waarop Koelman antwoordde, dat hij elders geen huis kon huren en hier nog geruime tijd huur had, maar voornamelijk, omdat hij zich bewust was tegen geen wet, welke dan ook, gezondigd te hebben. En dit was hem te meer gebleken, daar hij op zijn aanvrage om een afschrift van het vonnis, dat tegen hem lag, ten antwoord had gekregen, dat men hem dat niet kon geven, daar er geen rechterlijke uitspraak ten zijn laste lag. Toen hij hierop buiten gestaan had, werd hem meegedeeld, dat hij vóór Maandag a.s. De stad moest verlaten hebben.
Hierop het woord nemende, vroeg hij met verheffing van stem: "Mijne heren, is dit vonnis naar de wet en naar welke wet? Is er enige wet, waartegen ik gezondigd heb? Laat het mij dan worden aangewezen."
Door één der Schepenen werd hem nu toegebeten: "Wat wet? Als wij het zo goedvinden, zo hebt gij ons naar geen wet te vragen." Koelman, ziende dat er niets meer aan te doen was, verliet daarop de zaal, en kort daarna ook de stad.
Alzo gebeurde het, dat er midden in de winter, terwijl alle wateren bevroren waren, een eerwaardig predikant de poorten van Rotterdam uittoog, als een arme banneling! In plaats van met innerlijke ontferming over hem bewogen te zijn, hebben de predikanten dit vuurtje gestookt en de overheid tot spoed aangezet. Geen wonder, dat de auteur van het "Verhaal van de proceduren", een warm vriend van Koelman, uitroept, dat de barbaren van Milete in de dag des oordeels tegen deze broeders zullen getuigen, daar zij tenminste voor Paulus en de zijn een groot vuur hebben ontstoken.
En eindelijk, terwijl Koelman, verkleumd van lichaam en bedroefd van hart, zijn schreden naar de Haag richtte, trachtte men te Rotterdam zijn handen in onschuld te wasschen door te verzekeren, dat het besluit van de Synode van Schoonhoven het eiste en noodzakelijk maakte.

Van nu af wordt het leven van dezen verdrevene, dat toch al niet rustig geweest was, geheel ***het leven van een balling.***
Men kan bijna geen notulen van provinciale Synoden dier dagen lezen, of er komt een artikel in voor, dat een waarschuwing bevat voor Jacobus Koelman. En, wat hem het meest tegen de borst stuitte, was, dat hij telkens in de acta voorkwam in gezelschap van de Labadisten of van een man als Herder, personen, die hij juist telkens en heftig bestreed.
Of hij al die reizen en tochten maakte en rusteloos rondzwierf, enkel en alleen om door het houden van vergaderingen geestelijk leven te wekken of te onderhouden?
Ongetwijfeld was dat de begeerte zijns harten, maar soms was zulk een reis ook wel noodzaak en had zij veel van een vlucht. Wij lezen althans in een voorrede van één zijner werken, dat hij, wilde hij in Amsterdam blijven wonen, enige maanden per jaar de stad moest verlaten, daar predikanten en burgemeesters zijn private samenkomsten niet konden dulden.
In plaats van hem op al zijn zwerftochten te volgen, willen wij in korte trekken zijn verderen levensloop schetsen.
Zoals boven gezegd is, ging hij, Rotterdam verlatende, naar de Haag. Hij heeft hier evenwel niet gewoond, daar hij zelf meedeelt, dat hij zich te Amsterdam vestigde. In deze stad heeft hij geruime tijd verblijf gehouden. In Juli 1691 verliet hij deze stad en vestigde zich in Utrecht. Dit wonen te Amsterdam en te Utrecht wordt bevestigd door de ondertekening zijner vele werken, die hij in die jaren geschreven heeft.
Hoe de man voor het schrijven van zoveel boeken nog tijd vond, bij het gestadig heen- en weertrekken, blijft een raadsel en pleit voor zijn grote werkkracht.
Om een denkbeeld te krijgen van zijn arbeid, zij alleen meege deeld, dat hij niet minder dan 36 boeken schreef en 19 werken door hem vertaald zijn. De meest

bekende zijner geschriften zijn:
1. Reformatie nodig omtrent het gebruik der formulieren 1673.
2. Reformatie nodig omtrent de feestdagen 1675.
3. De plichten der ouders, in kinderen voor God op te voeden 1679.
4. De praktijk des Sabbaths 1682.
5. Der Labadisten dwaling grondig ontdekt en wederlegd 1684.
6. 't Ambt en .de plichten van ouderlingen en diakenen 1694.

Ofschoon Koelman schier overal in het land kwam, zo schijnen toch Noord-Holland, Friesland en Zeeland het meest door hem bezocht te zijn geweest. Dikwijls was hij te vinden in Leeuwarden bij zijn vriend en beschermer Brakel. En wat Zeeland betreft, het trok hem bijzonder aan. Aan de besluiten van de Hoog Mogenden stoorde hij zich al heel weinig, ja hij dreef het zelfs zo ver, dat hij in 1684 niet alleen te Middelburg, te Vlissingen en andere plaatsen kwam, maar ook vier dagen te Middelburg logeerde gedurende een Statenvergadering.
Dat Koelman in al die tijd in geen der provincies beroepen is, trekt wel de aandacht. Toch heeft hij een beroep gehad en wel in 1679 naar Herford in Duitsland. Reeds had hij het aangenomen (altijd behoudens zijn recht en verbinding aan de kerk te Sluis), toen op het laatste ogenblik de prinses, aan wier hof hij ook preken zou, bezwaren maakte om hem als predikant te ontvangen, daar zij van zijn opinie in zake de formulieren en feestdagen gehoord had. Door Hare Doorluchtigheid gevraagd, of hij op de feestdagen zou willen preken en of hij zich wilde reguleren naar de orde van de Hoogduisch-Gereformeerde kerken, en dus op de feestdagen het Heilig Avondmaal zou willen bedienen met lezing van het formulier, antwoordde hij, dat hij dan zijn geliefde gemeente Sluis niet had behoeven te verlaten.
Ofschoon dit alweer een teleurstelling was voor de van ijver blakenden man, was hij toch tevreden met een verblijf hier te lande. Hij troostte zich met de gedachte, dat er nu meer kans was, om zijn vrienden te Sluis terug te zien.
Dit verlangen werd te sterker, daar de banden kort te voren weer nauwer toegehaald waren. Hij vermeldt n.l. in de voorrede van één zijner werken, dat hij voor enigen tijd zulk een gewenste en gezegende dag gehad had, waarop hij tweemaal uit Gal. 2: 19-20 tot hen gesproken had, op een plaats buiten de stad Sluis. Een plaats, die wel ongeschikt en ongelegen was, maar die door 's Heeren tegenwoordigheid tot een Bethel geworden was.

En waarlijk, dat was niet de enige keer, dat hij in Zeeland terugkeerde. Maar van al die tochten naar en door Zeeland was er geen, die zulk een ellende na zich sleepte, als die van 1684.
Wij willen enkele voorvallen noemen,

Het eerst trekt zijn ontmoeting en bejegening te Sas van Gent onze aandacht. Toen hij op zijn reis door die provincie aldaar 's avonds in een burgerhuis een vergadering leidde, werd de baljuw der gemeente tegen hem opgehitst door twee predikanten, die zelf een belooning hoopten te krijgen, uit kracht van plakkaten vroeger tegen de vergaderingen der Arminianen uitgeloofd.
Dit laatste mislukte, maar de gevolgen bleven niet uit. Toen een jaar later een verzoek uitging van de Magistraat en kerkenraad te Sluis om Koelman in zijn ambt te herstellen, hebben de Hoog Mogenden op een aanklacht van de baljuw van Sas van Gent besloten, dat hem zou worden gelast niet in Sluis of enige andere plaats in Zeeuwsch-Vlaanderen te komen op straffe van duizend gulden boete.

Toen Koelman in 1685 zich te Vlissingen bevond, werd hij door twee predikanten, Pots en Van Deynsen, uitgenodigd voor ieder een predikbeurt waar te nemen. Beide heren deden dat, omdat zij hem gaarne in zijn dienst hersteld zagen en dat zijn optreden bevorderen zou, dat meerdere collega's hun goede voorbeeld zouden volgen. Het gevolg was, dat de 23ste September door de Raad van State een besluit genomen werd, welks inhoud zich spoedig verspreidde door het gehele land. Meermalen werd deze resolutie gedrukt en herdrukt en als een grote bijzonderheid in de straten van Amsterdam te koop aangeboden. En had die resolutie alleen Koelman nog maar getroffen, maar neen, het gold allerlei kerkelijke personen. De predikanten Pots en Van Deynsen werden drie maanden geschorst in hun ambt met verlies van traktement, dat gedurende die tijd aan de armen van Vlissingen zou worden gegeven, terwijl de classis van Walcheren zorg moest dragen, dat er te Vlissingen geregeld gepreekt werd, zonder dat voor die diensten iets betaald werd.
Koelman zelf moest voorbeeldig gestraft worden, meende men. De heren geboden, dat Koelman terstond de provincie zou verlaten en daar niet weder in komen, op verbeurte van honderd gulden boete en zestig gulden voor degenen, die hem huisvesting zouden verschaffen of zijn oefeningen bijwonen.
Zoals uit bovenstaande blijkt, hadden wij het volle recht te spreken van de ellende, die deze tocht na zich sleepte. Het was duidelijker dan ooit, dat zijn oude vijanden nog dezelfde gebleven waren in hun verhouding tot hem.
Aan de avond van zijn leven had Koelman zijn tenten te Utrecht opgeslagen. Zou de balling binnen de muren zijner geboortestad rust vinden? Gelukkig wel. Niet, dat hij hier openlijk kon optreden. Dit had hij eens gedaan in de plaats van Lodenstein, waaraan later door een synodaal besluit voorgoed een einde gemaakt was, maar, wat de lust zijns levens was, dat kon hij hier n.l. oefeningen of huispredikatiën, catechisaties en Bijbellezingen houden.
De verhouding tot de predikanten schijnt hier ook uitstekend geweest te zijn. Zij lieten Koelman zijn gang gaan en hij bevond zich veel onder hun gehoor, zodat in de kerkenraad niet het allerminste tegen hem is ingebracht gedurende al die tijd. Ja, het ging zo ver, dat men, toen in de classis de vraag gesteld werd, of men wel genoegzaam tegen Koelman waakte, eenparig voor hem opkwam en verklaarde, dat men over zijn bedrijf gans niet te klagen had. En wat bovenal veel bijdroeg tot het bewaren van de vrede was het feit, dat de mensen, die hem aanhingen, zich niet onttrokken aan hun eigen leraren en zelfs met hem in 't geheel niet meegingen in het stuk van formulieren en feestdagen.
Terwijl hij dus naar hartelust praktisch bezig was, schreef hij, zoals wij reeds zagen, juist in deze dagen vele geleerde en stichtelijke werken.

Nu rijst nog een geheel andere vraag, maar die zich onwillekeurig aan ons opdringt, n.l. Deze: hoe leefde Koelman al die tijd en waarvan leefde hij toch, daar wij nergens iets van zijn fortuin lezen?
In geen enkele zijner geschriften of voorredenen spreekt hij hierover. In de voorrede van een geschrift "Schriftmatige leer der geesten", dat door zekeren H. B. geschreven werd, wordt gezegd, dat dit voor allen een raadsel was. De werken, die hij uitgaf, brachten zeker niet voldoende op, ja, wij lezen, dat hij dikwijls enige sommen uitgaf, om ze aan de gang te helpen. En verder wist men niet, welke inkomsten hij kon hebben, daar hij sinds zijn verbanning geen tractement hoegenaamd ontving. En toch, vertelt de schrijver, leefde hij naar de stand der geleerden, hield wijd en zijd correspondentie, ook met buitenlandse vrienden, had een welvoorziene bibliotheek, en deed bovendien heel veel goed, terwijl niemand iets van hem te vorderen had. Het

gevolg was, dat men het er algemeen voor hield, dat er iets van belang moet geweest zijn, van trouwer hand toegekomen, waaruit hij heeft bestaan, omdat hij ook nooit enig geld voor zijn gehouden oefeningen aannam.

Eindelijk daalde ook de avond des levens voor dezen onvermoeide strijder. De 6de Februari 1695 stierf Jacobus Koelman op 63-jarige leeftijd. De ochtend van de 5de Februari had hij zich nog zeer wel gevoeld en ook nog een brief geschreven, toen hij tegen de avond zich minder wel gevoelde. Toen hem later gevraagd werd, hoe het met hem was, antwoordde hij nog, dat het tamelijk wel ging. Kort daarop meende men, dat hij sliep en toen bleek het, dat hij de laatsten adem reeds had uitgeblazen.
Zo had dan de moede pelgrim eindelijk rust gevonden.
Aangezien hem bij zijn leven zoveel boze woorden naar het hoofd geslingerd waren, doet het goed, de volgende woorden te lezen, die vriendenhanden schreven bij zijn overlijden:

"Gij vraagt, wie hier begraven leidt?
Welaan, 't zij u meteen gezeid:
't Is Koelman's rif en kil gebeent,
Van al de vromen zeer beweend.
Hier ligt hij zoet'lijk in zijn rust,
Die lijf en ziele, doch met lust,
In 's Heeren werk heeft afgesloofd,
Van leven, doch geen heil beroofd.
O, groot verlies van Christi kerk,
Betraan zijn lijk op dezen zerk."

CORNELIS DE WIT,
Predikant te Sluis in Vlaanderen.

Sions Treurzang.
Sions bedroefde volk!
Weleer was ik uw tolk
Tot nu toe, u gezonden,
Mijn Heer' heeft mij bevonden
Wel zwak, nochtans oprecht
Als Zijn getrouwe knecht.
Ik heb de loop geloopen,
De strijd voleind op hope
Van eens der glorie kroon
't Ontvangen tot een loon.
Zoo klim ik dan naar boven
Op 't eind van mijn geloof
Der volle zaligheid
Door Jezus mij bereid.
Daar wordt dat Heerlijk Wezen,
Eerst recht door mij geprezen.
't Onmiddellijk gezicht
Van 't driewerf heilig Licht
Geniet men door zijn stralen,
Die op de ziele dalen.

Daar doet men anders niet
Als zingen 't Engelenlied.
Mijn ziel kon hier niet rusten
Zij moet voldoen haar lusten
Om met die Reien daar
Te spannen ene snaar,
Om God volmaakt te loven
Daarom klim ik naar boven.
Blijft dus hier niet staan kijken
Bij 't graf der dode lijken.
Daar ziet gij slechts de schim;
Met mij naar boven klim!
Waarom dat lange treuren,
Dat droeve hartverscheuren?
Al mist gij 't aardse vat
Gij houdt de beste schat:
Uw Jezus, uw Beminde,
Blijft altijd bij Zijn vrinden.
Komt, geeft uw ziele lucht
En laat haar zucht op zucht
Gaan mengen met gelove,
Gij zijt niet ver van Boven.
Wekt maar de liefde op
Zet 't verlangen in top
En laat in 't mediteren
Uw ziel met God verkeren,
En was uw vuil gemoed
In Christus' Offerbloed.
De tijd wordt snel verschoven
Dan klimt ook gij naar Boven.

W. v. B.

Grafschriften.

Hier rust het minste deel van Gods getrouwen knecht,
Die tegen 's mensen vondst en wil voor Jezus' Rest,
Een Kroon, niet KOEL, maar vol van geestdrift heeft gestreden.
Dien JACOB, die met God steeds worsteld' in gebeden.
Voor Neerland, waar de nijd en sleurdienst hem verstieten.
't Verdroot de Hemel, 't mocht ook Neerland wel verdrieten.
Vraagt gij, Lezer, wie hier leidt?
't Kan van niemand zijn gezeid.
Zijn voorbeeldige leer en leven
Heeft alleen maar hem beschreven.
d' Aard' heeft 't aardse vat nu weer:
Maar de ziel rust bij de Heer.

L. D.

Die trouwe tolk van Gods Verbond,
Die 's Christens wezen in zijn grond
Verklaarde aan Jezus' bondgenoten,
Die grote worstelaar met God,
Der vromen vreugd, des werelds spot,
Ligt onder dezen zerk besloten,
Terwijl des mans gedachtenis
Voor Jezus' volk tot zegen is.

N. N.

EEN RECHTE ABEL
een nalezing over Koelman.

"Zoo kom ik tot die recht ijverige, getrouwen, Godzaligen, eerwaarden en zeergeleerden Man Gods, Ds. Jacobus Koelman, een teken en wonder in Israël in zijn leven. Was hij niet een rechte Abel?
I. In beroep. Want Abel werd een schaapherder, Gen. 4: 2. Daartoe is ook deze man van zijn jeugd af geheiligd. Met dit onderscheid althans, dat Abel werd een herder van aardse, deze echter van geestelijke schapen. O, hoe wist hij ze te voeren in grazige weiden, Ps. 23: 2. Hoe wist hij Gods kinderen te doen grazen op de goddelijke deugden en aller-beminnelijkste volmaaktheden van Jehovah, op de volheid, algenoegzaamheid en onuitputtelijke rijkdommen van de Middelaar, op de heerlijkheid en zielstrelende schoonheid van het Evangelische Verbond, op de dierbare beloften van het Woord! Zoo, dat de zielen, van onder zijn dienst wederkerende, zo gevoed waren, en versterkt in het geestelijke leven, alsof zij in een heerlijke beemde van Hemelsvoorraad of in een Paradijs van Granaatappelen geweest waren.

II. In geloof. Dat was Abels Kroon; de grote Paulus getuigt ervan. Want, waarlijk, Koelman leefde door het geloof, Gal. 2: 20. Die hem, van nabij gekend hebben, weten, dat hij alleen rustte op de Heere Jezus. Die was de gehele grond van zijn leven, hij was geheel en al aan Christus opgedragen en neergelegd; al wat hij verwachtte, verwachtte hij van Hem. En hoe afhankelijk was hij van de Heere Christus, al gedurig uit Hem en door Hem zoekende te ontvangen vrede en genezing, heiligmaking en sterkte, licht, raad en wijsheid, leven en wakkerheid, troost en blijdschap en wasdom in al het goede! Hoe was hij gewoon door gelovige zuchtingen te eisen en te zuigen, wachten en hopen, uit en door Christus dadelijke hulp, verzorging en redding uit al zijn ongelegenheden.
Nooit was hij minder koel dan wanneer hij van deze dingen mocht spreken of schrijven. Dan was hij verre boven zichzelf, ja scheen hij als door een hemels vuur aangezet. Een blijk daarvan is de schone, uitgebreide voorrede bij een boekje, geschreven door Joseph Simons, predikant, vroeger te Londen, uitgegeven: De staat en genezing van een verlaten ziel, door Zijn Eerw. vertaald. Dit leven door het geloof maakte hem zeer sterk en moedig. Hij ging steeds in de Mogendheden des Heeren, en vreesde geen schepsel, omdat hij in God geloofde.

III. De geur van zijn heilig leven verspreidde zich in alle plaatsen, zodat deze waarheid dikwijls heeft moeten zegepralen in de monden zijner vijanden: Koelman is

evenwel een recht Godzalig man.

IV. Meer vergelijkingen tussen deze twee maak ik niet, hoewel velen zullen oordelen, dat Abels vervolging door zijn broeder hier bovenal moest worden aangemerkt. Maar, mijne vrienden, waarom zal ik mijn nagel slaan in uwe wonden? Waarom der broederen gemoederen ontstellen? Waarom nieuwe bitterheid verwekken? Kan dat stichting veroorzaken? Zal het verbetering uitwerken? Zal de Heere daarin verheerlijkt worden? Niet alzo; het is geen recht genoegen voor een rechtschapen Christen, de wonden Sions te zien bloeden. Ik voor mij wens en tracht ook liefde, zachtmoedigheid en vrede te bevorderen en te zijn een navolger van die verstandigen, die zwijgen in een bozen tijd.

V. Nu, deze getrouwe Man Gods is gestorven. 't Was op de 6de van Sprokkelmaand, dat de Heere Zijn getrouwen knecht door de dodelijke aanval van koliek spoedig wegnam. Zo verloor Nederland zijn bestraffen- de man, de kerk een worstelende bidder, de waarheid een onvermoeide voorspraak, de vromen een tedere vader, radelozen een trouw en wijs raadsman.
Dus gaat een groot licht onder, een sterke ceder op Libanon wordt neergeveld, een van de eerste helden Davids valt met een slag. Daar zwijgt die mond, waaruit zoo- vele hemelse lessen werden gehoord, die predikte, alsof hij in de harten van zijn toehoorders was geweest, door wiens dienst de mond-christen werd beschaamd, de bedekte huichelaar werd ontdekt, de Godzaligen verlicht, bevestigd, versterkt, bestuurd en verkwikt werden! Het was alleszins duidelijk, dat God met hem was en dat hij zijn predicaties voor de Troon bestudeerde. Maar nu, hij is gestorven, hij is gestorven.

VI. Echter leeft hij, en spreekt hij nog, nadat hij gestorven is.

I. Zijn ziel leeft bij God in de volmaakte beschouwing van dat licht, waarin geen duisternis is. Daar wordt hij nu toegelaten tot het genieten van zulke onmiddellijke openbaringen en stralende uitvloeiingen van de Fonteinen der Heerlijkheid, dat het is een zien van aangezicht tot aangezicht. Daar leeft hij in volmaakte heiligheid, heerlijkheid en vreugde. Daar leeft hij onder de vlekkeloze Halleluja's van de Geesten der volmaakt Rechtvaardigen. Daar dient hij de Heere en het Lam nacht en dag in Zijn Tempel, daar zingt hij gedurig Gods lof! Daar is zijn Harp nooit buiten de toon, zijn tong is nooit vermoeid. Nooit zal zijn gezang oud worden, maar het zal nieuw, versch en schoon blijven tot in al de eeuwen van de eeuwigheid.
O, wat een zoete rust, hoe leeft hij en zweeft hij, hoe zinkt en verdrinkt hij in die volle zaligheidszee, die noch grond, noch oever heeft. Daar geniet hij de volheid in de tegenwoordigheid van God Drie-enig. Daar drinkt hij van de liefelijkheden aan Gods rechterhand, Ps. 16: 11. Daar wordt hij dronken van de vettigheid van dat Hoge Huis, en gedrenkt uit de beken van Goddelijke wellusten, Ps. 36: 9. Ik kan dat niet schrijven, zonder dat ik mij uitboezem: Ach Heere, wanneer komt die dag, dat ik ook eens bij u zal wezen! O, de overdenking van dit leven! Hier zo verre van de Heere, zo vreemd, zo duister! Maar ginds al de wolken opgeklaard, en God in Christus mijn vervulling. Waarlijk, waarlijk, mijn vrienden, ik schreide, schreeuwde, verlangde met ongeduld naar die dag, indien ik het niet rekende een groot deel van mijn zaligheid, te rusten in 's Heeren welbehagen en wachtende op mijn post te blijven staan, totdat mijn Heere mij aflost!

II. Hij leeft in de gedachtenis der rechtvaardigen, bij wie zijn naam in eeuwige zegening zal zijn. Inzonderheid bij hen, die onder zijn dienst geleefd hebben, en allermeest bij hen, die het geluk hebben gehad van hem nabij te wonen en zijn dagelijkschen Enochswandel te zien.

III. Hij leeft in zoveel kostelijke geschriften, zowel in die, welke hij vertaald als die welke hij zelf gemaakt heeft.
Immers aan Koelman onvermoeide arbeid is de Nederlandse kerk verschuldigd, dat ze in het Nederlands hoorde spreken de zeer geleerden en vermaarden Thomas Godwin, in zijn werken betreffende de practijk der Godzaligheid, wonderlijk (ja, genoegzaam onvergelijkelijk met andere van dergelijke strekking) wel uitgewerkt en met grote geleerdheid en veel bevinding zeer bondig samengebracht en dat zelfs meer dan gewoon profijt gebracht heeft.
Zoo is in onze moedertaal door Koelman overgebracht *Des Christens groot Interest*, beschreven in het Engels door Willem Guthry, vroeger dienaar des Evangeliums in Schotland. Een gewenst boekje, dat tegen geen goud is op te wegen, omdat het zo heerlijk vertoont des Heeren weg met de zondaar en zo krachtig en overtuigend de natuur en werking van het ware geloof opent.
Daarop volgde: *Christus, de Weg, de Waarheid en het Leven*, in het Engels beschreven door mr. Johannes Brouwn, een kostelijk kleinood, waarin klaar en bondig wordt beschreven en aangedrongen, de hoofdbetrachting van een Christus, hoe hij Christus tot alles en in het bijzonder tot Heiligmaking moet gebruiken.
Zijn rusteloze ijver kon niet gedogen, dat Samuel Rutherfort, dat wonder van geleerdheid en Godzaligheid, die rechte hoveling aan 's Hemels hof, die zoveel ongemene toegang had tot de Koning, en door die vertrouwelijkheid bijna een profetischer geest kreeg, in zijn geschriften voor ons onbruikbaar zou zijn. Zijn 360 brieven, die door Koelmans arbeid onder ons het licht hebben gezien, zijn als boven allen lof, ten hoogste nuttig en aangenaam voor degenen, die enige kennis hebben van de zoete beademingen van Gods Geest, die ooit gesmaakt hebben, hoe goed de Heere is, of die ooit ondervonden hebben, wat zielbenauwdheid daar volgt op het verbergen van Zijn Aangezicht, bij iemand, die zijn genoegen volkomen geplaatst heeft in het licht van dat heerlijke Aangezicht, een Zon bij het maanlicht.
Nog spreekt Koelman in de vertaalde werken van Mr. Hugo Binning, in welke de hoogste en diepst-verborgen zaken tot verwondering op de klaarste wijze worden voorgesteld en waarin de geleerdste verstanden en de eenvoudigste harten beide een zonderling genoegen vinden. De praktijk is daarin in de theorie zo verwerkt, dat de knapste Godgeleerden over die schriften verbaasd staan.
En wat zal ik zeggen van die onovertroffen verklaring van Salomo's Hooglied door Mr. Jacobus Durham, eveneens door dezen werkzame man vertaald, een werk, dat de verwondering der vromen en geleerden wekt? Zijn wij ook niet aan dezen man verschuldigd de vertaling van David Diksons korte verklaring van het Evangelium van Mattheüs? Wat bevat dat niet een stof van zoete en geestelijke meditaties over ieder vers, die men terdege heeft te kauwen en naar zijn hart te zenden, om de kracht en zoetheid daarvan te proeven in heilige overdenkingen en uitschietende verzuchtingen!
Onze moeder Kerk heeft ook uit de hand van haren waarden Zoon ontvangen dat dierbaar kleinood de *Annotatien over het N. T.*, in het Engels beschreven door Samuel Clark, een werk dat zeer heerlijke recommandaties en aanprijzingen in Engeland heeft gekregen van vier van de geleerdste mannen aldaar.
De eerste is de vermaarde Dr. Joh. Owen, die nu al in de heerlijkheid is en ook in

Nederland wel bekend en hoog geacht is, wegens zijn grote geleerdheid en bijzondere rechtzinnigheid en Godzaligheid.
De tweede is de beroemde Mr. Richard Baxter.
De twee andere mannen zijn: Dr. William Bates en Mr. John Howe, die een zeer nadrukkelijk getuigenis van dit voortreffelijk stuk werk hebben gegeven, te lang om hier in te lasschen. Zij zijn te vinden in de voorrede van dat werk.
Nu zwijg ik er nog van, dat onze Godzalige vriend al vroeg in zijn jonkheid, toen hij zijn filosofische studiën voleindigd had aan de academie van Utrecht, en met zijn Theologische studiën bezig zijnde, en gereed om candidatus theologiae te worden, *De strijd tussen geest en vlees* van Mr. Love en een aanspraak vooraan stelde tot de Nazireeërs Gods de studenten der Theologie, om zo vriendelijk als hij maar kon, denzelven te tonen, hoe zij zich hadden te gedragen om eens de gewenste werktuigen in des Heeren hand te worden, om zielen voor Hem te winnen en Zijn Koninkrijk op te richten of uit te breiden in de harten der uitverkorenen.
Gij ziet dan, mijne lieve vrienden, hoe de keur der Engelse Godgeleerden in uwe handen en huizen gekomen is: door de dienst van dezen waarden man. En in alle deze spreekt hij nog na zijn dood!
Nog meer wordt dat bewaarheid in zijn eigen uitgegeven geschriften, waarvan het onnodig en onnuttig zou zijn, die hier alle op te tellen. O, hoeveel daarvan zijn waarheid-verdedigende tegen dwaalgeesten en scheurmakers, andere Godzaligheid bevorderende tegen goddelozen en huichelaars, andere wederom moedgevende aan de oprechte doch dikwijls verslagen zielen in haar reizen naar de eeuwigheid. D. V. KROMBRUGGE.

Opwekking onder Jacobus Koelman en Dávid Montanus in gemeente te Sluis
door
J. van Dijk

In de Provinciale bibliotheek van Friesland te Leeuwarden bevindt zich een handschrift, dat geheel op de bekende ds. Jacobus Koelman betrekking heeft De, daarin voorkomende gegevens zijn in 1913 door dr. A. Eekhof aan de vergetelheid ontrukt. Het handschrift telt 56 bladzijden en is als geschenk van de erven dr. A. L. Buma te Makkum aan de Provinciale bibliotheek Van Friesland afgestaan. Het vormt een aanvulling op het proefschrift van dr. A. F. Krul over Koelman. Het bevat een tweetal brieven van ds. Koelman, niet in handschrift van Koelman zelf, maar van een zijner vrienden, zo vermeldt dr. Eekhof.

De tweede brief het belangrijkst, omdat Koelman daarin zelf de toestand van zijn gemeente Sluis omstreeks het jaar 1671 heeft beschreven. De "afschrijver" heeft de brief blijkbaar ter inzage gehad en vond de inhoud zo interessant dat hij of zij die heeft overgeschreven.
Over de kerkelijke gemeente Sluis kan men ook lezen in het opnieuw uitgegeven proefschrift van dr. Krull. Het beeld., van de gemeente Sluis echter dat ds. Koelman ons tekent liet ons zien dat op zijn prediking naar aanleiding van enige teksten uit de Schrift, vooral over 2 Cor. 5 19 en 20, een geestelijke opwekking over de gehele gemeente was gekomen, zodat het getal der vromen dat toch al behoorlijk groot was, thans nog sterk was toegenomen.
Onder hen werden gevonden die reeds tien jaar en langer, zonder enige verandering des harten, onder de middelen gezet hadden. Het zedelijk leven werd duidelijk merkbaar door deze opwekking beïnvloed. Dobbelaars, dronkaards en vloekers beterden zich, zowel in taal als in gedrag, zo zelfs, dat de gemeente het met verbazing aanschouwde. Men moet bedenken dat Sluis als garnizoensplaats veel uitspanningen en ruwe gasten telde.

ALS DUIVEN
Zij die tot verandering, gekomen waren gingen op hun beurt weer anderen opwekken om God te dienen Ook diverse Roomsen gingen tot de gemeente over en gaven volgens het schrijven van Koelman blijken van hun oprechte Godsvrucht. De kerk werd na 1671 te klein om 's zondags in de ochtenddienst de hoorders te kunnen bevatten. Reeds een half uur van te voren moest men aanwezig zijn om nog een plaatse te kunnen bemachtigen. Ds. Koelman werd dan ook genoodzaakt om „die groote Kerk" bij de overheid aan te vragen, die hem goedgunstig werd toegestaan. Lidmaten en niet-lidmaten kwamen bij Koelman aan huis "als duiven tot onze vensteren gevlogen" om voorlichting en onderwijs, om raad en hulp in zake de stukken van het geestelijke leven. "Dat ze niet bedrogen mochten uitkomen", zegt Koelman. Dagen lang was hij met hen bezig tot hun voordeel.

AMBTGENOOT
De ambtgenoot van Koelman was ds. David Montanus, predikant te Sluis van 1656 tot 1683. Hij had ook Koelman bevestigd te Sluis op 13 augustus 1657. Ook de leraars zelf ondergingen de invloed dezer opwekking. Zij hielden drukbezochte catechisaties voor volwassenen, waar bleek dat de mensen "de gronden der practijk" reeds begonnen te vatten, in het gebed gingen en leerden verstaan om Jezus aan te kleven en kracht uit Hem te halen". Zij die reeds sedert vier of vijf jaren in Sion geboren waren

versterkten de zwakkeren in de bijeenkomsten in de week.
Nu zag ds. Koelman ook kans zijn reeds lang gekoesterd plan te volvoeren om elke week op zaterdagavond met zijn collega en de ouderlingen samen te komen en Gods zegen over de gemeente af te smeken, het huisbezoek dat in die Week gehouden was te verhandelen en de opgedane ondervinding aan te tekenen. De ouderlingen verklaarden daarbij "dat zij nu eerst recht werkzaamheden aan hun ambt verbonden tot private nutte konden aanwenden".

OORZAKEN
Waarin vond die plotselinge opwekking rond 1672 haar oorzaak? Er zijn verschillende redenen aan te wijzen. Zo was daar de vrees voor de oorlog, gewekt door de komst van de Fransen. Het ganse land "waggelde als een dronken man" en dreigde in handen van de vijand te vallen. Aardenburg, slechts op een mijl afstand van Sluis gelegen, voelde reeds de drukkende vuist van de overweldiger. Er was "hoge nood in ons lieve vaderland en Gods kerk". De opwekking onder ds. Koelman te Sluis in 1672 moet dan ook niet als een op zichzelf staand feit worden beschouwd.

VERMANING
Het eerste stuk in het gevonden handschrift is de kopie van een brief van Koelman, gedateerd „Rotterdam den 2 dec. 1671" en is gericht aan "waarde en geliefde zusters ende oprechte vriendinnen". Deze brief die in het handschrift ruim 20 blz. beslaat bestaat uit allerlei vermanende en bemoedigende stichtelijke wenken voor haar geestelijke leven, die aan Schrift en geloofservaring zijn ontleend.
Het is heel wel mogelijk dat Koelman deze brief geschreven heeft, aan enige van zijn geestelijke zusters te Sluis, de plaats die hij dan in de brief als "die stad Gods" heeft aangeduid.
Verder bevatten de stukken nog twee schriftelijke verslagen van beide door Koelman op 25 jan. 1678 te Amsterdam gehouden oefeningen.

In deze man schonk de Heere aan zijn kerken een geloofsheld, die de gangen van het verborgen leven met God kende. Dat blijkt ook weer overduidelijk uit deze handschriften. Wij kunnen van deze mannen nog veel leren. Daarom nog wat meer aandacht voor ds. Montanus te Sluis. Steeds, zolang de Gereformeerde kerk in ons land geplant is, zijn er op Zeeuwse bodem, vermaarde predikers en dichters geweest. Denk hierbij aan W. Teellinck en G. Udemans.

DICHTER
David Montanus (of: - Van Bergen, Holl. naam) was predikant te St. Maartensdijk in 1853 en te Sluis van 1656 tot 1687. Waren Teellinck en Udemans vooral machtig in het Woord en als prediker en schrijver beroemd, ds. David Montanus heeft vooral een bijdrage gegeven als dichter. Ik heb voor mij zij "Stemme des Gejuijgs en des Heils, gezangen over het "Groot interest van de Christen", te Vlissingen bij Abraham van Laren. Het was gericht in opdracht aan de bijzondere bijeenkomsten der Heiligen in Nederland en in het bijzonder in de bloeiende gemeente tot Sluys in Vlaanderen".
In de opdracht die 13 bladzijden telt zegt hij: "Zo doet wederom in kort mijn eerwaarde collega ds. Koelman, een rechte Jacobus, een zone des donders, tegen de goddelozen doch voor ulieden een rechte Barnabas, een zoon der vertroosting. Deze vertroosting bewerkte hij inzonderheid door zijn overzetten en ter hand zetten van een klein boekje, maar in der waarheid, het groot interest van een Christen. En gelijk zijn

Eerwaarde andere leraren tot meerder ijver zoekt te verwekken, zo heeft de Heere in zijn herte gegeven mij te verzoeken om enige geestelijke gezangen over 't zelve interest te maken.

ENIGE STEUNSEL

David Montanus besluit zijn opdracht - die te Sluis de vijfde van de grasmaand 1672 gedateerd is: "Tot dien einde worden deze gezangen aan uw heilige bijeenkomsten opgedragen, o gij heilige zangers en zangeressen. Ontvang ze als uit de hand des Heeren en in Zijne bijzondere voorzienigheid en goedgunstigheid u, toegereikt, omtrent deze bekommerlijke tijd, om uw deel aan Jezus Christus; het enige steunsel voor bouwvallige tijden vast te maken, u van huichelaars te onderscheiden en uw verbond uitdrukkelijk te vernieuwen met uw God. Laat ons zingen gelijk de held Gods Luther tot zijn medestrijders in tijden van benauwdheid, van de 46e psalm placht te zeggen: en de duivel en de antichrist met alle aanhang doet vrij zijn best om ons van onze vastigheid te bewegen.

Van David Montanus verschenen verder te Middelburg in 1665 bij Jacobus de Later: Thomas a Kempis op Duitse rijmmaat, uitgebreid met een belangrijk voorbericht van vier bladzijden. En ook bij Jacobus de Later, boekverkoper wonende op den Burgh: Bethlehems stallicht, uitgegeven zonder jaartal. Maar het is bij dezelfde drukker als de "navolging van, Jezus Christus" en het bevindt zich bij mij in dezelfde band: anno 1665, zodat beide ongeveer van dezelfde tijd zullen zijn.

GEDRONGEN DOOR LIEFDE

Zo hebben zowel Koelman als Montanus beide gepredikt een rijke, algenoegzame Zaligmaker voor een diep verloren, totaal arm zondaar. Zij hebben beide veel gearbeid omdat de liefde tot de Heere en Zijn kerk hen daartoe dreef.

Het is niet bekend hoe de afkomst van Montanus was. Mogelijk is hij een afstammeling Theodorus van den Bergen, die onder de gelatiniseerde naam Montanus voorkomt in "de kerkhervorming in Vlaanderen" door dr. H. Q. Janssen als predikant van Brugge en Vlaanderen. Van de classis Sluis gehouden op 3 mei 1580 was deze Montanus sr. voorzitter.

Hoe het ook zij, Montanus jr. stierf en vond zijn laatste rustplaats in Sluis, Koelman eindigde zijn zwerftocht van oord tot oord en van stad tot stad te Utrecht in 1695, waar hij in de Cátherijnekerk begraven werd.

Gans Israël.
Voetiaanse en Coccejaanse visies op de Joden gedurende de zeventiende en achttiende eeuw

Proefschrift ter verkrijging van de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden, op gezag van de Rector Magnificus Dr. D. D. Breimer, hoogleraar in de faculteit der Wiskunde en Natuurwetenschappen en die der Geneeskunde, volgens besluit van het College voor promoties te verdedigen op woensdag 20 september 2006, klokke 15.00 uur
door **MATHIJS VAN CAMPEN.** Geboren te ’s-Grevelduin-Capelle in 1950

6. Jacobus Koelman (1631-1695)

6.1. FRANC-TIREUR VAN DE NADERE REFORMATIE

Eén van de bekendste geesteskinderen van Gisbertus Voetius en de franc-tireur van de Nadere Reformatie: met deze typeringen tekende L.F. Groenendijk op rake wijze de piëtist die in dit hoofdstuk onze aandacht vraagt.1 Utrecht, ten tijde van Jacobus Koelman een voetiaans bolwerk, speelde een centrale rol in diens leven. De Domstad was niet alleen zijn geboorteplaats2 maar tevens de plek waar hij theologisch en geestelijk gevormd werd.3 Hij zou er ook overlijden en begraven worden. In 1650 werd Koelman ingeschreven als student aan de universiteit, waar hij zowel filosofie als theologie ging studeren.4 Aan de faculteit der godgeleerdheid volgde hij de colleges van Voetius, Essenius en Hoornbeeck.
Voetius noemde hem één van zijn beste leerlingen. 5 Na de afronding van zijn studie met een promotie over een wijsgerig onderwerp werd Koelman in 1657 ambassadepredikant bij Mr. Coenraad van Beuningen in Kopenhagen en een jaar later bij de resident Mr. Thomas van Sasburgh in Brussel. Zijn eerste en enige gemeente was het Zeeuwse Sluis in Staats-Vlaanderen, waar hij in 1662 intrede deed.6
Hier trof hij een geestelijk klimaat aan waarbinnen de betrokkenheid bij het Joodse volk geen onbekend fenomeen was. In deze omgeving had immers de wieg van de Nadere Reformatie gestaan.7 Ook wat betreft de verwachting van een zegenrijke toekomst voor de Joden heeft de classis Walcheren – waaronder ook Sluis ressorteerde – een voortrekkersrol vervuld.8 Willem Teellinck te Middelburg en Godefridus Udemans te Zierikzee verkondigden door het Puritanisme gestempelde opvattingen over Gods weg met Israël. In hun eschatologische concept was aan het Joodse volk een cruciale rol toebedacht. Tijdens zijn predikantschap in Sluis zou ook Jean de Labadie in Koelmans directe nabijheid neerstrijken.

1 L.F. Groenendijk, ‘Gezin en opvoeding,’
2 Over het geboortejaar van Koelman heeft lange tijd onzekerheid bestaan. De meeste handboeken houden het op 1632 of 1633, maar F.A. van Lieburg, ‘Koelman,’ 57 heeft aangetoond dat 1631 waarschijnlijker is, aangezien onze Jacob op 23 november van dat jaar werd gedoopt in de Jacobikerk te Utrecht.
3 Over Koelmans leven en werk: *BWPG* V, 91-110; A.F. Krull, *Koelman*; D. Nauta, ‘Jacobus Koelman;’ W. van ’t Spijker, ‘Koelman;’ *DDPh* II, 567, 568.
4 *ASRT*, 24.
5 A.F. Krull, *Koelman*, 10.
6 Koelman voelde zich zijn leven lang sterk verbonden met deze stad. Later typeerde hij Sluis als de stad Gods; vgl. A. Eekhof, ‘Koelman te Sluis,’ 195. Hij aarzelde ook niet om de stad ‘ons Zyon’ te noemen; vgl. A. Eekhof, ‘Koelman te Sluis,’ 204.
7 W.J. op ’t Hof, ‘Zeeland,’ 42.

8 In *Gans Israël* I is aandacht gegeven aan de discussie over de Joden tijdens de vergadering van de classis Walcheren van 4 oktober 1618 te Middelburg en de daaropvolgende zitting van de provinciale synode te Zierikzee, die werd gehouden van 9-13 oktober 1618.

De jonge pastor bezocht met vele anderen uit de omgeving diensten van de gedreven voorganger van de Waalse kerk te Middelburg en correspondeerde ook met hem.9
J. van den Berg tekent aan dat Koelman in deze periode zich zeer verwant voelde met de profetische prediking van de Fransman.10 Tijdens de winter van 1666, zoals we zagen het roerige jaar rond de pseudo-messias Sabbatai Zwi, hield De Labadie zich intensief bezig met de positie van de Joden, hetgeen ongetwijfeld in de zondagse diensten heeft doorgewerkt.11 In zijn boek over de Openbaring van Johannes maakte Koelman zelf melding van de preken die De Labadie hield over onze thematiek.12 Na ernstige perikelen met kerkelijke instanties en de burgerlijke overheid over het vieren van de christelijke feestdagen en het gebruik van vaste liturgische formulieren zag Koelman zich in 1675 genoodzaakt om Zeeland te verlaten.
Als prediker zonder eigen gemeente ging hij voor in conventikels, eerst te Rotterdam en later te Amsterdam, waar hij van 1676 tot 1691 vertoefde. Hij vond er ruimte voor zijn huiselijke bijeenkomsten bij onder anderen een zekere Uylenbroeck, een ziekentrooster die er labadistische sympathieën op nahield.13 Hier ontmoette hij opnieuw Coenraad van Beuningen, die nu burgemeester van de Hollandse metropool was en met wie hij veel discussieerde over de toekomstverwachting.

9 T.J. Saxby, *The new Jerusalem*, 143.
10 J. van den Berg, 'Frömmigkeitsbestrebungen I,' 101.
11 T.J. Saxby, *The new Jerusalem*, 144.
12 J. Koelman, *Sleutel*, 217; onze voetiaan verwijst naar het boek *Le Héraut du Grand Roy Jesus, ou Eclaircissement de la doctrine de Jean de Labadie, pasteur, sur le Regne glorieux de Jesus Christ*, dat in 1667 te Amsterdam uitkwam. Hierin wordt brede aandacht gegeven aan het komende rijk van Christus op aarde. Koelman voegt eraan toe: 'ook preekte hij 'er veel van / als van een voornaam point der Religie.' De Labadie verzekerde zijn toehoorders ervan dat zij dit koninkrijk nog zouden zien.
13 A. Eekhof, 'Koelman te Amsterdam I,' 30O, 30; vgl. A. Eekhof, 'Koelman te Sluis,' 197.

Mede dankzij de steun van Van Beuningen in het college van burgemeesters was het Koelman mogelijk om hier bijna vijftien jaar lang te vertoeven. 14 Van Beuningen had een zwak voor zijn vroegere ambassade-predikant. A. Eekhof vermoedt dat deze hooggeplaatste vriend van dissidenten Koelman ook financieel geholpen heeft bij de uitgave van zijn geschriften.15
De laatste fase van zijn leven bracht Koelman door in de hem zo vertrouwde Domstad, waar hij meer met rust werd gelaten dan in beide voorgaande verblijfplaatsen. Hij onderhield er hartelijke contacten met de kring van de voetianen.
Sedert zijn afzetting te Sluis besteedde Koelman een groot gedeelte van zijn tijd aan het vertalen van met name Engelse en Schotse geschriften, waaronder die van Thomas Goodwin en Jacobus Durham. Het valt te bezien in welke mate deze auteurs van betekenis zijn geweest voor de ontwikkeling van zijn visie op het Joodse volk. Dat hij in het algemeen in sterke mate beïnvloed is geweest door puriteinse denkbeelden staat buiten kijf.16
Op zijn beurt heeft Koelman een dominerende uitstraling gehad op velen van zijn tijdgenoten. Hoewel hij officieel buiten de kerkelijke en wetenschappelijke wereld opereerde kan men hem toch beschouwen als één van de hoofdvertegenwoordigers

van de Nadere Reformatie.17 Door middel van concrete en praktische programma's om de kerk radicaal te reformeren heeft hij een substantiële bijdrage aan de beweging geleverd, met inbegrip van de belangstelling voor het Joodse volk.18

6.2. EEN VERRASSENDE INCONSEQUENTIE

Voor Koelmans gedachten over de Joden kunnen we met name terecht in een tweetal geschriften. Veruit het meest gedetailleerd komt zijn visie uit de verf in het boek over de Apocalyps. *Sleutel Ter opening van de donkerste Kapittelen In de Openbaaringe gedaan aan Johannis Op het Eiland Patmos* was in feite een uit de hand
gelopen brief.19 Geadresseerde was de Waalse predikant Petrus (Pierre) Jurieu 14 A. Eekhof, 'Koelman te Amsterdam I,' 322, 324; vgl. C.W. Roldanus, *Coenraad van Beuningen*, 55, 92.

15 A. Eekhof, 'Koelman te Amsterdam I,' 321.
16 W.J. op 't Hof, *Geschriften*, 633 concludeert dat er naast W. Teellinck geen vertegenwoordiger van de Nadere Reformatie is geweest die zozeer onder het beslag heeft gelegen van de puriteinen als Koelman.
17 C. Graafland, *Van Calvijn tot Comrie* 3, 325; over de vraag welke auteurs gerekend kunnen worden tot de belangrijkste representanten van de Nadere Reformatie dan wel tot de 'gewone' vertegenwoordigers, aanhangers of sympathisanten, zie het themanummer van *DNR* 19 (1995) 2, 171-178.
18 J. Koelman, *De Pointen van Nodige Reformatie, Ontrent De Kerk, en Kerkelijke, en Belijders der Gereformeerde Kerke van Nederlandt. Beschreven in een Brief aan een Vrient, door Christophilus Eubulus. Jesaja 30:8-11*, Vlissingen 1678; Koelman schreef het boek onder de schuilnaam Christophilus Eubulus; in 1682 publiceerde hij een *Concept van Nader Reformatie in de Leer, Ordre, en Zeden*.
19 Ik gebruikte de tweede druk die in Amsterdam zonder jaartal verscheen. A.F. Krull, *Koelman*, 349 meldt dat deze druk in 1688 is uitgekomen. De volledige titel luidt: *Sleutel Ter opening van de donkerste Kapittelen in de Openbaaringe gedaan Aan Johannis, Op het Eiland Patmos. Waar in kort doch duidelyk worden voorgesteld, alle de voornaamste Kerk- en Waereldlyke Veranderingen, van de Dagen des Nieuwen*
Testaments, in de Regering Gods over zyn Kerk en derzelver Vyanden, van de Geboorte Christus tot het einde der Waereld, en inzonderheid wegens den Val van den Anti-Christ, waar van men ten huidigen Dagen, zo opmerkelyk, de Vervulling ziet gebeuren. Alles Opgemaakt Uit naarstige overdenking en onderzoek van de Zeven Segelen, Phiolen, Bazuinen en Donderslagen, die in de zinryke Openbaringe van Johannis, beschreven zyn. Waar by te gelyk De Schriften van Jurieu, van Wezel en Swart, des aangaande, ter toets gebragt en wederleid worden.

die hem in de verantwoording van zijn *Vervulling der Prophetien* had neergezet als iemand die 'den Apostel speelt'.20
Merkwaardig is dat F.R.J. Knetsch in zijn studie over Jurieu geen enkele aandacht besteedt aan de controverse tussen de Hugenoten-réfugé en de Hollandse piëtist.21 Koelmans polemiek met Jurieu geeft ons een schat aan gegevens over de wijze, waarop de afgezette prediker zich de toekomst van het Joodse volk indacht.22
Naast deze uitvoerige bron is relevant voor ons onderzoek een boekje met de titel *Korte Opgaaf Der voornaamste Redenen Waarom wij de Verbetering van Christus' Kerk verwagten mogen.*23

20 J. Koelman, *Sleutel*, 1; vgl. J. Koelman, *Korte Opgaaf*, 22 waar wordt gesteld dat de Joden verhard zijn, afgesneden en verworpen.
21 Over hem: F.R.J. Knetsch, 'Pierre Jurieu;' voor de eschatologische opvattingen van deze Franse

predikant: F.R.J. Knetsch, *Jurieu*, 205-210.
22 De Nederlandse vertaling van het werk van Jurieu werd in 1686 te Utrecht uitgegeven onder de titel *De Vervulling der Prophetien, of de Aanstaande Verlossinge der Kerke. Een Werk waar in bewezen wordt, dat het Pausdom 't Rijk des Antichrists is; dat dit Rijk niet ver van zijn ondergang is; dat de tegenwoordige vervolging in drie jaren en een half eindigen kan. Waar na de uitroeying des Antichrists zal beginnen, die in 't begin van de volgende Eeuwe voltrokken worden zal: En eindelijk zal het Rijk van Jesus Christus op aarden komen*.
23 Het geschriftje werd vervaardigd in het rampjaar 1672 en is opgenomen in een groter werk. Het verscheen voor het eerst te Amsterdam in 1678. Ik gebruikte de verbeterde uitgave die in 1774 uitkwam te Utrecht. Op de titelpagina wordt de betreffende verhandeling aangekondigd als een *Kort Vertoog* in plaats van een *Korte Opgaaf*: *Beschouwingen van den Staat der Nederlandsche Kerk Vervat in een Vijftal Zamenspraken, En kort VERTOOG van de gronden, waar op een betere staat der KERKE, zoo hier als elders, te wagten zy, en een opmerkelyke BRIEF over de ongestalte van Gods Gemeente onder ons door verscheide Godvrugtige opgestelt*.

Het is een werkje van ruim dertig pagina's, waarvan niet geheel en al zeker is of Koelman zelf de samensteller is. In de voorrede tekent hij aan het niet nodig te vinden de naam van de auteur te noemen. Het werkje eindigt met de opmerking: 'tot zover de schrijver van de korte Opgaaf'.24
Dergelijke vermeldingen zeggen bij Koelman echter niet alles. Hij gaf er wel vaker de voorkeur aan om enigszins schuil te gaan achter wat hij publiceerde. Meer dan eens maakte hij gebruik van een pseudoniem. Het feit dat hij dit boekje onder eigen naam uitgaf, maakt in ieder geval duidelijk dat hij de inhoud volledig voor zijn rekening nam.
Behalve in beide bovenvermelde werken vinden we ook in andere publicaties her en der brokstukken die het beeld dat we trachten te reconstrueren completeren.
Over het lot van de Joden na Christus laat Koelman geen misverstand bestaan. In een preek uit 1692 over Jesaja 9:12-16, waarvan overigens de spits een oproep aan het ontrouwe Nederland was, hekelt hij hun onbekeerlijkheid waardoor zij de Messias verworpen hebben.25 Omdat de 'boose' Joden Jezus gedood hebben, gaan zij gebukt onder de plaag en de vloek die zij zich waardig gemaakt
hebben. De toorn van God is op hen en op hun kinderen gekomen. Frappant is dat Koelman aan dit citaat uit 1 Thessalonicenzen 2:15,16 de kinderen heeft toegevoegd, terwijl zij door Paulus niet genoemd worden.26
De Joodse kerk – die ten tijde van Christus zeer verdorven was – is in Koelmans ogen een vreselijk voorbeeld van de straf die God voltrekt over ongehoorzaamheid. Ondanks vele waarschuwingen van Johannes de Doper, van Christus zelf en van de apostelen hebben de Joden zich niet willen bekeren. Ook na Goede Vrijdag zijn zij doorgegaan met het vervolgen van Gods gemeente.
Het gevolg was dat de profetie van
Jesaja aan hen vervuld werd: 'maak het hart dezes volks vet, en maak hun oren zwaar, en sluit hun ogen, opdat het zich niet bekere, en Hij het geneze. Totdat de steden verwoest worden, en het land met verwoesting verstrooid worde. Want de HEERE zal die mensen verre wegdoen' (Jes. 6:10,11,12). Door hun ongeloof zijn de Joden buiten het verbond van God komen te staan en 'afgehouwen'.27
Veel sympathie voor eigentijdse Joden koestert Koelman dan ook niet en hij wil hen niet teveel ruimte toestaan voor het uitoefenen van hun godsdienst. In een pamflet uit 1682 over *De Vruchteloose Bid-dagen* die in zijn tijd werden gehouden, kapittelt hij de overheid vanwege haar laksheid als het gaat om het bestrijden van de dwaalleer.

24 J. Koelman, *Korte Opgaaf*, 39.

25 J. Koelman, *Neerlandts Ondergang, Gedreigt, en Naby, Vertoont in een Predikatie Over Jesa. 9. vers 12-16*, in: *CPKB*, nr. 13814. In deze preek schildert hij de geschiedenis van Israël als een afschrikwekkend voorbeeld voor de kerk en de staat in Nederland. Koelman toont zich een representant van de brede groep theologen tijdens de Republiek die het tweede Israëlconcept hanteerde als leermodel voor de gereformeerden. In deze boetepreek lijkt het oordeel over het Joodse volk het laatste woord te hebben. De intentie van Koelman is evenwel niet om Israël af te schrijven, maar een ultieme waarschuwing te laten klinken in de richting van de overheid, de ambtsdragers en de gemeenteleden in ons land. De identificatie tussen het Joodse volk en (de kerk in) de Republiek is evident. Koelman spreekt over 'Neerlandts Israël', het 'Neerlandtsche Zion' en de 'Nederlandtsche Wijnstok' (5, 33,
56, 73).
26 J. Koelman, *Neerlandts Ondergang*, 92, 25.
27 J. Koelman, *Historisch Verhaal 1770*, 208, 44O, 441.

Hij hekelt haar tolerante houding tegenover sommige groeperingen. Er is teveel vrijheid voor het plegen van 'Paepsche Afgoderije / aen 't inkomen en inwonen van Papen / Jesuijten / en andere / aen de publijke Samenkomsten van Socinianen / Quakers en Joden / en aen 't publijk belijden van hare godts-lasterlijke dwalingen.'28 Met name in steden als Amsterdam en Rotterdam is de permissiviteit in de ogen van Koelman veel te groot.29

Deze negatieve instelling ten opzichte van het eigentijdse Jodendom is evenwel niet het enige. In eschatologisch perspectief ziet Koelman wel degelijk heil voor Israël in het verschiet liggen. De aanstaande bekering der Joden is voor hem zo vanzelfsprekend dat deze in feite geen nadere toelichting behoeft. De profeten hebben ervan geprofeteerd op veel plaatsen. Op grond daarvan en vooral op basis van de 'klare voorzegging' van Paulus in Romeinen 11:25,26 kan daarmee gerekend worden.30 In de Schrift staan zoveel en zulke duidelijke uitspraken, dat het een groot wonder mag heten dat vele gereformeerden daar nog zo blind voor zijn en behept met vooroordelen.31 Koelman gaat er zonder meer vanuit dat deze bekering niet slechts een aantal individuen zal betreffen maar het hele volk. Hij rekent uitdrukkelijk met een nationale toewending tot Christus.32 De 'Joodsche Natie' zal bekeerd worden.33 In het licht van zijn verbondsopvatting verrast ons deze ruime en royale verwachting.

Met recht heeft C. Graafland erop gewezen dat zich bij Koelman, net als bij andere voetianen, een versmalling van het verbond heeft voorgedaan. De verkiezing ging dermate heersen over het verbond dat deze beide categorieën vrijwel samenvielen. Gods bemoeienis met mensen richt zich primair en principieel op individuen, namelijk de uitverkoren zondaren.34 Het late geschrift *Het Verbond der Genaden*, dat in 1706 postuum werd uitgegeven, illustreert nadrukkelijk het feit dat Koelman het verbond exclusief betrekt op de individuele gelovigen.35

Ten
diepste zijn alleen de kinderen van God de 'bondgenoten'. De onwedergeboren leden van de gemeente rekent hij weliswaar ook tot het verbond – hier lag zijn geding met De Labadie – maar zij behoren slechts tot het uitwendige en niet tot het inwendige verbond. Dit onderscheid gaat volgens onze piëtist overigens niet alleen op voor de kerk van het Nieuwe Testament, maar gold evenzeer voor het verbond van God met Israël.36

28 J. Koelman, *De Vruchteloose Bid-dagen van Nederlandt, Gehouden tot tergingh van den Godt van den*
Hemel, en verhaestingh der verwoestende Oordelen en Plagen. Kortelijk open-geleght / Met Aenwijsingh van het eenige Remedie. Koelman gaf deze preek te Amsterdam uit onder het pseudoniem Jacobus Chliarander.

29 J. Koelman, *Pointen*, 296.
30 J. Koelman, *Sleutel*, 48; vgl. J. Koelman, *Korte Opgaaf*, 22.
31 J. Koelman, *Sleutel*, 157; de teksten die worden aangevoerd zijn Rom. 11:24-26; 2 Kor. 3:14-16; Jes. 11:11,12,13,15; Jer. 3:16-18; Jer. 30:17,18,20; Jer. 50:4,5; Ezech. 37:16-26; Hos. 1:11; Hos. 3:4,5; Amos 9:11,14,15; Zach. 12:10-14; Openb. 16:13; Openb. 19:1-4. Ook in J. Koelman, *Korte Opgaaf*, 22-25 wordt een groot aantal teksten genoemd.
32 J. Koelman, *Sleutel*, 48, 157, 175.
33 J. Koelman, *Sleutel*, 58.
34 C. Graafland, *Van Calvijn tot Comrie* 3, 327, 328.
35 De volledige titel van dit werk luidt: *Het Verbond der Genaden, en 't Lot van des Heeren Bondgenoten, met de grootste en dierbare beloften, door den Godzaligen en Geleerden Do. Jacobus Koelman, in zijn leven Bedienaar des Heiligen Euangeliums tot Sluis in Vlaanderen*, Utrecht 1706. Een tweede druk verscheenin 1738 te Rotterdam.
36 J. Koelman, *Historisch Verhaal 1770*, 200.

De eenheid van het verbond staat voor hem niet ter discussie.37 Het gaat in de gehele Schrift om één en hetzelfde verbond der genade. Het hele Joodse volk wordt daartoe gerekend – het gaat om een nationaal verbond – maar op de keper beschouwd strekt zich dit verbond alleen uit tot de *electi*. De hoop op een volksgewijze bekering van Israël is in het licht van een dergelijke verbondsopvatting niet voor de handliggend.
Toch lijdt het geen enkele twijfel of onze voetiaan houdt aan deze brede toekomstverwachting vast.
Men kan hier spreken van een verrassende inconsequentie.
Koelmans gedecideerdheid hangt samen met de wijze waarop hij het Oude Testament leest. Hoewel er veel duister is aan het profetische woord, staat vast dat veel voorzeggingen die op Israël slaan nog niet tot vervulling zijn gekomen.
Een puur vergeestelijkende interpretatie van de profetieën wijst hij van de hand.
Zo vindt hij in Ezechiël 37 het laatste en volledige herstel van de Joden terug, waarbij hij verwijst naar Romeinen 11:15. Zelfs de raadselachtige laatste negen hoofdstukken van Ezechiël, die door de meeste exegeten van die tijd op spiritualiserende wijze gelezen worden, wil Koelman letterlijk verstaan. Ook in deze capita wordt over de Joden in de eindtijd gesproken.38
Koelmans visie op de eenheid van het genadeverbond heeft intussen grote consequenties voor zijn ecclesiologie. De kerk is geen *nova creatio* die zich sedert Pinksteren los van Israël ontwikkelt. Onze voetiaan ziet het wezen van de kerk afgebeeld in de metafoor van de olijfboom, zoals Paulus daarover spreekt in Romeinen 11. Op de ene wortel, het verbond met Abraham, Izak en Jakob, bevinden zich twee soorten takken. De Joden of Israëlieten zijn de natuurlijke takken, terwijl de heidenen daar als wilde takken tussen zijn geënt. Deze laatsten vormen de 'Kerk van de Heidenen, in den vetten olyf-boom ingeëntet met de Jooden, en van 't zelve ligchaam.' Zoals de wortel heilig is, zo zijn ook de takken heilig, zowel Joden als heidenen.39
Koelman benadrukt deze stand van zaken met name om het goede recht van de kinderdoop te verdedigen tegenover De Labadie, maar illustreert tegelijkertijd op welke wijze hij zich de continuïteit tussen het Israël van het Oude Testament en het Joodse volk na de geboorte van Christus indenkt.
Hoewel de ongelovige Joden – tijdelijk – buiten het verbond gesloten zijn, zet de 'Kerk der Jooden' zich voort in de messiasbelijdende Joden, waaraan de gelovigen uit de volkeren zijn toegevoegd. Deze visie impliceert dat de kerk zonder Israël niet volgroeid is. Koelman ziet in Romeinen 11:16 dan ook een duidelijk bewijs dat de

‘Jooden (hoewel afgebroken van haaren wortel) weder ingeëntet en geroepen zullen worden.’40
De aanstaande bekering der Joden is in de visie van Koelman volledig ingebed in de hoop op een bloeistaat van de kerk. De overgang van het Joodse volk tot de christelijke godsdienst zal een ‘groot deel / ja het byzonderste deel van dien heerlyken stand der Kerke weezen.’41 Een en andermaal wordt in de *Korte Opgaaf* deze samenhang gestipuleerd.

37 W. van ’t Spijker, ‘Koelman,’ 148.
38 J. Koelman, *Sleutel*, 166; vgl. *Sleutel*, 371.
39 J. Koelman, *Historisch Verhaal 177O*, 569.
40 J. Koelman, *Historisch Verhaal 177O*, 568.
41 J. Koelman, *Korte Opgaaf*, 22; vgl. *Korte Opgaaf*, 19.

Frappant is daarbij de stellige verwachting dat de grote ommekeer voor de Joden binnen afzienbare tijd te gebeuren staat. Herhaaldelijk wordt aangetekend dat het moment (zeer) nabij is. Niet minder dan vijf signalen geven grond aan deze voorspelling. De macht van Rome (Babel, de antichrist) is door de Reformatie aanzienlijk verminderd. Aangezien de bekering der Joden door de ‘Paapschen Godsdienst’ enorm werd verhinderd, mag men ervan uitgaan dat er nu spoedig verandering in de situatie van het Joodse volk zal komen. De relatie tussen de ondergang van Rome en de wending ten goede voor de Joden wordt onder meer afgelezen uit Openbaring 19:1. Wanneer Babel gevallen is, wordt God de lof toegezongen in de Hebreeuwse taal – het Hallelujah – en dat is een teken dat het ‘Hebreeuwsche Volk’ dan de Heere Jezus Christus zal erkennen, samen met gelovigen uit de heidenen.
Vervolgens is er het gegeven dat de Joden in de zeventiende eeuw ernstig reikhalzen naar de komst van de Messias. Zij menen Hem spoedig te zullen zien. Sommigen leven zelfs in de veronderstelling dat Hij reeds gekomen is, maar zich nog verbergt vanwege de zonden van Israël. Onlangs nog zijn de Joden jammerlijk bedrogen uitgekomen door de valse Messias Sabbatai Zwi. Deze affaire heeft gemaakt dat ze beschaamd terneer zitten en niet meer weten wat ze denken moeten.
Het derde teken dat wordt vermeld, is het feit dat er in toenemende mate gebed voor het Joodse volk is in de kerk. De ‘vroome Christenen’ voelen zich meer en meer gedrongen om voor de bekering der Joden te bidden. Men mag evenmin over het hoofd zien dat de volheid der heidenen al goeddeels is ingegaan. Ook dat is een goed voorteken.
Helaas zijn de christenen te laks om dit proces te voltooien. Alles wacht op het ingaan van Gods oude volk, want dan zullen de heidenen – naar Gods belofte – komen tot het licht en de heerlijkheid van het Joodse volk.
Als vijfde signaal wordt gewezen op de bredere en diepere kennis van het Hebreeuws in die dagen. Daardoor is het mogelijk om de Joden vanuit hun eigen grondtaal en vanuit de geschriften van hun rabbijnen te overtuigen van hun dwaling.42

6.3. ISRAËL IN OPENBARING

Behalve in de oudtestamentische profetieën en de bekende relevante hoofdstukken in de Romeinenbrief ontwaart Koelman het zegenrijke perspectief voor Israël met name in het laatste bijbelboek. Aangezien de bekering van het Joodse volk een ‘heerlijk’ werk is, acht Koelman het ondenkbaar dat daarover in de Apocalyps niet gesproken zou worden.43

De piëtist meent hier zelfs het raamwerk en het tijdpad te kunnen vinden voor zijn hoop aangaande Israël. De chronologische verdeling van de nieuwtestamentische heilsgeschiedenis die hij in de Apocalyps traceert, speelt in zijn visie op het Joodse volk een doorslaggevende rol. Koelman gaat ervan uit dat de hele Openbaring geborduurd is op het stramien van 'dry Principaale Prophetien', te weten die van de zegels (cap. 6), de bazuinen (cap. 8) en van de fiolen (cap. 16). Deze drie profetieën hebben betrekking op de drie perioden van de strijdende kerk onder het Nieuwe Testament.

42 J. Koelman, *Korte Opgaaf*, 19, 2O, 26.
43 J. Koelman, *Sleutel*, 49.

Het eerste tijdvak, waarin de eerste zes zegels worden geopend, betreft de toestand van de kerk onder de heidense vervolgingen en duurt 300 jaar. Aan het einde ervan komt er rust voor de kerk met de bekering van keizer Constantijn.
De volgende periode, als de eerste zes bazuinen klinken, regardeert de roerige situatie van de kerk onder de antichrist en omvat 1260 jaar. Evenals Jurieu meent Koelman dat met de 1260 dagen of 42 maanden in Openbaring 11:2 evenzoveel jaren zijn bedoeld.
Gedurende het derde tijdperk worden de eerste zes fiolen – schalen van Gods gramschap – één voor één leeggegoten. Op deze wijze komt de dag van het oordeel naderbij. Uiteindelijk zal de zevende fiool het einde van de wereldgeschiedenis met zich meebrengen. Bij de opening van het laatste zegel worden de bazuinen de een na de ander tot klinken gebracht. Bij het blazen van de zevende bazuin worden de fiolen successievelijk uitgestort over de aarde. Dan zal de 'verborgentheyd Gods' vervuld worden. 'Als dan zal het ligt des Euangeliums ten uyttersten verspreyd worden / Jooden en Heydenen zullen ingebragt en bekeert worden / 't welk de Apostel een groote verborgentheyd noemt Rom. 11:25. &c. 15.'44
In de visie van Koelman moeten de vijfde, zesde en zevende fiool in verband worden gebracht met Openbaring 20.45 Het is de periode waarin de heerlijke staat der kerk en de bekering van de Joden – tijdens het uitgieten van de zesde fiool – beschreven wordt.46

44 J. Koelman, *Sleutel*, 143, 144.
45 J. Koelman, *Sleutel*, 151.
46 J. Koelman, *Sleutel*, 48, 35O, 351.

Binnen het raamwerk van de drie basisprofetieën krijgen de andere voorzeggingen en visioenen in de Apocalyps hun plaats. Zij dienen tot nadere verklaring van de drie aankondigingen betreffende zegels, bazuinen en fiolen. Ze laten zien op welke manier, door welke instrumenten en onder welke omstandigheden alles moest en moet gebeuren. De grote fout die Jurieu volgens Koelman maakte, was dat hij bazuinen en fiolen verwarde en zo ook de ene periode met de andere.
De rondzwervende prediker ging ervan uit dat hij leefde in het tijdvak van de zevende bazuin en niet langer onder de zesde zoals Jurieu meende.47 Dit verschil in duiding van de Apocalyps heeft ingrijpende consequenties voor het tijdschema van de laatste dagen, inclusief het moment waarop de heilvolle toekomst voor het Joodse volk zou ingaan.

Ging Jurieu ervan uit dat het duizendjarig rijk uit Openbaring 20 nog moest beginnen, Koelman was ervan overtuigd dat de bloeitijd van de kerk in principe reeds was ingegaan en gaandeweg in glorie en omvang zou toenemen.
Onze voetiaan ziet twee belangrijke belemmeringen voor het geestelijke herstel van Israël. De eerste is het heersen van de antichrist, waarmee de afgodische religie van het pausdom wordt bedoeld. Door de Reformatie – tijdens de vijfde fiool – is deze hinderpaal voor een belangrijk deel weggenomen. Luther en Zwingli hebben een voorlopig einde gemaakt aan de macht van Rome. De pure belijdenis van het evangelie werd publiekelijk hersteld evenals de openbare beoefening van de zuivere godsdienst.
De tweede belemmering is de macht van de Turken.
Het slechten van deze barricade ziet Koelman voorzegd in Openbaring 16:12.48 Als de zesde engel zijn fiool leegstort over de Eufraat, droogt de grote rivier op zodat er een weg ontstaat voor de koningen die van de opgang der zon komen. Bij het verdampen van de Eufraat denkt Koelman aan de vernietiging van het Turkse keizerrijk en dus van de islam. Daardoor wordt de weg vrijgemaakt voor de bekering der Joden. Voor de opdroging van de rivier in deze tekst ziet Koelman een duidelijke parallel in Jesaja 11:15,16. Naar zijn stellige overtuiging wordt ook daar gezinspeeld op ‘der Joden bekeering en herstelling’ in het laatste der dagen.49
Met de vorsten uit het Oosten worden de bekeerde Joden bedoeld die hun steentje zullen bijdragen aan de vernietiging van de antichrist. Zij vormen immers een priesterlijk koninkrijk (Ex. 19:6). Na hun bekering zullen zij net als de andere christenen koningen zijn (Openb. 1:6; Jes. 24:21-23).50
Een illustratie van de aanstaande ‘Koninklijke couragie en heerlijkheid van de Joden’ volgend op hun bekering vindt hij met name in Zacharia 9:12,13; Zacharia 10:3,5-8; Zacharia 12:8.51
Bij de bekering van Israël spelen de heidenchristenen een belangrijke rol.
Door de bloeitijd van de kerk uit de volkeren zullen de Joden tot jaloersheid worden verwekt, hetgeen zal plaatsvinden ten tijde dat de zesde fiool wordt uitgegoten.
52 Koelman ziet een wisselwerking in het verschiet liggen.

47 J. Koelman, *Sleutel*, 18, 19, 33.
48 J. Koelman, *Sleutel*, 47, 48, 54, 35O, 351.
49 J. Koelman, *Sleutel*, 49.
50 Koelman weet zich in zijn uitleg gesteund door David Paraeus, Joseph Mede, Henry More, James Durham, Testardus, Polus en zelfs de Engelse en Nederlandse kanttekeningen.
51 J. Koelman, *Sleutel*, 55, 56.
52 J. Koelman, *Sleutel*, 200.

Zoals de geestelijke opleving onder heidenchristenen de Joden tot jaloersheid verwekt, zo zal de bekering van het Joodse volk een ‘uitnemende inkomste der Heydenen’ te zien geven.53 Zij worden opmerkzaam gemaakt door de grote dingen die God voor zijn volk Israël gedaan heeft. 54 Zij zullen door middel van de bekeerde Joden worden toegebracht, aangezien deze een grote ijver aan den dag gaan leggen en hun in ongekende mate Gods genade zal worden geschonken.
Het geestelijk herstel van de Joden gaat niet buiten Jezus Christus om en impliceert een toetreding tot het christendom.55 Het deksel wordt van hun hart afgenomen, zodat ze de Messias in geloof gaan omhelzen.
De aanstaande bekering regardeert niet alleen Juda maar ook het tienstammenrijk.56 Israël en Juda zullen samen de waarheid van de christelijke religie ontdekken. Er zal ‘een Nationale bekeering der Joden zijn; Israël en Juda zullen tot den Heere / en tot de

Christelijke Religie bekeert / en tot een volk samen gevoegt worden / om de Heere nog in vele geslagten te samen te dienen.'57
Koelman was op de hoogte van de discussie die in zijn tijd werd gevoerd over de vraag waar de tien stammen gebleven konden zijn. De voetiaan weet het exacte antwoord niet te geven, maar hij gaat niet mee met tijdgenoten die ontkenden dat deze stammen ooit nog eens tevoorschijn zouden komen. Het is alleen bekend dat ze in ballingschap zijn meegevoerd naar Assyrië, terwijl de twee stammen in Babel terecht zijn gekomen. Niemand kan bewijzen dat de tien stammen ooit zijn teruggekeerd. De geschiedenis lijkt eerder voor het tegendeel te pleiten. Koelman stelt echter zonder schroom vast: 'zy zullen dan noch wedergebragt worden.'58
Uit deze laatste vaststelling wordt evident dat volgens Koelman de bekering van de Joden gepaard zal gaan met de terugkeer naar hun land. Dat 'zy als een heele Natie in haar eygen land / dat verwoest legt / zullen wederkeren / stel ik buyten twijfel.'59
Hij spreekt zelfs over een inname van het land die gewapenderhand zal plaatsvinden. Ten aanzien van Daniël 11:44 merkt hij op: 'Door de gerugten van 't Oosten / en van 't Noorden moet men verstaan de gerugten van de gewapende opstanding van de Jooden in 't Oosten en in het Noorden / tot het Christendom bekeert / en met groote kloekmoedigheid optrekkende na 't Joodsche Land / om het te bezitten.'60 Kennelijk gaat Koelman ervan uit dat de in bezitneming van Kanaän niet zonder slag of stoot zal geschieden. De antichrist en zijn aanhang worden verslagen in een massale strijd die uitgevochten wordt in een plaats die in het Hebreeuws Armageddon wordt genoemd.61
Eenmaal in het land der belofte gaan de Joden Jeruzalem herbouwen en de andere verwoeste plaatsen renoveren. 62 Ook deze zaak is dikwijls voorzegd door de profeten, evenals door Jezus zelf in het Nieuwe Testament. Opnieuw spreekt de verbannen theoloog er zijn verbazing over uit, dat deze gewichtige zaak tot in zijn tijd zo duister blijkt te zijn voor menigeen.

53 J. Koelman, *Sleutel*, 282, 283.
54 J. Koelman, *Sleutel*, 164; Koelman verwijst o.a. naar Rom. 11:12-15 en Ps. 14:7.
55 J. Koelman, *Sleutel*, 157.
56 J. Koelman, *Sleutel*, 5O, 157, 371; vgl. J. Koelman, *Korte Opgaaf*, 24.
57 J. Koelman, *Sleutel*, 157.
58 J. Koelman, *Sleutel*, 351.
59 J. Koelman, *Sleutel*, 55; vgl. J. Koelman, *Korte Opgaaf*, 24: 'de Israëliten zullen als een Natie bekeert en vereenigt worden / en te zamen één Land bewoonen.'
60 J. Koelman, *Sleutel*, 350.
61 J. Koelman, *Sleutel*, 157; vgl. *Sleutel*, 51.
62 J. Koelman, *Sleutel*, 158.

Allerlei schriftwoorden geven het toch in alle duidelijkheid aan?63 Jeruzalem zal door de bekeerde Joden worden hersteld en de heilige stadzal dorpsgewijs – vanwege de heilige rust en de veelheid aan inwoners – bewoond worden.64 Wat betreft de volgorde van de aanstaande gebeurtenissen houdt Koelman er een welomschreven mening op na. Hij gaat ervan uit dat de bekering van de Joden in tijd vooraf gaat aan de terugkeer naar het vaderland.

6.4. HERSTEL VAN ISRAËL TOT ZEGEN VOOR DE KERK

Het herstel van Israël heeft ook grote gevolgen voor de kerk.65 De christelijke gemeente vaart er wel bij, want het zal een leven uit de doden worden. 'Zo zonderling

zal de Heere haar dan geestelijk bezoeken / verligten / verwakkeren / en vertroosten.'66 De wijze waarop Gods beloften vervuld worden, zal voller en breder zijn dan voordien. De Heilige Geest zal rijker worden uitgestort, waardoor er meer geloof, meer kennis en meer heiligheid onder de christenen is. De publieke kerken zullen floreren als nooit tevoren. Het wordt een heerlijke 'Kerk-staat', een kerkelijke regering door kerkenraden, classes en synodes. De kerken zullen bloeien en groeien dankzij de verkondiging van het Woord, de bediening van de sacramenten en de uitoefening van de tucht.
Ongekend rijke vruchten zal de bediening van de heiligen opleveren met minder gebreken in de kerkregering en in de leer. Bovendien zal er naast intensieve groei ook sprake zijn van aanmerkelijke extensieve groei. Tal van koningen en koninkrijken die voorheen heidens waren, nemen dan de christelijke religie aan. Deze regeringen bevorderen de ware godsdienst door middel van plakkaten en edicten, zodat het evangelie zijn loop heeft als nimmer tevoren. Zoals de christenen buiten het Joodse land niet langer zuchten onder vreemde heerschappij, hebben de bekeerde Joden in hun land evenmin last van buitenlandse mogendheden. De overheid die hen regeert komt op uit hun midden en zal bijzonder vroom zijn.67
Koelman geeft hoog op van de machtige zegeningen die de heiligen tijdens deze bloeitijd mogen genieten.
Ter tijd wanneer de Jooden aldus bekeert / en in haar eygen land herstelt zullen zijn / en veele Heydensche volkeren van alle kanten den Heere zullen toegebragt zijn / dan zullen 'er over de geheele Kerk / en wel bijzonder over dat deel van de zelve / 't welk uit bekeerde Israliten zal bestaan / uitnemend veele en groote zegeningen uitgegoten worden; wanneer de bloejende staat van de Kerk aldus op zijn hoogst zal zijn / (gelijk het wel eer was met het Koninkrijk Israëls ten tijden van de vreedzame Koning Salomo) dan zullen haar alle de goederen van 't verbond der genade uitmuntender wijze gegeven worden.68

63 J. Koelman, *Sleutel*, 158-162; genoemd worden hier Deut. 30:1-5; Ezech. 37:14,21-25; Ezech. 39:28,29; Jer. 3:18; Amos 9:14,15; Ezech. 20:40-42; Ezech. 34:13,14; Ezech. 36:33-36; Jer. 30:1O,18; Jer. 31:17,21,23,24; Jes. 61:4; Jes. 62:4,12; Jes. 65:9; Zach. 14:9-14; Zach. 12:6; Ezech. 38:11; Zach. 2:4,5; Jes. 52:9; Jes. 66:13;
Matth. 23:38,39; Luk. 21:24.
64 J. Koelman, *Sleutel*, 162.
65 J. Koelman, *Sleutel*, 164; vgl. J. Koelman, *Korte Opgaaf*, 25.
66 J. Koelman, *Sleutel*, 282.
67 J. Koelman, *Sleutel*, 284.
68 J. Koelman, *Sleutel*, 164, 165.

De satan zal meer dan ooit tevoren in deze duizend jaren gebonden zijn. Een volledige uitschakeling van de boze is overigens niet aan de orde. Het is met de duivel als met een grote, boze hond aan een ketting.69 Gods voorzienigheid en soevereine macht zullen zijn invloed insnoeren en hem verhinderen zijn gang te gaan. Weinig ketterijen of dwalingen worden er nog gevonden. 'Majesteyt / en heerlijkheid / en heerschappy en veel rijkdom zal 'er dan byzonder zijn by de Kerk / die uit de Jooden zal zijn.'70
De heiligen zullen op zeer bijzondere wijze heersen met Christus. Daarbij mag niet worden gedacht aan een uitwendige, lichamelijke en wereldse heerschappij op de aarde. Men dient deze woorden uit Openbaring 20:5,6 voornamelijk geestelijk op te vatten.71 De heerschappij van de heiligen is principieel van dezelfde aard als het heersen van Christus. Christus' koninkrijk is niet van deze wereld en bestaat niet in

uiterlijke zaken zoals aanzien, statie of grootheid. Zijn heerschappij is geestelijk en inwendig, zonder wereldse opgeblazenheid.
Zo zullen ook de heiligen met Christus op geestelijke wijze macht uitoefenen gedurende de duizend jaren.
Een glimlach laat zich niet onderdrukken wanneer we Koelmans persoonlijk getinte verwachtingen van de komende heilstijd op aarde vernemen. Hij rekent erop dat de predikanten geen lang haar meer dragen en hun lokken niet laten wassen, dat er niet langer menselijke instellingen als feestdagen en formulieren zijn en dat niemand meer de sabbat zal bestrijden.72
De wens zal bij dergelijke details ongetwijfeld de vader van de gedachten zijn geweest.
De aanstaande bloeitijd brengt niet alleen geestelijke zegeningen met zich mee. Het Joodse land zal zeer vruchtbaar zijn, meer nog dan in vroeger tijden.73
Uitwendige rust en welvaart, vrede en bescherming zullen de kerk ten deel vallen.
Het toppunt zal zijn de vervulling van de laatste negen hoofdstukken van Ezechiël over de nieuwe tempel. Koelman realiseert zich terdege dat dit gedeelte ‘zwaar en donker’ is, maar niettemin gaat hij ervan uit dat het geschreven is tot troost en daarom uitzonderlijk nuttig. We hebben er slechts een gering inzicht in. De oudvader gaat er echter zonder meer vanuit dat de gelovige Joden en anderen straks zoveel kennis hebben, dat ze wel weten hoe deze capita moeten worden uitgelegd en toegepast. Koelman verwijst naar de geleerde Schot Robert Bayly, die van hetzelfde gevoelen is en vele anderen met hem. Men mag dit gedeelte niet alleen maar mystiek of allegorisch uitleggen. Deze capita hebben betrekking op de situatie van de laatste tijden, wanneer het ‘heele huys Jacobs, en ’t gantsche lichaam der Israeliten’, dat thans nog in ongeloof en dikke duisternis begraven ligt, uit de doden zal opstaan.74
Hij rekent ermee dat deze profetieën in vervulling zullen gaan tijdens de duizend jaren van Openbaring 20. Van een letterlijke herbouw van de tempel kan echter geen sprake zijn.

69 J. Koelman, *Sleutel*, 277.
70 J. Koelman, *Sleutel*, 165.
71 J. Koelman, *Sleutel*, 272.
72 J. Koelman, *Sleutel*, 373-375.
73 J. Koelman, *Sleutel*, 380; vgl. *Sleutel*, 165 waar Koelman ‘veel vrugtbaarheid in ’t lichaamlijke’ in het vooruitzicht stelt, zich beroepend op oudtestamentische profetieën als Amos 9:13; Joël 3:18; Zach. 10:8 en Ezech. 34:26,27. 74 J. Koelman, *Sleutel*, 166, 167; vgl. *Sleutel*, 366.

Onder de terminologie van de vleselijke dienst van het Oude Testament wordt daar de geestelijke dienst van het Nieuwe Testament voorgesteld en met het bouwen van een ‘uitterlijken’ empel, wordt de ‘oprichting van een heerlijk geestelijk huys Godts’ bedoeld.75
Overigens zal de heerlijke staat der kerk niet onbeperkt van duur zijn. Nadat de Joden in hun land de christelijke godsdienst vele jaren lang hebben uitgeoefend, de gelovigen met Christus op geestelijke wijze hebben geheerst, zonder dat een vreemde mogendheid of potentaat de rust verstoorde, zal er een verschrikkelijke vijand tegen de kerk opstaan.76 Een laatste, ultieme aanval van de duivel blijft niet uit wanneer zijn binding is opgeheven.77
Nadat de duizend jaren ten einde zijn, trekken Gog en Magog met een ontelbare menigte ten oorlog tegen de legerplaats der heiligen en tegen de geliefde stad (Openb. 20:7-9).78 Bij de benaming Gog en Magog denkt Koelman niet aan een concreet volk

of een bepaalde mogendheid, maar aan een mengeling van volken uit alle hoeken van de wereld.79 Nooit eerder is er door iemand zo'n geducht leger tegen de Joden op de been gebracht. Gods volk zal echter niet zelf behoeven te vechten. Niet één druppel bloed van Israël zal ter aarde vallen. 80 God zal zelf de handschoen tegen deze tegenstander opnemen.
Op bijzondere wijze zal Hij zijn volk omringen met liefde en bescherming.
Zijn toorn zal echter ontbranden tegen de goddeloze vijanden van zijn volk en zijn dienst. Met het uitstorten van de zevende fiool laat God vuur van de hemel komen en zendt Hij een ongekend heftige plaag, waarna het einde van de wereld volgt.81
Over het tijdschema van de komende ontwikkelingen aangaande Israël heeft Koelman lang en diep nagedacht. De volgorde ontleende hij, zoals wij vaststelden, aan de zeven schalen uit de Apocalyps. De precieze datering hing naar zijn overtuiging samen met de vraag wanneer de duizend jaren uit Openbaring 20 beginnen en eindigen. De piëtistische theoloog herinnert eraan dat er wel drie verschillende opvattingen over dit vraagstuk de ronde doen.
Er zijn schrijvers die menen dat de binding van satan en het heersen van de heiligen al achter de rug zijn, zoals John Prideaux, de kanttekenaars op de Statenvertaling en Voetius. Dat de duizend jaren van vrede reeds gepasseerd zijn, weerspreekt Koelman onder meer op grond van het feit dat de 'algemeene Nationale bekeering der Jooden' nog niet heeft plaatsgevonden.82
Daarnaast is de gedachte geopperd dat deze periode van rust en vrede nog geheel toekomstig is. In dit verband vallen de namen van J. Archer, J.H. Alsted en J. Mede, die onderling overigens op details afwijken.
Een derde stroming beweert dat het tijdvak waarop in Openbaring 20 gedoeld wordt, reeds begonnen is en nog altijd voortduurt. Hierbij denkt Koelman aan auteurs als Th. Brightman, Joh. Coccejus, M. Cotterius, J. Durham en J. Napier.
De idee van Brightman dat er ruimte is voor een tweevoudige vervulling van deze voorzegging, vindt geen genade in zijn ogen.
Ook Coccejus' interpretatie van dit schriftgedeelte kan naar zijn mening geen stand houden.83

75 J. Koelman, *Sleutel*, 379, 380.
76 J. Koelman, *Sleutel*, 359.
77 J. Koelman, *Sleutel*, 252, 253.
78 J. Koelman, *Sleutel*, 292, 293.
79 J. Koelman, *Sleutel*, 273.
80 J. Koelman, *Sleutel*, 363, 364.
81 J. Koelman, *Sleutel*, 293, 330.
82 J. Koelman, *Sleutel*, 175. De schrijfwijze 'Nationole' zal het gevolg zijn van een drukfout.
83 J. Koelman, *Sleutel*, 178.

Al wikkend en wegend komt Koelman tot de slotsom dat de puritein Durham het bij het goede eind heeft gehad. 'Het waaragtige en zekere gevoelen dan / mijns oordeels / aangaande den tijd / wanneer 't begin en de duuring is van deze duisend jaren / is dat van Mr. Durham, die van de voornaamste Schotsche Leeraars gevolgt word.'84
In het voetspoor van J. Durham, alsmede van J. Napier ziet ook Koelman de start van het vrederijk in 1560 liggen. Het verwijt dat de kerk in zijn eigen tijd nog allerminst vrij is van duivelse praktijken pareert hij met de opmerking dat men zich dit tijdvak niet al te spectaculair moet voorstellen. Eerder moet gedacht worden aan een geleidelijk groeiproces.

Ook de tegenwerping dat het Joodse volk nog niet bekeerd is, kan hem niet van zijn overtuiging afbrengen.
Niet alles wordt in één keer gerealiseerd en de toebrenging der Joden valt pas aan het einde van deze periode te verwachten. Evenals de 'inkomste' van de heidenen behoort de ommekeer voor het Joodse volk niet tot het 'wezen' van de heerlijke staat der kerk, maar tot de 'volheid en hoogte' daarvan.85

84 J. Koelman, *Sleutel*, 181, 182. Van J. Durham verscheen: *A Commentarie Upon the Book of the Revelation*, Edinburgh 1658. Een Nederlandse vertaling zag het licht te Rotterdam in 1745 onder de titel *Eene Uitlegginge over het boek der Openbaringe Johannes*.
85 J. Koelman, *Sleutel*, 199.

6.5. 'OUDE NIEUWIGHEDEN DER CHILIASTEN'

Uit de polemiek met Jurieu blijkt ontegenzeglijk dat Koelmans visie op de toekomst van Israël niet los kan worden gezien van zijn hoop op een aanstaande bloeiperiode voor de kerk.86 De voetiaanse piëtist is zich er terdege van bewust dat hij met deze positie de verdenking van chiliasme over zich afroept. Hij verklaart geen liefhebber te zijn van (coccejaanse) nieuwigheden en evenmin hoogachting te koesteren voor 'Nieuws-dryvers' op het terrein van filosofie of theologie. Niettemin vreest hij dat anderen hem wel onder deze nieuwlichters zullen scharen. Men verdenkt hem er wellicht van dat hij te zeer de 'oude Nieuwigheden der Chiliasten' is toegedaan en te ver is afgeweken van zijn gezegende, hooggeleerde en vrome leermeesters Voetius en Hoornbeeck.87
Toch weigert hij op zijn schreden terug te komen. Hij wil de waarheid volgen, die boven vrienden en leermeesters gaat. Intussen betreurt hij het zeer dat de bestrijders van de nieuwe inzichten ten aanzien van het duizendjarig rijk zo weinig kijk hebben op de profetieën in relatie tot de laatste tijden en op de betekenis van Openbaring 20. Daardoor hebben ze ook zo weinig verweer tegen de chiliasten. Men verstaat de betekenis van de zevende bazuin niet en men doet uitspraken van de profeten geweld aan. In plaats van de profetische voorzeggingen te betrekken op het duizendjarig rijk, worden deze vergeestelijkt en toegepast op de kerk.88
Intussen kan er geen misverstand bestaan over de vraag of Koelman zichzelf tot de chiliasten rekent. Hij wil zich onder geen beding identificeren met de 'duizendjaarige' van zijn tijd. Jurieu beschouwt hij als belangrijke vertegenwoordiger van deze stroming. Hij typeert hem zelfs als één van degenen die het meest 'extravageren / en buyten spoor stappen'.89 Er moet naar Koelmans inzicht een gulden middenweg te vinden zijn, waardoor het volle pond gegeven kan worden aan de onvervulde profetieën omtrent de heerlijke staat der kerk en heel speciaal betreffende het Joodse volk zonder in ketterijen te vervallen. Het rechte verstaan van Openbaring 20 kan daaraan een substantiële bijdrage leveren. Heeft Jurieu bijna een derde deel van zijn *Vervulling der Prophetien* besteed aan het verzamelen van bewijzen ten gunste van de leer van het duizendjarig rijk, Koelman repliceert met een even uitvoerige bestrijding van dit concept.
Behalve Jurieu's opvattingen voert hij nog een vijftal argumenten aan om zijn brede aandacht voor het chiliasme te rechtvaardigen. De eerste reden is dat er over het thema veel gedisputeerd en geschreven is in de zeventiende eeuw.
Koelman vermoedt dat vanwege de 'donkerheden' die er over dit stuk bestaan, nog wel veel meer gepubliceerd en geredetwist zal worden onder 'Geleerden en Ongeleerden'.90 Vervolgens is onze piëtist er diep van overtuigd dat God bezig is – het blijkt uit tal van zaken – om grote veranderingen in Europa te bewerkstelligen.

De kerk zal door zware kastijdingen en geselingen worden getroffen om haar te vernederen en te louteren.

86 M. van Campen, 'Millennium,' 28-32.
87 J. Koelman, *Sleutel*, 152, 153.
88 J. Koelman, *Sleutel*, 278.
89 J. Koelman, *Sleutel*, 152.
90 J. Koelman, *Sleutel*, 150.

In de derde plaats vraagt het duizendjarig rijk nadere toelichting vanwege het feit dat daarover tot 1640 eigenlijk weinig of niets verstandigs is gezegd. De grote lichten en theologen die voor dit jaartal commentaren hebben geschreven over de profetische boeken en in het bijzonder de Apocalyps misten het ware licht. Het ontbrak hun aan kennis betreffende de duizendjarige binding van de satan en de regering van de heiligen met Christus (Openb. 20). Datzelfde geldt van de oudtestamentische profetieën aangaande de toestand van de kerk in de tijd dat het Joodse volk weer aangenomen zal worden.
Een vierde argument is voor Koelman het gegeven, dat er in Nederland twee uitersten worden gevonden als het gaat om 'Nieuwigheden' die de kerk in de Republiek heftig beroeren. Hij doelt daarmee op de schriftverklaring van Johannes Coccejus en zijn volgelingen. De wijze waarop zij met het profetische woord omgaan, roept fel verzet op van tijdgenoten die deze exegese slechts als schadelijk en scheurmakerij beschouwen. Onder hen rekenen de meesten – althans de verstandigsten – nog wel met een aanstaande bekering van het Joodse volk. Zij willen echter niet weten van een toekomstige heerlijke staat van de kerk. En zij erkennen evenmin dat er nog een periode van honderden jaren komen zal, waarin vrede en rust heersen en de kerk heiliger is dan nu. Deze christenen gaan ervan uit dat de weg naar de toekomst louter neergang en crisis met zich meebrengt.
Verdrukkingen en vervolgingen staan ons te wachten. Tot op de dag van het oordeel zal het alleen maar 'slimmer' gaan met de kerk.
Daarnaast zijn er in Koelmans tijd echter ook mensen die de nieuwe schriftuitleg van harte beamen en verdedigen. Zij beloven het volk dat het hele rijk van de antichrist binnen korte tijd afgebroken zal worden en dat daarna 'plotselijk / en schielijk een heerlijk doorlugtig Vreedzaam Koninkrijk zal opgerigt worden / 't welk duuren zal tot den eynde des Werelds.'91
Als laatste argument verwijst Koelman naar Schotse en Engelse auteurs die hem van het grote belang van het thema hebben overtuigd. Hun boeken hebben hem temeer de ogen ervoor geopend dat nog lang niet alle profetieën vervuld zijn.
Om het probleem van het millennianisme nader te verhelderen tekent Koelman tamelijk gedetailleerd de geschiedenis van dit eschatologische concept. Hij beschrijft een aantal misvattingen die zich ten aanzien van het thema hebben voorgedaan en in zijn tijd opnieuw opgeld deden.92
De grote boosdoener is ook voor hem de ketter Cerinthus. Hij was 'den eersten / en allerbotsten dwaalgeest ontrent deze duyzend jaaren.' Na en naast Cerinthus moeten Papias en veleanderen uit de Vroege Kerk het ontgelden. Justinus Martyr geloofde dat er eenopstanding van de heiligen zou komen en dat zij duizend jaren met Christus in 'vrolijkheid' zouden leven in de herbouwde stad Jeruzalem. Maar hij bestond het bovendien te beweren dat christenen die het daarmee oneens waren niet zuiver op de graad waren.

Thomas Brightman wordt door Koelman – in navolging van Robert Bayly – getypeerd als de belhamel van de chiliasten.93 Hij beschouwt hem als een aanhanger van het Quintomonarchianisme.

91 J. Koelman, *Sleutel*, 152.
92 J. Koelman, *Sleutel*, 200-225.
93 J. Koelman, *Sleutel*, 205.

Deze puritein rekende ten onrechte uit dat in 1650 de macht van de paus gebroken zou worden, de stad Rome verwoest, de tyrannie van de Turken beëindigd en de bekering der Joden gerealiseerd. Dan zou tevens aanbreken de 'vijfde Monarchie der Heyligen / inzonderheid van die gelovige Jooden.'94
Onder degenen die het oude gevoelen van de chiliasten weer nieuw leven ingeblazen hebben, rekent Koelman met name de drie indepentistische leraars Joh. Archer, Th. Goodwin en Jer. Burroughs.
Massieve oppositie voert hij tegen de quintomonarchianen. Zij hebben de opvattingen van Thomas Goodwin zodanig misbruikt, dat ze zelf een vijfde monarchie wilden gaan oprichten en het plan opvatten de 'hedendaagsche Magten en Heerschappyen te verbreken en uit te roejen / op dat Christus / alleen / en zijn volk al de regeering van de heele wereld / zo de Kerkelijke als Borgerlijke / in handen mogen krygen.'95 Ten tijde van Cromwell werden velen van deze 'Fifth Monarch-men' gevangen gezet. Zij meenden dat zij de eerstelingen van de heiligen waren die in de wereld zouden heersen en hadden dezelfde geest als de Münsterse wederdopers.
In Nederland zijn het volgens Koelman met name Jean de Labadie, Jacobus Alting en Alhard de Raedt, die het chiliasme verdedigd en verspreid hebben.96
Hij neemt het Alting hevig kwalijk dat hij niet alleen rekent met de terugkeer van de Joden naar Kanaän en de herbouw van de heilige stad – daarin is geen 'zwarigheid' – maar ook verwacht dat de levitische eredienst en de besnijdenis[3] straks gepraktiseerd zullen worden.97
Nog feller is zijn kritiek in de richting van de dissident Alhard de Raedt. Diens toekomstvisie betreffende het Joodse volk acht hij veel te aards en te vleselijk. De herinvoering van de cultus met alle soorten offers en van de priesterdienst is hem een brug te ver.
Dezen mensche schrijft / zwetst / en snuyft met zo veel waantrotsheid / bitterheid / en vinnigheid / dat het verbaazende is; hy trotseert / smaad veragt / scheld / lastert alle / die zijn gevoelen niet aannemen.98

6.6. MEER DAN EEN GRADUEEL VERSCHIL

Men kan zich afvragen hoe ingrijpend de verschillen van inzicht tussen Jurieu en Koelman op de keper beschouwd zijn. Zonder twijfel is er naast divergentie ook overeenstemming. Deze betreft met name de positieve verwachting voor het Joodse volk en de hoop op een heerlijke staat van de kerk voorafgaande aan de jongste dag. 'Gy merkt wel uit het gezeyde / dat ik u niet en zal tegenspreeken / dat gy stelt der Jooden bekeering / wederkeering in Kanaan / en heerschappy in het laatste der dagen.'99

[3] De besnijdenis onder de Joden is een nationale plechtige gewoonte die wortelt in Gods gebod aan Abraham, zoals ook de landbelofte voor Abrahams zaad. De besnijdenis is niet uit de wet van Mozes, maar van de vaderen, zeg Jezus. Zie over Jac. Alting, Hollandse geloofshelden deel 2.

Deze zaken behoren in Koelmans ogen niet wezenlijk tot het chiliasme dat hij bestrijdt.

94 J. Koelman, *Sleutel*, 201, 202, 205.
95 J. Koelman, *Sleutel*, 216.
96 J. Koelman, *Sleutel*, 217-219; voor J. Alting verwijs ik naar het betreffende hoofdstuk in deze studie.
97 J. Koelman, *Sleutel*, 218.
98 J. Koelman, *Sleutel*, 221.
99 J. Koelman, *Sleutel*, 382.

Men kan dan ook niet, zoals T. Brienen doet, zonder meer vaststellen dat Koelman een chiliast is alleen vanwege het feit dat hij een nationale bekering van Israël verwacht en een terugkeer naar het land Palestina.100 Het geding tussen Jurieu en Koelman is breder en dieper.
Een belangrijk onderscheid betreft allereerst de toon waarop de dingen gezegd worden in de richting van hen, die van een nationale bekering van Joden niet willen weten en een aanstaande bloeitijd voor de kerk naar het rijk der fabelen verwijzen.
Zelfs tegenover pure vervangingstheologen bepleit Koelman de nodige mildheid. Hij hekelt de wijze waarop Jurieu met andersdenkenden omgaat. Hij keurt het af dat de Franse theoloog ‘zulke harde / ontedere / en waarlijk zeer oneerbiedige uitdrukkingen gebruykt / zeggende / indien dit geschied (naamlijk ’t geen veele vroome en geleerde mannen stellen / en lang gestelt hebben / dat de Jooden noit een algemeene bekeering zullen hebben / en datse zo in haar elenden zullen sterven) zo zyn voorwaar alle de prophetien, maar beguychelingen, de H. Geest heeft dit volk bedroogen, al haar Godspraaken zyn valsch, en God heeft haar met een valsche hoop gevoed.’ Aan dit soort taal nemen de broeders aanstoot, die weliswaar een andere Israëlvisie hebben maar toch ook serieus de Schrift bestuderen.101
Ingrijpender dan dit verschil in communicatie zijn de inhoudelijke discrepanties tussen beide theologen. Koelman kan Jurieu niet volgen in diens periodisering van de geschiedenis, waarmee hij de aanhangers van de ‘duyzendjaarige Regeering’ stijft in hun mening. Volgens Koelman ziet Jurieu de laatste dag van de schepping als een heenwijzing naar de rust die de kerk hier op aarde wacht.
Daarmee wijkt de Fransman in zijn ogen af van de *Heidelbergse Catechismus* en van de gereformeerde theologen die deze dag betrekken op de eeuwige rust na de dag van het oordeel. Bovendien leest Jurieu in de scheppingsdagen de zeven perioden van de kerk af, waarmee hij zich volgens Koelman ‘belacchelijk’ aanstelt.102
De voetiaan verwerpt tevens de gedachte van Jurieu dat de bekeerde Joden straks zullen heersen over de andere christelijke volken, alsof ze het ‘uitstekendste deel van de vijfde Monarchie’ zijn.103 Evenmin kan hij uit de voeten met de suggestie dat Christus zichtbaar uit de hemel zal komen om zijn rijk van duizend jaren op te richten en daarna weer zal terugkeren naar de hemel.104 Koelman laakt ook de idee dat de heiligen uit Openbaring 20:5,6 lichamelijk zullen opstaan, vervolgens naar de hemel verhuizen en van daaruit met Christus heersen op de aarde.
Afgewezen wordt bovendien de bewering dat Jeruzalem straks de zetel van ‘het algemeene Rijk’ is, van waaruit de Joden als leraars uitwaaieren om de volkeren te onderwijzen.105 Naar ons inzicht gaat het hier om meer dan relatieve verschillen tussen Koelman en Jurieu. De stelling van J. van den Berg dat Koelmans chiliasme per slot van rekening slechts gradueel verschilt van het eschatologische concept van de Fransman dient dan ook van een vraagteken te worden voorzien.106

100 T. Brienen, ‘Joden,’ 121.
101 J. Koelman, *Sleutel*, 382, 383.
102 J. Koelman, *Sleutel*, 383.
103 J. Koelman, *Sleutel*, 387.
104 J. Koelman, *Sleutel*, 384.
105 J. Koelman, *Sleutel*, 387, 388.
106 J. van den Berg, *Joden*, 29.

Hetzelfde geldt van de these van C. Graafland dat Koelman louter de ‘radicale uitwassen’ van het chiliasme bestreed.107
Op deze wijze wordt het principiële verschil tussen prechiliasme en postchiliasme uitgewist.
Voor de eschatologische ideeën van theologen als Pierre Jurieu, Thomas Goodwin, Alhard de Raedt en Jacobus Alting was naar Koelmans diepste overtuiging geen ruimte.
Het kan geen toeval zijn dat hij wel alle theologische werken van Goodwin vertaalde, maar niet diens geschriften over de toekomst. In zijn voorrede schrijft Koelman een bijzonder liefhebber van deze Engelse auteur te zijn.108 Des te opvallender is dat hij ervan afgezien heeft diens *A Sermon of the Fifth Monarchy* in het Nederlands uit te geven.109
Zaken als een dubbele opstanding, een tweevoudige of zelfs drievoudige wederkomst van Christus, het herstel van de tempeldienst in Jeruzalem en zeker het gewelddadig naderbij brengen van de beloofde heerlijke staat van de kerk stonden ver van hem af.110 Het is vooral de herinnering aan de ‘razernye’ van de Münsterse Dopers, die Koelman radicaal afstand deed nemen van dit soort eschatologische concepten.111
Vanuit deze optiek kan men hem dus zeker geen chiliast noemen. De these van W.J. van Asselt dat Koelman er prechiliastische voorstellingen op nahield, wordt door ons dan ook niet gedeeld.112
Anderzijds is het te gemakkelijk om Koelman geheel en al vrij te pleiten van millennianisme. De poging van C.J. Meeuse om Koelman net als de andere oude schrijvers buiten chiliastisch vaarwater te houden, is naar onze overtuiging een doodlopend spoor.113 Men moet hem toestemmen dat Koelman zelf nadrukkelijk afstand nam van de leer van de ‘duizendjaarige’. Net als zijn collega Ridderus reserveerde hij deze terminologie exclusief voor het gevoelen van bovengenoemde tijdgenoten. Met Meeuse zijn wij van oordeel dat deze contextuele omschrijving van het chiliasme verdisconteerd dient te worden.114
Alle water van de zee wast evenwel niet af dat Koelman in zijn toekomstverwachting nadrukkelijk verder is gegaan dan zijn leermeesters Voetius en Hoornbeeck. Waar deze gewaardeerde geestverwanten een heilrijke periode voor het laatste oordeel afwezen, is daarvoor bij onze piëtist alle ruimte. Postchiliastische ideeën zijn bij onze oudvader zonneklaar aanwezig en aanwijsbaar.

107 C. Graafland, ‘Puriteinen,’ 83.
108 J. Koelman, Voorrede op Th. Goodwin, *Opera*, XI. Koelman prijst Goodwin niet alleen om zijn schriftuurlijke en bevindelijke theologie, maar ook vanwege zijn grote bekwaamheden op het gebied van de Joodse oudheden.
109 Hetzelfde geldt van Goodwins commentaar op de Apocalyps, *An Exposition of the Revelation*, Londen 1639.
110 J. Koelman, *Sleutel*, 226, 227. Ten onrechte vermeldt W.J. van Asselt, ‘Chiliasm,’ 25 dat Koelman behalve een nationale bekering van de Joden en de terugkeer naar het beloofde land ook de herbouw van de tempel in Jeruzalem verwachtte.

111 J. Koelman, *Sleutel*, 216. De afwijzing van gewelddadige intenties bij de quintomonarchianen lijkt overigens wel op gespannen voet te staan met Koelmans verwachting, dat de Joden Kanaän gewapenderhand zullen veroveren.
112 W.J. van Asselt, 'Eindtijdverwachting,' 301.
113 C.J. Meeuse, *Toekomstverwachting*, 83.
114 M. van Campen, 'Voetius en Coccejus,' 13.

Dat hij schouder aan schouder met Voetius de chiliastische toekomstverwachting bestreden heeft, zoals de Goudse predikant Jacobus van Ostade in zijn vertaling van de Ezechiëlcommentaar van de puritein W. Greenhill (1598-1671) opperde, berust dan ook slechts ten dele op de feiten.115 Koelman is niet alleen beschaafder en gematigder in zijn kritiek, zoals Van Ostade suggereert, hij kiest welbewust een andere weg dan zijn leermeester Voetius.116

6.7. ISRAËL IN REFORMATIEPROGRAMMA, HUISGODSDIENST EN CATECHESE

Koelmans engagement bij Israëls heilvolle toekomst is bepaald geen zwerfsteen geweest, maar een integraal onderdeel van zijn denken en streven als ijveraar voor verdergaande reformatie. De geringe motivatie om de Joden te bekeren wordt in één adem genoemd met de vele andere tekortkomingen, die hij meent te kunnen aanwijzen in de gereformeerde kerk.117

In zijn *De Pointen van Nodige Reformatie* – een van de meest uitvoerige en imposante reformatieprogramma's uit deze tijd – komt de kwestie expliciet aan de orde. Niet minder dan 650 gebreken in de kerk worden door onze oudvader aan de kaak gesteld. Punt 493 gaat over de christelijke plicht om zorg te dragen voor de bekering van de naaste. Daar komt in de praktijk bitter weinig van terecht. De middelen om het rijk van Christus te bevorderen worden niet benut. Er wordt onvoldoende gestreefd naar kennis van de waarheid en naar heiliging van het leven.

In dit verband haalt Koelman ook de Joden voor het voetlicht. Hoewel met de mond wordt beleden dat men de bekering van Joden en heidenen verwacht, wordt er niet naar gehandeld zoals zou moeten. Te weinig wordt er een appèl op de verantwoordelijke autoriteiten en instanties gedaan. Predikanten en in het bijzonder de synode van Utrecht in 1670 hebben 'heerlijke middelen' voorgesteld om dit doel naderbij te brengen. Er is echter 'noch hert, noch lust / ende daarom ook geen geldt'.

De overheden laten het lelijk afweten.

Verhelderend is de reeds genoemde verhandeling over bededagen uit 1682.

We treffen daarin een vrijwel identieke aanklacht aan wat betreft nalatigheid tegenover de Joden. Ook daarin ligt de overheid zwaar onder vuur vanwege het feit dat men te weinig middelen ter beschikking stelt voor de verbreiding van het evangelie. Behalve een schaarste aan predikanten signaleert Koelman ook een tekort aan inspanning om 'te bekeeren de Afgedwaelde onder ons woonende / Mennisten / Arminianen / Socinianen / Papisten / Lutherschen / Quakers / en in het bysonder de Joden / hoe wel wij belijden / haer bekeeringh op gront van Godts Belofte te verwachten.' Hoewel de kerk in 1677 – ongetwijfeld doelt Koelman hier op de synode van Delft – middelen wilden beramen om de Joden te bekeren, hebben de politieke commissarissen die in de synode vertegenwoordigd waren,

115 Jacobus van Ostade (1677-1745) was vanaf 1716 tot aan zijn dood predikant te Gouda; vgl. F.A. van Lieburg, *Repertorium* 1, 185.
116 Jac. van Ostade, in: W. Greenhill, *Ezechiel* IV, 529, 546. In Engeland verscheen de eerste band van deze vijfdelige commentaar in 1645, terwijl het laatste deel in 1662 van de persen

kwam; vgl. J. van der Haar, *FATY*, 63, 64. Het lijvige werk was opgedragen aan prinses Elisabeth, de tweede dochter van Karel I. Een vertaling in het Nederlands zag het licht bij de uitgever Pieter van Thol te ’s-Gravenhage onder de titel *Verklaring over de Profetie van Ezechiel*. Het derde (1734) en vierde deel (1736) waren vertaald door Van Ostade, die met grote regelmaat opmerkingen toevoegde waarin zijn eigen mening of die van Nederlandse tijdgenoten wordt aangegeven. Kennelijk voelde hij zich geroepen om deze puriteinse auteur van tijd tot tijd te corrigeren dan wel aan te vullen.
117 J. Koelman, ‘Voorreden Durham,’ 89, 90.

gewild dat men daarover zou zwijgen en geen ‘conclusien daer ontrent’ maken.118
De strenge boeteprediker herinnert ook in dit geschrift aan de synode van Utrecht uit 1670 waar over de middelen tot bekering van Joden en heidenen werd gesproken. Toen lieten de verantwoordelijken het al evenzeer afweten en bleef het bij mooie plannen.
Koelman meent dat de overheid daarmee een zware schuld op zich heeft geladen. Tijdens vasten- en bededagen kan men zulke zonden wel belijden, maar de vraag is of men echt bereid is tot verandering. Wil men de kerk ook voorzien van de noodzakelijke instrumenten om de bekering van Joden, heidenen en anderen ter hand te nemen?119
Hoezeer Koelmans verwachting voor het Joodse volk verweven is met zijn pleidooi voor de *praxis pietatis* treft ons ook in een werkje over de christelijke opvoeding. De *Pligten der Ouders, in kinderen voor Godt op te voeden* verscheen in 1679 te Amsterdam. Hij droeg het werkje op aan zijn voormalige gemeente van Sluis. Ouders hebben ten opzichte van de Joden een dubbele taak.

118 J. Koelman, *Vruchteloose Bid-dagen*, 8.
119 J. Koelman, *Vruchteloose Bid-dagen*, 9. Zie voor een uitvoerige beschrijving van de projecten die in Delft en Utrecht ontwikkeld werden het eerste deel van ons drieluik.

Enerzijds moeten zij hun kinderen waarschuwen voor de grove dwalingen van de Joden, evenals voor die van socinianen, mennonieten, luthersen en arminianen.120
Aan de andere kant zullen zij ook de bijbels gegronde hoop voor het Joodse volk overdragen.
Een belangrijk onderdeel in de geloofsopvoeding betreft het gebed. Ouders hebben hun kinderen daarin dagelijks voor te gaan en vooral ook het goede voorbeeld te geven. Gaandeweg zullen de kinderen dan zelf leren bidden. Er moet op worden toegezien dat ze met het hart bidden.
Koelman verwacht dat ze op deze wijze al voor hun tiende levensjaar zelfstandig kunnen bidden en de rest van hun leven geen formulieren meer nodig hebben. Een wezenlijk element van het gebed is de voorbede.
Koelman somt een aantal concrete zaken op die in de voorbede een plaats dienen te hebben. Er moet gebeden worden om de val van de Turk en de paus van Rome, die als de antichrist wordt beschouwd.
Expliciete aandacht is er bij dit onderdeel voor de Joden. Het gebed voor het Joodse volk wordt door de piëtist nog eerder vermeld dan de bekering der heidenen. Ouders en kinderen moeten God smeken dat de Joden weder aangenoomen / en tot het Christelijk Geloof bekeert mogen worden / dat het deksel van haar herte en oogen afgenomen worde / en zy Jesum Christum den eenigen

120 J. Koelman, *Pligten*, 27; vgl. J. Koelman, *Driederleie Catechismus*, 230 waar gesproken wordt over de

vele 'ziel-verderffelyke dwalingen' van de Joden, met name hun loochening van de christelijke religie, de verwerping van Jezus als Zaligmaker en hun al te menselijke messiasverwachting.

Zaligmaker erkennen / in Hem gelooven / hem beminnen en gehoorzaamen / volgens Gods beloften / en volgens den eedt aan de Vaderen gezworen / dat geheel Israël mogt zalig worden / en zij een heerlijke Kerk mogen worden.121
Zoals uit dit citaat reeds blijkt, spelen in het gebed voor Koelman Gods beloften een belangrijke rol. Dat geldt overigens voor het hele gebedsleven zoals hij dat beschrijft en zelf ook beleeft. In de beloften hebben wij een bijzondere pleitgrond om bij God aan te kloppen.122
Ouders hebben dan ook de plicht ervoor te zorgen dat hun gezin thuis raakt in de Schrift. Kinderen moeten sommige speciale beloften uit het hoofd leren. Koelman verwijst daarbij naar een boekje van de puritein Nicholas Bifield (Byfield), dat uit het Engels is vertaald en uitgegeven onder de titel *Van de Beloften*.123
Even nuttig acht hij het werkje *Legaten der heiligen* dat van oorsprong ook afkomstig is uit Engeland.
Zelf geeft Koelman in *De Pligten der Ouders* een selectie van beloften die betrekking hebben op een aantal concrete terreinen die in onze gebeden een plekje verdienen. Onder aandachtspunt zevenentwintig somt hij beloften op die de aanstaande bekering der Joden regarderen. In het oog springen Romeinen 11:24-26; 2 Korinthe 3:14-16; Lukas 21:24; Ezechiël 37:21-26 en Openbaring 16:12.124
Bij punt achtentwintig noemt hij 'Beloften, van een heerlijker en vreedzamer staat der Kerke / op de bekeering der Jooden.' Een groot aantal schriftwoorden die de toekomstige heilrijke periode voor de kerk en in het bijzonder de toebrenging der Joden aangaan, passeren hier de revue, waarbij naast vele oudtestamentische profetieën met name Romeinen 11:12,15, Openbaring 11:15 en Openbaring 20:6,7 opvallen.125
De Pligten der Ouders kreeg in de zeventiende en achttiende eeuw diverse herdrukken.126 Dit gegeven wettigt de veronderstelling dat Koelmans bewogenheid met de Joden is overgedragen op vele ouderen en jongeren in de Republiek.
Deze these wordt bevestigd door het feit dat Koelman Gods weg met de Joden ook aan de orde stelt in een geschrift dat bestemd was voor het onderwijs aan de jeugd.127
In *De Pligten der Ouders* is tevens opgenomen *Driederleie Catechismus* (1679), waarin Koelman aandacht geeft aan de fundamenten van het christelijk geloof, de bijbelse geschiedenis en de praktijk der godzaligheid.128 In het laatste deel over de *praxis pietatis* stelt hij de toekomst van Israël – zij het summier – aan de orde.

121 J. Koelman, *Pligten*, 96, 97.
122 J. Koelman, *Pligten*, 72.
123 N. Byfield (1579-1622) was voorganger te Isleworth (Middlesex); vgl. J. van der Haar, *FATY*, 39, 40. Hij rekende sterk met de toekomstige bekering der Joden; vgl. ***R.J. van Elderen***, *Toekomst*, 90, 91, 92.
124 J. Koelman, *Pligten*, 76. Vermeld worden verder: Matth. 23:38, 39; Jes. 11:11, 12, 13, 15; Jer. 3:16-18; Jer. 30:17, 18, 20; Jer. 50:4, 5; Hos. 1:11; Hos. 3:4, 5; Amos 9:11, 14, 15; Deut. 30:1, 5; Zach. 9:13.
125 J. Koelman, *Pligten*, 76, 77. Voorts worden genoemd: Jes. 62:1-4, 9, 12; Jes. 66:12-14, 22, 23; Jer. 32:37, 39; Jer. 33:8, 9, 16; Ezech. 20:33, 37, 40, 44; Dan. 2:44; Micha 2:12, 13; Micha 4:1-8; Zef. 3:8-10, 12, 17-19; Zach. 2:10-12; Zach. 8:13, 23; Zach. 9:11, 17; Zach. 10:4, 12; Zach. 7:1, 14; Zach. 13:1-3, 9; Zach. 14:8-11, 16, 20, 21;

Hos. 11:9-11; Hos. 14:6-8; Joël 3:1, 16-21; Amos 9:8, 9, 11, 15; Obadja 17-21; Jes. 60:1, 3, 5, 7, 1O, 13, 20, 21, 22; Jes. 61:4-9; Jes. 65:3, 8-10, 2O, 25; Jer. 30:9, 10; Jer. 31:17, 21, 23, 31-33; Ezech. 11:19, 20; Ezech. 34:11-13, 16, 24-26; Ezech. 36:25, 26, 28, 37, 38.
126 J. van der Haar, *SGT*, 247.
127 Over de visie van Koelman op de catechese in het algemeen: W. Verboom, *Catechese*, s.v.
128 Ik gebruikte de vierde druk die in 1749 uitkwam te Utrecht.

Bij de bespreking van de tweede bede uit het Onze Vader werpt hij de vraag op wat wij eigenlijk van God verlangen, wanneer wij bidden dat het koninkrijk van Gods genade zal komen. Het antwoord daarop is meervoudig, maar deze bede impliceert allereerst dat het evangelie waardoor God Koning wordt in onze harten voortgang mag hebben, 'dat Joden geroepen / en de volheit der Heidenen ingebragt mogten worden / en dat de Kerke Gods in de werelt bloeijen mogte.'129
Behalve in zijn program voor verdergaande reformatie en in geschriften van pedagogische aard stelt Koelman de toekomst van Israël dus ook aan de orde in catechetisch materiaal.
Merkwaardig is in dit licht de suggestie van C.J. Meeuse dat Koelman niet erg veel waarde hechtte aan zijn eigen toekomstverwachting, omdat hij er anders wel een grotere plaats voor ingeruimd zou hebben in zijn *Driederleie Catechismus*, het handboek voor het kerkelijke onderricht aan de jeugd.130
Voor de hoop die de oudvader koesterde voor het oude volk van God gaat deze mening in geen *geval* op. Dat hij in dit educatieve geschrift aandacht vraagt voor Israël is op zichzelf al bijzonder.
Zonder twijfel kan Koelman wat dit aangaat uniek worden genoemd. Sommige voetiaanse geestverwanten en andere tijdgenoten besteedden aandacht aan het Joodse volk tijdens de catechismuspreek over de tweede bede van het Onze Vader. Een zo structurele plaats voor de Joden in catechetische en pedagogische publicaties als bij Koelman heb ik echter bij geen van de onderzochte auteurs aangetroffen. Hetzelfde geldt voor andersoortige geschriften.
Onze roeping ten opzichte van de Joden in het heden en onze verwachting voor Israël in de toekomst dienen naar het inzicht van Koelman een plaats te hebben in het beleid van de kerk, in reformatieprogramma's, prediking, catechese, huisgodsdienst en persoonlijke gebeden.

6.8. IN HET SPOOR VAN DE PURITEINEN

Geheel origineel kan men Koelmans opvattingen over Gods weg met Israël niet noemen. Van verschillende zijden heeft hij impulsen ontvangen. Ondanks de latere kritiek op De Labadie moet niet worden uitgesloten dat hij in een eerder stadium wel degelijk elementen heeft opgepakt van diens toekomstverwachting.
Opmerkelijk is dat hij in de afwijzing van De Labadies eschatologie beduidend gematigder was dan in zijn tirade tegen Alhard de Raedt.131 In zijn werken over het Labadisme worden ten aanzien van de Israëlverwachting geen fundamentele bezwaren geuit.132
Wat betreft de toebrenging der Joden en het aanbreken van een heerlijke staat van de kerk was er geen principieel verschil. Hier lag zeker niet de kern van de controverse tussen beide gedreven godgeleerden. Zelfs ten aanzien van de chiliastische opvattingen van De Labadie onthoudt Koelman zich van al te boude uitspraken. Het is één van de geschilpunten die hij in zijn *Historisch Verhaal* bewust buiten beschouwing laat.

129 J. Koelman, *Driederleie Catechismus*, 367.
130 C.J. Meeuse, *Toekomstverwachting*, 84.
131 J. Koelman, *Sleutel*, 217, 218.
132 J. Koelman, *Historisch Verhaal 1770*; J. Koelman, *Der Labadisten Dwalingen* (1684).

Hij meent dat ook de labadisten afstand nemen van de dwaling der chiliasten betreffende 'Christi lichamelijcke verschijning, en heerschingh op aerden, die duysent jaren langh, als mede aengaende de opstanding der Martelaren, en 't herbouwen van den Tempel in die tijd.' Omdat Koelman wat deze prechiliastische noties aangaat op één lijn zat met De Labadie, zag hij af van verdere bestrijding.
Wel meende Koelman dat het anders toe zal gaan dan De Labadie gepreekt en geschreven had. De non-conformist verkondigde dat het nog in zijn dagen allemaal zou plaatsvinden. Zijn toehoorders zouden het nog zien!133 Op dit punt was er sprake van divergentie, maar voor Koelman was dat kennelijk geen halszaak.
T. Brienen heeft de veronderstelling geopperd dat de chiliastisch-gekleurde verwachting voor Israël binnen de Nadere Reformatie wortels zou hebben in het coccejanisme.134 Ook W.J. van Asselt is van oordeel dat de eschatologie van sommige voetianen mede is gestempeld door Coccejus en met name door diens periodisering van de geschiedenis. In dit verband noemt hij Jacobus Koelman en zijn commentaar op de Openbaring.135
In hoeverre er invloed van coccejaanse zijde te traceren valt bij andere vertegenwoordigers van deze beweging moet nog blijken. In de geschriften van Koelman valt daarvan evenwel niets te bespeuren.
Sterker nog, een onverbloemde aversie tegen de coccejanen en hun eschatologie is bij onze voetiaan waarneembaar. Laatdunkend spreekt hij over 'den elendigen Groenewegen en zijn Meester Coccejus'.136
Koelmans fasering van de geschiedenis is een andere dan die van de coccejanen. De hermeneutische benadering van de Schrift die aan de coccejaanse toekomst-verwachting ten grondslag lag, kon in Koelmans ogen niet door de beugel.
In de *Voorreden* op de vertaling van J. Durhams commentaar op het Hooglied striemt hij de coccejaanse wijze van bijbeluitleg op niet mis te verstane wijze. Hij illustreert zijn bezwaren door 'Twee Staaltjens' van hun 'abzurde prophetische en vercierde Verklaringen' te geven.137
De verbannen piëtist ontkent dat het Hooglied een profetisch boek is, waarin de opeenvolgende tijden van de kerkgeschiedenis worden beschreven. In plaats van een heilshistorische verklaring kiest hij voor een allegorische en mystieke interpretatie.138 Het gaat in het *Canticum canticorum* om de liefde tussen Christus de Bruidegom en de gelovige ziel. Hij beschouwt het als een 'blijkelijk verderf, en verduystering en verdrajing van 't H. Woordt,' wanneer men uit het Hooglied een voorzegging van de gebeurtenissen ten tijde van de nieuwtestamentische kerk wil destilleren.139
De coccejaanse uitleg van Mozes' zwanenzang acht hij al even speculatief. Dat in Deuteronomium 32:43 de bekering van Joden en heidenen aan het einde van de wereld voorzegd wordt, evenals de terugkeer naar het Joodse land, ontkent hij. Puur feitelijk gezien kon Koelman tegen deze verwachting geen bezwaren koesteren, aangezien hij zelf niet anders verkondigde.

133 J. Koelman, *Historisch Verhael 1683*, Voorreden; in de tweede editie uit 1770 ontbreekt deze Voorreden; vgl. C. Graafland, 'Labadisme,' 328, 329; C.J. Meeuse, *Toekomstverwachting*, 62, 63.
134 T. Brienen, 'Plaats van Israël,' 117; vgl. T. Brienen, *Jodendom*, 13,14.
135 W.J. van Asselt, 'Chiliasm,' 25, 26.

136 J. Koelman, *Sleutel*, 344.
137 J. Koelman, 'Voorreden Durham,' 69.
138 I. Boot, *Hooglied*, 184, 185.
139 J. Koelman, 'Voorreden Durham,' 65.

Zijn moeite zat met name in het hermeneutische principe en de in zijn optiek eenzijdige aandacht voor wat komen gaat. De coccejanen meenden wel van alles te weten over de toekomst, maar bekommerden zich intussen weinig om de zorgwekkende situatie in eigen tijd. Zij lieten het afweten als het ging om de broodnodige reformatie van kerk, politiek en gezin. Koelman voelde zich geroepen zijn coccejaanse collega's ernstig aan te spreken.
Gy Mannen Broeders, die zo veel spreekt en ook schryft, van Perioden, en Tyden, en Tekenen der Tyden der Kerke te kennen, hoe is 't, dat gy zo weinig met de kinderen Issaschars schynt verstandig te zyn, en gezigte hebben omtrent de Tyden, om te weten, wat het Neerlantsche Israël heden doen moet?140

140 J. Koelman, 'Voorreden Durham,' 87.

In Koelmans uiteenzettingen over Israël en de toekomst stuiten we met regelmaat op namen van geestverwanten. Hij verwijst naar Voetius' disputatie over het chiliasme en refereert aan Hoornbeecks *Contra Judaeos*.141 Intussen schroomt hij niet op sommige punten – met name als het gaat om de aanstaande bloeitijd van de kerk – een andere weg in te slaan dan zijn vereerde leermeesters. We ontmoeten in Koelmans geschriften betreffende ons onderwerp tevens theologen als de Rotterdamse piëtist Franciscus Ridderus en Henricus Brinck, destijds predikant te Utrecht en befaamd om zijn polemiek tegen de coccejanen. Hij typeert Brinck als een 'Geleert Broeder' en oordeelt positief over diens bestrijding van de 'hedendaagsche Nieuws-dryvers'.142 Ten aanzien van de duiding van de profetieën wil hij zijn voetiaanse collega evenwel niet volgen.
Veruit de meeste invloed heeft Koelman ondergaan van Schotse en Engelse schrijvers. Hij is hen buitengewoon erkentelijk voor het feit dat zij hem de ogen geopend hebben voor de onvervulde profetieën van het Oude Testament. De puriteinen gaven hem de sleutel in handen, waardoor het profetische woord voor hem openging en hij zicht kreeg op de 'heerlijker Staat van Christi Kerk op aarde, op en ten tijde van de aanstaande Nationale inbrenging en bekeering der Jooden.' Veel gedeelten uit de profetieën moeten namelijk worden betrokken op deze 'Staat en Tijden der bekeerde Joodsche Kerk'.143
Hij betreurt het zeer
dat het de Nederlandse kanttekenaars van de Statenvertaling aan deze sleutel heeft ontbroken. Schatplichtig weet Koelman zich zoals gezegd met name aan de Schot J. Durham, voor wie hij grote bewondering koesterde. Hij neemt diens eschatologische opvattingen in grote lijnen over. In dit verband verdienen ook de Schotten J. Napier en R. Bayly een afzonderlijke vermelding.144
Minder negatief dan laatstgenoemde oordeelt Koelman over theologen als Th. Brightman en J. Mede. Hij eert Mede als een 'godzalig ende geleert man', maar hij vindt wel dat deze te veel Alsted volgde in zijn gedachten over 'de duyzend jaaren.'145
Koelman toont ook bekend te zijn met de toekomstvisie van John Tyllinghast,146 Henry Hammond,147 Patrick Forbes,148 William Greenhill,149 Jeremiah Burroughs,150 Thomas Parker,151 Ephraim Huit,152 Christopher Love153 en Thomas Hall.154

141 J. Koelman, *Sleutel*, 169, 224.
142 J. Koelman, *Sleutel*, 344.
143 J. Koelman, 'Voor-reden,' in: S. Clark, *Annotatien*. Samuel Clark (1626-1710) was als predikant afgezet door koning Karel II. Koelman tekent in zijn voorrede aan dat Clark voor zijn kanttekeningen op Romeinen gebruik maakte van de commentaren van Bucer en Martyr.
144 J. Koelman, *Sleutel*, 171, 212, 32O, 368.
145 J. Koelman, *Sleutel*, 210; zie over Joseph Mede: J.A. De Jong, *Waters*, 21-27; J.K. Jue, *Joseph Mede*.
146 J. Koelman, *Sleutel*, 170.
147 J. Koelman, *Sleutel*, 207; H. Hammond (1605-1660) was arminiaan en voorganger in de staatskerk van Engeland. Hij betrok Rom. 11:25 in de lijn van Calvijn op de bekering van alle uitverkorenen uit Joden en heidenen gedurende de hele kerkgeschiedenis; vgl. R.J. van Elderen, *Toekomst*, 215, 249.
148 J. Koelman, *Sleutel*, 207; over hem: *DNB*, s.v.; R.J. van Elderen, *Toekomst*, 111-113; de Schotse anglicaan die bisschop van Aberdeen was, publiceerde *An Exquisite Commentarie upon the Revelation of Saint Iohn*, London 1613.
149 J. Koelman, *Sleutel*, 365, 368.
150 J. Koelman, *Sleutel*, 17O, 171, 207, 214, 365, 368.
151 J. Koelman, *Sleutel*, 21O, 320.
152 J. Koelman, *Sleutel*, 21O, 321.
153 J. Koelman, *Sleutel*, 214.
154 J. Koelman, *Sleutel*, 215.

Het valt op dat Koelman op zelfstandige wijze gebruik maakt van puriteinse bronnen. Ook als hij radicale standpunten van mensen afwijst, weet hij soms toch elementen uit hun visie te waarderen. Omgekeerd weigert hij godgeleerden die veel voor hem betekenen serviel in alles na te volgen. Zelfs de hooggeprezen Durham wordt door hem op detailpunten gecorrigeerd. Op goede gronden kon C. Graafland vaststellen dat Koelman genuanceerd omging met puriteinse auteurs155

6.9. EINDTIJDSCENARIO

Een bijzondere belangstelling voor judaica legde Koelman niet aan den dag. Een uitzonderlijke bedrevenheid in de Hebreeuwse taal blijkt uit zijn geschriften evenmin. Nu was Koelman er de man ook niet naar om zijn geleerdheid te etaleren.
Hoewel hij een goed theoloog was, lag zijn intentie voornamelijk op het pastorale terrein. Bekend is wel dat hij grote waarde hechtte aan de tekst van het Oude Testament. Hij betichtte de cartesianen ervan dat ze de grondtekst van Tenach als corrupt beschouwden. In zijn *Het Vergift Van de Cartesiaansche Philosophie* neemt hij het op voor de masoretische weergave. In datzelfde werk bestrijdt hij ook de vermeende opvatting van de cartesianen dat de punten of vocalen van de *Biblia Hebraica* pas in later tijd zouden zijn aangebracht.156
In zijn exposé over het chiliasme poneert Koelman dat het Joodse gedachtegoed een voedingsbodem is geweest voor millennianistische opvattingen onder christenen. Hij put daarbij vooral uit secundaire literatuur.
Geschriften van christen-hebraïsten als Joh. Hoornbeeck en A. Hulsius werden door hem geraadpleegd over deze thematiek. Engelse auteurs als J. Mede, R. Bayly en N. Holmes (1599-1678)157 hebben volgens Koelman willen bewijzen dat de rabbijnen er vergelijkbare opvattingen als zijzelf op nahielden.158
Ook wijst hij op Hugo de Groot die in zijn aantekeningen op Openbaring 20 melding maakt van de Targoem en Joodse geleerden. De *Joodse Oudheden* van Flavius Josephus benutte hij voor Joodse zienswijzen over de vijfde monarchie. Voor het

overige wekt Koelman niet de indruk frequent zelfstandig te rade te zijn gegaan bij de rabbijnen of zich grondig verdiept te hebben in de voornaamste Joodse traditiewerken. In hoeverre Koelman met Joden in contact getreden is, valt moeilijk te achterhalen.
In zijn Zeeuwse tijd zal hij niet veel zonen en dochters van Abraham tegen het lijf zijn gelopen. Er woonden in het begin van de zeventiende eeuw slechts enkele Joodse gezinnen in deze contreien.159 Een belangrijke rol speelde Paulo Jacomo de Pinto wiens huis in Middelburg sinds 1641 diende voor synagogale diensten.

155 C. Graafland, 'Puriteinen,' 79.
156 J. Koelman, *Vergift*, Voorrede.
157 Nathanael Ho(l)mes was congregationalist. Hij schreef diverse werken over de toekomst waaronder *The Resurrection Revealed: or The Dawning of the Day-Star, About to rise, and radiate a visible incomparable Glory, far beyond any, since the Creation, upon the Universal Church on Earth, For a Thousand yeers Yet to come, before the ultimate Day, of the General Judgement*, London 1653. Holmes was een uitgesproken aanhanger van het Quintomonarchianisme. Hij noemde Christus de 'Vijfde Monarch'.
158 J. Koelman, *Sleutel*, 223.
159 J. Michman, *Pinkas*, 466.

Jacob Juda de Leon was aangesteld als godsdienstonderwijzer en als rabbijn van de synagoge. In 1654 vestigden zich enkele sefardische Joden die afkomstig waren uit de Nederlandse kolonie in Brazilië. 160 Hoewel de kerkenraad bezwaren had tegen hun komst, waren zij bij het stadsbestuur om commerciële overwegingen juist welkom. In 1655 werd hun toestemming verleend een eigen begraafplaats te pachten. In Vlissingen woonden er aan het eind van de zestiende eeuw enkele marranen, maar deze vertrokken al spoedig weer naar een andere bestemming.161 Wij kunnen ervan uitgaan dat er van contacten tussen Joden en de pastor van Sluis weinig of niets terecht is gekomen.
Tijdens zijn verblijf in Amsterdam had hij wel alle gelegenheid voor ontmoetingen.
Zijn relatie met burgemeester Coenraad van Beuningen bracht de Joodse gemeenschap wellicht binnen zijn gezichtsveld. Of er sprake is geweest van persoonlijke relaties is moeilijk te achterhalen. Zeker is wel dat hij bekend was met de activiteiten en de geschriften van Menasseh ben Israel. Hij is zijn geleerde stadgenoot tegengekomen bij de Engelse schrijver Thomas Collier (1623-1691).162
Deze baptistenvoorganger zonder academische opleiding was van mening dat de volkeren die de Joden verdrukt hebben door God gestraft zouden worden wanneer het Joodse volk eenmaal hersteld was. Hij pleitte er daarom voor de Joden tot Engeland toe te laten om op deze wijze het oordeel van God te ontlopen.
Koelman was op de hoogte van deze Apologie voor der Jooden Request' gericht aan Oliver Cromwell. Hij meende te weten dat deze actie was ingegeven door Menasseh ben Israel.163 Van de publicaties van Menasseh vermeldt Koelman in ieder geval *De resurrectione*. Hij refereert aan diens opvatting dat de Joden na hun opstanding in de messiaanse tijd de tempel zullen herbouwen en het heilige land zullen bewonen.
Van enige sympathie voor het contemporaine Jodendom valt bij Koelman niets te merken. Het tegendeel is eerder het geval. De interesse voor Israël is voornamelijk ingegeven door de rol die de Joden zullen spelen in het eindtijdscenario dat hem voor ogen stond. Anderzijds zijn laatdunkende uitspraken over de Joden in Koelmans oeuvre zeldzaam. Wanneer er al sprake is van negatieve kwalificaties, zijn deze voornamelijk theologisch van aard. Curieus is zijn opvatting over het gebruik van orgels in de kerk. Hij wijst deze ondersteuning van de gemeentezang af met als

argument dat de gereformeerden daarmee te veel neigden naar onder meer het Jodendom.165

160 D.F. Blom, *Middelburg*, 51, 52.
161 J. Michman, *Pinkas*, 557.
162 Zie over Collier: R.J. van Elderen, *Toekomst*, 208.
163 J. Koelman, *Sleutel*, 222.
164 J. Koelman, *Sleutel*, 224.
165 J. Koelman, *Sleutel*, 'Aanspraak aan d'Opzienders van de Gereformeerde Kerken van Nederland.'

14. De LAATSTE UREN van J. SAPPIUS

8e predikantplaats		Intrede Dordrecht	Predikant afkomstig van		
	ds. L. Suggeraat (Ludovicus)	28-05-1662	Nijmegen	06-02-1667	Gravenhage
	ds. J. Godschalk (Johannes)	05-06-1667	De Rijp	??-??-1670	Leiden
	ds. A. van Oostrum (Anthonius)	??-12-1670	Tiel	??-03-1680	overleden
	ds. J. Dibbetz (Johannes)	24-09-1673	Brielle	??-??-1706	emeritus
	ds. A. de Leonardis (Abraham)	24-09-1673	Ned. Oost-Indiï¿½	??-??-1698	overleden
	ds. E. Surendonk (Elias)	?-?-1679	Oud-Beijerland	??-??-1681	overleden
	ds. T. Colvius (Theodorus)	?-?-1680	Gouda	23-06-1687	overleden
	ds. J. Canzius (Johannes)	?-?-1681	Oud-Beijerland	20-05-1713	overleden
	ds. S. van Til (Salomon)	?-?-1683	Medemblik	??-06-1702	universiteit Leiden
	ds. D.F. van Giffen (David Flud)	01-08-1688	Sneek	25-02-1701	overleden
	ds. J. van Oldenburgh (Jacobus)	??-08-1688	Emden	??-??-1690	overleden
	ds. A. Hollebeek (Andreas)	??-??-1688	Hendrik-Ido-Ambacht	??-??-1710	overleden
	ds. J. Sappius (Jacobus)	**??-??-1691**	**Zaltbommel**	**08-02-1695**	**overleden**
	ds. M. Bosschaart (Martinus)	??-??-1697	IJzendijke	19-02-1742	overleden
	ds. H. van Bijstervelt (Herman)	12-04-1700	Zaltbommel	06-08-1729	overleden
	ds. J. de Bruine (Johannes)	??-09-1701	Wezel	??-03-1705	ï¿½s-Gravenhage
	ds. J. dï¿½ Outrein (Johannes)	04-02-1703	Arnhem	09-12-1708	Amsterdam
	ds. J. Vechovius (Johannes)	10-01-1706	Rotterdam-Delfshaven		

Biografisch woordenboek der Nederlanden. Deel 17. Eerste stuk (1874)
Door A. J. van der AA.

SAPPIUS (Jacobus) werd, na drie maanden te Varik en zes en een half jaar te Bommel het leraarambt bekleed te hebben, in 1691 bij loting tegen Nicolaas van der Meer, predikant te Wezel, in plaats van Oldenburg, te Dordrecht beroepen en stierf aldaar den 8 Februari 1695, in den ouderdom van ruim 37 jaren.
De 20^{e} van die maand hield zijn ambtgenoot van Giffen 's avonds in de Groote Kerk, voor een ontzettende vergadering een treffende lijkrede op hem, vooral merkwaardig door het omstandig verhaal van 's mans godvruchtig afsterven.
Hij was een beminnaar der zangkunst en vervaardigde geestelijke gedichten o.a. voor *Een nieuw Bundeltje uitgekipte Geestelijke gezangen, ten dienste aller bonden gunstgenoten van Jehovah,* waarvan in 1744 te Dordrecht een derde druk verscheen.
Zijn echtgenoot Elisabeth, dochter van N. de Veer en van Elisabeth van Valkenborg, na zijn dood hertrouwd met Robbert Morgan, kapitein in 's lands dienst, schonk hem 6 kinderen.
Zijn zoon Jacobus werd predikant te Kokkengen, en de Haar, te Oudbeijerland (1759), emeritus in 1770 en overleed in het volgend jaar.

Sappius was laatst predikant te Dordrecht. Hij hield zijn laatste predicatie over Matth. 26: 45 en 46. Reeds onder het predikten gevoelde hij zich al niet wel en klaagde die dag over zware hoofdpijn. Des Maandags, de 3lsten Jan., kwam hij met de koorts thuis, ging liggen en is nooit weer gezond opgestaan.
Hij had een voorgevoel van sterven, want zodra hij ging liggen, zei hij: "Indien ik sterf, zal het zijn, alsof gij mijn aangezicht maar eens had gezien en alsof gij mij een predicatie of drie had horen doen."
Het scheen wel, alsof de Heere Zijn knecht zijn naderende sterfuur zelf had laten

voorzeggen, want enige weken voor zij n dood sprak hij in zijn huis meer dan ooit van de dood, van de eeuwigheid en van de twee wegen, die daarop volgen en zocht zijn kinderen daar een krachtige indruk van te doen hebben.
Menigmaal betuigde hij aan zijn vrouw: "Ik vind geen vermaak in dit leven. Was het niet om u, de kinderen en de gemeente, ik wilde zo gaarne sterven. De dingen, waarin andere, mensen genoegen vinden en ook gebruiken tot geoorloofde vermaken, kunnen mij niet bekoren."
Toen hij in een Godvruchtig gezelschap was, waar men zich in God wilde verlustigen met het zingen van Psalmen en geestelijke liederen, zei hij: "Laten we eens uit Lodenstein zingen de tweespraak tussen genade en heerlijkheid: "Ik moet glorie hebben"; en zong met veel lust en aandacht de laatste regel:
"Daar, in zalige eeuwigheid."
Ook zette hij nog in het gezang, dat begint met:

"Grootmoedig hart, dat alles overschrijdt,
Dat van de aarde in de hemel stapt", enz.

Vóór zijn ziekte zeide hij dikwijls tot zijn vrouw: "Och, wandelde ik in volle verzekerdheid, hoe gaarne stierf ik." Zijn ziekte was van die aard, dat hij wegens zware hoofdpijn en benauwdheden zeer stil moest gehouden worden, waarom ook in de eerste 6 dagen weinig aanspraak werd toegestaan. Hij was zeer bekommerd, dat zijn verstand gekrenkt zou worden.
De 2de Febr. zei hij tot ds Van Giffen, zijn ambtgenoot: "Ik weet niet, hoe het met mij is. Ik ben zo ziek niet, maar evenwel vloeien mijn krachten heen als water en versmelten als sneeuw in de zon. Bid voor mij, draag mij aan de Heere voor als een ellendige. Belijd de trouweloosheden van mijn dienst."
Toen hij de 4de Febr. 's morgens bij hem kwam, werd hij spoedig gewaar, wat er gaande was, dat zijn ziel zich bevond in een nare gestalte. Met een betrokken en benauwd gelaat zeide hij: "Och, collega, zijt gij daar. Ik heb zo naar u verlangd. Ach, ik heb met een toornig God te doen. Hij komt mij voor als een verschrikkelijk held. Mij is bange, Zijn hittige toornigheden gaan over mij." En bijbrengende Job 6: 4, zeide hij: "De pijlen van de Almachtige zijn in mij, welker vurig venijn mijn geest uitdrinkt; de verschrikkingen Gods rusten zich tegen mij. Heere, wilt Gij u mij tot een tegenloop stellen. O, Gij hebt er recht toe, ik heb het verdiend."
Hij vroeg aan zijn collega: "Bidt gij al voor mij en draagt gij mij aan de Heere voor, zoals ik verzocht heb?" waarop hem geantwoord werd: "Broeder, stel u gerust, daar is het niet aan gelegen. Zijt gij benauwd, 't is wel ongemakkelijk, maar des te veiliger: onderzoekt u zelf maar nauw. De Heere geve u genade, om al de schuilhoeken van uw hart te kunnen ontdekken en al uw wegen te kennen, uit wat beginsel ze voortkwamen, met wat omstandigheden bekleed en tot wat einde gericht. Wij hebben met een nauwkeurig God te doen en zullen als leraars voor Zijn oordeelstroon komen. O, het is zo kostelijk, in een vernederde gestalte te zijn voor Hem, en van heilige schaamte als weg te smelten en te verdwijnen." Dit stemde hij met veel hartelijkheid toe.
Zijn collega bad hem, dat hij toch altijd mocht zoeken te bewaren een klare beschouwing van het genadeverbond, hoe God, Christus en de zondaar daarin voorkwamen en vooral de algenoegzaamheid en getrouwheid van de Middelaar altijd gelovig te gedenken, gelijk hij anderen zo dikwijls in het openbaar en in het bijzonder geleerd en geraden had.
Daar de gebrekkigheid in de dienst, de zieke gedurig op het hart en in de mond lag, zeide zijn ambtgenoot: "Collega, ook daarvoor heeft onze volmaakte Borg voldaan. Wij prediken in deze dagen, dat de Heere Jezus door Zijn discipelen trouweloos is

verlaten en door Petrus schandelijk verloochend, welnu, dat is al voor ons geschied, ons tot lering."
"Och ja", antwoordde de zieke, "'t is zo en ik geloof het."
Met veel nadruk zei de zieke eens tot zijn collega: "Mijn lieve collega, als ik sterf, hoe beklaag ik u dan. Wat zult gij wederom moeite hebben, om een braaf man te krijgen. Gij zult weer alleen moeten staan."
Deze antwoordde daar op: "Ik hoop, dat het daar niet toe komen zal en dat wij u nog lang zullen mogen behouden. Mocht deze hoop echter beschaamd worden, dan zal het zijn, zoals de Heere besloten heeft. Ik onderzoek maar, wat van een goede consciëntie is en dan bid ik de Heere om twee deugden n.l. voorzichtigheid en standvastigheid en daar laat ik het voorts op aankomen en slaap even gerust."

Die dag was hij gedurig in de stilte bezig, om alleenspraken met God te houden en door uitschietende zuchtingen en smekingen tot Hem te gaan. Dikwijls zeide hij: "Doe de poorten open, sluit de weg toe, mijn vervolgers tegemoet. Kastijd mij, Heere, doch met mate. Verkwik mij, eer ik heenga."
In een grote benauwdheid zijnde, sprak hij: "Och, daar komt mij zo krachtig te binnen: Wil stil wezen, God zal werken!"
Ook hield hij zich bezig met 1 Joh. 3: 14: "Immers, ik heb achting en liefde voor Gods kinderen, om Gods beeld, dat in hen is."
Op een vraag, of hij niet nog wel wat wilde leven, antwoordde hij met veel bedaardheid: "Alzo, als mijn God wil. Leef ik, ik leef de Heere; sterf ik, ik sterf de Heere. In den vlese te blijven scheen wel het best voor mijn familie en de gemeente, want er zijn nog zo veel kinderen in de geboorte. Doch, zoals de Heere wil, Hij heeft mij niet van node."
Diezelfde dag, 5 Febr., hoorde men nog het volgende van hem: "O, God, wilt Gij mij in het leven sparen, ik beloof U, met een dubbelen ijver mijn dienst te zullen hervatten. O, God, ik heb immers het verbond met U al lang gemaakt en Gij zijt en blijft immers onveranderlijk."
En verder: "Kinderen, zoekt verzekerd te wezen van uw zaligheid, o, dat geeft zulk een rust op het doodbed. O, hoe duister en blind heb ik hier de Bijbel gelezen, maar God zal mij alles boven onmiddellijk openbaren."

Toen de 6^{e} Febr. zijn collega bij hem kwam, vond hij alles zeer ontsteld, daar de zieke kort te voren van zijn vrouw en kinderen afscheid had genomen en als een rechte Jacob de laatste zegen gegeven had.
Zoo gauw de zieke hem gewaar werd, zeide hij: "Och, broeder, zijt gij daar? Ik heb tot mijn vrouw gezegd, dat, als ik op sterven lig, gij voor mij zult bidden. Doe het dan maar kort. Leg de trouweloosheden van mijn dienst, (zo noemde deze nederige ziel altijd zijn gebrekkigheid) dan open voor God en bid om verzoening in Jezus' bloed en dat God mij voor mijn laatsten snik daarvan verzekere."
Op zijn raad nam hij wat voedsel, dat hij met veel smaak en graagte nuttigde. Hij hield hem vele troostrijke zaken voor, die zeer krachtig op zijn hart inwerkten. Het scheen minder duister in zijn ziel dan tevoren en zeide tot zijn collega: "O, hoe hebt gij mij verkwikt. Doe dat dikwijls, het is God aangenaam en Hij zal het u vergelden."
Op zijn verzoek werden die morgen publieke gebeden voor hem in de kerken gedaan, waardoor zijn ziekte allen bekend werd en grote ontroering in de gemeente veroorzaakte. Die middag bezochten hem dan ook verscheidene goede vrienden.
Toen hem gevraagd werd naar zijn toestand, antwoordde hij: "Looft de Heere. Hij is mij goed en nabij."

Gevraagd, of hij nog niet wat te zeggen had, gaf hij ten antwoord: "O ja, zeer veel, maar ik heb geen kracht om het te doen. Houdt u nabij God en gaat voort van deugd tot deugd en van kracht tot kracht."
Des middags rustte hij wat, doch des avonds nam de ziekte merkelijk toe, toen hij betuigde: "Het leven is mij Christus en het sterven mijn gewin. O, mijn Liefste, wordt gij gelijk een ree op de bergen der specerijen en neem mijn ziel tot U op onder de halleluja's en dat ik mijn kroon mag neerleggen voor de voeten van het Lam. Want ik weet, dat mijn Verlosser leeft en met deze mijn ogen zal ik uit mijn vlees Hem aanschouwen."
Door iemand gevraagd, of het dan nu zo licht in zijn ziel was, antwoordde hij: "Ik wenste wel wat meer werkzame gedachten te hebben", waarop hem tegemoet gevoerd werd, dat het op een weinig meerder of minder werking niet aankwam en de zaak in goede handen was.
Hierop gaf hij dadelijk ten antwoord: "O ja, ik weet, in Wien ik geloofd heb. Ik ben in het verbond met God. Weet, dat ik het statelijk met Hem gemaakt heb. Hij zal het voor mij voleinden."
Een weinig daarna deed zich enige flikkering op, waarop iemand zeide: "Daar doet zich enige hoop op herstel voor. Wat dunkt u, zoudt gij wel willen wederkeren?"
"O ja, volkomen", zeide hij, "zo het Gods wil was, want ik heb mijn wil aan de Zijne gans onderworpen. Hij doe, zoals het Hem behaagt. Zo de Heere mij wegneemt, 't geen ik geloof, Hij geve u een man naar Zijn en naar uw hart, die voor Gods volk uit en inga!"
Men antwoordde hem: "Gods volk heeft haar recht aan Jezus overgegeven en zoekt met Zijn raad tevreden te zijn. De Heere zal voor Zijn kerk zorgdragen."
Toen de nacht naderde, vroeg hij dikwijls aan degenen, die bij hem waakten: "Gedraag ik mij wel als een Christen en zo lijdzaam, als het betaamt? O, zegt het mij toch, opdat ik geen aanstoot geve en de naam des Heeren om mij niet gelasterd worde; dat men het niet hore op de straten van Askalon en dat de dochteren der Filistijnen zich niet verblijden."
Hij gevoelde telkens grote benauwdheid aan het hart en toen hem te eten werd gegeven, zeide hij: "Och, wat geniet ik al een verkwikking. Mijn Heere Jezus had gal en alsem en was onder de handen van wrede vijanden. Ik daarentegen geniet nog van de wijn en word gediend van Gods lieve kinderen." Daarna riep hij uit: "O, allerliefste Heere Jezus, o, aller-beminnelijkste Heere Jezus, waarom vertoeft Gij zo lang? Kom toch en haal dit arme schepsel tot U in Uw onmiddellijke gemeenschap." En voegde daaraan toe: "O, 't is immers wel oprecht; immers ik weet niet anders; 't is immers niet geveinsd?"
Hem werd tegemoet gevoerd, dat hij zeer nabij de Troon zou zijn, als één, die er velen gerechtvaardigd had, waarop hij antwoordde: "O ja, ik spring op van vreugde, als ik gedenk aan die plaats, Daniël 12, dat zij zullen blinken als de glans des uitspansels, eeuwiglijk en altoos."
Hij vroeg dikwijls naar het uur van de nacht en toen hem gevraagd werd, waartoe dat vragen diende en of hij dan zo verlangde om te sterven, antwoordde hij zeer hartelijk: "O ja, ik heb zulk een begeerte, om ontbonden te wezen en met Christus te zijn."
Na enige tijd riep hij uit: "O, mij dorst. Mijn ziel dorst naar de levenden God. Maar uitgestelde hoop krenkt het hart. O, ik vrees, dat het nog de ganse week zal duren; want dit is geen sterven; ik sterf niet, wat is dit voor een werk?"

In de morgen kwam er een verheffing van de koorts en hij zeide: "Nu is het gedaan. Al wat Gij nu doet aan mij, is maar voor het stof; het is nu werk voor de Troon."

Daarop riep hij uit: "O Heere, zo benauwd, o Heere, zo bange!"
Den 7de Februari kwam des morgens zijn collega Van Giffen bij hem en vroeg, of zijn ziel de Heere nog al aankleefde. "O ja, lieve collega", antwoordde hij met moeite, "ik ben het naseepen gewend."
De heer Van Giffen zeide toen: "Houd maar moed, gij zijt verbonden aan de gulden keten, die in de eeuwigheid boven, in Jezus' rechterhand is; niet één schakel zal er breken."
Hij kon hierop met woorden niet antwoorden, maar deed het met een vriendelijke lach en neiging van zijn hoofd, terwijl hij de hand van zijn collega drukte.
Voorts worstelde hij die dag met de banden des doods, zag dikwijls van zijn bed naar de ruiten, zeggende: "O, waar blijven dan nu Zijn wagenen, waarom vertoeft Hij, waarom vertoeven Zijn gangen?"
Dikwijls riep hij uit: "O Heere Jezus, waar blijft Gij zo lang? O, wat zal het zijn, onder de halleluja's te wezen, en Zijn kroon neer te werpen voor de voeten van het Lam!"
Toen hij iemand der omstanders zag wenen, zeide hij: "Ween niet, God zal u troosten."
Soms werd hij bestreden in zijn gemoed, waarop hij uitriep: "O Heere, hoe ben ik dus?"
Hem werd voorgehouden, dat Jehovah zijn deel was, dat Die nu zou goedmaken de toezegging aan hem gedaan; dat hij gedenken moest, hoe dikwijls hij beleden had, dat, als hij niet meer spreken kon, dat hij het doen voor zulk een tijd al had neergelegd op de grond der waarheid, zeggende: "Heere Jezus, in Uwe handen beveel ik mijnen geest." Dit stemde hij volkomen toe en riep uit: "In het vlees te blijven was nodiger om uwentwil."
Soms scheen hij te bezwijken, doch werd aangemoedigd met de woorden: "Nog een ogenblik en uw Heere staat gereed, om u over te halen en de kroon te geven."
Hij herhaalde weer: "Waar blijven zijn gangen en zijn wagenen? O Heere, kom toch haastelijk!"
's Avonds zei hij tot een Godvrezende, die 's nachts bij hem waken zou: "Hoe is het dus, waarom verbergt Hij zich en staat van verre?" waarop hem geantwoord werd: "De Heere Jezus zal Zijn komst des te schoner maken; werp alles maar op Hem, Hij zal het wel maken." De stervende antwoordde: "Dat doe ik al en evenwel staat Hij van verre."
Daarop werd hem tegemoet gevoerd, dat de beproeving zijns geloofs veel kostelijker was dan des goud, en des zilvers.

De nacht naderde. Toen hem gevraagd werd, of hij wel op een andere wijze zou willen gerechtvaardigd zijn dan om niet, antwoordde hij: "O neen, geen andere weg dan vrije genade."
De nacht sloot hij zijn ogen niet, en zag gedurig om naar een woord van vertroosting, 't geen hem telkens uit de heilige Schrift werd toegevoegd.
Bijzonder om te vertonen de heerlijkheid des hemels, waarop hij, óf met woorden, óf met toeknikken zijn toestemming gaf, bijzonder gaf hij een zeer resoluut antwoord van ja, toen hem gevraagd werd, of hij niet vertrouwde in de dood. Met een vriendelijke toelach toonde hij te triomferen in de strijd.
Hij worstelde Dinsdagsmorgens tot aan half tien met de laatste vijand, toen hij onder de tranen en gebeden van velen zacht ontsliep en de geest gaf, juist, toen zijn collega op het laatste gebed "Amen" zeide.

Het was, of hij daarop gewacht had en zo voer deze Elia henen op de 8ste Februari

1695, oud 37 jaar en 5 maanden. Aldus ging de geest tot God en het lichaam tot de aarde, waaruit het genomen was.

15. HET LEVEN EN STERVEN van Mr. JUSTUS VERMEER.

Justus Vermeer werd gedoopt Utrecht 25 december 1696.

Wij lezen Spreuken 10: 7. De gedachtenis des rechtvaardigen zal tot zegening zijn.
De waarheid dezer woorden vinden wij bevestigd, wanneer wij slechts denken aan Henoch en zijn wandel met God; aan Abraham en zijn geloof; aan Job en zijn lijdzaamheid; aan Mozes en zijn verloochening aan aardse grootheid; en zoveel andere, die in het heilig Bijbelboek met lof gemeld en ter navolging voorgesteld worden.
Ook in de ongewijde geschriften vinden wij vele personen, op wie deze woorden van Salomo toepasselijk zijn. Onder velen noemen wij de naam van: Justus Vermeer, wiens zegenrijke gedachtenis wij willen verlevendigen door de vermelding van de volgende zaken:

1. Dat hij in zijn jeugd van zijn teder Godvruchtige grootmoeder en moeder, de Heere is opgedragen met vele gebeden en tranen; ook in de lering en vermaning des Heeren opgevoed, werd hij, al vroeg zeer lees- en leergierig bevonden; het was in die tijd, toen de ijverige Ds. J. Koelman wekelijks ten huize van zijn grootmoeder, oefeningen hield; onder welk middel, nevens andere, ook zijn moeder in hare jonge jaren, een naam en plaats had gekregen onder de dochteren des vredes; die vervolgens deze haren eerstgeborene zoon, steeds de Heere tot zijn dienst overgaf, in geloof en verwachting, dat een kind van zo veel gebeden, op zijn tijd, ook goed zoude doen aan Gods huis.

2. Ter studie geschikt, en tot Doctor in de rechten verklaard zijnde, kreeg hij ene bijzondere lust in de dingen van het koninkrijk Gods, als hij in zijn eigene en van hem zeer geliefde zuster, de droefheid naar God, en het werk van ene onberouwelijke bekering zag uitspruiten, en zichtbaar doorbreken. De godzalige moeder zich verblijdende, dat zij beide hare kinderen, voor de Heere zag opkomen, uit de woestijn dezer wereld, als rookpilaren, en zo worden tot ene plant en hoeksteen in Gods huis, Ps. 144: 12, en dat dus, des grootmoeders, en haar geloof in hen woonde.

3. Hij werd in 't begin van zijn weg en in 't vervolg (gelijk doorgaans, die nuttig worden in Gods Kerk) geoefend door vele bestrijdingen vurige pijlen des bozen, aangaande de eeuwige vrijmachtige verkiezing Gods, en andere Goddelijke waarheden; en had toen veel te worstelen met het ongeloof, en de plaag zijns harten, waardoor hij een diep inzicht verkreeg in de listige omleidingen des duivels, en het bedrog van 's mensen arglistig hart steeds gravende en verdiepende, totdat hij de rotssteen Christus vond, en God zich aan hem openbaarde in het aangezicht Zijns Zoons. Hij rustte niet, voor dat hij een getuigenis Gods op zijn gaven ontving, en de Heere zelf van vrede tot hem sprak, en het vuur des Geestes brandende tot wederliefde in zijn hart uitgestort bevond.
In die tijd had hij ook, nevens zijn moeder en zuster, veel werk voor de Heere, met die strik en verzoeking, Spr. 20: 26; daar hij onbedacht in zijn jeugd in geraakt was, en die hem (volgens het schrijven van de godzaligen Ds. Bern. Smytegelt aan zijn E.) veel slingering en benauwdheid des gemoeds veroorzaakte; doch door licht en kracht des Geestes, bij het Heilig Woord geholpen kwam hij het te boven, brak door allen tegenstand van binnen en buiten honen, schudde zich uit dat stof, en makte zich los van die banden van zijn hals; en was daarna anderen een middel ter bewaring en

redding in dergelijke gevallen.

4. In het vervolg geroepen tot Diaken en het Boekhouderambt, verkreeg hij door wel dienen een goeden opgang in de gemeente, en veel vrijmoedigheid in het geloof; zodat hij op zijn tijd aangesteld werd tot Regeer-Ouderling in Gods Kerk, om mede opzicht op de gemeente te hebben. Toen vond hij veel lust en opgewektheid des harten, uit medelijden over de onwetenden en dwalenden, in zijn wijk, om dezulken terecht te brengen, en volgens de Kerkenorde, en het voorbeeld van Godvruchtige ouderlingen (in vorige tijd) door profeteren de mensen stichting te spreken.
Ten die einde richtte hij onder hen ene oefening op, ter onderwijzing in de weg des Heeren, of de ongeleerden en ongelovigen; door de verlichting des geestes, tot vernedering voor God en zo tot Christus gebracht mochten worden, 1 Cor. 14: 24, 25.

5. Het was, bij die occasie (gelgenheid) dat hij uitvoerig de leer der Waarheid, in onze Catechismus vervat, verklaarde, en de nuttigheden aandrong; daar hij vele jaren in bezig was, en die bijna ten einde had gebracht, als hij van zijn post afgeroepen werd.
Naar het getuigenis van verstandige Godvruchtigen, werden de goddelijke waarheden, in die oefening, zeer klaar onderscheiden, en geestelijk en practicaal uitgelegd, ter ontdekking en bestiering. En 't is verscheidenen ten middel geweest, waardoor zij aan zichzelf zijn bekend gemaakt, en tot God bekeerd, andere, zijnde door de openbare middelen in 't hart geraakt; werden verder daardoor ontdekt aan hun wettische gronden, en kregen licht in de weg van verzoening, en vele werden er bemoedigd en versterkt in de weg der waarheid en godzaligheid; de een en de andere gedenken daar nog aan met zegen.

6. Avondmaalsbedieningen, en Bede-dagen gaven aanleiding tot deze oefeningen, welke nu uitgegeven werden.
In deze ziet men, hoe hij zijn licht liet schijnen onder de mensen, en welk getuigenis, hij voor de waarheid en godzaligheid gegeven heeft.

a. Zijn ijver voor de waarheid, zoals die in Christus Jezus is, en de afkeer van de valselijk genaamde wetenschap, blijkt er overal in; sprekende langs, en met de woorden Gods, veel van de noodzakelijkheid der kennis van zonden, en ellenden, en van de heiligheid en rechtvaardigheid Gods, ter ontdekking van die op hun doen en plichten rustten. Bijzonder aandringende op het sterven aan de wet, in opzicht van eigengerechtigheid en kracht; op noodzakelijkheid van de vereniging met de Heere Jezus door zijn Geest, op een geloof door de liefde werkzaam; op het wandelen naar de Geest, en het doden van de wer ken des vleses door verworvene kracht van Christus.

b. Hij geeft daarin een voorbeeld van zachtmoedige wijsheid, in het besturen van die iets zien van hun schuld en onmacht, om toch niet te rusten, voor dat zij gekomen zijn tot de Middelaar des Verbonds, en dat bloed der verzoening; aanwijzende 's mensen afkerigheid en onmacht in dezen; hij het van de Vader horen en leren moet, dit een werk en gave Gods is, aan te nemen het getuigenis, 't welk God in Zijn Woord van zijn Zoon getuigt.

c. Gij vindt daar in zijn hoogachting voor de openbare bediening des Woords, het werk der Herders en Leraars in de gemeente; zijn aandrang, om toch bij hen zich te legeren, en te houden, steeds te waken bij die posten; en door geen schijnredenen, zich van het uitgaan op de voetstappen der schapen, te laten aftrekken; waarom hij ook, naar de orde der Kerk, zijn oefeningen, altijd op een gemeenzame wijze, met vragen en antwoorden verrichtte, gelijk ze dus met de meeste vrucht gehouden

werden.

d. Bijzonder dringt hij daarin aan, de heiliging van Gods dag, en van die grote instelling het Heilige Avondmaal, en wijst aan, welke dingen de zegen, en het goede (daar beloofd) weren; ja wat zelfs Gods volk, zo dor en mager doet blijven, bij die dierbare genademiddelen.

e. Gij zult er uitvoerig in vinden de oorzaken van de twist des Heeren met ons land; wat de Heere al aan 't zelve gedaan heeft, welke oordelen er van tijd tot tijd over uitgestort zijn, hoe dikwijls verschoond en zichtbaar gered; en hoe het onder enen zware schuld blijft versmachten, ongevoelig en verhard onder een geest des diepen slaaps; hij vreesde met grond voor zwaarder en versmadender roeden.

f. Vele raadgevingen of besturingen zijn er ook in vervat om in dezen bozen tijd, zijn klederen onbesmet te bewaren, om door woord en wandel van het boze af te wijken; en op wat wijze in de bres te blijven staan voor land en kerk, etc.

7. In dit werk bezig te zijn, was al zijn lust en vermaak; hij gaf er zich geheel aan over, en werd doorgaans in spreken en bidden zo zichtbaar van de Heere geholpen, dat het openbaar werd aan de consciënties van Gods volk, dat Jezus, naar zijn belofte, in 't midden van de samenkomst was; hebbende een bijzonder talent, om de moeden duisteren en bestredenen uit bevinding, een woord ter rechter tijd toe te dienen; welke dikwijls .gesterkt en gemoedigd, door rechte redenen van daar gingen en hunnen loop en strijd hervatte.
Hoe hij ook meermaals in duistere en zware gevallen, de blinde tot ogen, en de bezwijkende ten stut is geweest, weten die, welke zich van zijn bijzondere raad bediend hebben.
En die met hem (te zijn huize) dat biddende gezelschap gehouden hebben, kunnen getuigen, wat lasten en uitstotingen hij gezien en gedragen heeft, en hoe aldaar als een gedurig gebed ten goede voor Land, Stad en Kerk is opgezonden. En wat indrukken hij had van de naderende oordelen, wegens de stoute en hooggaande ongerechtigheden des volks.

8. Als ouderling was hij ook nuttig, en een voorbeeld zijn mede-ouderlingen, onder welke hij geacht en geliefd was, zich houdende aan het getrouwe woord, dat naar de leer is, was hij vreedzaam, niet partijdig oordelende en verdroeg in liefde en zachtmoedigheid de gebreken dergenen welke lust hadden, in oprechtheid. Die Broederschap heeft meermalen zijn ijver en getrouwheid gezien, in voorstellingen tot verbetering der dingen die ontsteld waren, in het helpen weren der ergernissen, in het waken tegen de inbrekende zonden, in het aandringen op de heiliging van Gods dag, en beramen van middelen daartoe, bij de Regenten; steeds aanhoudende, dat toch de oorzaken van Gods toorn, tegen de lande, uit het midden weggedaan mochten worden; alzo de bedestonden begonnen, en alsdan met vrucht gehouden kunnen worden: in beroepingen van leraren, nevens andere omziende naar een, die getuigenis van allen, en van de waarheid zelve had, die in eenvoudigheid en oprechtheid, als in de tegenwoordigheid Gods, sprak van de weg des Heeren, en als een Schriften Godgeleerde, de moeden een woord ter rechtertijd, wist te spreken; en betoonde zich overal een behulpsel der dienaren des Woord in het zware werk der bediening, als Aäron en Hur ondersteunende, die zich in de bres stellen, en de breuken Sions trachten te helen; wordende van hen en de gemeente, bij zijn overlijden betreurd, en met tranen en smarten van velen ten grave gebracht.

9. In zijn laatste jaren werd hij beproefd en gelouterd door deze en gene bezoekingen.

Ao. 1742 met een gevaarlijke been-breuk, door de val van een wagen; dus enige weken met smarten gebonden op zijn leger, leerde hem de Heere wat nut is: onder andere zaken heeft hij er van aangetekend, dat hij des avonds te voren (in zijn oefening over de Catechismus, handelende over het Gebed) bijzonder in raakte, en zich uitbreiden moest over het gesloten boek van Gods besluit, en toen ontdekt had die verkeerde geneigdheid des harten, om daar te willen inzien; en aangewezen had, dat men door de Geest der gebeden wel somtijds vooraf indrukken van een naderend kwaad, of enig gevaar kon krijgen (de kloekzinnige ziet het kwaad Spr. 27: 12) maar toch dan moest waken, tegen dat vooruitlopen, en die bepaling van onzen eigen geest, welke zich daaronder vermengt, het zal dit of dat zijn; het Gods eer is, ene zaak te verbergen, en 't ons niet toekomt, te weten de tijden of gelegenheden, die de Vader in Zijn eigen macht gesteld heeft, Hand. 1: 7, het zo Godverheerlijkende is, tijd en wijze aan de Heere over te laten, en in kinderlijke vreze wakende en biddende te blijven, zo het gesloten boek te laten voor de Heere.
Ook dat hij des morgens, voor hij afreed, met licht en kracht aan zijn hart (in de Huisoefening) las in zijn vervolg Hebr. 2: 17 daar hij een vouwtje bij gelegd had, (en dat hem daarna, op zijn bed liggende, tot een staf was) toen ook samen zingende Ps. 121: 3, 4.
Bij de val en beenbreuk, zag en erkende hij, ten eerste de goede hand Gods over hem, in de paarden te doen stil staan, zodat die hem niet kwetsten; bijzonder (zegt hij verder) verdween, als in een ogenblik die subtiele en verborgene bestrijding omtrent het aanwezen Gods, en die harde gedachte: alsof de Heere geen gunstig oog op mij had; en werd beschaamd over mijne laagheid, onkennis van God en Christus, die wettischheid enz. over eigen zin en wil in tijdelijke zaken enz. en kreeg hoop, dat deze beenbreuk zoude tot heerlijkheid Gods zijn. Ja riep uit: Gij hebt Uw goede raad over mij uitgevoerd, en mij niet alleen in gerechtigheid, maar in liefde en gunst geslagen; en was over en met die zaken zo werkzaam (vervolgt hij) dat ik weinig pijn voelde, en mij meer smartte dat sommige van de omstanders zo lichtvaardig 's Heeren naam noemden, en ook daarover hen aansprak.
Met een schuit naar de stad gebracht wordende, werd hij, in zijn gedachten bevestigd; aangaande de personen, te gebruiken tot zijn genezing. En kon onderweg opnieuw, de weg des Heeren met hem, als goed en recht omhelzen, en riep overluid uit: "O mijn Goedheid, wat is Uw weg goed, ik was het waardig, en Gij rechtvaardig." Ja, hij zong ook eens, *Goedheid en waarheid verheven*, uit Ps. 25.
Hij dacht toen ook aan het gesloten Boek, daar hij 's avonds in zijn oefening van gesproken had; bijzonder (meldt hij) was hem tot sterkte, dat Jezus benen niet gebroken waren, en zag daar zijn heling in; hij kreeg ook de zonden, als de oorzaken van dezen smartelijke weg, in 't oog; daar hij op zijn bed liggende, en veel lezende, Job 33 nog verder vernedering over vond, steeds lopende tot de geopende Fontein, Zach. 13: 1.
Onder 't werk der medicijnmeesters, betuigde hij dikwijls, zo een verborgen kracht te gevoelen, tot zijn genezing en versterking, en sprak veel van dat doorwonden en heden der ziel, door des Heeren hand. Het was bij zijn bed somtijds een Bethel, wegens de hulp des Geestes onder en bij het bidden, meest aanhoudende om heiliging van die roede, om tederder voor de Heere te leven, en bij Hem te blijven.
Na enige weken, als hij het Ouderlingsambt, voor die tijd, zou neerleggen, verscheen hij weder, in het bedehuis, in het openbaar onder de gemeente, werd er genadig van de Heere ontmoet, onder het bidden, prediken, en zingen; en bijzonder met veel liefde weder ontvangen van allen, die om zijn herstelling gebeden hadden, en met zegen zijn oefeningen genoten, en zo verlangd hadden, hem weer te mogen horen; gelijk hij kort

daarna die hervatte, bij die gelegenheid sprekende over Johannes 17: 15, daar veel licht en hulp des Geestes bij, en zegen over was. (Zie zijn Oefeningen)

10. Daarin nog enige tijd voortgaande, onder aanhoudende zware pijnen en benauwdheid des lichaams, werd hij bij trappen bereid tot de dag zijns doods, zijn lichaamskrachten namen steeds af; doch lust hebbende om van zijn Heere wakende, en doende gevonden te worden, volhardde daar steeds in, onder veel beroerende aan-doeningen der toehoorders, onder welke, zijn laatste werken, als in Gode gedaan, al meer openbaar werden.
Na het zalig afsterven van de veel geachte en geliefde Heer Petrus Laan, (laatst Professor te Franeker) en van de beroemde Godzalige Mevrouw Mansvelt, werd hij deze aarde moede, der wereld zat, en sprak veel van het geluk der zalige zielen, die boven de strijd zijn; ja nam somtijds zulk een hoge vlucht derwaarts, in bidden en spreken, dat anderen hem niet naogen konden, wel eens dachten, en tegen anderen zeiden, dat hij eerlang bij hen zou zijn.

11. Gelijk hij ook de 11de van Bloeimaand Ao. 1745, in de Heere ontsliep, in die morgenstond, als de Fransen bij Doornik, velen der onzen versloegen, en voor zich de weg openden, om ons land rondom te benauwen; heengaande, nadat hij kort te voren, nog veel voorgevoel, van de naderende zware oordelen, uitgedrukt had.

12. In zijn laatste dagen, werden zijn Godzalige moeder en zuster, nevens anderen van zijn bijzondere vrienden, allengskens voorbereid tegen het smartelijk afscheiden van dezen hunnen vriend; bijzonder in dat gezelschap van bidders te zijn huize, waaronder hij met veel tranen en gevoel toen nog sprak, van Gods weg met hem; hoe zijn zuster het middel in Gods hand was geweest tot zijn overtuiging van zonden; hoe hij in 't vervolg, door veel strijd heengevoerd, toevlucht tot Jezus genomen had; wat al kwalen en benauwdheden hij gezien had; en hoe op de grootste en zwaarste doorgaans de meeste vertroostingen Gods volgden; en herhaalde nog hoe zijn lust en poging was geweest, om tot Gods eer, en nuttig in zijn stand te zijn, geen grote dingen had gezocht, maar meest, dat hij tot vergaderen en opbouwen in Gods Kerk gebruikt mocht worden. Betuigde ook, nu vrede in Gods logen te vinden, bij hetgeen hij (hoewel onder veel gebrek) tot herstel van het verval in de Kerk, voorgesteld had.
Hij was in het laatste, die twee à drie dagen voor zijn dood, zijn bedroefde moeder en zuster tot bemoediging; dan eens zeggende: Moeder, gij zult mij haast volgen, en dan zullen wij meer naar de Hemel verlangen, als een van ons zal voorgegaan zijn; dan uitroepende over de vrije genade, zeide, o daar die valt, daar valt ze vrij, en ziet geen zonde aan, de Heere laat het werk zijner handen niet varen, maar voleindigt dat. Hij werd doorgaans onder de koortsen en zware pijnen gesterkt, door de ene, en andere goede woorden, welke onder het lezen of samen- spreken met licht en kracht aan zijn hart kwamen, veel uitdrukkende zijn hope, van haast verlost te zullen zijn van het lichaam der zonden, en des doods.
Des morgens (zijnde de laatste dag) nadat hij enige medicijnen genomen, en wat rust naar het lichaam genoten had, zeide hij zeer blijmoedig tot zijn (bij het bed staande) zuster, *ik moet op, zusje, helpt mij op.*
En zij hem in haar armen nemende, merkte zijn verwondering, niet kunnende met woorden uitdrukken 't geen hij zag, met een verhevene stem nog zeggende, *zusje, zusje op, op naar boven,* de verwondering en blijdschap hem de ogen uitziende, en die steeds met afgebroken woorden te kennen gevende, daarmede, onder de troostredenen zijner zuster, eindigende zijn dagen, en zeer zacht ontslapende in haar arm; zij hem,

als Eliza Elia, naroepende, o dat die geest op mij kome.

Zo ging die Eerw. Ouderling en mededienstknecht in Gods huis henen, om zijn Heere te boodschappen al deze dingen, waarvan hij hier betuigd had. zijn werken volgen hem na; zijn naam, onder Gods volk, ter gezegende nagedachtenis blijvende; ons voetstappen nalatende, in deze duistere en benauwde dagen, om in de verzoekingen bij de Heere te blijven, en met woord en wandel, een getuigenis te geven, voor de Naam en zaak Gods. En wakende en strijdende voor de waarheid, en Godzaligheid, in te wachten, de kroon der rechtvaardigheid, welke de Overste Herder, aan de getrouwe Ouderlingen, en aan allen, die zijn verschijning liefhebben, geven zal in die dag.

VERMEER, JUSTUS (1696-1745, OUDERLING TE UTRECHT)

De leere der waarheid die na de Godtzaligheid is; voorgestelt, bevestigt en toegepast in LXXXV. oeffeningen over den Heidelbergschen Catechismus; door den heer en mr. Justus Vermeer, in zyn ed. leeven der beiden rechten Doctor en ouderling der Gereformeerde Gemeinte te Utrecht.
Met een voorreeden van Gerhardus van Schuylenborgh, dienaar des H. Euangeliums in J.C. Gemeinte te Thienhoven.
ROTTERDAM; UTRECHT, Ph. Losel; J.D. Beman; H. Kentlink; J. Bosch; J. Losel, 1755. Deel I: (16) 834 blz. 2e druk, 1755. Deel II: (10) 1006 (60) blz. 1e druk, 1775. Gebonden in twee halfleren banden.

Verzameling van eenige oeffeningen, behelsende uitgelese verhandelingen over verscheide plaatsen des O. en N. Testaments, gedaan by verscheide gelegentheden, voornamelyk op-Avondmaalstyden en bededagen. In zyn Ed. leven der beide regten doctor, en ouderling der Gereformeerde Gemeente te Utrecht.
Met een voorreden van Gerhardus van Schuylenborgh, dienaar des H. Euangeliums in J.C. gemeinte te Thienhoven. Tweede druk vermeerdert met eenen register over 't geheele werk.
UTRECHT, Nicolaas van Vucht, 1750. (16) 716 (24) blz. Gebonden in oude halfleren band.

16. Philippus van Sorgen
student in de Godgeleerdheid te Utrecht

Philippus van Sorgen dichtte in de tweede helft der 17e eeuw. Hij overleed den 25 Maart 1677, als student in de Godgeleerdheid te Utrecht. Hij komt echter in het Album der hogeschool niet voor; gelijk daar de inschrijving meermalen nagelaten werd.
Een van zijn laatste gedichten was aan zijn oudste broer Leonard van Sorgen die 15 febr. 1677 26 jaar werd. Uit de gedichten aan zijn neef Philippus van der Vliet, die 21 dec. 1676 21 jaar werd, zouden we af kunnen leiden dat hij ongeveer dezelfde leeftijd had.

Philippus was een Godvruchtige jongen, die diep ingeleid werd door de Heilige Geest in de grondeloze verloren staat van de mens en in de onschatbare waarde van Christus als Borg en Middelaar. Hij droeg leed over de afgezakte staat van Nederlands Kerk, maar verwachtte een Heerlijke Staat van Christus Kerk op aarde, bij de roeping van de Joden.
Uitgeteerd door zijn ziekte ging hij over naar Immanuëls land.

In het eerste deel van Dichtkundige ziele-zangen, opgesongen door **Philippus van Sorgen,** en verscheyde andere zangh-lievers komt een "Zielszucht" voor van 37 coupletten waarin Philip zijn bekering vermeldt vanaf het 10e couplet.

In 't midden van deez'afgrond van ellenden
Kwam zich Uw Geest in overtuiging wenden,
Voor zover in mijn dwaas verblind gemoed
Dat ik voor U o Heer', erkennen moet.

Dat ik mij vind een afgrond van god'loosheid
Een samenknoping van enkel boosheid;
Een bit'tre gal en een huilende woestijn
Een zondig niet, bezoedeld als een zwijn.

Het volgende gedicht maakte hij in zeer diep verval en vervreemding van de Heere bij gelegenheid van des Heeren Avondmaal. Daar klaagt hij eerlijk en oprecht zijn afwijking o.a. in het 11 couplet.

Een nare doodslaap heeft de ziel verkracht.
Hij heeft mijn wegen afgewend
En maakt Zijn pad mij onbekend.
'k Ben als verwoest door satans loze macht.
En 'k leg terneer gezonden
In zonden als verdronken
Verslingerd in 't gewoel
Van welust en van vlees.
Ach, dat mijn ziel verrees
Uit deze modderpoel.

Genealogie
Philippus van Sorgen was een zoon van Johan van Sorgen en Catharina van Vliet,

Catharina van der Vliedt, weduwe van Johan van Sorgen (1667).
Zij woonde in 1682 Oudegracht by d'Weertpoort.
Haar broer Cornelis van der Vliedt, predikant, behoorde in 1673 tot de gijzelaars in Rees. Overlijdt voor 30 juli 1683.
Cornelis en Catharina waren kinderen van Josina van Schagen, laatst weduwe Pieter van der Mee.

Moeder Van Sorgen van der Vliedt werd 8 april1675 werd 50 jaar
Grootmoeder van Sorgen werd 82 jaar in 1670
Oudste broer van Philippus: Leonard van Sorgen werd 24 jaar 15 febr. 1675. Hij werd 25 jaar 5/15 febr. 1676.

Philippus van der Vliet (1656-1708), zoon van de Utrechtse predikant Cornelius van der Vliet, was zowel neef als studiegenoot van Van Sorgen.
De naam van de predikant Philippus van der Vliet komt in de Dichtkundige ziele-zangen slechts voor in de titel van de gelegenheidsverzen die Van Sorgen bij de verjaardag van zijn neef maakte. Gedichten van hemzelf zijn echter niet bekend.
Neef Philippus van der Vliet, ging op 21 dec. N.S. 1675 in zijn 20 jaar

Philippus van Sorgen,
Dichtkundige ziele-zangen, derde druk, Utrecht 1696.

Overzicht van Johannes 'd Outrein, geb. 17 okt. 1662 in Middelburg; overleden 24 febr. 1722 in Amsterdam, was en vruchtbaar Evangelisch prediker

D' Outrein wijst erop dat ook de Nederlandse kerk niet misdeeld geweest is met godvruchtige dichters. Meer dan twintig berijmers hebben bijvoorbeeld een Nederlandse bewerking van het psalmboek gegeven , helaas zonder hun doel te bereiken: 'van welke men egter klagen moet, dat het allerslegtste in onse Kerken gebruikt word'. Geleerde en godvruchtige dichters hebben zich ook bezig gehouden met het opstellen van geestelijke gezangen: 'Onder welke men niet alleen vindt (...) Predikanten ofte Mannen van Studie, maar ook wel ongestudeerden'.
Stichtelijke dichters D'Outrein schrijft een klein stukje literatuurgeschiedenis als hij een opsomming geeft van de 'Predikanten of Mannen van Studie' die zich met de stichtelijke dichtkunst hebben bezig gehouden. Hij noemt daarbij in de eerste plaats een aantal namen van reeds overleden dichters: Bernhardus Bushof, Willem Sluyter, Jodocus van Lodenstein, David Montanus, Hermannus Wits, **Philippus van Sorgen, Philippus van der Vliet,** Robertus Immens, Jacobus Sappius, Frederik van Houten, Johannes Cloek.
Verschillenden van de genoemden hebben duidelijk naam gemaakt met de publicatie van hun liederen. De dichtbundels van de eerstgenoemden, Busschoff, Sluiter en Van Lodenstein, zijn - gezien de vele herdrukken - wel de meest populaire geweest. Ook de bundels van Montanus kregen een zekere bekendheid. Van Cloeck en Van Houten werden ook eigen dichtbundels uitgegeven. Door de op deze bundels gevolgde bloemlezingen staan hun namen echter tevens symbolisch voor de auteurs van wie stichtelijke liederen in deze verzamelingen zijn opgenomen. De overige genoemden danken hun populariteit vooral door opname van hun werk in verzamelbundels. De liederen van Witsius bijvoorbeeld komen voor in het Aanhangsel op de bundel van Cloeck, evenals in de bundel van **Philip van Sorgen.**

D' Outrein heeft met het noemen in zijn overzicht van enkele namen ook zeker de dichters uit de bundel Dichtkundige ziele-zangen, opgesongen door **Philippus van Sorgen,** en verscheyde andere zangh-lievers op het oog.
Deze verzameling werd in 1677 door de Utrechtse drukker Willem Clerck uitgegeven ter nagedachtenis aan de op 25 maart 1677 overleden theologiestudent **Philippus van Sorgen.** Samen met andere geestelijke liederen vormde de nalatenschap van Van Sorgen volgens Clerck 'een na-klanck op het Ziel-stichtende Dicht-werck begrepen in de Heer Lodensteyns Uytspanningen, nu onlangs door sijne Eerw: in 't Licht gegeven; dewelcke in soo hooge achtinge by veele God- en Zang-lievende Christenen sijn.'

Van Philippus van Sorgen zelf bevat de Dichtkundige ziele-zangen slechts een tiental liederen. De overige zijn voor een groot deel van Willem d'Orville, Koelman en Montanus.

Het **Aanhangsel** of tweede deel; van de Dicht-kundige ziele-zangen uit 1688 bevat nog achttien gedichten van **Van Sorgen** en onder andere een zestal liederen van de ook door D' Outrein genoemde Robertus Immens.

Inhoudsopgave van het Aanhangsel, of tweede deel, van de dicht-kundige ziele-zangen, opgesongen door Philippus van Sorgen en verscheide andere zangh-lievers (1688)

Alleen de cursief e gedichten zijn gecopieerd in deze digitale bundel:

Noodiginge Tot het Beschouwen van Iesus.
Eerste Boecken Eerste Gesang.
Het II. Deel.Dat God meer in Iesus is als in den Hemel, de Sonne, of eenig ander Hemels Schepsel.
Het III. Deel.God is meer in Iesus, als in alle aerdsche Schepselen, meer in Hem dan oyt in Adam, of eenig ander Mensche.
Het IV. Deel.Iesus bewesen, God te zijn, door de Texten van het Oude Testament.
De Werelt Ontmaskert, door Monsr. Foucquet.

Na-klaght, Over het groot verlies, en schadelijk Af-sterven, Van den E.G. en Hoog-G. Heer Gisbertus Voetius.
Aen mijn Waerde Groot-Moeder van Sorgen
Aen Me-Iuffrouw, en Waerde Moeder, op haer Geboorte-dagh, Den 8. April N.S. 1675. zijnde nu 50. Iaer.
Aen mijn Oudste Broeder Leonard van Sorgen, Tredende in sijn Vier-en-twintighste Iaer.
Op de Verjaer-dagh, Van mijn Oudste Broeder, Tredende op 5/15 February 1676. in sijn 25. Iaer.
Verjaer-Lied, Aen mijn Oudste Broeder Leonard van Sorgen, Wanneer hy op den 5/15 February 1677. sijn Vijf-en-twintigste Iaer vervulde.
Op het verjaeren, Van mijn Neef Philippus van der Vliet, Tredende op den 21. Decemb. N.S. 1675. in sijn 20. Iaer.
Aen mijn Neef Philippus van der Vliet, Als hy op den 21. dagh van Winter-maend des Iaers 1676. oock intrad in sijn 21. Iaer.
Aen mijn bysondersten Vriend, myn Heer Iohan van der Haer, Wanneer de tijd van sijne vorderingh in de Rechten op handen was.
Ick soude oock eenigh Elegiaces op Ued: Promotie U Ed: toegesonden hebben, maer deselve blijven in de pen steecken. Siet hier evenwel een duyts Sapphicum, drie a vier extempor aneum.
Ter Bruyloft. Van de Eersame en seer Discreten Goossen van Wijck, Bruydegom: En de seer Deugtsame en Eerbare Haesje van Doorn, Bruyd.
Geboort-Vermaningh, Aen de Eersame Deughtrijcke Ionge-Dochter Maeyken van Wyck, Verjaert den 11. Iuny 1667. Oud acht-en-twintigh Iaer.
Een Ziel zijnde in 't gevoelen van Godts Liefde.
Punt-dichten of Epigrammata.
Zeege-praal, over de Dood van d'Eerzame, Vroome, Godzalige ende wel in God-geoeffende Iongelingh D. Philippus van Zorgen.

Een Gesangh Lutheri,
Niet dan Iesus.
Morgen-gezangh,

Hier naer volgen noch eenige Geestelijcke Gesangen, door Robertus Immens. Een benaude Ziele, klagende tot Godt, over haer drie Doodt-vyanden: ende den Heere om

hulpe en bystant aenroepende tegen de selve.

Eucharisticum, Ofte Danck-dicht.
Avont-Gebedt. Psalm 4: 5, 9. Ick sal in vrede t'samen neder liggen ende slapen, want ghy ô Heere alleen sult my doen seker woonen,
Ziels-worsteling ende overwinninge, Na het genieten des H. Avontmaels, Siende op eenige woorden van de Bruyt en Bruydegom, Cantic. 3. en 5. Psalm 18: 5, 6, 7.
De lieffelijcke Vreughde Van een versekerde Ziele, smakende de soetigheyt van de liefde Christi.
Klachte ende Gebedt tot Iesum, in 't naderen tot sijne Heylige Tafel.
Een Ademhalende Ziele, Uyt het midden van haer, soo lichamelijcke als geestelijcke besoekingen tot God vliedende, ende op haren Vader lieffelijck leunende.
Lieflicke Ziel-dwanck, Of innige Hertstochten tot Iesus. Over de woorden 2 Cor. 5: 14. De liefde Christi dringt ons.
Eensaem Gepeins.
Wee-klachten Van Sions Liefhebbers, Beantwoort door Sions Bruydegom, Uytgeboesemt ter gelegenheyt van de Doodt van den Eerwaarden Heer Jasper vander Haer, Salighlijk overleden in 's Gravenhage, den 15. December, 1678.
Het overgeven van een Geloovige Ziel, aen Iesus.
Ziels-verlangen, Om 't genieten van Iesus.
Een Antwoort Van een Kindt Godts, Op de Woorden, Als Proverb. 23: 26.
Over de Woorden, als Ezech. 16: 5, 6.
Een Sugt tot Iesum.
Hertstogtige Wenschingen, Om van de Wereld en sijn eygen verdurvenheyt te mogen verlost, en met Iesus vereenigt te worden.
Een Liedt,
Af-scheyt, Van 't Geselschap van Gods Kinderen.
Een Gebedt tot Iesus, Van een suckelende Ziel.
De Volmaakte Iesus, In zijne Lievelingen volmakende, 't gunt in haar ontbreekt.
Den Alles Vermogende door 't Geloove.
Den Geluk'zaligen Hoveling.
Volmaakte Eedeldom.
Liefde-verdriet.
's Mensch ydel gewoel.
Eliezer door Aarts Vader Abraham uitgezonden om een Huisvrouw voor zijn Zone Isaak. Deszelfs reize, wedervaren, handeling en uitkomst. Genesis Cap. 24.
De Fransche Mode.
Goets-moeds Onderwerp.
't Voorwerp der Ware Vreugd
Zamen-zang, van Iesus, en een nog Wereld-gesint Christen.
Weergadelooze Liefde.
Sulamits Antwoord.
Nederlands Ban.
De Ware Staat-sucht.
Bladt-wyzer van de Gezangen.

Na-klaght, over het groot verlies, en schadelijk Afsterven, van den E.G. en Hoog-G. Heer Gisbertus Voetius.

Dan. XII: 3. *Die der vele Rechtveerdigen,* &c. Iob V: 26.
Gelijck de Koornhoop t'sijner tijd opgevoert word.

Zang

Voeght ons een blijde of droeve stem,
Wijl Isr'els Ruyters, Isr'els wagen,
Ten Paradijse word gedragen,
Ons hert dat is hier in de klem.
Dog ongegrond misbaer te dryven,
Laet ick voor hoopeloose blijven.

O Gijsbert Voet! ô waerdig Hooft!
Uw' Ster niet van de leste grootte,
Soght menigh Ram ter neer te stooten,
Maer noyt en wierd uw' glantz verdooft
In spijt van spotter en van schelder,
Soo blonck uw' Fackel even helder.

Gy hebt de koude van de nacht,
En hitte van den dagh gedragen.
O Held! naer soo veel zuyre vlagen,
Vind gy de ruste nu wel sacht,
Gy Zegenpraelt terwijl wy strijden,
Maer wie derft u dit Lot benijden.

Dus sprack dan Iesus tot sijn Knecht,
O Voet! ick sie dat u Talenten,
Gewassen zijn tot dubb'le Renten,
't Vervallen hebt gy opgerecht,
En 's Vyants hooghten hielpt gy slechten,
En Babels Muyr met ernst bevechten.

Gy hebt uw' Taax nu afgedaen,
In dees bedeelingh van mijn stonden,
Zijt gy in 't wercken trouw bevonden;
Gy hebt mijn Raet gedient, wel aen,
Komt in, besit de Vreughd uw's Heeren,
Want ick heb lust om uw te Eeren.

Tegen-Zang.

Maer ach! wy blijven hier bene'en,
De Sienderen en sien geen teecken,
Sy schijnen in de wint te spreecken,
Geen been en naerdert tot sijn been,
Ey! rolt wat snelder trage tyden,
Daer van de Mannen Godts voorseyden.

Och! Zions haerd schijnt uytgebrant,
De schaerdheyd van Oprechte lieden,
Die most ons ingewand doen zieden,
Ai! Gijsbert Voet is meê van kant;
Als ons de Dood die Luy komt vellen,
Dan kan ons niet veel goeds voorspellen.

O God ons Hert en Oogh beswijckt,
En sal van tranen nimmer rusten.
Tot dat het u eens sal gelusten;
Dat soo bemoddert en beslijckt.
Gesicht, van Zion af te wassen,
Haer gevende Cieraed voor asse.

De tijd tot haren Ooghst bestemt,
Die tijd die schijnt alreeds gebooren,
Ons dunckt al dat het rijpe Kooren,
Om Maeyers en om Binders hemt.
Staet menigh ledigh staende macker,
In wil of weer wil op uw acker.

Ach! dat het ons aen Schuyren feil',
En geef in plaets van Vloeck weer Zegen,
Laet dalen vroege en spade Regen:
Heer geef nu voorspoed, geef nu heyl,
O! send u licht, en send uw klaerheyt,
En stijft uw Woord met kracht van waerheyd.

Weder-Zang.
Ick heb vergeefs soo langh gewacht
Naer goede Vrucht, en rijpe Druyven,
Mijn arbeid sie ick heel verstuyven,
Daer word maer stinck-kruyd voortgebracht.
Ick sal mijn Acker braeck doen leggen,
En niet meer ploegen nog meer eggen.

Ick heb gepoot, ick heb geplant,
Wat heb ick niet een macht van Kooren,
Gezaeyt in uw' gemeste vooren,
In uwe vooren Nederland,
Ick sond uw Scharen van mijn Tolcken,
En deed soo niet aen and're Volcken,

Ick heb uw met een Muyr omheynt,
Mijn Knechten hebben uw bewatert,
Maer gy hebt haer wel toegesnatert,
Mijn trouwe Voet hebt gy gepijnt,
Gedruckt, gehoont, maer al uw' laster,
Deed hem maer worstelen veel vaster.
P. van Sorgen

Aen mijn Waerde Groot-Moeder van Sorgen;

Tredende in haer Twee-en-taghtighste Iaer. A. 1670

Helaes! hoe nietigh, snel, en bros,
Hoe light, verganckelijck en los
Is niet het gantsche Menschlijck leven?
Hoe vol van moeyte, pijn, en straf,
En quellingh van de Wiegh tot ‘t Graf
Soo digt doorvlogten en doorweven.

En schoon de Dood soo menigvoud,
Op menigh jongh, op menigh oud,
Sijn boogh en pijlen heeft gaen doelen,
Ia selfs ons van soo waerde hooft,
Ons’ Groote-Moeder heeft ontrooft:
(Waer van wy nog de smert gevoelen.)

Soo zijt gy noghtans blijven staen,
Uw’ Light en is niet uytgegaen;
Waer voor wy nu den Hemel prijsen,
En bidden dat hy menigh Iaer,
Uw’ nogh in sulcken toestand spaer,
En ons nogh langh die gunst bewijse.

En schoon uw’ laetste ongeluck,
Ons hadd’ gestelt in sulcken druck,
Gelijck wel moog’lijck is te dencken,
Soo g’lieft het noghtans Godes hand
Uw’ weer te brengen in dees’ stand
En twee-en-tagtigh jaer te schencken.

Ick zegge twee-en-tagtigh Iaer,
Die doorgebraght zijn met gevaer,
Met kommer, moeyte’ en swarigheden,
Die staegh den Mensche waer hy gae
Gelijck een schaduw’ volgen nae
En laten nimmermeer met vreden.

Wie weet, wanneer ‘t eens eynden sal,
Wanneer ons na dit Tranen-dal,
Een beter Rijck sal staen te erven,
Waer voor het aerdsche goet is niet,
Des Werelds wellust puur verdriet,
Waer voor men ‘t nietigh graegh sou derven.

De dood is een gemeyne Wet,
Van Godt, die noyt quaet doet, geset,
Die wegh die moet eens zijn beschreden,
Een wegh aen alle Menschen wis,

Die onse Groote-Moeder is,
Ons voorgegaen en voorgetreden.

Nu hebben wy weer Vreugdes stof,
Nu seggen wy den Hemel lof,
Dat het Hem b'lieft u te bewaren
In 't midden van zulck ongeval
Te brengen tot een hooger tal,
't Getal van twee-en-tagtigh Iaren.

Nu wensch ick dat der Heeren Heer
Van dagh tot dagh uw' Kracht vermeer,
En sterck uw' voort met sijn Genade,
Hy geef dat gy met vreughd vol-end
Dees' Loopbaen, en het eynd berénd,
Hy blijf uw' by 't zy vroegh of spade.

Hy geef uw' kraghten als de Ieught
Eens Arends is, hy geeft uw' Vreught,
En na Doods-Nachts een blijden Morgen,
Daer g'altijd voor Aengesight,
Verzadight wort van 't Hemels Light,
En eeuwig zijt bevrijd Van Sorgen.

P.Van Sorgen.

Aen Me-Iuffrouw, en Waerde Moeder, op haer Geboorte-dagh,
Den 8. April N.S. 1675. zijnde nu 50. Iaer.

De tijd staet nimmer stil, maer loopt met snelle schreden,
Van daeg word gisteren, en morgen wordt weer heden,
En soo volgt Maent en Iaer vervolgens op een rey,
Tot dat het Lichaem keert tot aerde, stof en kley,
Waer uyt het in 't begin sijn oorspronck had genomen,
De geest keert weer tot God, van wien sy was gekomen:
Het leven is een waen, een wind, een schoone niet:
Eén aes van valsche vreughd, geeft wel een pond verdriet.

Dit heeft de wijse God, soo onder een gemengeld,
Op dat wy niet te vast, aen Schepselen gestrengeld,
Van hem verwijderden, en sochten troost en heul,
By't schijn goed 't geen ons eens sou strecke tot een beul,
Sijn tempering is goet, en noyt kan Gods Kind'ren,
Of voor- óf tegenspoet haer eeuwigh wel-zijn hind'ren,
En wat of Godes wil, of laet, of aen ons doet,
Wy weten sonder fout sijn wil is altijd goet,

En dit betaemde ons die altijd goet te keuren,
Of voor- of tegenheyd ons quame te gebeuren,

Te buygen voor sijn Roe, en seggen niet de mijn,
Maer uwen wil geschie, gewis het moet soo zijn.
Want soo het anders waer gy had sulcks niet geboden,
Maer gy wist in uw raed dat sulcks my was van noden,
En daerom danck ick u, daer komt wat daer kom,
Gy weet, al wetend Heer, den oorsaeck en waerom,

Dit hebt gy Moeder Lief wel selver ondervonden,
Van elcks is u genoegh van boven toegesonden,
Sint dat gy zijt geweest, en dat u oogh eerst sagh,
Nu heden vijftigh Iaer, de stralen van den dagh,
Hoe menigh Sonne-licht heeft u nu al beschenen,
Hetgeen u stof tot vreught, of stoffe gaf tot wenen,
Wanneer ick die te saem ter schale brengen wouw,
’k Gelove dat het laetst het meeste wegen souw,

Nu schept hier in gedult, gy krijgt door dese wegen,
Veellicht een overwight, en rijcke Schat van Zegen.
‘t Voeght uw en ons al t’saem in ’s Heeren wijse wil,
Als sijne Kinderen, te wesen altijd stil.
Het is wel eer gebeurt, dat God door strijd en lyden,
Sijn lieve Kinderen soo doende woud bereyden,
Tot eenigh werck, het welck hy voor haer had gespaert;
De tranen die gy stort, zijn in sijn Fles bewaert.

En Hy, voor welckers oogh dat niets en is verborgen,
Beveelt u in sijn Woord weest maer ontlast van sorgen,
Ick, Ick schick alle ding, ten waer het Ongeloof,
Ons dickwils twijf’len deed, en maeckte hoorend doof.
Gy mogt nog wel eerlang, eens grooten troost ontfangen,
Wanneer uw hoop, uw wil, uw wagten, en verlangen,
Met ’s Heeren wijse wil nog meer vereenigt zijn,
Wanneer uw’ hert en ziel van aerdsche sorge reyn,
En onbelemmert meer en meer ten Hemel steyg’ren,
Ick weet niet wat het is dat God u dan souw weyg’ren,
Mijn Vaersen zijn gegroeyt tot vijf-en-twintigh paer,
Ick eyndigh en gedenck dat gy zijt vijftigh Iaer.

UE. Onderdanighste Soon P.Van Sorgen.

Aen mijn Oudste Broeder Leonard van Sorgen,
Tredende in sijn Vier-en-twintighste Iaer.

Myn Broeder, die met my gelijck zijt opgetogen,
Met wien ick heb wel eer deselve Borst gezogen,
Mijn Broeder en mijn heer, mijn ’s Vaders eerste kracht,
En wien mijn Moeder eer als my ter Wereld bracht.
De Eersteling is Gods: gy zijt hem opgedragen,
En uw verkiesing was Zijn wil en welbehagen,

De gantsche mass' is zijn, niet een en sal vergaen,
Van die geteyckent in sijn Boeck ten leven staen.

Gedenckt doch heden tot wat eynd gy zijt geboren,
En wat uw' Pond wel heeft gewonnen of verloren.
En al uw' handeling die gy hier hebt gepleegt,
Opdat gy van Sijn gunst oock loon na daden kreegt.
De glory van uw Heer, Zijn wetten en zijn keuren,
Soeckt gy die met uw' hert, en sinnen na te speuren,
Heerst Hy als Souverain met Scepter en met Croon,
In 't binnenst van uw' hert, heeft Iesus daer sijn Throon.

Gesierd met edel Goud. En al uw' ingewanden,
En souden die niet wel geraecken aen het branden?
Van soo een felle vlam. Mijn Broeder, sie ick weet,
Dat gy niet meer en zijt nog koud, nog lauw, maer heet;
Verkondigt nu de Deugt van Hem, die u quam trecken
Uyt 's Duyvels duyster rijck, en van de Dood verwecken,
Opdat gy t'Zijner Eer u leven overgaeft,
't Geen gy Hem hebt belooft, en met een Eed gestaeft.

En om nu t'eenemael uw' Ziel gerust te stellen,
Soo gaet in grooten ernst uw' dagen overtellen,
Addeert uw'weeken, en uw' maenden by malkaer.
Gy vind de Somme net is Vier-en-twintig Iaer.
Dit alles is nu wegh, verstreecken en vervlogen,
Hoe menig Reeckenaer is in sijn hoop bedrogen,
Een dwaes, die nog een reeks van tijd te leven dagt,
Die wort sijn Ziel ontruckt oock in deselve nagt.

Maer gy mijn Broeder vind uw' Reeckeningen effen,
En Gods Rechtvaerdigheyd en sal uw' nimmer treffen,
Dewijl gy hebt verstaen dat nu die trouwen Borg,
Des Vaders gramschap stilt, en uw stelt buyten sorg.
Wel aen leeft t'sijner eer, hy wil en sal uw' Zeeg'nen,
Hy laete mildelijck op uwen Schedel reeg'nen,
Al wat hy oyt of oyt uyt sijne volheyd gaf
Aen sijne Kinderen: hy zy u stock en staf

Tot in het duyster Dal: en is het Sijn behagen,
Hy voegt noch veele tijd, en dagen by u dagen.
Tot dat uw' Ravens-kruyn mag naer een halve Eeuw,
Nu swart gelijck een git, dan zijn soo wit als Sneeuw.
Het zy uw' deel, uw' lot, uw' Schilt, uw' loon, uw' Wapen,
Uw' Borstweer en Rondas; hy doe u veylig slapen,
Daer Sijn voorsienigheyd voor uw' het bedde spreyt,
Kan ergens oyt uw' hooft zijn sachter neergeleyt?

Werpt al uw' sorg op Hem, gewis hy sal het maecken,
Hy heeft alleen 't bewint van allerhande saecken,

Soo hy uw' 't meerder geeft, en weygert u het min,
Sijn wijsheyd siet voor uw daer ietwes schaedlijck in.
Het zy van nu voortaen en altijd onser beyder,
En God en hoogste Goed, en Zaligheyd en Leyder,
Uw' wil is altijd wel, Fonteyn van alle goed,
Dewijl ons all's tot heyl dog medewercken moet.

Uwe Broeder P.V. Sorgen.
15. Febr. 1675.

Op de Verjaer-dagh, Van mijn Oudste Broeder,
Tredende op 5/15 February 1676. in sijn 25. Iaer.

Eer wy dencken om de tijd,
Zijn wy onse Iaren quijt,
En wy klimmen op en of,
Tot wy dalen in het stof,
Elcke telg uyt Adams stam,
En wat oyt ter werelt quam,
Moeten luyst'ren na die Wet,
Eenmael na den Vloeck geset,
Datse moeten in de schoot,
Eynd'lijck rusten van de dood.
Die dan met voorsichtigheyd,
Al sijn saecken overleyd,
En sijn dingen effen maeckt,
Eer den quaden dagh genaeckt,
Vind sig nimmermeer verrast,
Van die ysselijcken Gast,
Want hy had al over lang,
Met die Macker ommegang,

Lieve Broeder, siet ick weet,
Dat gy al uw' Dagen meet,
Dat gy al uw' stonden telt,
Die niet zijn te koop om gelt,
Want op heden, als het waer,
Zijt ghy Vier-en-twintig Iaer,
Leeft mijn Broeder, leeft voortaen,
Blyder, langer, beter Als gy hebt gedaen,
Wast in Goddelijcke deugt,
In uw' droefheyd denckt om Vreugt.
Wagt wat God uw geven sal,
Set hem mate nog getal,
Leeft ten vollen vergenoeght
Met het geen hy u toevoeght,
Laet u sinnen en gemoed,
Zijn een huys voor 't hoogste goed,
Leeft en lieft en looft nu God,
Staet met kracht na sijn genot,

Tot gy hebt in uw' besit
't Goet waerom gy nu nog bid.
P.Van Sorgen.

Verjaer-Lied, Aen mijn Oudste Broeder Leonard van Sorgen,
Wanneer hy op den 5/15 February 1677. sijn Vijf-en-twintigste Iaer vervulde.
Toon: Belle Iris.

1. Eerste twijg van onse tack,
Die verdeelt is in twee paren,
Souw'k voor u mijn Penne sparen?
Neen al waer ick eens soo swack.
'k Moet en sal dan ietwes schrijven,
't Zy in proza of in digt,
Dat van my mag overblijven,
Als een teecken van mijn pligt.

2. Heden Vijf-en-twintig Iaer
Kwaemt gy breecken als vry stercker,
Uyt natuyr haer enge Kercker
Even als een worstelaer.
Doen zijt gy ter baen gekomen,
Op dit groote Schouw-tonneel,
Daer de boose en de vromen
Krijgen ongelijck haer deel.

3. Weenen was uw eerste tael,
En een Echo van uw' krijten,
Scheen aen Adam te verwijten,
d'Eerste grond van onse kwael.
Ia den Hemel droeg oock sorge
Voor uw' honger en uw' dorst,
Want uw' Leeftogt was verborgen
In mijn en uw's Moeder borst.

4. Godes opsigt heeft uw' Geest
Soo bewaert in al die tijden,
Dat wy heden met verblijden
Vieren uw' Geboorte-feest.
Laet uw' tong en hert God prijsen,
Segt nu met een bly geschal,
Ick ben dwaes, en Gy zijt wijs,
en ick ben niet en Gy zijt 't al.

5. God en sneed uw' draet niet af,
In die Put, soo net gemeten,
Daer maer was een vinger-breette
Tusschen uw en tusschen 't Graf.
Veelerhande Lijfs-gevaren,

Zijn uw over ‘t hooft gewaeyt,
En de dood die had uw garen,
Nu en dan om verr’ gemaeyt.

6. Maer gy zijt nog in het Land,
Daer men wandelt door ‘t Geloove,
Daer de Vroomen zijn verschooven,
Daer men nog leyd aen den band.
Maer dit is geen land van ruste,
Sonde sleept met sig de Dood,
En die nietige wellusten
Schijnen Goud, en zijn maer lood.

7. ‘k Wensche dat den Hemel wil,
Iaren tot uw’ Iaren voegen,
Godes vrees met vergenoegen,
Maeckt uw’ hert en sinnen stil.
Hy omring uw met sijn Zegen,
En uw hert zy uytgebreyd,
Wat uw’ schijnt, óf voor, óf tegen,
Maeck u noyt die vreughde quijt.

8. Soo uw’ schade druck of wee
Onversiens oyt overrompel,
Dat uw’ Ziele sig dan dompel.
In Gods volle liefde Zee.
Want het kruys van die Beminden
En Geliefden Godes Soon,
Word in ‘t eynd aen Iesu Vrinden,
Dog verwisselt met een Kroon.

9. Woeckert dog met u Talent,
Soeckt de tijd staeg uyt te koopen,
Weest volstandig in uw’ loopen,
Denckt de Kroon hangt op het end.
Laet uw’ niet te ligt verleyen,
Door des werelds valsche schijn,
Want haer lacchen keert in schreyen,
En haer Vreughde word tot pijn.

10. Jaegt niet na veel geld nog goed,
Want een hoog-gebulte Kemel
Kwam veel eeder in den Hemel,
Dan een Rijcken vreeckaert doet.
Denckt! die bellast souw my hind’ren
En mijn reys vereyst welspoed,
‘k Laet dit dan voor ’s werelds Kind’ren,
Onbewust van beter goed.

11. Laet uw’ wandel zijn om hoog,

Boven Son, en Maen, en Wolcken,
Luystert na Godts trouwe Tolcken,
Heb Ierusalem in ‘t oog,
Laet uw nimmermeer verveelen,
‘t Ampt van God uw’ opgeleyd,
Christi Leden te bedeelen,
Is voorwaer geen kleynigheyd.

12. ‘k Wensch uw, soo het wesen mogt,
‘t Hooft gekroont met grijse haeren!
Leef nog driewerf soo veel Iaeren
Als gy nu hebt doorgebrogt.
Totdat gy dan zat van dagen,
En ten vollen uytgeleeft,
Wederom naer Gods behagen,
Aerd en Hemel t’zijne geeft.

P.V.S.

Op het verjaeren, Van mijn Neef Philippus van der Vliet,
Tredende op den 21. Decemb. N.S. 1675. in sijn 20. Iaer.

Myn Neef, mijn ingewand, mijn hertelijcke Vriend,
Mijn Broeder, eer de Kloot der wereld was geboren,
Soo was een Salig Lot, voor uw en my beschoren,
Een vrye liefde gaef, in waerheyd onverdient,
Maer God is wonderlijck, in Zijn manier van doen,
Hy leert het hoogst’ om laeg, het achterste te vooren,
Hy soeckt, hy vind, hy draegt het Schaepje dat verlooren,
Dwaelt over berg en dal, gelijck een Acker-hoen.

Ick weet uw Ziel gedenckt, nog dickmael aen die dag,
Dien dag, waer op gy eerst uw’ dagen leerde tellen,
Waer op gy kreegt een proef, van d’angsten van der Hellen,
En waer op dat uw mond, vervult wiert met gelagh.
Uw Leven was dan maer voorheen een rechte dood,
Een leven in den vloeck, een leven in de sonden,
Maer dese ketenen die waren nauw ontbonden,
Of gy bevond uw selfs, van alle goet ontbloot,

Doen was het dat uw’ romp haer leven eerst begon,
Hy roerde sig allencx, en poogde wat te wercken,
En om te konnen gaen, quam God uw’ beenen stercken,
En maeckten uw gewent, aen Regen en aen Son.
Mijn Reeckening die feylt; ‘t en is geen negentien,
Maer anderhalf jaer, dat gy eerst zijt gebooren.
Vraegt het uw’ eygen Ziel, sy seyd ick kon te vooren,
Nóch spreken, gaen, noch staen, noch hooren, noch ook sien.

Maer nu geluckige dag, van my onbenijd,

Gy juycht, en ick helaes! heb reden om te klagen,
Om mijnen harden dienst, en al die duyst’re dagen.
O! waer ick van dit jock, gelijck als gy bevrijd.
Ick wacht, maer te vergeefs, vervulling van mijn strijd.
Met uytgereckten hals, soo kijck ick na de Bergen,
Of daer oock yemant is, die ick mocht bystand vergen,
Soo sal ick blijven staen tot die bepaelden tijd,
Die tijd die met een pen van stael of diamant,
Al aengeteeckent was, eer ick my kon verroeren,
Waer op my God sijn raed, sal geven uyt te voeren,
En my Zijn Kudde sal, doen weyden met verstand.

Mijn Broeder send om hoogh een onvermoeyde stem,
Ja al die God bemind, voert stormen aen op stormen
En rust niet tot dat God sijn Wijngaert komt hervormen,
Want sonder dat gewis, het preecken heeft geen klem,
Dien goeden Meester, en die onvert’saegden Held
Die leer uw vingeren en handen dapper strijden,
Hy leer uw Vorst’lijck doen, en Vorstelijcker lijden,
Hy maeck sijn Kinderen, behouders van het veld.

Gaet so van kracht tot kracht, en wast ja word een stam,
Op welckers tacken men meer vruchten vind als blad’ren,
Hy stoot u in sijn Oogst, en laet u daer vergad’ren,
Een Volck dat met u volgt het onbevleckte Lam.
Gaet daer Hy u gebied, maer houd u selven stil,
Wanneer God niet en spreekt; en luystert na geen Menschen,
Als Iesus yets gebied: het hoogst van al mijn wenschen,
Dat is, hy maeck uw wil, vereenigt met Zijn wil.

UE. Neef P.van S.

Aen mijn Neef Philippus van der Vliet, Als hy op den 21. dagh van Winter-maend des Iaers 1676. oock intrad in sijn 21. Iaer.
Toon: Gavotte a la Fronte. Of: Soet geselschap dat met my, &c.

1. Broederlijcke Neef, die my,
Dickmael droevig, selden bly.
Helpt een eynd van ‘t Kruyce dragen,
Door Gods hand my opgeleyd,
En mijn geest komt onderschragen,
Als sy in het voetzant leyt.

2. ‘t Is nu Twintigh Iaer geleden,
Dat de Son u eerst bescheen,
Siet soo rollen onse Iaren,
Op de wielen van de tijd,
Even als een wel-bevaren
Scheepje door het water glijd.

3. Kinderen van geenen naem,
En tot weldoen onbequaem,
Als sy plat ter neer geboogen,
Seggen Iesus sal ‘t voorsien,
Schenckt hy dickmael Oor en Oogen,
Om te hooren, en te sien.

4. Hoog-gebooren van der Vliet,
Dit is oock aen u geschiet,
Doe gy als een Schaep ginght doolen,
Van Gods wegen onbewust,
Doe de wereld was u School,
en d’Ydelheyt uw hooghste lust.

5. Door herstelling van Godts Beeld,
Zijt gy doen op nieuws geteeld,
En gelijck een Kind herboren,
Uyt dat Water en die Geest,
Die ons maeckt een Uytverkoren,
En een krancke Ziel geneest.

6. Heden doet de Sonne-schijn,
Ons de grootste schimmen zijn,
En de langhste van de nachten,
Is ‘er nu oock al geweest,
Mocht eens Sion vol van klachten,
Reisen sien voortaen Godts Geest.

7. Want sy sit gelijck een Weeuw,
Yder Iaer dunckt haer een Eeuw,
Tot die opgang uyter Hoogte,
Sal verdryven dese nagt,
Ach sy siet van dorst en droogte.
Meest haer Kinderen versmagt.

8. Veele Zielen die vermoeyt,
Leggen aen het Vleesch geboeyt,
Gapen als gestrande Vissen,
Worstelende door het Zand,
Om dat sy haer Hooft-stof missen,
Die in Zee is, niet op ‘t Land.

9. O! wat smaeckt u nu wel soet,
Het genot van ‘t hoogste Goet,
Dat u voorquam te besitten,
En u bragt tot rust en stilt,
Toen gy sonder toom, gebit, en
Breydel, henen liept in ‘t wild.

10. Maer die dagen zijn voorby,
Graest nu in de vette Wey,
Rust nu voort in Iesus lommer,
Dat wellustige geboomt',
Daer Godts Kind'ren, vry van kommer,
Van hem werden overstroomt.

11. Leeft en sweeft daer sonder end,
Uwen naem zy steeds bekent,
Over al op Zions wegen,
Handelt kloeck in al u doen,
Dat men uw' geduyrigh Zegen,
Dat uw' Loof en tack blijv' groen.

12. Ey mijn Broeder kon ick thans,
Vlechten u ter eer een Krans,
Van wat aerdsche Bloem-gewassen,
Neen, op uw verhemeld Hooft,
Sal veel beter Kroonen passen
Weg geleyd, voor die gelooft.

13. Weg geleyd, voor die verkeert,
Daer Godts Geest u alles leert,
Leert nu vast die goede Lessen,
Hoe gy als een Medicijn,
Tijdig op sult doen de flessen,
Dán van Oly, dán van Wijn.

14. Word een Man naer Godes hert,
Heelt veel Zielen van haer smert,
Weest een Sone van den Donder,
Voor die in de boosheyd leeft,
Weest een blijde Maer-verkonder,
Voor een treurige die beeft.

15. Word van bovenen bedouwt,
Word in liefde nimmer kout,
Dat den yver u verteere,
Van Godts ingebogen Huys,
Dat sijn Geest u daeglijcks leere,
Op te nemen Iesus Kruys.

16. Scheyd het Kooren van het Kaf,
Schapen van de Bocken af,
Leertse stellen elck bysonder,
Word aen Godes Israël,
Tot een teecken, tot een wonder,
Word een Roover voor de Hel.

17. Iesus 't ongeschapen Ligt,

Prent in u Zijn aengesigt,
En Sijn ongekende klaerheyd,
Met de lampe van Sijn Geest,
Leid' uw' Ziel in alle waerheyd,
Tot men seid: *hy is geweest.* P.van Sorgen. Dum Spiro, spero.

Aen mijn bysondersten Vriend, myn Heer Iohan van der Haer

Wanneer de tijd van sijne vorderingh in de Rechten op handen was.
Ridentem dicere verum
Quis vetat?

O goud, welspreeckende Metael,
O Goud! verdoofster van de Reden,
O goud! van yeder aengebeden,
O Goud! ô God! ô altemael!
Wat maeckt u aengebooren luyster,
Al menigh Linx sijn oogen duyster.

De Starren moeten zijn gekeert,
Wy leven weer in goud'ne Eeuwen,
Het Goud maeckt Ezelen tot Leeuwen,
Het Goud maeckt domme Luy geleert.
Geen rover-dranck uyt Circes Beeker,
Deed yets verwandelen soo seecker.

Men vloecke niet op dood'lijck kruyt,
Nogh op den Monnick, haren Vinder,
Het magtigh Goud, die Al-verslinder,
Dreef Themis eens ter wereld uyt,
En nog met graven en mineren,
Soeckt sy haer Tempel om te keeren.

Voor Goud is alle dingen veyl,
De grootste Koop-stad, 't nieuwe Romen,
Verkoopt voor Goud, haar malle droomen,
O Targus! staeck uw loop een wijl,
En laet ick my wat gaen vermeyen,
In 't grond-sop van uw' gulde keyen.

Het stomme Goud' dat leyt en dinght,
Het Goud begoochelt Hof en Rolle.
Het Goud maeckt Arenden tot Mollen,
En wat het ondermijnt dat springt,
Daer sijn geen Wetten en geen keuren,
Die 't Goud niet derft aen stucken scheuren.

Wy leven in een krom geslagt,
De Waerheyd struyckelt op de straten,

De Boosheyd toont sigh uytgelaten,
De Vierschaer word om Goud verpagt,
Die Arenden in Beck en klauwen,
Sien niet meer, als een steert van Pauwen.

Wat spouwt die ouden Slang al quijl,
Wat krolt hy hem in snaeckse bogten,
Hoe word de Waerheyd aengevochten,
Met woorden vol van toover-stijl,
Wat smeed en giet hy menig Leugen,
Die meê voor waer al doorgaen mengen,

Lycurgus, Draco, Radamanth,
Zeleucus, die niet wist van buygen,
Ick neem u alle tot getuygen,
Komt doet de ronde Land voor Land,
En gaet aen al de Rechter-stoelen,
Die brave Luy haer polssen voelen.

Gy vind daer Themis wonder kranck,
En by gebreck van wettige Erven,
Soo staet haer Stam om uyt te sterven,
Hier helpt geen Apotheeckers dranck,
De Ziel sit haer al op de lippen,
Om stracks weer Hemelwaerts te flippen.

O Ridders van het Gulde Vlies!
(Want sulcken vlies leyt op uw' oogen)
Hebt gy ter deegh wel uytgetoogen.
Den Lijst van Winning en verlies,
Gaet Kleeffe Regters 't is u schande,
Laet voor Matroos bepeckte handen.

Ia die is hier een Opper-Man,
Die om een hand vol gulde Pillen,
Behendigh knevelen en villen;
Soo wel, als Schapen scheeren kan.
En die het valsche van het ware,
Noyt Schriften in haer Evenaren.

De Vroome zijn soo dun gezaeyt,
Dat men die in een ringh sou schrijven,
Die 't Regt in spijt van gulde Schijven,
Den hals noyt hebben omgedraeyt,
Daer hoeft geen doeck voor Themis oogen,
Men kent wel Luyden van vermogen.

Vergeeft my waerden Nieuwelingh,
Indien mijn schagt soo hevigh dondert,
De goede blijven uytgesondert,

En ick besluyt u in haer kringh,
Want kent men vruchten aen haer bloesem,
Daer steeckt wat anders in u boesem.

Ick denck niet sonder kittelingh,
Aen die verdweenen oogenblicken,
Haer Schaduw' kan mijn nog verquicken,
Haer Schaduw' maeckt nog dat ick singh,
Gelijck de Swanen met haer kelen,
Al stervend nog een deuntje kwelen.

O! kon ick met een vlugge pen,
Ons t'samen-wooningh af gaen malen.
O! kon ick yeder een verhalen,
Het minste dat ick in u ken,
Maer beter daer van niet te spreecken,
Als dat ter helft te laten steecken.

Mijn Veder vind sig veel te swack,
Om u op steyltens na te klimmen,
Wijl ick een Buyrman van de schimmen,
U gevolgh van verr' op mijn gemack.
't Past Reusen en geen kleyne dwergen,
Te steig'ren langhs een trap van bergen.

Den Hemel gunne u veel geluck,
Hy doe u met uw' groote gaven,
Het Recht getrouwelijck handhaven,
En menig helpen uyt den druck,
Uw' naem die werde steeds gepresen.
Van uytgeredde Weeuw en Weesen.

Het Honighseem van Guldemond,
De Tong van Tullius, den Vader
Der Pleyteren, dat die te gader,
U van haer gever zijn gejont,
Wilt oock de Goddelijcke Regten,
Voor wetens nimmermeer bevegten.

Bemind de Vrede, stoockt geen Vier
Van twist, in smeulende geschillen,
Soeckt onrust en gekijf te stillen,
Gebruyckt geen Nagels van een Gier.
Want dit, als oock dat dulle twisten,
Betaemd geen diergekochte Christen.

't Gerigt dat is Godts Dienares,
Houd dat voor Hem, en niet voor Menschen,
De Waerheyd laet die noyt verslensen,
Onthoud dog wel die groote Les,

Verfoeyt bloed-suygen, stroopen, prangen,
En gy sult dubbel Loon ontfangen.

En of de Wereld met uw spot,
En reeckent dat voor enckel dwaesheyd,
Dit steur u niet; want yeder dwaasheyd
In sijn gemoed, daer is geen God.
Een ongekreukt en blanck gewisse,
Wilt voor geen goude Bergen missen.

Den Hemel hoor nog eens mijn beê,
Hy leere u dwingelanden pletten,
Door kragt van welgegronde wetten,
Hy doe u spreecken wel ter sneê,
En Iesus Gods en ’s Menschen scheyds-man,
Die zy uw’ Voorspraeck en uw’ Leyds-man.

P.V. Sorgen. Veritas odium parit?

Ick soude oock eenigh Elegiaces op Ued: Promotie U Ed: toegesonden hebben, maer deselve blijven in de pen steecken. Siet hier evenwel een Duyts Sapphicum, drie a vier extempor aneum.

Myn ander Ick, mijn uytgelesen Vriend,
Kon nu mijn Pen, den Lof die gy verdiend,
Niet blind van Liefde, maer in waerheyd siend,
Ten vollen meten,

Ick soud u voeren met mijn kleyn gespan,
Soo verr’ en hoogh als ick u voeren kan,
Maer wat u toekomt, wis de helft daer van
Bleef wel vergeten.

Ick souw gaen singen op mijn Reeste snaer,
Uw tijdverdrijf van menigh dagh en Iaer,
Waer van ick selfs een oogh-getuyge waer,
In t’samenleven.

Maer wijl dat ick ter halver loop-baen swight,
Verlies ick u, eylaes uyt mijn gesight,
Terwijl dat gy, gelijck een schight,
Wort voortgedreven.

Gy doelt en treft gelyckelijck het Wit,
En gy ontsaegt nogh koude, nog oock hit,
Tot dat gy had ten vollen in ‘t besit,
Den Stoel der Eeren,

Hier staet gy nu voor alle man ten toon,
En op u Reeckeningh ontfanght gy Loon,

En daer-en-boven nog een Lauwer-kroon,
Voor ‘t Redeneren.

P.V.S.

**Ter Bruyloft. Van de Eersame en seer Discreten Goossen van Wijck, Bruydegom.
En de seer Deugtsame en Eerbare Haesje van Doorn, Bruyd.
In den Eght versamelt den 2. February Ouden stijl 1670.**

De Liefde is die grooten band,
Die alle dingen houd in stand,
Indien dat die eens was verkout,
Men sag geen Dieren in het Woud,
Men vond geen Visschen in de Zee,
De Bergen waren bloot van Vee,
De Wereld moest eer lange zijn,
Een Kerck-hof of maer een Woestijn,
Ia elck souw leven sonder hulp
Gelijck een Oester in sijn schulp,
Maer door het goed en wijs beleyd,
Van Godes Mede-dogentheyd,

Vind yeder Dier, en yeder Mensch,
Een hulp en Egaê na sijn wensch,
Ick bid u Bruydegom bedenckt,
Wat God van daegh nu aen u schenckt:
Een goede Vrouw is een Juweel,
En sulck een krijght gy tot u deel,
Want in een prijsselijcke saeck,
Gaet voordeel t’samen met vermaeck.
Uw Huys dat word daer door Gebout,
En oock versorght met onderhoud,
En denckt dat God verheft seer hoogh,
Die nederigh was in sijn oogh,

Maer schoon het groote Huwlijcks-Regt,
U Meester maeckt in plaets van Knecht,
Erkent sulcks altijd van uw’ Vrouw,
Die u daer toe verkiesen wouw,
En Gy oock Deugdrijcke Bruyd,
Treckt na uw’ Weduw Kleeren uyt,
Want siet gy vind nu weer in ‘t Bed,
‘t Geen d’Eensaemheyd soo wat verset,
Verheught u vry het magh wel zijn,
Het Houwlijcks-bedde dat is reyn,
En onbevleckt als Paulus leert,
Gy zijt die Ribb’ die hem ontbeert;

De Schepper van dit gantsche Rond,

Die spaer uw beyde langh gesond,
Hy Zegen u met Hemels goed,
Hy geeft u een gerust gemoed,
Hy bind u Herten vast aen een,
Hy maeck u tot een Vleys en Been,
Hy matige sijn noodigh kruys,
Hy hael u zat van dagen t'huys,
Hy geef oock menig Ionge Spruyt.
Aen onse Bruydegom en Bruyt.
Leef lang, ô! soet en deugtsaem Paer,
Den Hemel maeck mijn wenschen waer,
Leef vreedsaem, verre van verschil,
En denckt wat God al van u wil.

Dien Gast, die op het Bruylofs-Feest,
Van Cana eertijds is geweest,
Die zy oock op dit blijde mael,
Sijn Geest vervul de Bruylofs-Zael,
Hy stort sijn Liefde in uw' Hert,
Waer door gy gantsch verandert wert,
Op dat het hooghste goed, een God,
Magh zijn uw' Erf-deel en u Lot,
Hy sterck u tot de ware deught,
Hy spaer u in een lange Ieught,
Hy maecke segh ick tot besluyt,
U beyder Zielen tot sijn Bruyd, Amen.

P.V. Sorgen.

Geboort-Vermaningh, Aen de Eersame Deughtrijcke Ionge-Dochter Maeyken van Wyck, Verjaert den 11.Iuny 1667. Oud acht-en-twintigh Iaer.

Ons dagen vlieden weg gelijck een Wevers spoele,
Ons Iaren gaen daer heen eer dat het yemant voele,
De tijd, de vlugge tijd vlieght snelder dan de wind,
Die niemant van den mensch op aerden in en bind,
Het is al even eens gelijck als met de baren,
Die nimmer stil en staen maer t'aller tijd voortvaren,
Want schoon een Mensche staet gelijck een versche Blom,
Noch sal hy haest vergaen van hoogen ouderdom:
Dan wort hy afgemaeyt, en wort 'er een gebooren,
De tijd seyt hem flucks aen de oudheyt na te spooren,
En na hy heeft geleeft geefy hy sig op de reys,
En gaet dan wederom den wegh van alle vleys.
Soo gaet het oock met ons, en al des Menschen dingen,
Men siet het eerst sijn laest, het last sijn eerste bringen,
Wat is de Mensch eylaes! wat is des Menschen lof?
Want dat hy is geweest keert wederom tot stof,
De Geest keert weer tot God die hem eerst heeft gegeven,

En dan is het gedaen met ons ellendigh leven,

Maer siet na ‘t eynd van die de Heere heeft gevreest,
Het eynde van die Man de vrede is geweest;
En siet soo vloeyt den tijd veel snelder dan de stroomen,
By dagh, by Maent, by Iaer, die noyt weerom en komen,
En nademael dat oock uw leven vast verteert,
En dat geduyrigh aen uw Iaer-getal vermeert,
Soo hoop ick nogtans dat u God nog lang wil sparen,
En Zegenen met nog soo veel en meerder Iaren,
Want het is Godes Werck die u nog heeft bewaert,
Tot nu toe, en met Acht-en-twintig Iaer bejaert.
O Heere! leeret dog haer hare dagen tellen,
Geef dat sy Uwen lof nog langer mag vertellen,
In ‘t midden van u volck; geeft dat sy mag verstaen,
De wil van uwe Wet, en watter dient gedaen.
Tot Lof van u o Heer! en van Uw heyl’ge name,
Maeckt haer daer toe dan oock door uwen Geest bekwame,
Tot dats om Christi wil daer heen de hoop ons send,
Hierna altoos geniet het leven sonder end.

P.V.S.

Punt-dichten of Epigrammata.

Bedenckinge over Micha 6: 9. ***Hoort de Roede, ende wiese bestelt heeft.***

God heeft tot onder tught een saghte Roe gekoosen,
Een Roe alleen gemaeckt, van Lelien en Roosen,
Ey! hoort die dogh, en gaet Hem verder niet vertoornen,
Of hy bestelt er een van Distelen, van Doornen.

Petri* Gallicinium, of ‘t Hane-gekreay van Petrus. *Gallus is een Haen, en een Fransman.

Op ‘t derde Haen-gekraey, bekeert sig Sinte Peter,
En op het hondertste wort Utrecht nog niet beter,
Hoe komt dat ja; sijns Heeren oogh dat sagh hem aen,
‘t Was anders evenveel, of zijn, of onsen Haen.

Bedenckinge over Mattheüs 6: 28. De ***lelien spinnen niet.***

‘k Wist voor de Lely raed, en watse moest beginnen,
Op datse met fatsoen quam uyt dees Labyrinth,
Sy moest nu maer een draed als Ariadne spinnen,
Maer siet de Waerheyd selfs, seyd datse niet en spint.

Op de poorten van Palm, hier overal in de Stad, Anno 1673.
Op de intrede van Sijn Hoogheyd.

De kenders der Natuyr, die seggen dat de Palm,
Van alle kant gedruckt dan des te beter wast,
Maer of dit zy, of niet, my lust hier geen getalm,
Altijd haer seggen op d'Oranje Spruyt wel past.

Aen de Heer Aegidius van den Bogaert.[4]

My dunckt ick sie de Geest, de mond, de tong, herleven,
Van Bogaert, die wel eer soo menig herte stal,
Wiens Naem in menig hert, soo diep nog staet geschreven;
Wiens Naem so lang hier Kerck, so lang oock leven sal.
Maer die is heen gegaen by Iesus, by sijn Borge,
Op dat hy daer ontfingh die wegh-geleyde Kroon;
Ey Utrechts Zion! zijt voortaan bevrijd van sorgen,
Want siet des Vaders Geest rust weder op de Soon.

Op den XXX. Psalm, vers 6. Want een oogenblick is 'er in sijnen Toorn, maer een leven in Zijn gunst, &c.

Den Hemel wort oock wel eens moe,
Sijn Kinderen de rugh te meten,
Hy sal my doen die sangh vergeten,
Geen Vader past altijd een Roe,
Maer dese Kelck die elck moet monden,
Die gaet aen Godes disch in 't ronde,

Godts Wijsheyd lagt eens met de Mensch,
En met sijn ydele gedachten,
En met sijn winderigh verwachten,
En met sijn schadelijcke wensch,
Hy stiert het grootste quaet ten besten,
Maer dit Bancquet komt op het leste.
Mijn Ziele schept voortaen gedult,
Ghy krijght wel licht door dese wegen,
Een overwicht en schat en Zegen.
Een maet tot boven toe gevult,
Als dan sal God u droefheyd stillen,
Als ghy sult een zijn, met sijn wille.

P.V.S.

[4] Een zoon van Justus vanden Bogaart, geb. 1652

Enkele gedichten door **Philip van Sorgen.** Overgenomen uit: Een nieuw BUNDELTJE Uitgekipte en geestelijke GEZANGEN. Ten dienste aller Bond- en Gunstgenoten van JEHOVAH, den DRIE-EENIGEN en ALGENOEGZAMEN GOD. Opgesteld door verscheide Godvruchtige zangers en zangeressen. Waarbij een AANHANGSEL komt, van eenige zielsopwekkende gezangen en gedichten.
Elfde druk, vermeerdert met een tweede Aanhangsel van eenige gezangen en gedichten, door Rutger Schutte. Te DORDRECHT, Bij Johan Georg Wittich, boekverkooper op de Voorstraat
bij de Pelse Brug. 1755. STICHTING DE GIHONBRON, MIDDELBURG. 2011.
Zie voor meerdere gedichten: www.theologienet.nl

LIED VAN HET IK

Wijze: Repicavan, door Jacob van Eyck (ca. 1590-1657).

1
O *ik*, o *ik*,
Voor mij zo schadelijk.
Behoeftig *ik*, maar in uw ogen rijk.
In boosheid is er niemand u gelijk.
Ik moet om uwentwil mijn Jezus derven.
Gij zult van hem, noch nu, noch nimmermeer
Pardon verwerven.
Ik, gij moet sterven!
Ik moet zijn niet meer!

2
Dat *ik* en *mijn*
Is oorzaak van mijn pijn.
Dat maakt dat ik naar ziel en lichaam kwijn.
En dat ik als een schaduwe verdwijn.
Dat doet U o, Heer'zo ver vertrekken.
Dat is een voorhang en een dikke muur.
Ei,* wil die hekken * ach
Omverre trekken.
En wordt mijn gebuur.

3
O *ik*, zo trots
Bedrieg'lijk en snood
Verwacht in uwen boezem schoot* op schoot. *schot
Ik zeg u aan, in Jezus Naam, de dood!
De nek en benen zal Hij u verbreken.
De nek en zenuw van onbuigbaar staal
Die zal Hij breken;
En u doen spreken
Haast een ander' taal.

Aan een zondares die niet durft naderen tot het Heilig Avondmaal

Jezus:

O twijfelende maagd,
Hoe komt' dat gij vertraagd
Om tot Mij in te komen?
Indien gij zijt belust
Naar vrede troost en rust
Wel, kom dan zonder schromen.

O ziel, kom evenwel
Met al dat vuil gestel
Ik zal u wel versieren
Ik zal u leren gaan
Op deze levensbaan
Mijn Geest die zal u stieren.

Kom binnen als vriendin
Woon in Mijn huisgezin
O, wil daar veel verkeren
Kom, zet u aan de dis
Daar overvloedig is
Al wat gij mag ontberen.

O ziele kom maar naakt
Daar ben Ik mee vermaakt
Ik zal u kleren geven:
Gij moet eerst zijn ontbloot
En aan uzelven dood
Zo gij met Mij zult leven.

Maar ziel, weet dit vooraf
Zo Ik uw lust niet gaf
Wil daarom niet verschrikken
Maar wees hierin verblijd
Dat Ik u op Mijn tijd
Genoegzaam zal verkwikken

Hoe zijt gij nog zo schuw
Ik ben geneigd tot uw
En gij dat niet kunt voelen:
Staat maar een weinig stil
En laat uw eigen wil
Niet meer zo driftig woelen.

Zondares:

O Heer' ik kan niet staan
Veel minder tot U gaan,
Want ik en heb geen voeten
Mijn ziel is dom en grof
Zij doet niets als in 't stof
Gelijk eem mol te wroeten.

Hoe zou ik durven Heer'
Die alles nog ontbeer
Ik ben naakt en ellendig
Van alle goed ontbloot
De schaamte maakt mij rood
Uw woorden zijn bestendig.

Ik vrees mijn stout bestaan
't Zou mij niet wel vergaan
Met reden mag ik schromen
En Heer' gelijk Gij weet
Ik heb geen bruiloftskleed
Om aan Uw dis te komen.

Wel aan dan Heer' ik kom
Ik werd Uw eigendom.
Gij spreekt mij naar het harte
Gij zijt mijn medicijn
Mijn kleed, mijn brood en wijn
Gij stilt en heelt mijn smarte.

Ik kom dan op Uw Woord
Tot binnen in de poort
Van Uw paleis, 0 Heer!
In plaatse van een roe
Reikt mij Uw scepter toe
Zo zal mij niemand deren.

Mijn lust, mijn wil, mijn drift
Schenk ik U tot een gift
En komt dit gans verpletten
Ach, was ik niet meer ik,
Maar Heer' Uw wijs beschik
Schrijf ik voortaan geen wetten

JEZUS' TROOSTLIED
aan de klagende bewener van de levenloze en dode staat der Algemene Kerk.

door

Philip van Sorgen 17 october 1743

Wijze: Psalm 6
Of: De slechte dieren tijd…

1
Mededogende bewener
Liefd' dragende besteender* zuchtend verlangen
Van Mijn vervallen Kerk.
Kom, zet u aan Mijn voeten
Ik zal uw druk verzoeten
En tonen 't levensmerk

2
In zevenduizend zielen Rom. 11:4
Die niet voor Baäl knielen
Noch kussen zijnen mond.
Mijn kracht is niet geweken,
Geen macht kan 't zegel breken
Van 't Eeuwige Verbond!

3
Al zijn de hellespoken
De afgrond uitgebroken;
Zij spillen* haar geweld verspillen
Op allen die ten leven
Van Mij zijn opgeschreven
En in Mijn raad gesteld.

4
Zij, die zich Christ'nen noemen
En op de Waarheid roemen,
Dat uiterlijke volk,
Die maar de letter kennen
En zich niet laten mennen
Door 's Hemels Heil'ge Tolk;
5
Die zijn wél dode rompen.
Wél vormeloze klompen.
Wél lijven zonder kracht.
Maar Ik zal haast verschijnen
Tot troost van al die kwijnen.
Betrouw, Mijn volk en wacht!

6
De springvloed der genaden
Daar 't aardrijk in zal baden
Naar 's Vaders hoog bevel
Dat kan, noch zal niet komen
Vóór dat de hand der vromen
Is: wég! Ziet Daniël. Dan. 12:1

7
En Mozes, Mijn profeten Deut. 32:36; etc
Die hebben dit geweten.
Dan zal Ik Michaël
Een Geest des levens zenden
Tot aan des aardrijks enden
't Veld van Ezechiël! Ezech. 37:10

8
't Zal dan van mensen krielen
En wedergeboor'ne zielen,
Gevoed met hemels merg.
De heiden zal de Joden Deut. 32:43
Dan juichend komen noden
Tot Mijnen heil'gen Berg! Zef. 3:10

9
Al schijnen zelfs Mijn schapen
Met 't dwaze volk te slapen, ***Matth. 25:5***
‘t Wacht haast een and’ren staat.
En 't blinken van Mijn luister,
Het allerdroevigst duister
Gaat vóór de dageraad!

Zegepraal over de dood van de leerzame, Rome, godzaliglijk en wel in God geoefende jongeling Philippus van Zorgen.

Student in de Heilige Godgeleerdheid, overleden de 25e in Lentemaand 1677.

Gij hebt dan overmocht, vervaarlijk spook, uw zeis,
waarmee gij alles maait, hebt gij in 't lest geslagen,
in Philips minste deel; nadat gij spier en vleis
al overlang had van zijn banken af gaan knagen.

Daar ligt hij neergeveld; de gravers staan gereed
om hem in 't nare graf met aard en puin te dekken.
Uw vijand, vijandin van alle vlees, vertreedt
gij met uw macht'ge voet; maar waar toe zal 't u strekken?

Ik weet, gij waart al lang in snood' een eed-gespan,
met duivel en de wereld boosaardiglijk getreden,
om uw geweld en list te leggen op hem aan;
en al uw meeste bereidheid aan hem te besteden.

Gij duivel, wereld, dood, waarom toch zo verwoed
gewoeld; wat had gij dus te vrezen en te zorgen?
Een jongman, stil, beleefd, kuis, eerlijk van gemoed,
Godvruchtig en in God geleerd; 'k meen Filip van Zorgen.

'k Zeg, zo een jongeling kon die u hinder doen?
Helspoken, moest uw wrok hem tot een voorwerp stellen?
Wat onheil, geraamd, of schâ kont gij op hem vermoên?
Dat gij niet rusten kon voor gij hem kwam te vellen?

De reden valt mij in: omdat hij inderdaad
was, 't geen hij wezen moest (dat zeldzaam is in deze tijden)
dat is, oprecht voor God en voor de mens; uw haat
en spijt kon daarom niet dit vrome Gods kind lijden.

Gij zag zijn voortgang in de zalige wetenschap
van God en van de mens de weg tot God te leren.
En hoe door de heil'ge taal klom op de hoogste trap
der wijsheid, daar de Heer Zijn lieverds mee wil eren.

Neen, dacht gij, hola! Neen, dees jong'man moet van kant;
ons rijk en Babels troon mocht hij gaan overvallen.
Men vindt er weinig zo; en zulke zijn bestand
ons rijk te slopen, dat alreeds is aan het vallen.

Dié zullen 't ons niet doen, die óf door gierigheid,
óf eerzucht, óf door dwang van ouderen, studeren.
Met toeleg om daarna eens in aanzienlijkeid,
als baasjes van de Kerk, bij groten te verkeren.

Och, dat's ons eigen volk die dienen ons het best.
Maar zulke klanten die alleen van God geleerd zijn,
dien moet men vlieden als een schadelijke pest.
En ons ontzaglijk rijk moet daar voor vrij vervaard zijn.

Dies moest de dood aan 't werk, die wrede moorderin.
Ook heeft zij wel gelukt als heden is gebleken.
Maar zeg mij schrikkelijk spook, wat heil vindt gij daarin
dat g' in van Zorgens hart uw dolk hebt kunnen steken?

Al hebt gij hem geveld, daar zijn er meer als hij,
al zijn ze dun gezaaid, die als manhaftig knechten
met de helm op 't hoofd, met schild in d' hand, met 't zwaard op zij,
nóg zullen Babels rijk, van God gesterkt, bevechten.

Maar wat een grote dienst hebt gij aan hem gedaan.
Gij hebt een eind gemaakt van zijn lang kwijnend leven.
Uw aankomst was hem lief, hij greep u willig aan,
in plaats dat and'ren voor u zo angstvallig beven.

Hij wist dat van uw zeis de snee was stomp gemaakt
en dat het duister rijk had op hem geen vermogen.
Dies hij u, dood en d' hel beschimpt en uitgemaakt
heeft; toen gij op het wreeds durft komen voor zijn ogen.

Al ligt zijn ziel in kist, gekist en in het graf
gedompeld onder d' aard; de ziel gaat heilrijk waarden
bij God; aan Wie hij zich ten dienst hier overgaf,
bevrijd van alle kwaal en rampen dezer aarde.

Gij jonge manschap die ten godsdienst u bereidt,
leert op de voorgang van Van Zorgen God recht kennen.
Niet juist naar 't geen u van uw meesters wordt gezeid,
maar wilt u aan Gods Geest en aan Zijn woord gewennen.

Dat was Van Zorgens doen, die ook zo zeer verlicht
was in die wetenschap; niet waanziek uitgevonden
door aardse wijzen, mits die blind zijn in dat licht,
maar die gegrondvest staat op d' heilige twee verbonden.

Dan zult gij ook de vrucht van uw genomen vlijt,
ter tijd van God bestemd, ontwijfelbaar erlangen.
Als Hij u voeren zal uit d' woeling van de tijd,
met Philip in d' eeuwigheid, ten rij der zegezangen.

Godzal'ge moeder van zo een Godzalig zoon,
verheug u in zijn heil; nu is hij bij zijn Vader
en Heiland; vrijgemaakt van's werelds smaad en hoon;
en rampen die de mens benauwen altegader.

Zijn ziel verzadigt zich in het beschouwen van
Gods heerlijk aangezicht; en drinkt met volle teugen
uit der wellusten Bron. Ei, droog uw tranen dan
van d' ogen; om u in zijn heilig stand te verheugen!

Hij heeft de moeilijkheid zijn's dagwerk afgedaan.
Beginnende zijn rust op 's Heeren heil'ge rustdag.
En is in 's Heeren rust, hem lang bereid, gegaan
waarop hij in zijn aardse gewoel, met zulk een lust zag.

A.G.

Is dit Abraham Godard? Deze dichter heeft in soortgelijke woorden een klaagzang gemaakt op het sterven van Jodocus van Lodensteijn.

Abraham Godart, Lyk-klagt over het droevig en ontijdig overlijden van de zeer godzalige zeer geleerde ende zeer vermaarde heer Jodocus à Lodenstein. In God gerust den 5/15 in oogst-maand 1677. Willem Clerck, Utrecht 1677.